

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

REVISTA DE
DRET
HISTÒRIC
CATALÀ

Volum 17 • 2018

SOCIETAT
CATALANA
SCEJ
D'ESTUDIS
JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT
D'ESTUDIS CATALANS

Institut
d'Estudis
Catalans

REVISTA DE

DRET
HISTÒRIC
CATALÀ

CONSELL EDITORIAL

Josep Cruanyes i Tor
Xavier Genover i Huguet
Jordi Figa López-Palop
Oriol Sagarra i Trias
Jordi Pujol i Moix
Josep Vilajosana Rubio
Pilar Rebaque Mas
Mariona Serdà Cabré

DIRECCIÓ

Josep Serrano i Daura, Universitat Internacional de Catalunya

CONSELL DE REDACCIÓ

Tomàs de Montagut i Estragués, de la Universitat Pompeu Fabra (president)
Jacques Poumarède, de la Universitat de Toulouse-Le Mirail
Thomas Gergen, de la Universitat Europea d'Economia i Empresa (EUFOM), de Luxemburg
Manuel Juan Peláez Albendea, de la Universitat de Màlaga
Juan Luis Arrieta Alberdi, de la Universitat del País Basc
Antonio Planas Rosselló, de la Universitat de les Illes Balears
Félix Martínez Llorente, de la Universitat de Valladolid
Vicent Garcia Edo, de la Universitat Jaume I de Castelló
Sixto Sánchez-Lauro, de la Universitat d'Extremadura

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS JURÍDICS
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

REVISTA DE
D R E T
H I S T Ò R I C
C A T A L À

Volum 17 • 2018

BARCELONA 2018

Aquesta revista és accessible en línia des de la pàgina
<http://publicacions.iec.cat>

© dels autors
Editat per la Societat Catalana d'Estudis Jurídics,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Text revisat lingüísticament per Montse Marès

Compost per T.G.A., SL
Imprès a T.G.A., SL

ISSN (ed. impresa): 1578-5300
ISSN (ed. digital): 2014-0010
Dipòsit legal: B 42526-2001

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les fraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

TAULA

A propòsit de les teories de la creació de la Corona d'Aragó mitjançant el <i>casamiento en casa</i> i l'extinció del llinatge barceloní el 1137, <i>per Cristian Palomo</i>	11
Els béns de l'orde del Temple durant el procés i després de la seva supressió, <i>per Josep M. Sans i Travé</i>	59
Els artificis i la tècnica del dret dins els arguments de la representativitat en el regnat de Pere el Cerimoniós, <i>per Rogerio R. Tostes</i>	81
Carlos I y la Corona de Aragón, <i>per Josep Serrano Daura</i>	119
Les corporacions lletrades: una complexa adaptació al nou ordre liberal, <i>per Carles Tormo i Camallonga</i>	173
La Mancomunitat de Catalunya i el municipalisme, <i>per Xavier Forcadell i Esteller</i>	191
Notícia	211
Recensions	215

Els tres últims números de la REVISTA DE DRET HISTÒRIC CATALÀ els vam dedicar al seu primer director, el Dr. Josep Maria Font i Rius, que fou catedràtic d'Història del Dret i de les Institucions de la Universitat de Barcelona, en ocasió del seu centenari.

El Dr. Font va morir a Barcelona el passat 5 d'abril de 2018, poc després de lliurar-se aquest número de la REVISTA DE DRET HISTÒRIC CATALÀ per a preparar la seva edició. Per aquest motiu, la nostra Junta ha volgut retre un darrer homenatge a la seva memòria, la seva persona i la seva obra, amb aquest número 17 de la REVISTA.

JUNTA DE GOVERN
Societat Catalana d'Estudis Jurídics

ESTUDIS

A PROPÒSIT DE LES TEORIES DE LA CREACIÓ DE LA CORONA D'ARAGÓ MITJANÇANT EL *CASAMIENTO EN CASA* I L'EXTINCIÓ DEL LLINATGE BARCELONÍ EL 1137

Cristian Palomo

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

El text fa una exposició de les tesis historiogràfiques revisionistes sobre l'arranjament del 1137 entre el rei Ramir II d'Aragó i el comte Ramon Berenguer IV de Barcelona. La primera tesi defensa que la donació de la infanta Peronella i el regne d'Aragó per part del rei al comte no fou tal cosa, sinó unes esposalles que es produïren en el marc de la institució del dret privat aragonès anomenada *casamiento en casa*, la qual comportà el sotmetiment del comte Ramon a Peronella. Aquesta teoria fou concebuda pel medievalista aragonès Antonio Ubieto Arteta, per la qual cosa hem trobat oportú exposar breument la seva trajectòria precedent en relació amb la temàtica catalana medieval, en què destaquen tesis controvertides sobre la llengua valenciana i sobre la conquesta i la repoblació cristiana del regne valencià. La segona teoria, que assumeix plenament la del *casamiento en casa*, considera l'afillament de Ramon Berenguer IV per part de Ramir II i l'extinció de la línia troncal del llinatge comtal barceloní. A continuació s'analitzen tant els fets com la documentació de l'època i la bibliografia recent sobre la temàtica. Finalment, es posen en relleu fil per randa les conclusions errònies i la manca de mètode científic d'ambdues tesis.

Paraules clau: Corona d'Aragó, Ramir II, Ramon Berenguer IV, Peronella, *casamiento en casa*.

A PROPÓSITO DE LAS TEORÍAS DE LA CREACIÓN DE LA CORONA DE ARAGÓN MEDIANTE EL *CASAMIENTO EN CASA* Y LA EXTINCIÓN DEL LINAJE BARCELONÉS EN 1137

Resumen

El texto hace una exposición de las tesis historiográficas revisionistas sobre el convenio de 1137 entre el rey Ramiro II de Aragón y el conde Ramon Berenguer IV de Barcelona. La primera tesis defiende que la donación de la infanta Peronella y el reino de Aragón por parte del rey al conde no fue tal cosa, sino unos esposales que se produjeron en el marco de la institución del derecho privado aragonés llamada *casamiento en casa*, que comportó el some-

timiento del conde Ramon a Peronella. Esta teoría fue concebida por el medievalista aragonés Antonio Ubieto Arteta, por lo que hemos encontrado oportuno exponer brevemente su trayectoria precedente en relación con la temática catalana medieval, en que destacan tesis controvertidas sobre la lengua valenciana y sobre la conquista y la repoblación cristiana del reino valenciano. La segunda teoría, que asume plenamente la del casamiento en casa, considera el ahijamiento de Ramon Berenguer IV por parte de Ramiro II y la extinción de la línea troncal del linaje condal barcelonés. A continuación se analizan tanto los hechos como la documentación de la época y la bibliografía reciente sobre la temática. Finalmente, se ponen de relieve con detalle las conclusiones erróneas y la falta de método científico de ambas tesis.

Palabras clave: Corona de Aragón, Ramiro II, Ramon Berenguer IV, Peronella, casamiento en casa.

ABOUT THE THEORIES OF THE CREATION OF THE ARAGONESE CROWN
THROUGH THE *CASAMIENTO EN CASA* AND THE EXTINTION
OF THE BARCELONESE LINE IN 1137

Abstract

The text explains de historiographic thesis about the 1137 convention between King Ramiro II of Aragon and Count Ramon Berenguer IV of Barcelona. The first thesis supports the idea that the donation to the Count, of Peronella, the king's daughter, and the Aragonese kingdom by the king, were not so much a donation than a marriage that took place according to the aragonese private law called *casamiento en casa*, that comported the submission of Count Ramon to Peronella. This theory was conceived by the aragonese specialist in medieval history Antonio Ubieto Arteta, reason why we find it necessary to expose shortly his previous steps in relation to the Catalan medieval issue, in which there are controversial thesis about the Valencia language and conquest and the Cristian repopulation of the kingdom of Valencia. The second theory, that completely supports the *casamiento en casa*, considers the adoption of Ramon Berenguer IV by King Ramiro II and the extinction of the Barcelonese Count lineage branch. It goes on to analyze the facts and documents of the time and recent bibliography on the subject. Finally, it details the wrong conclusions and the lack of scientific method for both thesis.

Keywords: Crown of Aragon, Ramiro II, Ramon Berenguer IV, Peronella, *casamiento en casa*.

SUR LES THÉORIES DE LA CRÉATION DE LA COURONNE D'ARAGON
PAR LE *CASAMIENTO EN CASA* ET L'EXTINCTION DE LA LIGNÉE
DE LA MAISON DE BARCELONE EN 1137

Résumé

Le texte présente les thèses historiographiques révisionnistes sur l'accord de 1137 signé par le roi Ramire II d'Aragon et le comte Raimond-Bérenger IV de Barcelone. La première

thèse soutient que le don de la main de l'infante Pétronille et du royaume d'Aragon par le roi au comte correspondait en réalité à des fiançailles prononcées dans le cadre de l'institution du droit privé aragonais dite du *casamiento en casa* (union dynastique), qui impliquait l'assujettissement du comte Raimond à Pétronille. Cette théorie fut développée par le médiéviste aragonais Antonio Ubieto Arteta, raison pour laquelle il nous a paru opportun d'exposer brièvement sa trajectoire antérieure en lien avec la thématique catalane médiévale, au cours de laquelle il a produit des thèses controversées sur la langue valencienne, la conquête et le repeuplement chrétien du royaume de Valence. La deuxième théorie, qui assume pleinement celle du *casamiento en casa*, considère l'adoption de Raimond-Bérenger IV par Ramire II et l'extinction de la ligne principale de la lignée de la maison de Barcelone. Sont ensuite analysés les faits et les documents de l'époque de même que la bibliographie récente relative à cette question. En dernier lieu, l'accent est porté avec force détails sur les conclusions erronées et l'absence de méthode scientifique des deux thèses.

Mots-clés: couronne d'Aragon, Ramire II, Raimond-Bérenger IV, Pétronille, *casamiento en casa*.

1. INTRODUCCIÓ

Fa poc més de dues dècades que alguns historiadors defensen que el llinatge català dels reis d' Aragó no ha existit mai, ja que el tronc central de l'estirp comtal barcelonina es va extingir a Barbastre l'11 d'agost de 1137,¹ just en l'acte inicial de creació de la monarquia composta per Aragó i Catalunya, que anomenem Corona d'Aragó. Aquesta concepció s'emmarca en un corrent historiogràfic revisionista d'alguns aspectes i fets clau de la història de la Corona d'Aragó, generat per una part de la historiografia aragonesa recelosa, si no directament contrària, de qualsevol preponderància barcelonina o catalana en la història política d'aquesta entitat pretèrita.

Un dels autors més destacats d'aquest corrent —ben segurament, el més rellevant en la darrera mitja centúria— fou el medievalista aragonès Antonio Ubieto Arteta (1923-1990).² Cèlebre catedràtic de les universitats de Santiago de Compostel·la, València i Saragossa, Ubieto defensà diverses tesis extremament polèmiques pel que fa a la història medieval de Catalunya, València i Aragó.

El primer grup de tesis al qual ens referim tracta de la conquesta i la repoblació cristiana i catalanoaragonesa del Regne de València, mentre que el segon tracta de l'ar-

1. Vegeu-ne una de les mostres més recents: «Jurídicamente, la Casa de Barcelona se subsumió en la de Aragón y de ahí el apellido de sus titulares en los siglos siguientes». Guillermo FATÁS, *Prontuario aragonés del Reino y la Corona de Aragón*, Saragossa, Cortes de Aragón, Parlamento, 2014, p. 87.

2. Vegeu més informació sobre la seva carrera a Gonzalo Vicente PASAMAR i Ignacio PEIRÓ, *Diccionario Akal de historiadores españoles contemporáneos*, Madrid, Akal, 2002, p. 641-642.

ranjament del 1137 entre el rei dels aragonesos i el comte dels barcelonins, que donà inici a la Corona d'Aragó.

En relació amb el tema valencià, el 1975 el professor Ubieto publicà el llibre *Orígenes del Reino de Valencia*, que fou ampliat fins a donar lloc a dos volums el 1979.³ L'obra defensava el marcadíssim predomini dels aragonesos —i àdhuc dels navarresos—, en detriment dels catalans, en la conquesta i la repoblació cristiana del Regne de València, tot i que, per a l'autor, tots junts eren una petitíssima minoria en un regne cristià habitat principalment per musulmans. Una població islàmica que, segons Ubieto, teòricament parlava una llengua romànica, la versió medieval del valencià actual, de manera que, per tant, el valencià i el català eren idiomes diferents.

A mode d'exemple, reproduïm algunes de les afirmacions d'Antonio Ubieto per tal que el lector pugui fer-se una idea de les seves tesis:

Se puede afirmar sin posibilidad de error que los idiomas hablados en el reino de Valencia actualmente no son producto de un fenómeno de reconquista por parte de Jaime I.⁴

I també:

Los musulmanes antes y en los momentos de la conquista por Jaime I eran bilingües, utilizando el árabe y el romance, lo que harían hasta finales del siglo xvi y posiblemente hasta la expulsión de los moriscos.⁵

Los que consideramos que la «lengua romance» hablada en el siglo xii en Valencia persistió durante todo el siglo xii y el xiii, desembocando en el «valenciano medieval». Sobre esa lengua actuarían en muy escasa incidencia las de los conquistadores, ya que —como he señalado en otra ocasión— el aumento de la población del reino de Valencia no llegó al 5% con la suma de las inmigraciones navarra, aragonesa y catalana. Y de esa inmigración posiblemente hay que atribuir a la primera una mitad y al conjunto de las dos últimas la otra, si bien la procedente de Navarra y Cataluña disminuyó hasta casi ser mínima a lo largo de los siglos xiv y xv.⁶

La inmigración catalana a finales del siglo xiv, durante la primera mitad del siglo xv y en las últimas décadas del siglo xx —única de momento estudiadas (sic)

3. Antonio UBIETO, *Orígenes del Reino de Valencia. Cuestiones cronológicas sobre su reconquista*, Saragossa, Anubar, 1981, 2 vol. (1a ed.: 1975).

4. Antonio UBIETO, *Orígenes del Reino de Valencia*, vol. I, p. 171-172.

5. Antonio UBIETO, *Orígenes del Reino de Valencia*, vol. I, p. 195.

6. Antonio UBIETO, *Orígenes del Reino de Valencia*, vol. II, p. 18.

con datos reales— permite asegurar que jamás la inmigración catalana ha supuesto cifras superiores al 5% del total de la inmigración, por dar una cifra alta. Y a su vez, la extracción social de su mayoría revela una capacidad cultural baja. [...] cuando se conocen los datos personales de esos inmigrados (tres marineros, dos tejedores y un «peraire») resulta un poco difícil de aceptar una suficiente influencia cultural sobre el idioma que se hablaba en la Valencia medieval. [...] falta de base documental la afirmación de que en Valencia se habla valenciano por la influencia de repobladores catalanes durante la Edad Media, habrá que buscar otras explicaciones a esa postura historiográfica. Sugiero las económicas, en épocas recientes.⁷

La conversión de los musulmanes que se quedaron en la ciudad [es refereix a València] fue muy rápida; y —por supuesto— no forzada, sino que se produjo de acuerdo con las circunstancias. Un paralelismo claro lo vivieron los valencianos de 1939. Recuérdese que las estadísticas de febrero de ese año podían asegurar que en Valencia no había cristianos. Pero al entrar en la ciudad las tropas franquistas las iglesias se llenaron y el número de cristianos se cifraba en el cien por ciento.

La persistencia de la masa de viejos pobladores [es refereix als musulmans] permite explicar el auge literario y cultural valenciano de los siglos XIV y XV, impensable para el reino de Aragón o los condados catalanes coetáneos.⁸

Amb la intenció de desacreditar els historiadors precedents, les conclusions dels quals contradiuen les seves, Ubieto no s'estigué de denigrar-los qualificant-los, *verbi gratia*, d'aficionats o d'ignorants interessats i subornats.⁹ I no només arremeté contra la historiografia, sinó que també vituperà les mateixes fonts històriques. El cas paradigmàtic és la *Crònica de Jaume I*, a qui Ubieto pretengué deixar per mentider per tal de justificar la seva visió.¹⁰

7. Antonio UBIETO, *Orígenes del Reino de Valencia*, vol. II, p. 201-202. Els claudàtors són nostres.

8. Antonio UBIETO, *Orígenes del Reino de Valencia*, vol. II, p. 256.

9. Antonio UBIETO, *Orígenes del Reino de Valencia*, vol. II, p. 18, 28-29 i 202, entre d'altres.

10. El professor José Luis Villacañas remarquè que «los esfuerzos de Ubieto por dejar al rey por embustero son desde luego extraños», mentre que el professor Ernest Belenguier ens recorda que Ubieto arriba a qualificar el rei Jaume de «felón». Sobre la qüestió, Josep M. Salrach ha dit: «La particular lectura i anàlisi del *Llibre dels feits*, que confronta amb la documentació conservada, porta també Ubieto a acusar Jaume I de manipulador i mentider, i consegüentment a dubtar de la validesa d'aquesta crònica com a font històrica, un punt de vista que Robert I. Burns considera injustificat. Com diria Stefano Cingolani, amb les seves desqualificacions Ubieto empeny a prescindir d'una font que és segurament la millor per entendre la complexa personalitat del Conqueridor, la seva realitat i la projecció que volia donar de si mateix». Vegeu José Luis VILLACAÑAS, *Jaume I el Conquistador*, Madrid, Espasa-Calpe, 2003, p. 566, nota 4; Ernest BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009, p. 264-265; Josep Maria SALRACH, «Jaume I, una valoració del regnat», a *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement*, València, 2008, p. 11-12.

L'avaluació negativa dels historiadors experts en la temàtica medieval valenciana sobre la citada obra del doctor Ubieto ha estat abundosa i es perllonga fins als nostres dies. A continuació n'ofereixo una mostra. Els professors Carme Barceló Torres, Pedro López Elum (1944-2008) i Mateu Rodrigo Lizondo, membres del Departament d'Història Medieval de la Universitat de València, que el catedràtic aragonès havia dirigit durant molts anys, feren l'any 1980 una recensió del segon volum d'*Orígenes del reino de Valencia* en què realitzaren les apreciacions següents:

La tesis sobre la cual se vertebra toda la obra radica en negar el papel fundamental de Cataluña en la formación del reino de Valencia, tanto desde el punto de vista político y jurídico como desde el sociocultural y lingüístico [...]. Lo cierto es que la obra, sin ser una exposición metódica, se desenvuelve a través de determinados problemas, que el autor supone, aportando unas hipótesis que, en cualquier caso, se han desarrollado con una metodología muchas veces discutible y algunas totalmente inadmisibles. ¿Era necesario practicar un revisionismo tan desmedido?¹¹

L'any 1984 el professor valencià Ernest Belenguier, catedràtic d'Història Moderna, digué sobre el conjunt de l'obra:

La seua manifesta parcialitat no s'amaga darrere la denúncia que ell fa d'unes altres parcialitats. En aquest sentit, l'estudi històric s'enrareix, víctima de la passió, i el veritable historiador té l'obligació de denunciar aquestes manipulacions [...] allò que no puc silenciar ara és precisament les tesis anticatalanes que l'autor defensa en pro d'una visió de la Conquesta de València que, sota el pretext de voler ser fidel a les essències específicament valencianes, esdevé aragonesa. [...] el llibre fou un èxit de vendes. La seva constant voluntat de menystenir Catalunya en l'empresa de la Conquesta, en el repartiment de la capital del regne, en la seua incidència lingüística i cultural, era prou per tal d'assegurar-li un ampli ressò entre els ambients contraris a les idees més marcadament catalanes de Fuster.¹²

ment de Jaume I, vol. II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2013, p. 837-853, esp. p. 850.

11. Vegeu les citacions textuals a Carme BARCELÓ, Pedro LÓPEZ ELUM i Mateu RODRIGO LIZONDO, «Recensión de los *Orígenes del reino de Valencia*. *Cuestiones cronológicas sobre su reconquista*», *Hispania*, núm. 144 (1980), p. 208. Els claudàtors són nostres.

12. ERNEST BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, 2 vol., València, Eliseu Climent, 1984, vol. I, p. 16, i vol. II, p. 95-96. Els claudàtors són nostres.

I el catedràtic murcià José Luis Villacañas apuntà l'any 2003:

[...] la tesis de Ubieto, en el sentido de que los mudéjares hablaron una especie de romance propio, resulta de un pintoresquismo lleno de obstinación, y no convencen el sentido común.¹³

Una dècada després, el catedràtic i medievalista català Josep Maria Salrach escriu sobre l'obra valenciana d'Ubieto:

El problema és l'obstinada creença que històricament i encara en el present Catalunya i el catalanisme han jugat i juguen contra Aragó (i contra Espanya). Ens sembla que és així com, a la seva producció historiogràfica, l'anticatalanisme es converteix en un tret reiteratiu que s'expressa de tres maneres: criticant, a voltes amb molta duresa, l'obra i la conducta del Conqueridor (segurament perquè el considera escorat cap a Catalunya i responsable d'haver perjudicat si no traït Aragó), minimitzant l'aportació catalana a la conquesta i el poblament del País Valencià i defensant tesis autoctonistes manifestament errònies i acientífiques, com la relativa al suposat parlar romànic dels musulmans valencians abans de la conquesta, tesi susceptible de donar fonaments als partidaris de negar la catalanitat del valencià.¹⁴

I, encara més recentment, el catedràtic valencià Ferran Garcia-Oliver qualifica Ubieto de «confrare del blaverisme irascible» i manifesta:

Pel que fa als moros, s'ha d'exagerar la seua demografia i la immutabilitat racial i lingüística, per tal de rebaixar i anul·lar si cal el pes dels catalans en la repoblació del [segle] XIII. Tot s'hi val: callar documents comprometedors, mal interpretar-los i fer gala de la ignorància més feridora possible. [...] Com que Ubieto sabia que no podia adduir el subterfugi mossàrab, perquè a la València de 1238 no en quedava ni el record, acudí a l'argument sempitern dels musulmans usuaris d'un romanç propi, en un refregit de les càbales que havien divulgat erudits com Carreras Candi, el pare Fullana, Nicolau Primitiu o Almela i Vives: «Se puede afirmar sin posibilidad de error que los idiomas hablados en el reino de Valencia actualmente no son producto de un fenómeno de reconquista por parte de Jaime I» (sic), amolla Antonio Ubieto sense despenjar-se i lluny d'haver demostrat res de res. [...] Totes i cada una de les tergiversacions que matusserament confegí en un llibre il·legible

13. José Luis VILLACAÑAS, *Jaume I el Conquistador*, p. 271.

14. Josep Maria SALRACH, «Jaume I, una valoració del regnat», p. 850.

com és *Los (sic) orígenes del reino de Valencia*, no resistiren la mínima crítica historiogràfica i s'enfonsaren com un castell de naips.¹⁵

No ens aturarem a impugnar les citades tesis d'Antonio Ubieto, car la qüestió valenciana no és el tema d'aquest article i, en qualsevol cas, aquesta tasca ja ha estat realitzada per una àmplia nòmina d'historiadors,¹⁶ tal com va palesar Javier Paniagua el 2001:

La moderna investigación historiográfica medieval sobre los orígenes y la evolución del Reino de Valencia ha contribuido en los últimos lustros a aclarar muchos puntos que parecían diáfanos y permiten analizar la construcción de la estructura feudal valenciana en el marco peninsular. El eclesiástico R.I. Burns, Carmen Barceló, Pierre Guichard, Antoni Furió, F. García Oliver y los citados Guinot y Torró, entre otros, han realizado diversos trabajos que, hoy por hoy, parecen académicamente indiscutibles. Atrás ha quedado una historiografía propiciada por la cátedra de Historia Medieval de España en tiempos del profesor Ubieto Arteta, quien insistió, con algunos de sus discípulos —Ramón Ferrer, Amparo Cabanes—, en destacar el predominio aragonés de la repoblación cristiana posterior a la conquista y la no vinculación del valenciano con el catalán.¹⁷

Hem acudit a la temàtica valenciana perquè considerem escaient repassar la trajectòria historiogràfica del professor Ubieto a l'hora de tractar de forma poc equànime les qüestions històriques catalanes en relació amb el Regne de València, abans d'endinsar-nos en la seva teoria sobre el sotmetiment del comte de Barcelona i els seus

15. Ferran GARCIA-OLIVER, *Valencians sense ADN. Relats dels orígens*, València, Tres i Quatre, 2016, p. 121. Els claudàtors són nostres.

16. A tall de mostra: Dolors BRAMON, «Una llengua, dues llengües, tres llengües», a Pere SISÉ, *Pèls i senyals. Raons d'identitat del País Valencià*, València, Eliseu Climent, 1977, p. 43-46; Ferran GARCIA-OLIVER, *Valencians sense ADN*, p. 46; Carme BARCELÓ, Pedro LÓPEZ ELUM i Mateu RODRIGO LIZONDO, «Revisión de los *Orígenes del reino de Valencia*», p. 204-208; Robert. I. BURNS, *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, Tres i Quatre, 1981; Enric GUINOT, *Els fundadors del Regne de València: repoblament, antroponímia a la València medieval*, 2 vol., València, Tres i Quatre, 1999; José Luis VILLACAÑAS, *Jaume I el Conquistador*; Ernest BELENGUER, *Jaume I a través de la història*. Vegeu un bon resum de l'estat de la qüestió actual sobre la societat islàmica pre i post conquesta del segle XIII i sobre la repoblació cristiana baixmedieval del Regne a partir de la ploma del medievalista valencià Vicent BAYDAL, *Els valencians, des de quan són valencians?*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2016, esp. p. 36-40. Per al tema lingüístic valencià, remetem al *Diccionario de la Real Academia de la Lengua Española* (DRAE), que defineix el *valenciano* com la «[v]arietad del catalán, que se habla en gran parte del antiguo reino de Valencia y se siente allí comúnmente como lengua propia» (DRAE, s.v. *valenciano*, acceptió 6 [consulta: 15/12/2017]); així com al ja citat professor Enric GUINOT, *Els fundadors del Regne de València*, vol. 1, p. 261-262.

17. Javier PANIAGUA, «Un solo territorio y varias identidades. El trauma del nacionalismo valenciano», *Historia Social*, núm. 40 (2001), p. 115-136, esp. p. 118.

dominis a la casa reial d'Aragó, personificada en la reina Peronella a través de la figura jurídica aragonesa del *casamiento en casa*; una tesi bastida i defensada per l'autor en les obres *Los esponsales de la reina Petronila y la creación de la Corona de Aragón* i *Historia de Aragón. Creación y desarrollo de la Corona de Aragón*, ambdues publicades el 1987.¹⁸ I ho considerem escaient perquè fa l'efecte que Antonio Ubieto continuà amb el mateix *modus operandi* metodològic, però aquesta vegada centrant-se en les relacions catalanoaragoneses del segle XII i la història del dret, i amb la remarcable diferència que, aquest cop, les seves aportacions no van ocasionar una reacció i una contestació historiogràfica notables, com va succeir amb les seves tesis sobre la València medieval, fet que ha produït que les tesis esmentades sobre el 1137 s'hagin perpetuat, especialment en l'àmbit divulgatiu.

2. LES TESIS REVISIONISTES DEL *CASAMIENTO EN CASA* I DE L'EXTINCIÓ DEL LLINATGE TRONCAL BARCELONÍ L'11 D'AGOST DE 1137

En paraules d'Antonio Ubieto, el rei Ramir II, per a dur a terme els arranjaments del 1137 amb el comte de Barcelona, acudí a una solució:

[...] típicamente aragonesa, poniendo en marcha una institución jurídica que ha sido desde siempre desconocida para los historiadores no aragoneses de todos los tiempos, y que su desconocimiento no les ha permitido valorar los acontecimientos que siguen. Institución que —como he señalado antes— continúa viva en las tierras aragonesas pirenaicas y que sigue jugando un papel decisivo entre las gentes que allí habitan: me refiero al «casamiento en casa». [...] Así el día 11 de agosto de 1137 se firmaban, en Barbastro, las «capitulaciones matrimoniales», pactando un «casamiento en casa» —aunque no se cita con ese nombre— y regulando el uso de la «potestas regia». Las condiciones las puso Ramiro II, siendo aceptadas por Ramón Berenguer IV.¹⁹

Així mateix, Ubieto escrigué que, un cop consumat el *casamiento en casa*:

Ramiro II había podido solucionar la sucesión en el reino aragonés mediante instituciones típicamente aragonesas, aceptadas por todos sus súbditos, puesto

18. Antonio UBIETO, *Los esponsales de la reina Petronila y la creación de la Corona de Aragón*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 1987; Antonio UBIETO, *Historia de Aragón. Creación y desarrollo de la Corona de Aragón*, Saragossa, Anubar, 1987.

19. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 138 i 140.

que eran normas comunes. Si la infanta Petronila llegaba a consumir el matrimonio, sus hijos serían los reyes de Aragón. Si moría, mediante el «casamiento en casa», Ramón Berenguer IV había (sic) recibido la «casa/el casal» de Aragón con todo derecho. Y los hijos habidos en otro matrimonio serían los dueños legítimos del ya viejo reino. Sólo quedaba esperar que la infanta Petronila alcanzase la mayoría de edad canónica para realizar el matrimonio.²⁰

Per al professor Ubieto, aquest suposat *casamiento en casa* comportava que el comte Ramon Berenguer IV mai no havia regnat sobre la casa/regne d'Aragó per si mateix, sinó que havia realitzat els seus actes de govern com a consort de l'hereva/reina Peronella. Seguint aquesta lògica, el professor Ubieto ens diu sobre les negociacions del comte amb els ordes militars de Terra Santa que s'iniciaren el 1140:

Ramón Berenguer IV se encontraba ante una situación inesperada. Pero con graves problemas. Actuaba como esposo de la reina Petronila, titulándose «príncipe de Aragón», desde agosto de 1137.²¹

Amb una primera ullada superficial ja observem una inexactitud conceptual esparvedora: el 1137-1140 ni la infanta Peronella era «reina» —com es pot comprovar, el mateix Ubieto l'anomena «infanta» en altres passatges, tractant aquestes titulacions com a sinònimes quan no ho són pas—, ni el comte era el seu «esposo». Era el seu promès, puix que la boda va tenir lloc l'any 1150, i el mateix Ubieto es contradiu en qualificar com a espòs Ramon Berenguer perquè ell mateix titula una de les seves obres sobre els fets del 1137 amb l'expressió «los esponsales», que és la prometença mútua de contreure noces en el futur. A més, «reino de Aragón», «casa del rei de Aragón» i «casal d'Aragó» tampoc no volien dir el mateix. De fet, no hem pogut documentar els dos darrers en aquella època.

Nogensmenys, la concepció d'un Ramon Berenguer que des del 1137 o el 1150 governà Aragó o Aragó-Barcelona, segons l'autor de torn, en nom de la reina Peronella —fins i tot a mode d'administrador de finques, com veurem—, és encara acceptada i repetida en l'actualitat per una part considerable de la historiografia espanyola, especialment en les obres de divulgació.

La segona teoria, la de l'extinció del llinatge comtal barceloní, fou creada en el marc d'un debat heràldic i vexil·lològic que tingué lloc entre el final dels anys setanta i els anys noranta del segle precedent. El debat, que tenia per objectiu discernir si la senyera i les armes heràldiques dels quatre pals pertanyien a Catalunya o a Aragó,

20. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 155.

21. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 160.

enfrontà les tesis del genealogista i heraldista català Armand de Fluvià²² amb les d'un seguit d'historiadors aragonesos entre els quals destacaren Guillermo Redondo (1944-2015) i Guillermo Fatás. Malgrat que les representacions més antigues de les armes barrades apareixen per primer cop en els segells de Ramon Berenguer IV amb un carboncle sobreposat (element defensiu i ornamental de l'escut que, en heràldica, es defineix com la figura en forma de vuit bastonets radials que surten d'un anellet ubicat al centre de l'escut), tant Fatás i Redondo com el mateix Antonio Ubieto negaven que l'escut palat fos d'origen català, tot i l'evident relació de l'escut amb Ramon Berenguer IV.

Els homònims Fatás i Redondo foren taxatius el 1978 quan afirmaren que:

[...] salvo aparición de materiales hasta ahora desconocidos, no hay ni una sola prueba de que las «barras» fueran usadas por nadie antes de que lo hiciese en sus sellos don Alfonso II, rey de Aragón, hijo y heredero de Petronila y de Ramón Berenguer IV.²³

Però no pogueren evitar mencionar el següent:

Otros autores prefieren pensar que, siendo visible en alguno de los sellos de Ramón Berenguer IV la escarbucla, podrían interpretarse los leves rasguños que unos no ven y otros quieren hacer «barras» como una rara superposición, muy inhabitual —y más en el siglo XII— de dos emblemas. Harto raro sería. Pero, en todo caso, la cosa es anecdótica al ser tanto Ramón Berenguer IV como su hijo Ramón (luego coronado con el nombre de Alfonso II) soberanos de Aragón.²⁴

Com veiem, tot i que ells són contraris a reconèixer l'existència dels pals («los leves rasguños») en els segells del comte, fan mans i mànigues per a reblar l'origen regi aragonès de l'escut, en cas que sigui cert que el primer usuari fou Ramon Berenguer IV:

En todo caso, a pesar de la evidencia que resulta de que el uso atestiguado de los sellos corresponda a un rey de Aragón por vez primera, tampoco quedaría resuelta la cuestión en el sentido en que habitualmente se la resuelve si su primer usuario hubiera sido Ramón Berenguer IV, como vamos a ver a continuación, trabajando sobre la hipótesis de que, en efecto, en sus sellos hubiera representación —clara o confusa— de las «barras» [...]. Pero quede claro que, en primer lugar, no se

22. Per exemple: Armand de FLUVIÀ, *Els quatre pals: l'escut dels comtes de Barcelona*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1994.

23. Guillermo FATÁS i Guillermo REDONDO, *La bandera de Aragón*, Saragossa, Guara, 1978, p. 60. Els claudàtors són nostres.

24. Guillermo FATÁS i Guillermo REDONDO, *La bandera de Aragón*, p. 61-62.

ven tales barras (y en algún ejemplar, evidentemente porque nunca las tuvo y no porque se hayan borrado); y, en segundo, que todos los sellos conocidos son, por otra parte, posteriores a la fecha de sus esponsales con la reina Petronila, usando Ramón Berenguer el título de *princeps Aragonensis* al menos desde 1139.²⁵

Antonio Ubieto va més enllà i, amb unes afirmacions poc mesurades sobre el conjunt de la historiografia catalana, explica el 1984, en una entrevista en el diari *Las Provincias*, que els segells del comte esmentat havien estat manipulats:

Los historiadores catalanes siempre han tenido el complejo de inferioridad de que nunca han sido un reino y no existe un solo documento en el que se hable de que Jaime I hubiera querido crear un reino en Cataluña, lo de las señas de identidad es a partir de la Reinaxença. Le voy a dar un dato: en la batalla de Panisars, los catalanes morían frente a los franceses con el grito de ¡Aragó! ¡Aragó! Se han estudiado mucho por parte de los historiadores catalanes los sellos pendientes de Ramón Berenguer IV y se publicaron en la obra de Segarra tratando de demostrar que se empleaban las barras. Pero no encontraron unos sellos en los feudos de Poble, en el Archivo Nacional, en donde las barras terminaban en unas escamas en forma de ángulo, es decir, no se usaban las barras, los sellos publicados habían sido falsificados, así como suena, se les habían raspado esas escamas en forma de ángulo que demuestran que no eran las barras. Yo no puedo pensar cómo se puede llegar a esos extremos para demostrar lo que no tiene demostración, porque la historia debe basarse en pruebas documentales y si no aparecen hay que investigar, pensar, profundizar, lo que no debe hacerse nunca es manipular la historia para tratar de demostrar lo que no se puede demostrar con un mínimo de rigor, porque entonces se cae en el ridículo y en el desprestigio.²⁶

Tanmateix, les «escamas en forma de ángulo» eren, efectivament, el carboncle esmentat que se superposava a les quatre barres, tal com es va documentar no només en segells del comte Ramon Berenguer IV, sinó també en els dels seus fills, el rei Alfons I el Cast i els comtes de Cerdanya i Provença, Ramon Berenguer i Sanç, cosa que feu que la crítica experta en heràldica, ben representada per la ploma de l'aragonès Menéndez Pidal de Navascués, no només desmentís les suposades manipulacions dels

25. Guillermo FATÁS i Guillermo REDONDO, *La bandera de Aragón*, p. 61.

26. Vegeu l'entrevista al professor Ubieto a Pepe GOZÁLVEZ, «En Valencia ha escrito de historia gente que ni sabe ni sabía por dónde se anda», *Las Provincias* (29 setembre 1984), p. 21.

segells, sinó que conclogués que les quatre barres eren indestriables de la figura del comte Ramon Berenguer IV i del seu llinatge.²⁷

Més tard, el 1995, Fatás i Redondo admeteren que, encara que a ells no els havia semblat que en els segells de Ramon Berenguer IV figuressin les barres, sí que era cert que el carboncle o «tirantes o refuerzos [eran] muy comunes, en la realidad y en sus representaciones gráficas y pueden verse en muchos otros casos, catalanes o no»,²⁸ contradient allò que afirmaven el 1978 sobre la raresa d'aquest element en l'escut comtal.

Sigui com vulgui, davant d'aquest panorama acadèmic de confirmació de la vinculació de les armes palades amb Ramon Berenguer IV, fa l'efecte que Fatás i Redondo eren del parer que el fet de titular-se *princeps Aragonensis* i el de governar l'Aragó no eren arguments de suficient pes per a sostenir l'origen reial aragonès de les armes de Ramon Berenguer IV i, per tant, hagueren de cercar una nova fórmula per a aragowitzar el comte i la seva ensenya.

Així, aquests autors se serviren de la teoria bastida el 1987 per Antonio Ubieto per tal de postular que Ramon Berenguer IV s'introduí en la casa reial d'Aragó en ser afillat pel rei Ramir II mitjançant el *casamiento en casa* i renuncià d'aquesta manera al seu llinatge català, motiu pel qual les armes palades tenien un origen relacionat exclusivament amb la casa reial aragonesa:

De todas formas, el [sello] más antiguo puede datarse en fecha en la que Ramón ya ostentaba la dignidad principesca de Aragón, como «hijo» de Ramiro II (al que tomó solemnemente y juró formalmente como «padre»), y marido de la reina, Peronela o Petronila, así como el efectivo ejercicio de la potestad monárquica: la gobernación del Reino de Aragón [...]. La boda de la aragonesa y el barcelonés no fue una boda cualquiera ni se pactó de cualquier modo. Se atuvo estrictamente a las reglas jurídicas de la institución aragonesa del «matrimonio en casa», de modo que la Casa, aun siendo la de la mujer, era la que asumía la primacía sobre el marido. Por eso, como si se tratase de una casa privada, Ramón la recibió sólo en usufructo. No obstante entrar como marido, la potestad de «Señor Mayor» («mayor» es quien «es más») la guardaba quien hasta entonces la tenía, Ramiro, así como la nuda propiedad y los derechos de última instancia. Guardó, por eso, también, la Casa de Ramiro sus atributos, nombre, etc., y no fueron por eso los de la barcelonesa. Desde el punto de vista del Derecho aragonés es un asunto perfectamente claro, pero, naturalmente, hay que conocer ese Derecho para en-

27. Faustino MENÉNDEZ PIDAL DE NAVASCUÉS, «Palos de oro y gules», a *Studia in Honorem Prof. M. de Riquer*, vol. IV, Barcelona, Quaderns Crema, 1991, p. 669-704.

28. Guillermo FATÁS i Guillermo REDONDO, *Blasón de Aragón: El escudo y la bandera*, Saragossa, Diputación General de Aragón, 1995, p. 54. Els claudàtors són nostres.

tender todo lo demás. Ramón Berenguer, pues, al aceptar estas condiciones y sólo por aceptarlas, lo que sucedió el once de agosto de 1137, pasaba a ser un miembro más de la Casa de Aragón y de su linaje, a todos los efectos. Por eso los textos proclaman que Ramiro II de Aragón sería, sin restricción ninguna «rey, señor y padre en el citado reino y en todos tus condados». La conclusión es ineludible, además de evidente: el escudo palado, fuera invención de quien fuera, ni fue ni pudo ser otra cosa que las armas de la Casa de Aragón, y no de la Casa de Barcelona, que jurídicamente se extingue y agota en Ramón Berenguer IV desde la fecha citada: aunque, por razones de variada índole, se sigue hablando de la Casa de Barcelona, por comodidad, rutina, interés localista o inercia en asignar primacía en cualquier caso a la línea del varón, así sea en contra de lo que expresamente consta en los documentos fehacientes sobre este preciso punto.²⁹

Partint d'aquestes teories, que trenquen amb vuit segles de tradició cronística i historiogràfica sobre la Corona d'Aragó, la qual concep els sobirans aragonesos entre el 1137 i el 1410 com una nissaga reial de llinatge barceloní, es poden arribar a fer afirmacions extremament sorprenents, com ara negar, fins i tot, l'existència del Principat de Catalunya, entitat política que consta profusament en la documentació històrica entre la segona meitat del segle XIV i l'inici del XIX:

[...] la posición del Conde Ramón fue la de ser administrador de la Casa, *regente* del Reino [...]. De aquí que el conde Ramón Berenguer, como hijo de la Casa, fuese, a título personal, Príncipe de Aragón (en cuanto prohijado del rey). Disparate es que Cataluña se proclame Principado, pues nunca lo fue. Existió *ad personam* el principado de Aragón sobre el patrimonio de la Casa de Aragón, no aisladamente sobre el condado de Barcelona, ni luego sobre los territorios de Lérida y Tortosa que conquistó; sobre aquel se asignó el de Conde, y sobre estos se asignó a sí mismo el título de Marqués.³⁰

Feta aquesta breu presentació de les tesis sostingudes per la historiografia revisionista, ara repassarem les primeres fites històriques de la unió principesca catalano-aragonesa del segle XII i a continuació analitzarem en profunditat la teoria d'Antonio Ubieto i les seves derivacions sobre el llinatge de Ramon Berenguer IV i els seus successors.

29. Guillermo FATÁS i Guillermo REDONDO, *Blasón de Aragón*, p. 54 i 58-59. Els claudàtors són nostres.

30. Benito Vicente de CUÉLLAR, «Los “condes-reyes” de Barcelona y la “adquisición” del reino de Aragón por la dinastía bellónida», *Hidalguía. La Revista de Genealogía, Nobleza y Armas*, núm. 252 (1995), p. 619-632, esp. p. 630-631. Els claudàtors són nostres.

2.1. EL NAIXEMENT DE LA CORONA D'ARAGÓ I EL PAPER DEL LLINATGE BARCELONÍ (1134-1162)

El que avui anomenem comunament *Corona d'Aragó* fou una entitat política catalogable dins la categoria historiogràfica de les monarquies compostes, és a dir, una entitat formada per la vinculació de diversos regnes i terres, dominis polítics o *res publicae*, a un mateix príncep sobirà, el rei d'Aragó i comte de Barcelona. Aquest ens polític històric, que existí entre els anys 1137 i 1707-1715, fou originat per l'assumpció del tron aragonès per part de la dinastia comtal de Barcelona en un procés que tingué lloc entre els anys 1134 i 1162 i del qual repassarem, tot seguit, les principals fites:³¹

— La mort en batalla, l'any 1134, d'Alfons I Sanxes (també conegut com a Alfons el Bataller), rei d'Aragó i de Pamplona, provocà una crisi en els seus dominis perquè escollí com a hereus testamentaris els ordes militars de Terra Santa: el dels cavallers del Temple de Salomó, el dels cavallers del Sant Sepulcre de Jerusalem i el dels cavallers de l'Hospital. Les elits dirigents dels dominis del rei difunt es negaren a acceptar la consumació del testament. Així, mentre que els pamplonesos escolliren com a rei propi el noble García Ramírez, separant el regne de Pamplona del d'Aragó, els aragonesos entronitzaren el bisbe Ramir Sanxes, germà del sobirà difunt. Per la seva banda, l'emperador Alfons VII, rei de Lleó i Castella, envaià una porció destacadíssima dels dominis aragonesos: el regne de Saragossa.

— El nou rei aragonès, Ramir II, delerós de retornar a la vida eclesiàstica, intentà arribar a un pacte d'afillament amb el novell rei pamplonès, però l'empresa no arribà a bon port i Ramir no tingué més remei que prendre una esposa. L'escollida fou la vídua Inés, una germana del duc d'Aquitània (1135) amb qui tingué una filla, Peronella, la qual arribà al món a l'agost del 1136. Uns dies després del naixement, el rei aragonès es reuní amb Alfons VII. L'emperador entregà el regne de Saragossa, com a feu, al rei Ramir, mentre que aquest, a canvi, es feu vassall del lleonès i acceptà que la seva filla, passats els anys, es maridés amb l'infant Sanç, primogènit d'Alfons VII, segons explica Jerónimo Zurita.³²

— El rei aragonès no degué quedar gens satisfet amb aquest pacte car un any després, entre l'11 d'agost i el 13 de novembre de 1137, feu donació de la seva filla i dels seus dominis al comte Ramon Berenguer IV de Barcelona. Aquest procés generà una sèrie de documents. Repassem-los.

31. Seguim Percy E. SCHRAMM, «Ramon Berenguer IV», a Percy E. SCHRAMM, Joan-Ferran CABES-TANY i Enric BAGUÉ, *Els primers comtes-reis*, Barcelona, Teide, 1960, p. 9-50; Alfonso GARCÍA-GALLO, «El derecho de sucesión del trono en la Corona de Aragón», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 36 (1966), p. 5-187; Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, i Josep-David GARRIDO VALLS, *Ramon Berenguer IV*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2014.

32. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, 1562, vol. 1, cap. 56.

L'11 d'agost de 1137 tingué lloc a Barbastre una primera donació per part del rei dels aragonesos al comte dels barcelonins. Ramir II donava la seva filla com a esposa a Ramon Berenguer IV, amb el seu regne, tal com l'havien posseït el seu pare, el rei Sanç, i els seus germans, els reis Pere i Alfons. També encomanava al comte tots els homes del predit regne sota homenatge i jurament, els quals també haurien de guardar la fidelitat que devien al rei i a la seva filla. Ramir proclamà que la donació continuaria essent efectiva, sense cap impediment, en cas que s'esdevingués la mort de Peronella. Per acabar, el rei afirmà que, mentre visqués, podria fer augments al comte en relació amb les honors o castells del regne i que, mentre li plagués, seria rei, senyor i pare, al regne d'Aragó i als comtats de Ramon:

In Dei nomine. Ego Ranimirus, Dei gratia rex Aragonensis, dono tibi Raimunde, Barchinonensium comes et marchio, filiam meam in uxorem cum totius regni Aragonensis integritate, sicut pater meus Sancius rex vel fratres mei Petrus et Illelfonsus melius umquam habuerunt vel tenuerunt, ipsi vel utriusque sexus homines per eos, salvis usaticis et consuetudinibus quas pater meus Sancius vel frater meus Petrus habuerunt in regno suo. Et comendo tibi omnes prephati regni homines sub hominio et iuramento, ut sint tibi fideles de vita tua et de corpore tuo et de omnibus membris que in corpore tuo se tenent, sine omni fraude et deceptio-ne; et ut sint tibi fideles de omni regno pretitulato et universis omnibus ad illud regnum pertinentibus, salva fidelitate mei et filie mee. Hec autem omnia superius scripta, ego prephatus rex Ranimirus taliter facio tibi Raimunde, Barchinonensium comes et marchio, ut si filia mea mortua fuerit prephata, te superstite, donacionem prephati regni libere et immutabiliter habeas absque alicuius impedimento post mortem meam. Interim vero si quid augmentationis vel tradicionis de honoribus vel municionibus prephati regni, me vivente, facere tibi voluero, sub prephata hominum fidelitate firmum et immobile permaneat. Et ego prephatus rex Ranimirus sim rex, dominus et pater in prephato regno et in totis comitatibus tuis, dum mihi placuerit.³³

Antonio Ubieto parlà d'un segon document de donació escrit a Barbastre aquell mateix dia. L'autor sostingué que aquest document, com la resta dels que regulaven l'arranjament entre Ramir II i Ramon Berenguer IV, fou escrit per Ponç, l'escrivà del comte, tot i que aquest document concret no té una data explícita.³⁴

33. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, perg. Ramon Berenguer IV, carpeta 35, doc. 86. En servim de la transcripció d'Ignasi J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, 4 vol., Barcelona, Fundació Noguera, 2010, vol. III, doc. 722, p. 1191-1192.

34. Per a la transcripció, seguim la d'Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 145-146.

Ego Ranimirus, Sancii regis filius, rex Aragonensis, dono tibi Raimundo, comiti Barchinonensi, cum filia mea meum regnum Aragonis, totum ab integro, sicut divisit eum Sancius rex maior, avus patri mei, et sicut divisi ego eum cum rege Navarrorum Garsia Remiriz, in Pampilona, excepto illas tenenzas quas dedit Sancius supra scriptus regi Ranimiro avo meo in Navarra. Ex parte Castella dono tibi de Hariza usque Ferrera, de Ferrera usque Tarazona; de Tarazona usque Tutela, villas et castella. Tutellam vero adquisivit et cepit frater meus rex Adefonsus, et dedit eam comiti de Perges pro honore. Ipse autem dedit eam Garsie Remiriz, cum filia sua. De hoc, sicut melius poteris facere, facias vel cum eo convenias. Cesaraugustam vero dedi imperatori de Castella, cum suis apendiciis, in vita sua tantum. Et fecit mihi nomenage³⁵ de ea ut reddatur mihi vel successori meo post obitum suum. Quicquid enim mihi debebat facere, volo et mando ut tibi faciat. Hoc ex parte de Castella. Ex parte vero de Navarra dono tibi de Sancta Gratia de Portu, quam pater meus rex Sancius, bone memorie, dedit Sancto Salvatori, suo monasterio, usque Biozal, cum toto Roncali, qui est honor de Rosta. Et de Biozali, sicut vadit aqua de Sarasazo et cadit in Ida. Inde vero ad pontem Sancti Martini; et de ponte Sancti Martini, sicut currit Ida et dividit Navarra et Aragona, usque cadit in fluvium Aragonis. Et inde per medium pontem ad Vadum longum. Et de Vado longo ad Galipenzo, sicut aqua. De Galipenzo autem, sicut currit fluvius Aragonis et iungit se cum Arga et cadit in Ibero, flumine magno. Inde vero sicut currit Iber usque iam dictam Tutelam. De Roncali namque et Alasos et Quadreita et Balterra, sic dico tibi: quia dedi eas regi Navarrorum Garsie Remiriz tantum in vita sua, et fecit mihi nomenage; ut post obitum suum reddantur mihi vel successori meo. Quicquid enim mihi debebat facere, volo et mando ut tibi faciat.

Hoc dono tibi et concedo filiis filiorum tuorum qui fuerint de generatione de mea filia, in secula seculorum. Tu vero convenis mihi, in verbo veritatis, et mitis manus tuas inter manus meas, ut non alienes, neque facias alienare, regnum istud quod ego dono tibi, a generatione filiorum filie mee. Nec post obitum regis Garsie Remiriz dimittas filio suo Roncal et Alasos et Quadreita et Balterra. Et ut in tota vita mea teneas me sicut patrem et dominum. Tamen retineo mihi regalem dominium super omnes ecclesias regni mei, super monasterium scilicet Sancti Salvatoris Ligerensis, cui dono illam meam medietatem de illo olivare de Arasquos, propter ensem quem ibi accepi, qui fuit de Lop Iohan; et super monasterium Sancti Iohannis de Pinna et super monasterium Sancti Victoriani et super omnes ecclesias parrochiales et proprie proprium; super Sanctum Petrum de Ciresa, cum suis pertinentiis; et Pertusa et Sant Urbiz et Sancta Cecilia. Licet regnum tibi tradam, tamen dignitatem meam non ammito.³⁶

35. Tant en el document original com en la transcripció hi consta «nomenage» en comptes d'«homage».

36. Archivo Histórico Nacional (AHN), Clero, Montearagón, carpeta 623, doc. 13.

Tanmateix, després de valorar el pergami, descartem la concepció del doctor Ubieto sobre el document esmentat, atès que no sembla pas la còpia d'un document autèntic del 1137. Pensem que aquest document s'ha de posar en quarantena, ja que és sospitos de ser fals pels motius que exposarem a continuació, tot i que la qüestió mereix un estudi més detallat:

a) En primer lloc, perquè, a diferència del document anterior i d'alguns altres que analitzarem, no compleix les mínimes normes diplomàtiques que donen validesa a un instrument oficial, com ho és una donació: no està datat ni rubricat amb la signatura del notari responsable de la validesa del document, que, si fos creïble la lectura d'Ubieto, hauria de ser el mateix Ponç del document anterior.

b) El document, com reconegué el mateix Ubieto,³⁷ no és original, sinó una còpia del segle XIII, tal vegada del principi de la centúria. Perquè l'instrument sigui vàlid, hi ha de constar el notari que n'ha fet el trasllat («Hoc est translatum», etc.) i la data de quan es va fer la còpia. Algú al segle XVII hi va afegir, presa de Beuter, una data, 1186, que es correspon amb l'any de Crist 1148, i una llista de testimonis que el mateix Ubieto es negà a comentar perquè era plena d'absurditats.

c) Un ulterior element de sospita és que, a diferència dels altres tres documents principals del 1137 (emesos a Barbastre, Ayerbe i Saragossa), ni es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), ni fou copiat en el cartulari *Liber feudorum maior*, de la segona meitat del segle XII —instrument per a justificar documentalment totes les possessions dels comtes de Barcelona—, sinó que tan sols es va conservar a Montaragó (conegut per la cronística des del s. XV), cosa ben estranya si tenim en compte que hi apareixen explicitats tant els límits territorials d'Aragó com una sèrie de condicions que imposa el rei Ramir II a Ramon Berenguer IV a l'hora de donar-li la filla i el regne d'Aragó.

d) Com és evident amb una senzilla ullada, el text d'aquest document està copiat gairebé íntegrament d'una relació dipositada a l'ACA, que els darrers editors daten aproximadament al 1135,³⁸ on es narra la divisió entre Aragó i Navarra; document que Ubieto coneixia i cità, sense notar la semblança. Aquest fet justifica i ajuda a explicar una sèrie d'incongruències històriques presents en el text.

e) En el document s'esmenta el rei Garcia Ramires (1134-1150), el qual apareix referit com a «rege» o «regi Navarrorum», però la historiografia testimonia que aquest rei emprava el títol de *rex Pampilonensium* i que el seu fill Sanç IV el Savi va ser el primer rei que s'intitulà amb el concepte de Navarra a la segona meitat del segle XII, cosa que, a parer nostre, dificulta considerar aquest document com una còpia fidedigna d'un document creat el 1137.

f) El document diu que el rei Ramir II ha donat Saragossa en feu a l'«imp[er]atori de Castella». D'una banda, això és històricament poc versemblant en un document

37. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 146.

38. J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, doc. 702.

que es pretén del 1137, puix que a l'agost del 1136, a Alagó, l'emperador Alfons VII entregà el regne de Saragossa en feu a Ramir II, vassallatge que renovà Ramon Berenguer IV i que tant ell com el seu successor, Alfons I el Cast, van mantenir fins al període 1177-1179. D'altra banda, resulta estranya la manera d'esmentar Alfons VII, perquè el títol habitual d'aquest era «imperator Legionis, Kastle et Ispanie», com consta, per exemple, en diversos pergamins comtals de l'ACA. Sobta que la dignitat imperial d'Alfons VII no aparegui associada al títol lleonès, puix que, tot i que el títol d'*imperator* s'havia començat a emprar esporàdicament a finals del segle IX, tradicionalment foren els reis lleonesos dels segles X-XII, en qualitat de reis de Lleó, els que s'intitularen emperadors.

g) En relació amb els altres documents de donació del 1137, aquest és l'únic document en què el rei Ramir II aclareix que dona el regne tant a Ramon com als fills que aquest tingui amb Peronella, l'únic on es descriu un jurament feudal de no alienació del regne: el comte ha de prometre a Ramir II, mentre posa les seves mans entre les del rei, que no farà alienar el regne d'Aragó mentre visquin els fills que tingui amb Peronella, i fa una menció concreta de diversos llocs de la frontera amb Navarra. A més, tot i que en el document anterior Ramir II digué que continuaria sent rei mentre li plagués, aquest que ens ocupa és l'únic on s'especifica explícitament que, encara que entregui el regne a Ramon, no li entrega la seva dignitat, se sobreentén, règia.

Una anàlisi més detallada permetrà aclarir millor aquests dubtes i proporcionar el context històric en el qual es va forjar el document que suposem fals. En qualsevol cas, el fet de descartar aquest document no afecta l'argumentació del catedràtic aragonès, ja que, segons ell, el *casamiento en casa* té lloc en el document anterior.

Feta aquesta digressió, continuem amb els fets del 1137. Després de deixar Barbastre, rei i comte començaren a recórrer el territori aragonès fent actes de govern plegats, tot i que en un moment determinat fa l'efecte que es produeix algun problema en fer el rei algunes concessions a tercers sense coneixement del comte.

A Ayerbe, el 27 d'aquell mateix mes d'agost, Ramir II torna a confirmar la donació que feu a Barbastre de la seva filla, l'honor règia i els seus homes en homeatge, declara nul·la tota concessió realitzada per ell a d'altres i confirma a Ramon Berenguer que no farà cap altra concessió a ningú sense el consentiment i el consell del comte:

Hoc est donativum quod facit dominus Ranimirus, rex Aragonensis, illustri Barchinonensium comiti Raimundo. Donat namque ei, confirmat et laudat, quod ab ipso die quo ei donavit filiam suam cum suo honore et suos homines et in hominio comendavit apud Barbastrum, quicquid actenus rex alicui dedisset vel consensisset, totum irritum fiat nullamque stabilitatis rectitudinem habeat. Itemque donat ei et firmiter laudat quod ab odierna die in antea nichil unquam alicui donet vel laudet absque consilio et bona voluntate comitis. Quod si fecerit,

similiter irritum fiat et sine stabilitate. Hoc donum fecit rex Ranimirus, consilio et voluntate suorum nobilium hominum subscriptorum in castro d'Aierb.³⁹

Podria ser que més endavant, ja al setembre, ambdós fossin a Luèsia, on fan donació d'unes viles a l'Església en els termes següents:

Ranimirus, gratia Dei rex Aragonensium, simul cum Raymundo Berengario comes Barchinonesis et marchio et genero meo, facimus hanc cartam donacionis et confirmacionis [...]. Facta vero hanc cartam donacionis era M^a. C^a. LXX^a. II^a., in mense september, in villa vel castrum quod vocitant Lusía, regnante Ranimiro Sangiz, simul com genero meo Raymundo Berengario comes, in Aragonia et in Suprarbi sive in Ripacurcia vel in tota Barchinona.⁴⁰

També devien ser a Jaca al novembre, on el rei confirma una sèrie de donacions fetes durant els anys precedents i exposa:

Uxorem quoque non carnis libidine, set sanguinis ac proienici⁴¹ restauratione duxi. Ex qua factore et gubernatore omnium Deo auctore, sobole procreata, et per eam nobilissimo filio Barchinonensi videlicet comite Raimundo Berengario adquisito, regnoque his traditio, pro redemptione et remissione peccatorum meorum et requie animarum gloriosi patris mei Santii, aliorum parentum et fratrum meorum [...]. Facta vero hanc cartam era M^a. C^a. LXX^a. U^a., (sic) in mense novembris, in villa que vocatur Iacha, regnante domino nostro Ihesu Christo in celo et in terra, et sub eius imperio ego Ranimirus. Dei Gratia rex, in Aragonia, in Suprarbi et Ripacurcia, et sub imperio meo gener meus Raimundus comes Barchinonesis in omni regno meo.⁴²

39. ACA, Cancellaria, perg. Ramon Berenguer IV, carpeta 35, doc. 87. Vegeu-ne la transcripció a J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, vol. III, doc. 741, p. 1219-1220. En aquesta edició el document ha estat datat a l'any 1138, ja que els autors l'interpreten com a posterior a la donació feta a Saragossa el 13 de novembre.

40. AHN, Clero, San Juan de la Peña, carpeta 713, doc. 18, 19 i 20, tres còpies del segle XIII. Seguim la transcripció d'Antonio UBIETO, *Documentos de Ramiro II de Aragón*, Saragossa, Anubar, 1988, doc. 115, p. 139. Els claudàtors són nostres. Diem «podria ser» perquè, tot i que es considera un document autèntic, al nostre parer també és dubtós per la datació. Tal com exposa Ubieto, les diverses còpies d'aquest document presenten el problema següent: «El documento está datado en 1134 pero hay que leer U = II». Aquest mètode de canviar un número per un altre per tal que encaixi és científicament inacceptable i caldria un estudi particular del document per a esbrinar-ne l'autenticitat.

41. Segurament hauria de ser «progeniei». Vegeu la transcripció de José de la CANAL, *España Sagrada*, tom XLVI, Madrid, Imprenta de los Herederos de D. José del Collado, 1836, p. 282-285.

42. Seguim la transcripció d'Antonio UBIETO, *Documentos de Ramiro II*, doc. 118, p. 143-146. Els claudàtors són nostres. Segons el professor aragonès, és una còpia del darrer terç del segle XIII i presenta

Finalment, el 13 de novembre de 1137, a Saragossa, el rei manifesta novament que dona la seva filla amb tot el seu regne i la seva honor. Sembla que en aquest temps de cogovern plegats, la relació entre el rei i el comte es va fer més estreta, ja que el rei, amb lliure voluntat i ferm afecte, ordenà a tots els aragonesos que els castells, les fortaleses i totes les honors que tenien com a vassalls de Ramir, els havien de tenir i mantenir per al comte de Barcelona, a qui havien d'obeir i ser fidels en tot com a rei. A continuació dona a Ramon tot allò que s'havia reservat en el primer document —en relació amb les honors i els castells, s'entén— i afegeix que, ara que ha donat tot el que tenia a Ramon, el comte ho ha de tenir tot sempre amb fidelitat i al servei de Ramir (aquesta vegada sense esmentar Peronella):

Omnibus est manifestum quod ego Ranimirus, Dei gratia rex Aragonensis, dedi filiam meam Raimundo, comiti Barchinonensi, simul cum omni regni mei honore. Nunc ergo, spontanea voluntate ac firmo cordis affectu, volo, precor et mando cunctos homines meos, milites scilicet clericos ac pedites, quatenus castra et municiones sive alios omnes honores, ita per eundem Raimundum comitem deinceps teneant et habeant sicut per regem debent tenere et habere et ei tanquam regi in omnibus sub continua fidelitate obediant. Et ut in hoc nullum ocasionis vel pessimę machinacionis ingenium ab aliquo possit intelligi, totum ei dimitto, dono atque concedo quicquid retinueram in ipsa alia carta donacionis regni quam ei antea feceram cum filiam meam ei dedissem. Supradicta quoque omnia ego Ranimirus, Aragonensium rex, dono et firmiter laudo prephato Raimundo, comiti Barchinonensi, ut hec que illi presencialiter dono et omnia que habebat, semper habeat ad servicium meum et fidelitatem omni tempore. [...] Supradicta omnia illi dono et firmiter laudo sicut melius umquam ea habuit frater meus Andefonsus et habeat ea omnia ad fidelitatem meam omni tempore.⁴³

— Ramir II tornà a la vida eclesiàstica, com es documenta al monestir de San Pedro el Viejo d'Osca i al de San Úrbez. Tot i que, segons Jerónimo Zurita, fins a la seva mort vestí com un rei, i no com un monjo, i no intervingué més en l'esfera política.

— Mentrestant, entre els anys 1140 i 1143 Ramon Berenguer IV afermà el seu domini sobre l'Aragó pactant amb els ordres militars —hereus legítims dels dominis del difunt rei Alfons I Sanxes—, els quals, com la Santa Seu, si bé no reconeixien les accions del bisbe Ramir Sanxes ni la seva filla, no trobaren inconvenient a conferir

el mateix problema amb la datació. Ubieto diu: «Para la fecha, ver que hay que leer U en vez de II, ya que se habían producido los esponsales de Petronila con Ramón Berenguer IV». També considerem que cal un estudi particular d'aquest document.

43. ACA, Cancelleria, perg. Ramon Berenguer IV, carpeta 35, doc. 85. Vegeu-ne la transcripció a J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, vol. III, doc. 725, p. 1194-1195. Els claudàtors són nostres.

directament al comte la potestat d'aquells territoris i la llibertat d'emprar el títol regi, que, malgrat haver estat atorgada pel prior del Sant Sepulcre i patriarca de Jerusalem, Guillem de Malines, el comte no feu servir. Així, el comte, que es presenta al mestre del Temple com a successor d'Alfons el Bataller a l'Aragó, «successor illius in regno»,⁴⁴ no només rebé el regne d'Aragó de Ramir II, sinó també dels tres ordes jerosolimitans, els quals trameteren al comte i a la seva progènie, sempre que fos legítima, els seus drets i el seu poder sobre el regne i els seus homes.⁴⁵ Aquests arranjaments foren ratificats pel papa l'any 1158.

— Després d'una temptativa fallida de Ramon Berenguer IV de casar-se amb Blanca, la filla del rei pamplonès, l'any 1149, tingué lloc la boda entre Ramon Berenguer i Peronella el 1150 a Lleida.⁴⁶

— El comte de Barcelona continuà regnant, com ho feia des del 1137, amb els títols de comte, príncep, dominador i marquès, sobre el comtat de Barcelona, el regne d'Aragó i el comtat de Provença⁴⁷ fins al seu traspàs el 1162. Llavors, la successió conjunta dels dominis aragonesos i catalans recaigué en la persona del seu fill primogènit⁴⁸ —l'encara menor Alfons I el Cast (1162-1196)—, el qual s'intitulà rei d'Aragó i comte de Barcelona des del mateix moment de la mort del seu pare.

2.2. IMPUGNACIÓ DE LES TEORIES DEL *CASAMIENTO EN CASA* I DE L'EXTINCIÓ DEL LLINATGE BARCELONÍ L'ANY 1137

Cal posar de manifest que els primers a contradir les conclusions d'Antonio Ubieto i les dels seus seguidors —i amb diversos segles d'antelació a la seva formulació— foren el comte Ramon Berenguer IV i els reis d'Aragó que el succeïren. El

44. J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, doc. 820, p. 1331-1333.

45. Conservem les cessions del Sant Sepulcre i les de l'Hospital. J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, doc. 774-775, p. 1270-1274.

46. No sabem del cert on visqué Peronella fins al seu esposori el 1150: un detall que la historiografia revisionista aragonesa sempre passa per alt. Hi ha qui afirma que Peronella quedà sota custòdia de la noblesa aragonesa, sense aportar-ne cap prova. Vegeu, per exemple, el primer capítol de José Luis CORRAL (coord.), *¿Qué fue la Corona de Aragón?*, Saragossa, Prensa Diaria Aragonesa, 2010. Jerónimo ZURITA dona a entendre que Peronella visqué a la cort del seu futur espòs. Jerónimo ZURITA, *Índice de las gestas de los reyes de Aragón*, edició a cura d'Ángel Canellas, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1984, p. 112. La hipòtesi de Garrido Valls és que, arran del joc diplomàtic entre els sobirans de Barcelona-Aragó, Pamplona i Lleó-Castella, la jove romangué a la cort castellanolleonesa fins al 1150. Vegeu Josep-David GARRIDO VALLS, *Ramon Berenguer IV*.

47. Governà els dominis occitans del Casal de Barcelona com a marquès entre els anys 1144 i 1161, durant la minoria d'edat del seu nebot homònim, comte de Provença.

48. A excepció del comtat de Cerdanya, que restà per al fill segon.

professor Stefano Maria Cingolani, expert en la memòria i la identitat de l'estirp dels comtes de Barcelona i dels reis d'Aragó medievals, ha centrat bona part de les seves investigacions dels darrers quinze anys en aquesta temàtica⁴⁹ i posa en relleu un clar contrast historiogràfic entre la producció historiogràfica de la dinastia privativa aragonesa i la de la barcelonina que tingué lloc en el segle XII, període en què la memòria escrita assolí una importància notable enfront de l'oral en les terres que envoltaven la Mediterrània, les més romanitzades.⁵⁰ Així, aquest autor ens indica que mentre que els reis aragonesos que regnaren entre els anys 1035 i 1137 no bastiren un model historiogràfic autònom, els comtes de Barcelona sí que ho feren.⁵¹ Aquest model historiogràfic comtal nasqué arran de la necessitat de posar per escrit la legitimitat, en termes dinàstics, del llinatge barceloní més enllà del seu espai tradicional (comtats de Barcelona, Girona i Osona) mitjançant adquisicions (Provença, Millau, Gavallda, Carlat, Besalú, Cerdanya i Aragó) o conquestes (Tarragona, Tortosa, Lleida i Fraga), que en la segona meitat de la predita centúria donà lloc a les tres grans obres catalanes de l'època: els *Usatici Barchinonae*, el *Liber feudorum maior* i les *Gesta comitum Barchinonensium*.

A més, Cingolani considera que en la segona meitat del segle XII s'inicia una ideologia dinàstica, reforçada a finals del segle XIII i que perdura fins a l'inici del XV, consistent, d'una banda, en la imitació i superació dels predecessors, tant els comtals com els reials, i, de l'altra, en la primacia de l'antiquíssima i noble sang agnàtica barcelonina sobre l'aragonesa dels reis *ante unionem*, no extensible, òbviament, a l'àmbit de les titulacions, on imperà la dignitat reial aragonesa.⁵²

En el cas de Ramon Berenguer IV, Cingolani es basa en el fet que el comte feu prevaldre la titulació comtal barcelonina per davant de la principesca aragonesa i la marquesal provençal, en el fet que el comte anomenà el seu primogènit Ramon, així com en la seva precoç consciència de la propaganda en difondre una sèrie d'annals proclius al seu protagonisme en els fets històrics i dels quals són una bona mostra els *Annals de Tortosa II*, on no només el comte de Barcelona és presentat com a hereu i continuador dels expansionismes aragones i barceloní, sinó que també s'hi explicita

49. A mode d'exemple, vegeu Stefano M. CINGOLANI, «Seguir les vestigies dels antecessors». Llinatge, reialesa i historiografia a Catalunya des de Ramon Berenguer IV a Pere II (1131-1285)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 36, fasc. 1 (2006), p. 201-240; Stefano M. CINGOLANI, «Tradiciones e idiosincrasias. Las relaciones entre Cataluña y Aragón en la historiografía (siglos XI-XIII)», a José Ángel SESMA (coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia. 1208-1458. La monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 2010, p. 219-252; Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Les Gesta Comitum Barchinonensium (versió primitiva)*, la Brevis Historia i altres textos de Ripoll, València, Universitat de València, 2012; Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edendum, 2012.

50. Stefano M. CINGOLANI, «Seguir les vestigies dels antecessors», p. 231-232.

51. Stefano M. CINGOLANI, «Tradiciones e idiosincrasias», p. 219-220.

52. Stefano M. CINGOLANI, «Seguir les vestigies dels antecessors».

que ell prengué/rebé el regne d'Aragó: «Era M^aC^aLXX^aVII^a, anno M^oC^oXXX^oIX^o. Comes Barchinone Remundus suscepit regnum Aragonum».⁵³

Amb tot, l'inici de l'elaboració d'aquesta ideologia dinàstica es produí després del traspàs del comte. Encara que el primogènit de Ramon Berenguer IV i Peronella deixà d'emprar el nom català Ramon i sempre avantposà, com és lògic, el títol regi al comtal, no canvià la concepció dinàstica pro comtal del seu pare. Així, el professor italià explica que, encara que el rei d'Aragó i el comte de Barcelona eren la mateixa persona, els punts de vista historiogràfics creats en l'època del rei Alfons I són propis dels comtes de Barcelona, que des de la naixent Catalunya busquen legitimar la seva continuïtat amb els reis d'Aragó passats, amb instruments com la versió primitiva de les *Gesta*, elaborada al monestir de Ripoll entre els anys 1180 i 1184, i el *Liber feudorum*, organitzat vers el 1192, mentre que no hi ha temptatives paral·leles i contràries de la part aragonesa.⁵⁴

El *Liber feudorum maior*, una agrupació de més de nou-cents documents que esdevé mostra i garantia dels drets i dominis hereditaris del rei Alfons I el Cast com a hereu de l'estirp comtal, demostra de forma documental i legal allò que les *Gesta* expliquen narrativament: el perquè i el quan de l'establiment del dret hereditari del llinatge de Barcelona a les seves possessions, tant als comtats de Provença i Millau (Ramon Berenguer III «adquisiuit» i Ramon Berenguer IV «perpetuo adquisiuit») com als de Besalú i Cerdanya (Ramon Berenguer III «adiunxit» al comtat de Barcelona)⁵⁵ i el regne d'Aragó (Ramon Berenguer IV «optinuit»):

Hic autem Raimundus Berengarii quartus mira probitate, scientia, ingenio ac consilium pollens, toto orbe famosissimus claruit. Nam adhuc valde iuvenis reg

53. Stefano M. CINGOLANI, «Tradiciones e idiosincrasias», p. 226-227.

54. Stefano M. CINGOLANI, «Tradiciones e idiosincrasias», p. 230. Segons Cingolani, la coherència ideològica d'ambdues reforça encara més la vinculació de les *Gesta* amb la voluntat i la supervisió del rei. Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Gestes dels comtes de Barcelona*, p. 14-24. En relació amb la natura catalano-aragonesa dels sobirans de la Corona d'Aragó, vegeu VÍCTOR FERRO, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Jurídics, 2015 (1a ed.: 1987); ben segurament, encara el millor monogràfic sobre l'entramat jurídic de la Catalunya dels segles XII-XVIII en el seu conjunt. En aquesta obra, l'expert iushistoriador tractà —entre moltes altres temàtiques— la manca de necessitat dels comtes barcelonins d'erigir-se en reis barcelonins després de lluir ja un títol reial pel fet de regnar sobre Aragó, equiparant-se, d'aquesta manera, amb la resta de reis de la cristiandat; també reflexiona sobre l'assumpció del títol comtal barceloní com a títol príncipesc amb potestat reial sobre el conjunt territorial català i sobre la consolidació del Principat de Catalunya com a entitat monàrquica sobirana separada i diferent del regne d'Aragó. Sobre aquest darrer punt, vegeu també Josep SERRANO, «El principado de Catalunya», *Hidalguía. La Revista de Genealogía, Nobleza y Armas*, núm. 282 (2000), p. 929-935.

55. Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Les Gesta Comitum Barchinonensium*, p. 131-136.

num Aragonense cum filia Ranimiri regis Urracha optinuit, anno scilicet Domini M^oCXXXVII.⁵⁶

A més, en aquesta versió primitiva de les *Gesta*, a diferència de les dues posteriors, de la segona meitat del segle XIII, no s'inclou la història dels reis aragonesos anteriors a Ramir II. I, precisament, tant en la segona versió (redactada vers l'any 1268) com en la tercera (redactada entre els anys 1276 i 1299),⁵⁷ que sí que exposen la història d'aquells antics reis d'Aragó i Pamplona, marquen el final de la breu dinastia privativa aragonesa en el segle XII, ja que indiquen que, des del començament del regne d'Aragó (1035) fins al regnat de Ramon Berenguer IV (1137), ha passat poc més d'un segle.⁵⁸ Una extinció, la del llinatge aragonès, que també és explicada en la crònica general de la Corona d'Aragó del rei Pere III el Cerimoniós.⁵⁹

Són proves documentals del fet que la concepció històrica medieval —ja no només dels reis i la historiografia cortesana dels segles XIII i XIV, sinó també del rei Alfons I el Cast i del seu pare— era que la dinastia comtal de Barcelona aconseguí el títol reial i el regne d'Aragó, i no al contrari, com sosté la historiografia reversionista.

En qualsevol cas, són pocs els historiadors moderns que s'han posicionat explícitament en contra de l'aplicació del *casamiento en casa* en els arranjaments de Barbastre l'any 1137. Entre ells trobem el iushistoriador català Josep Serrano Daura⁶⁰ i l'historiador valencià Josep-David Garrido i Valls, darrer biògraf de Ramon Berenguer IV,⁶¹ mentre que Armand de Fluvià no només s'ha mostrat contrari a la tesi d'Ubieto, sinó també ben escèptic respecte a la teoria de l'extinció del llinatge barceloní el 1137.⁶²

Amb tot, després d'una lectura atenta dels arguments esgrimits pels uns i pels altres, pensem que hem d'analitzar amb deteniment tant la teoria d'Antonio Ubieto com la de l'extinció del llinatge comtal que se'n deriva, perquè hi ha aspectes que s'han passat per alt.

56. Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Les Gesta Comitum Barchinonensium*, p. 133-134.

57. Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Gestes dels comtes de Barcelona*, p. 15-16.

58. Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Gestes dels comtes de Barcelona*, p. 62-63 i 114-115.

59. Amadeu J. SOBERANAS (ed.), *Crònica general de Pere III el Cerimoniós, dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya*, Barcelona, Alpha, 1961, p. 71-73.

60. Josep SERRANO, «La donació de Ramir II d'Aragó a Ramon Berenguer IV de Barcelona de 1137 i la institució del "casamiento en casa"», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. 15 (1997), p. 7-14; Josep SERRANO, «La donació de Ramiro II de Aragó a Ramón Berenguer IV de Barcelona, de 1137, y la institució del "casamiento en casa"», *Hidalguía. La Revista de Genealogía, Nobleza y Armas*, núm. 270 (1998), p. 709-719; Josep SERRANO, «El principado de Catalunya».

61. Josep-David GARRIDO VALLS, *Ramon Berenguer IV*.

62. Armand de FLUVIÀ, «El senyal dels quatre pals és dels comtes de Barcelona i, per tant, català, no aragonès», *Revista de Catalunya*, núm. 96 (1995), p. 25-34.

Primerament, cal que reflexionem sobre la manera del professor Ubieto de tractar el dret històric:

Dejo aparte el tema de la sucesión en los condados catalanes, ya que la mujer no podía ejercer ni transmitir la «potestas», lo que sirvió como base para rechazar los derechos de Fernando I de Antequera en el Compromiso de Caspe por parte de los compromisarios catalanes.

El sistema sucesorio en el reino aragonés, que luego se utilizó en lo que conocemos con la denominación de «Corona de Aragón», tiene una serie de peculiaridades que lo diferencian de los restantes reinos cristianos —no solamente españoles, sino europeos—. Pero es casi completamente desconocido por cuantos historiadores han dedicado su atención al tema.⁶³

Ubieto cita llavors l'historiador de La Rioja José María Ramos Loscertales (1890-1956) i el castellà Alfonso García-Gallo (1911-1992), de l'obra del qual ens diu:

[...] es fundamental para conocer lo ocurrido a partir de los desposorios de Petronila con Ramón Berenguer IV. Tiene el inconveniente que busca el derecho para la «Corona de Aragón», que nunca ha existido. Hay que tener en cuenta que lo fundamental es el «casal de Aragón», la raíz, que —además— lleva consigo los otros territorios (reinos y condados). Por eso hay que buscar el derecho sucesorio en el reino de Aragón, que —naturalmente— evolucionará a lo largo de los siglos. Y este derecho sucesorio en el reino de Aragón no se puede desvincular de las normas jurídicas aragonesas, como el «casamiento en casa», el «standum est chartae» y otras a las que aludiré en este libro.⁶⁴

Així mateix, sosté que, atès que fins que ell no es pronuncià ningú no havia sabut veure aquestes vinculacions, la historiografia experta «disparata abundantemente»⁶⁵ i ha conduït a interpretacions errònies de fets com el Compromís de Casp (1412), que, segons Ubieto, no porta enlloc perquè se centra, com es feia, en l'exclusió de les dones al tron i la transmissió dels drets successoris per via materna, en comptes de considerar l'aplicació dels testaments de Ramir I d'Aragó (1059 i 1061):

A partir de la creación de la «Corona de Aragón» (1137) los reyes que sucederán lo harán de acuerdo con la norma que regía en el viejo reino. Pero acomodada a las circunstancias de cada tiempo. La existencia de estas normas permite

63. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 31.

64. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 31, nota 1.

65. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 32.

explicar con facilidad algunos acontecimientos históricos, como el Compromiso de Caspe, donde la solución dada responde exactamente al cumplimiento del testamento de Ramiro I, aunque no consta que los compromisarios lo conociesen. Pero sí consta que el fautor de la solución fue precisamente un aragonés, el papa Luna, que sí conocía el derecho aragonés.⁶⁶

I d'aquest antiquíssim dret històric aragonès, la norma que més destacà Ubieto és la del *casamiento en casa*, una institució jurídica que, segons ell, ha estat des de sempre desconeguda pels historiadors no aragonesos de tots els temps i la qual no només atorgà les bases per a l'enllaç entre el rei Alfons Sanxes I d'Aragó i Pamplona i la reina Urraca I de Lleó i Castella l'any 1109, sinó que:

La aplicación del «casamiento en casa» —ya citado— es la única explicación posible a la creación de la «Corona de Aragón», mediante primero los desposorios y luego el matrimonio de la reina Petronila de Aragón con Ramón Berenguer IV, conde de Barcelona. Y —posiblemente— la justificación de la toma de postura de la «Corona de Aragón» ante los pretendientes que se enfrentaron en la «Guerra de Sucesión» (1700-1713).⁶⁷

Aquests posicionaments sobre el dret històric ens porten a diverses conclusions:

a) El professor Ubieto va vincular el coneixement del dret històric aragonès al fet de ser aragonès. Segons indicà ell mateix —a diferència dels investigadors que el precediren—, havia sabut trobar la interpretació correcta de la successió de la Corona aragonesa perquè, com que era aragonès, coneixia el dret privat i consuetudinari d'Aragó. De la mateixa manera, sense aportar-ne cap prova, asseverà que el papa Luna aplicà les disposicions testamentàries del rei Ramir I d'Aragó (s. XI) en el Compromís de Casp (s. XV) perquè, com que era aragonès, les coneixia.

En l'actualitat, quedem perplexos davant d'aquest tipus d'afirmacions no contrastades provinents de la ploma d'Antonio Ubieto. Tanmateix, sembla que prenen sentit si partim de la hipòtesi que tenien per objectiu desacreditar, a partir de l'origen de l'autor, les conclusions d'Alfonso García-Gallo. Precisament, l'any 1966 aquest historiador del dret nascut a Sòria havia escrit, sobre la donació que Ramir II fa de la seva filla i el seu regne a Ramon Berenguer IV l'11 d'agost de 1137, els mots següents:

[...] conforme al tenor literal del documento, no se trata de una escritura matrimonial en virtud de la cual el marido adquiera los derechos de la mujer, ni de la promesa o entrega de una dote; sino, de acuerdo con el testamento de Ramiro I,

66. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 54.

67. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 32.

de la elecció de un maridó y de la entrega del poder directament a éste. En la escritura no hay ni una sola frase de la que pueda inducirse que Petronila es la titular del poder que ejerce su maridó o que en alguna parte se reserva. Salvo la fidelidad debida a Ramiro II y a su hija, los aragoneses quedan bajo la autoridad y obediencia de Ramón Berenguer. La condición jurídica de éste no se basa en que él es el maridó —el matrimonio ha podido ser el motivo, pero no la «causa» en el sentido que a esta palabra se da en Derecho—, sino en una donació; por ello se prevé que, aún disuelto el matrimonio por muerte de Petronila, Ramón Berenguer conserve el reino de Aragón libre e inmutablemente.⁶⁸

Aquesta conclusió destrossa els fonaments de la nova teoria bastida per Ubieto, qui reitera la seva argumentació sobre l'origen dels historiadors quan, més endavant, diu que el «casamiento en casa» és una institució jurídica «desconocida para los historiadores no aragoneses de todos los tiempos», afirmació que és errònia si es té en compte que a Espanya s'estaven publicant, per part de juristes aragonesos i valencians, estudis d'història del dret que tractaven el *casamiento en casa* des del segle XIX.⁶⁹

En definitiva, hom diria que Antonio Ubieto se serví de l'argument de la no aragonesitat de Ramos Loscertales i, sobretot, García-Gallo, per a justificar el fet que ell era el primer autor a concebre la donació del 1137 com un *casamiento en casa*, puix que, segons la seva lògica, els historiadors del dret que havien tractat el tema de la successió reial, com que no eren aragonesos, no podien conèixer el dret consuetudinari i privat aragonès.

I aquesta conclusió exclou les possibilitats que:

— els esmentats investigadors coneguessin el *casamiento en casa* però no el vinculessin a la temàtica successòria de la Corona d'Aragó pel fet de no guardar cap relació amb aquesta;

— els esmentats investigadors no coneguessin el *casamiento en casa* però, igualment, continués sense guardar cap relació amb la temàtica successòria, com es desdria del fet que els juristes aragonesos que estudiaren aquesta institució tradicional rural no la van relacionar amb la successió reial de la Corona d'Aragó.

b) El professor Ubieto també sostingué que l'única tradició successòria seguida pels reis baixmedievals fou la de l'antic regne d'Aragó. I ho justificà dient que Aragó fou superior com a entitat política als comtats catalans i a la resta de regnes de la Corona d'Aragó:

68. Alfonso GARCÍA-GALLO, «El derecho de sucesión», p. 67.

69. A tall d'exemple: Joaquín COSTA, *Derecho consuetudinario del Alto Aragón*, Madrid, Imprenta de la Revista de Legislación, 1880; Luis MARTÍN-BALLESTERO, *La casa en el derecho aragonés*, Saragossa, CSIC, 1944; Joaquín SAPENA, «Un boceto del casamiento en casa», *Revista de Derecho Privado*, núm. 37 (1953), p. 545-568.

Lo que no hay que olvidar, aunque muchas veces se olvida, es que Aragón constituyó la cabeza del reino, el casal de la dinastía, aunque luego se le incorporaron tierras de menor entidad política (que podían tener más fuerza económica o demográfica), como los condados de Barcelona, Pallás y Urgel; o reinos (cuya valoración política, económica y demográfica no es de este momento) como los de Mallorca, Valencia, Sicilia y Nápoles, aparte de Córcega y Cerdeña.

Cuando se hereda al rey difunto se trata de la transmisión del «casal de Aragón», que —por serlo— lleva anejas todas las demás tierras, tengan la titulación que sea.⁷⁰

I aquestes afirmacions són equivocades per diversos motius que exposem a continuació.

En primer lloc, perquè, com a entitat política, el regne d'Aragó fou equivalent al Principat de Catalunya i al Regne de València,⁷¹ si bé des de la perspectiva simbòlica se li reconeixia una certa preeminència per aportar el títol regi fundacional que acabà donant nom a la dinastia reial barcelonina. Per això, en el segle XIV, el rei Pere III el Cerimoniós, tot parlant del paper de Saragossa en la coronació dels sobirans, feu escriure «los reys Darago sien estrets de reebre lo dit sant sacrament de uncio en la ciutat de Ceragoça la qual es cap del regne Darago lo qual regne es títol e nom nostre principal»,⁷² sense que hi hagués contradicció amb el fet que l'estirp que portava el mot Aragó per títol i nom principal fos catalana, com en múltiples ocasions deixà patent aquest mateix rei. Per exemple, quan honorà les despulles del comte Ramon Berenguer II afirmant: «[...] virtuosissimi principis et domini Raymundi Berengarii vulgariter nuncupati Capdestopa, antiquissimi comitis Brachinone, ex cuius stirpe nos per Dei gratiam sumus recto ordine descendens». O quan, en un manuscrit de Santes Creus, fa escriure en relació amb Ramon Berenguer IV: «De regibus Aragonie descentibus per genealogiam domini Raymundi Berengarii, illustris comitis Barchinone, quo tempore regnare ceperunt».⁷³

De fet, com ha escrit fa poc el medievalista valencià Ferran Garcia-Oliver, durant els segles XIII i XIV Catalunya dirigí la Corona d'Aragó «políticament i econòmicament, per molt que des del punt de vista simbòlic la primacia correspongués a Aragó».⁷⁴

En segon lloc, són afirmacions equivocades perquè en el segle XII Aragó i Catalunya eren entitats polítiques naixents. No hi havia un gran regne d'Aragó consolidat

70. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 32.

71. Víctor FERRO, *El dret públic català*, p. 22-26.

72. Próspero de BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, s.l., s.n., vol. 5, p. 271.

73. Jaume RIERA, «La correcta numeració dels reis d'Aragó», *Afers: Fulls de Recerca i Pensament*, núm. 69 (2011), p. 485-521, esp. p. 501 i 504, nota 112.

74. Ferran GARCIA-OLIVER, *Valencians sense ADN*, p. 208.

al qual «se le incorporaron tierras de menor entidad» com els comtats catalans, sinó una sèrie de dominis aragonesos tradicionals que eren una juxtaposició de caràcter personal i dinàstic: els regnes de Pamplona (fins al 1134), d'Aragó i de Saragossa, els comtats de Sobrarb i Ribagorça, junt amb la conquesta de la ciutat de Terol (1171), el seu territori i la zona del Matarranya. Tots plegats, amb l'excepció del regne de Pamplona, s'acaben conformant com a regne unificat d'Aragó entre la segona meitat del segle XII i l'inici del XIV. És per això que, quan en els segles XI i bona part del XII la documentació règia marca el territori on regna el sobirà dels aragonesos, diu «Regnante in Aragon et in Suprarbe atque in Ripacurcia», per exemple.

En tercer lloc, són equivocades perquè els comtats de Barcelona, Urgell i Pallars no es van incorporar pas al regne d'Aragó, sinó que acabaren originant una entitat política diferent, Catalunya, més endavant Principat de Catalunya, políticament en igualtat amb el regne d'Aragó. Els regnes de Mallorca, València, Sicília, Sardenya i Nàpols tampoc no s'incorporaren al regne d'Aragó, sinó que eren regnes autònoms d'aquest, pertanyents a la Corona d'Aragó (monarquia composta), la qual, malgrat el confusióisme de l'escriptura d'Antonio Ubieto, fou una entitat política diferent del regne privatiu d'Aragó.

En quart lloc, Ubieto barreja el regne privatiu d'Aragó amb el concepte *casal d'Aragó*, que és el nom que rebé clarament des del segle XIV la dinastia dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona, i també amb el concepte *cap*, amb la qual cosa dona a entendre que el regne d'Aragó és el domini capdavanter en l'àmbit polític, alhora que també fica, en aquest poti-poti conceptual, la Corona d'Aragó,⁷⁵ amb la intenció de, més endavant, assimilar aquesta amalgama amb el concepte *casa* del *casamiento en casa*. Hi tornarem quan tractem específicament aquesta institució jurídica.

A més, encara que hagués estat certa l'hegemonia política del regne privatiu d'Aragó en el conjunt de la Corona d'Aragó, tampoc serviria per a provar la seva concepció del dret successori dels reis de la Corona d'Aragó, perquè aquest depenia d'altres factors, com veurem en el punt e.

75. L'expressió *Corona d'Aragó*, documentada des del final del segle XIII, podia remetre a la Corona reial, és a dir, l'entitat principesca encarnada per la persona del rei d'Aragó, València, comte de Barcelona, etc., junt amb la seva administració reial. També podia donar nom a la jurisdicció reial: la part del territori de cada regne, principat o terra que no estava sota jurisdicció eclesiàstica o nobiliària, sinó que pertanyia al rei com a senyor feudal. Finalment, també serví per a referir-se al conjunt políticoterritorial de la monarquia composta catalanoaragonesa com a resum d'expressions com ara «regnes i terres del rei d'Aragó» o «regnes i principat de la Corona d'Aragó». Aquesta darrera accepció és la que ha tingut més èxit en la historiografia contemporània. Sobre la semàntica del concepte, vegeu Jesús LALINDE, «El significado de Corona de Aragón (Contrarréplica)», *Medievalia*, núm. 11 (1994), p. 33-40; Jesús LALINDE, «Depuración histórica del concepto de Corona de Aragón», a Esteban SARASA i E. SERRANO (coord.), *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: siglos XV-XVI*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1997, p. 433-458; Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1997, p. 337-339.

c) En relació amb l'obra d'Alfonso García-Gallo, Antonio Ubieto afirmà que no existí un dret propi de la Corona d'Aragó, cosa que no és pas correcta, ja que existí un dret universal de la Corona d'Aragó que regulà el funcionament de les institucions que abastaven el conjunt de la monarquia (cort, cancelleria, etc.) i conformat, per exemple, per les ordinacions règies relatives a la casa, a la cort o a la coronació dels reis, o per normes universals paccionades, produïdes per les Corts generals de la Corona d'Aragó, celebrades normalment a Montsó. Aquestes arribaren a regular alguns àmbits de la successió règia, com l'obligació d'instituir un hereu universal per a impedir la divisió dels regnes patrimonials entre diversos hereus.⁷⁶

d) Pel que fa a l'argument que afirma que la sentència de Casp (1412) respon a la voluntat papal de voler ser fidel a un testament regi del segle XI, o al suggeriment que el decantament dinàstic dels regnes de la Corona d'Aragó a la mort de Carles II d'Àustria (1700) i durant la Guerra de Successió (1705-1715) pot ser explicat pel *casamiento en casa*, resten fora de tota credibilitat històrica i historiogràfica. Hom diria que no són altra cosa que un intent de vincular fets històrics arxiconeguts relacionats amb la successió de la Corona d'Aragó i els reis aragonesos *ante unionem*, amb el dret privat i consuetudinari aragonès.

e) El 1966 García-Gallo considerà que les nocions consuetudinàries, no escrites, que inspiraven els testaments reials —els principals reguladors de la successió en la Corona d'Aragó— eren factors com ara la pertinença a la família reial, haver nascut d'un matrimoni legítim, el sexe de l'hereu, la primogenitura, l'exclusió dels religiosos, etc. En cap cas parlà del *casamiento en casa* ni digué que el dret privat aragonès influís perquè el regne d'Aragó fos l'entitat política més destacada de la Corona d'Aragó. El 1987 Ubieto contraargumentà el posicionament de García-Gallo asseverant, com hem vist, que al regne d'Aragó el sistema successori, per una sèrie de peculiaritats, era diferent del de la resta de regnes cristians europeus. No obstant això, quan va descriure aquest dret successori aragonès, tractà una sèrie d'elements (herència per als fills de matrimonis legítims, dots i arres, majoria d'edat dels successors per a exercir el govern, etc.) que o bé eren els mateixos que ja exposà García-Gallo o bé no eren pas exclusius del sistema successori dels antics reis aragonesos del segle XI i inicis del XII.

De fet, els únics elements exclusius del dret aragonès que consten en l'obra d'Ubieto són el principi «*standum est chartae*» i el «*casamiento en casa*». De tota manera, el professor Ubieto en cap moment es prengué la molèstia de demostrar que el dret consuetudinari, privat i històric d'Aragó de l'època contemporània —atès que és el dret en el qual es basà el catedràtic aragonès— ja estigués conformat en el segle XI

76. Tomàs de MONTAGUT, «La justicia en la Corona de Aragón», a *La Administración de justicia en la historia de España*, Toledo, Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, 1999, p. 649-685; i Tomàs de MONTAGUT, «El poder del dret durant el regnat de Martí l'Humà», a *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 51-67.

amb les característiques que ell li atorgà, ni tampoc demostrà documentalment que el principi «*standum est chartae*» s'hagués emprat en el testament de Ramir I d'Aragó,⁷⁷ o que la institució jurídica del *casamiento en casa* s'hagués emprat en el segle XII, o bé en el marc del matrimoni d'Alfons el Bataller, rei d'Aragó i Pamplona, amb la reina Urraca de Lleó i Castella, o bé en el pacte entre el rei d'Aragó i el comte de Barcelona. No eren més que hipòtesis presentades com a tesis contrastades.⁷⁸

f) Sembla que la poca versemblança dels plantejaments jurídics d'Antonio Ubieto sobre el dret successori reial donà lloc que la iushistoriadora madrilenya Adela Mora Cañada (1944-2016), que tractà posteriorment la temàtica i recollí les reflexions dels autors precedents, ignorés la tesi del doctor Ubieto, malgrat conèixer-la, tal com es desprèn del fet que l'autora cita la crítica de Serrano Daura a la teoria del *casamiento en casa* del professor aragonès.⁷⁹

Exposat això, segonament, cal que prenguem atenció de forma directa al *casamiento en casa*.

L'historiador del dret Josep Serrano Daura,⁸⁰ a partir de les obres de juristes experts que s'han ocupat de la temàtica —Joaquín Costa (1846-1911), Luis Martín-Balastero (1911-1995) i Joaquín Sapena (1922-2010)—, defineix el *casamiento en casa* com una institució jurídica familiar de la modalitat de la viduïtat consuetudinària pròpia de la zona de l'Alt Aragó, estretament vinculada a la societat agrícola i ramadera d'aquell territori. Concretament, és un pacte mitjançant el qual es preveu que, en cas que l'hereu (masculí o femení) d'una casa familiar mori sense deixar un successor amb capacitat per a administrar la predita casa, el cònjuge vidu pugui tornar a casar-se sense perdre els seus drets d'usdefruit sobre la casa (béns mobles i immobles) de l'hereu mort. Normalment, la institució només es materialitzava quan hi havia fills comuns del primer matrimoni que eren menors d'edat o estaven incapacitats. Amb tot, perquè el *casamiento en casa* s'efectués a la pràctica, era necessari que es complissin una sèrie de condicions:

— En primer lloc, la possibilitat d'un nou matrimoni per al cònjuge foraster, en cas d'enviudar, havia de produir-se en el marc de la casa i havia d'estar prevista i reconeguda en el pacte matrimonial primer o, excepcionalment, en el testament del cònjuge hereu difunt.

77. Principi que permet als particulars realitzar pactes i obliga a complir-los sempre que no vagin contra el dret natural ni el del regne d'Aragó. Antonio Ubieto l'esmenta de forma puntual en relació amb una suposició seva sobre la no aparició d'una de les filles de Ramir I en el seu testament, però sense demostrar que realment s'apliqués ja en aquesta època, ni inspirés la redacció del testament ni la tradició successòria dels reis d'Aragó. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 43-45.

78. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 43-51.

79. Adela MORA CAÑADA, «La sucesión al trono en la Corona de Aragón», a Josep SERRANO (coord.), *El territorio i les seves institucions històriques. Actes. Ascó, 28, 29 i 30 de novembre 1997*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, p. 547-566.

80. Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón».

— En segon lloc, el nou matrimoni havia d'ésser expressament autoritzat pels progenitors supervivents de l'hereu difunt o, en cas que aquests faltessin, per un consell familiar.

— En tercer lloc, el vidu del primer matrimoni havia de comunicar la seva situació usufructuària al seu nou cònjuge.

— I, en quart lloc, només els fills nascuts del primer matrimoni tenien dret a l'herència de la casa.

Els casos documentals de *casamiento en casa* estudiats fins a l'actualitat són dels segles XVIII, XIX i XX. No hi ha rastre de la institució en el dret aragonès del període medieval, tot i que a partir del 1390 a l'Aragó es comencen a reconèixer els drets usufructuaris recíprocs dels cònjuges. A partir d'aquestes constatacions, el professor Serrano Daura conclou que el sostre d'antiguitat del *casamiento en casa* podria trobar-se, com a màxim, en el segle XV.

En conseqüència, difícilment es pot sostenir la teoria del *casamiento en casa* a l'inici del segle XII a partir de la cronologia que presenta la institució jurídica. No obstant això, no donarem el tema per tancat i analitzarem el contingut de la teoria del professor Ubieto, qui escrigué:

El 11 de agosto de 1137 Ramiro II sentó las bases del «casamiento en casa», realizando las siguientes operaciones:

- a) Entregó su hija Petronila como esposa al conde Ramón Berenguer IV.
- b) Ésta aportó al futuro matrimonio la «casa» como mejor la tuvo su padre y sus hermanos [formada por todos los reinos de Aragón, Sobrarbe, Ribagorza y Monzón, tierras de Huesca y Reino de Zaragoza, vallé de Arán y sus derechos a los condados de Pallás].
- c) Se señala que la casa no había sido disminuida, ya que se entrega el reino en «toda su integridad».⁸¹

Tal com està redactat el punt *b*, Ubieto està afirmant que Peronella aporta al matrimoni la «casa», formada per tot un conjunt de territoris i drets, com millor la van tenir el seu pare i els seus oncles, és a dir, el rei Ramir II i els germans d'aquest: Pere i Alfons Sanxes d'Aragó i Pamplona. Així, es dona a entendre que Peronella, en qualitat d'hereva de Ramir II, aporta com a dot al matrimoni la casa d'Aragó (territoris i drets).

Tanmateix, el document original diu literalment:

Ego Ranimirus, Dei gratia rex Aragonensis, dono tibi Raimunde, Barchinonensium comes et marchio, filiam meam in uxorem cum tocius regni Arago-

81. ANTONIO UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 142-143.

nensis integritate, sicut pater meus Sancius rex vel fratres mei Petrus et Illefonus melius umquam habuerunt vel tenuerunt.⁸²

El document és ben clar: el rei Ramir dona al comte Ramon la seva filla com a esposa amb el conjunt del regne d'Aragó, com el van tenir el seu pare, el rei Sanç, i els seus germans, Pere i Alfons. En canvi, Antonio Ubieto afirmà que la petita Peronella aportà al futur matrimoni la «casa» com millor la tingueren el seu pare i els germans d'aquest, és a dir, el rei Ramir (en comptes del rei Sanç!) i els reis Pere i Alfons (els oncles de Peronella). Per tant, això vol dir, ras i curt, que tota la teoria es basa en una interpretació que altera el document original, i fa l'efecte que s'ha fet de manera intencionada.

Diem això perquè no sembla procedent atribuir la redacció d'Ubieto del punt *b* a una interpretació errònia de la documentació o a un descuit del catedràtic, que per error feu Peronella aportadora del regne, però l'autèntic aportador era el rei Ramir. Sabem que Antonio Ubieto coneixia la interpretació correcta del document perquè en la mateixa obra havia escrit:

Por eso Ramiro II en su documento de agosto de 1137 precisa que entrega con su hija a Ramón Berenguer IV íntegramente todo lo que tuvieron su padre y sus hermanos, no habiendo sido disminuidos (sic).⁸³

El fet que, a l'hora d'exposar com es produí el *casamiento en casa* del 1137, un autor docte en la matèria com era Ubieto alterés allò que diu el document històric de Barbastre i es contradigués a si mateix, sembla que només pot respondre a un motiu lògic: perquè es produeixi un *casamiento en casa*, el cònjuge provinent de la casa ha de ser hereu de les propietats familiars, de les quals el cònjuge foraster pot mantenir l'usdefruit en cas que es torni a casar després de la mort de l'hereu. Per tant, Ubieto havia de fer Peronella hereva de la casa del seu pare. Però, com hem vist en la documentació reproduïda, ni Peronella aporta res ni Ramir II li reconeix cap dret sobre el regne d'Aragó, que és entregat al comte com a donació per part del rei, com ja indicaren García-Gallo i Serrano Daura.⁸⁴

És cert que pot parèixer que Peronella no havia quedat totalment desposseïda del regne d'Aragó a partir del contingut del seu testament del 1152,⁸⁵ de la seva abdicació el 1164 i del seu darrer testament, del 1173. De fet, el professor Ubieto i els

82. Per a les citacions de la documentació del 1137, remetem a les transcripcions citades *supra* en aquest article.

83. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 51-52.

84. Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón», p. 718.

85. ACA, Cancelleria, perg. Ramon Berenguer IV, carpeta 38, doc. 250.

seus seguidors també s'han basat en aquests tres documents per fer Peronella hereva i/o sobirana des del 1137. Tanmateix, això va contra la tradició successòria aragonesa, almenys fins al temps de la reina Joana I la Boja.⁸⁶

Ja des de l'inici del regne aragonès, amb el testament del primer rei (Ramir I), els fills són avantposats a les filles i, en cas de sobreviure només les filles, la que sigui hereva no pot regnar ni rebre el regne, que passa directament al marit. En cas que l'hereva no estigui casada, els nobles han d'escollir un altre rei entre la noblesa masculina amb sang reial. Aquesta tendència successòria contrària a l'herència femenina quedà confirmada un segle després amb el testament de Peronella de l'any 1152, que, tot i que va quedar sense efectes, és ben indicatiu de la tradició misògina imperant.⁸⁷ I el mateix succeí amb la tradició successòria barcelonina. En el període medieval no es donà cap cas de dones que heretessin o regnessin per si mateixes en els regnes i el principat de la Corona d'Aragó. Només cal recordar l'origen de les revoltes de les unions aragonesa i valenciana contra Pere III el Cerimoniós per menystenir els drets del seus germans, l'infant Jaume, comte d'Urgell, i l'infant Ferran, marquès de Tortosa, i voler fer hereva del tron la seva filla Constança. Així doncs, els fills mascles, fins i tot menors, passen a regnar a la mort dels pares, dels quals reben l'herència i la potestat. Una altra cosa és que les mares puguin transmetre drets successoris als seus fills mascles o als seus marits, pel fet de descendir elles de sobirans, o que les conjuntures concretes de minoria d'edat dels fills puguin propiciar que algunes reines o comtesses vídues exerceixin una regència durant els primers anys del seu regnat —Ermessenda de Carcassona, per exemple—. En qualsevol cas, fixem-nos en el que digué García-Gallo sobre la documentació esmentada de Peronella (1152, 1164 i 1173):

Estas concesiones reiteradas del reino por Petronila pudieran hacer pensar que el reino, no obstante la donación del mismo hecha en 1137 por Ramiro II, sigue siendo suyo: de «suum regnum» habla incluso en 1173. Pero en realidad se trata de confirmaciones de un acto anterior. Hay un hecho que precisa este alcance puramente confirmatorio de una y otras concesiones: el que desde el momento mismo en que muere su marido Ramón Berenguer IV, y aunque éste no había usado el título de rey, su hijo Alfonso II se titula ya «rey de Aragón» en vida de su madre. Lo cual indica que el *regnum*, es decir, el poder de reinar, lo hereda de su padre —al que se lo había concedido Ramiro II— y no de su madre.⁸⁸

86. Adela MORA CAÑADA, «La sucesión al trono», p. 556-557.

87. Alfonso GARCÍA-GALLO, «El derecho de sucesión», p. 66-68.

88. Alfonso GARCÍA-GALLO, «El derecho de sucesión», p. 68.

Cal fer esment aquí del posicionament d'Adela Mora, la qual, sense seguir les teoritzacions d'Ubieto, també discrepa de l'afirmació de García-Gallo que acabem de reproduir, car considerà que la titular del regne d'Aragó, i dels seus drets, fou sempre Peronella, ja que en el primer document de donació del 1137 «se afirma que Ramón Berenguer no podría tener el reino *libere et immutabiliter*, sino hasta después de morir Ramiro II y habiendo fallecido Petronila», cosa que deixa clar que les dones podien ser titulars del regne d'Aragó i justifica que la reina disposi del regne d'Aragó en el seu testament del 1152, fet poc abans de parir.⁸⁹ Amb tot, som del parer que el posicionament de García-Gallo és correcte.

Primerament, perquè el document de l'11 d'agost de 1137 no diu que la donació lliure i immutable del regne d'Aragó a Ramon Berenguer només sigui possible en cas de morir Peronella i Ramir II, sinó que diu que, fins i tot si mor Peronella, el comte podrà mantenir el regne que ja ha rebut perquè la donació no depèn d'ella. L'esment de la mort del rei té tot el sentit perquè —recordem— en aquell moment Ramir II encara no havia ni abdicat. A més, existeixen una sèrie de documents que podrien demostrar que durant uns mesos el rei governà junt amb el comte.⁹⁰

Segonament, perquè Mora ignora els altres dos grans documents del 1137, especialment el signat el 13 de novembre a Saragossa, considerat per la historiografia experta l'abdicació del rei Ramir II i en el qual el rei ordena als aragonesos obeir i ser fidels en tot al comte com si fos un rei i dona a Ramon tot allò que s'havia reservat en el primer document, sense esmentar Peronella.

Comentat aquest incís, tornem al suposat *casamiento en casa* del 1137. Concretament, tornem al punt *b*, que diu que Peronella aportà la casa com millor la tingueren el seu pare i els seus oncles. Aquest punt ha estat rebutjat per Armand de Fluvià perquè, a parer seu, una nena d'un any d'edat no podia aportar res. Era el seu pare, el rei, qui ho aportava tot. A més, Fluvià argumenta que l'expressió «como mejor la tuvo su padre» implica que Ramir II hauria de ser mort, i no era el cas.⁹¹

A parer nostre, no cal que Ramir II sigui mort perquè es parli d'ell en passat, sempre que realment Peronella sigui la persona que aporta quelcom al matrimoni. Així i tot, tampoc no fou el cas. De fet, l'argument de l'edat de la nena, tot i ser completament lògic, resulta innecessari puix que, com hem contrastat, les afirmacions d'Antonio Ubieto, tal com estan redactades, són una alteració en relació amb el que diu el document històric.

89. Adela MORA CAÑADA, «La sucesión al trono», p. 554-555.

90. Antonio UBIETO (ed.), *Documentos de Ramiro II de Aragón*, Saragossa, Anubar, 1988, p. ex., doc. 115, p. 139-140. Diem «podrien» perquè, bo i que Ubieto els donà per autèntics, com ja hem exposat més amunt, cal un estudi acurat per a demostrar que verament ho són, per la qüestió de les dates.

91. Armand de FLUVIÀ, «El senyal dels quatre pals», p. 32-34.

Un altre element del punt *b* modificat per Ubieto és que allò que el rei Ramir II dona al comte Ramon és la seva filla i el conjunt del regne d'Aragó tal com el tingueren Sanç Ramires i Pere i Alfons Sanxes, i no pas una «casa» que, segons Ubieto, no és altra que la casa reial d'Aragó (composta per regnes, terres i drets) i sense cap disminució.

En primer lloc, perquè en el cas que els dominis fossin del titular de la casa reial d'Aragó i aquesta hagués estat íntegra, tal com la tingueren els reis Sanç, Pere i Alfons, hauria d'incloure el regne de Pamplona, i no l'inclou. El document parla simplement i de forma explícita del «regni Aragonensis».

En segon lloc, perquè en la documentació no hi consta el terme *casa* ni en llengua vernacle ni en llatí (*domus*). I no només això, sinó que el professor Ubieto i els partidaris de la seva teoria, per una banda, empren els diversos significats de la paraula *casa* sense la més mínima consideració per la història conceptual: barregen la casa com a edifici que habita una família; la casa com el conjunt de persones (parents i servei) que conformen una família —en cas de ser la «casa del rei», la conformen el conjunt d'oficials reials—; la casa com a llinatge nobiliari, incloent-hi les branques troncal i col·laterals, àdhuc les bordes; i la casa pairal, l'edifici més antic i noble d'una família. I, per altra banda, sense cap recança fan de *casa* el sinònim total de *regne d'Aragó*, *casal d'Aragó* i *Corona d'Aragó*, conceptes amb significats diferents, forçant el paral·lelisme entre una casa rural, els terrenys que hi estan associats, així com la família que hi resideix amb la parentela i el servei, amb l'estirp i la família sobirana d'Aragó i Barcelona, l'Administració reial de la Corona d'Aragó, la jurisdicció reial i el conjunt de dominis que pertanyien al sobirà titular dels aragonesos el 1137: el regne d'Aragó, els comtats de Sobrarb i Ribagorça —que, recordem-ho, legítimament pertanyien als ordes jerosolimitans—, el regne de Saragossa —que, fem memòria, Ramir II tenia com a feu del rei de Lleó i Castella— i els drets sobre tots els territoris.

El producte final és una casa d'Aragó que és «aportada» per Peronella i en què s'ha «d'integrar» Ramon Berenguer, creada *ex professo* a partir d'un batibull semàntic oposat al rigor metodològic que exigeix la matèria.⁹²

En tercer lloc, no tenim constància que pels volts del 1137 els conceptes de *casa del rei* (com a nom dels servidors del rei) i *casal d'Aragó* (nom del llinatge reial) ja s'empressin.

No hem sabut trobar la «casa del rei» documentada fins als darrers anys d'Alfons I el Cast,⁹³ ni tenim pas notícia de cap regulació d'aquesta fins a la segona meitat

92. Vegeu el resum i les aportacions del filòleg i heraldista Alberto MONTANER FRUTOS, *El seña del rey de Aragón. Historia y significado*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2013, p. 22-29 (1a ed.: 1995).

93. «[M]aiordomo in domo nostra». Ana-Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, «Los cargos de mayordomo, sennescal y dapifer en el reinado de Alfonso II de Aragón», *Aragón en la Edad Media*, núm. 8 (1989), p. 599-610.

del segle XIII, en temps del rei Pere II el Gran; de fet, la seva regulació més destacada té lloc en les *Ordinacions* de Pere III el Cerimoniós, del 1344.⁹⁴

Pel que fa al nom del llinatge català dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona identificat amb el terme *Aragó* —per ser, dels dos dominis fundacionals, el que aportà el títol reial—, comencem a trobar-ne les primeres mostres en el segle XIII; per exemple, en el primer testament de Jaume I el Conqueridor (1232), on apareix esmentat com a «genere regali Aragonum».⁹⁵ Però, per a trobar-lo anomenat de forma habitual com a casal d'Aragó, haurem d'esperar al segle XIV, com s'observa en les cròniques de Ramon Muntaner i Pere III el Cerimoniós. En qualsevol cas, el 1984 Ernest Belenguier ja posà de manifest aquesta accepció de cara a l'ús erroni que feia Ubieto de la història conceptual en *Orígenes del Reino de Valencia*:

[...] l'expressió «casal d'Aragó», aplicada a la dinastia catalano-aragonesa, és legítima en aquell temps [es refereix a finals del segle XIII i principis del XIV] i és perfectament lògic que un català com ara Muntaner la utilitzi, d'igual manera que Desclot. Això no és, doncs, cap argument, entre d'altres d'esgrimits per l'autor per a pretendre —tal i com fa Ubieto— problematitzar el lloc de naixement de Desclot en base al crit de guerra d'alguns dels seus personatges: «Aragó, Aragó».⁹⁶

Antonio Ubieto feu cas omís d'aquesta encertada crítica —si és que la llegí o en tingué notícia— i el 1987 hi tornà a insistir, ja no només amb el barreig de *regne, casa* i *casal*, sinó amb el crit d'«Aragó, Aragó»:

Por otro lado, esta «conciencia nacional» [es refereix a la catalana] tampoco aparece muy clara cuando se leen «els quatre evangelis catalans» [es refereix a les quatre grans cròniques] y se vé [sic] que, cuando se lanzan al combate —y, generalmente, a la muerte, en luchas armadas— aquellos gloriosos catalanes lo hicieron siempre a grito de «Aragó, Aragó».⁹⁷

Dit això, si continuem amb la teoria, el catedràtic aragonès prosseguí:

94. JOSÉ JORDÁN DE URRÍES, «Las ordinaciones de la corte aragonesa en los siglos XIII y XIV», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 52 (octubre-desembre 1913), p. 220-229; Miguel Ángel LADERO, «La Casa Real en la baja edad media», *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 25 (1998), p. 327-350.

95. ANTONI M. UDINA, *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, doc. 19, p. 135-137.

96. ERNEST BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, vol. I, p. 50, nota 9. Els claudàtors són nostres.

97. ANTONIO UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 157-159, nota 19. Els claudàtors són nostres.

d) Se encomienda a todos los habitantes del reino que sean fieles al nuevo dueño. Hay transmisión del dominio sobre el reino. Pero no la disposición de la «honor».

e) Se establece el «casamiento en casa» para el supuesto que la infanta Petronila muriese. Ramón Berenguer IV sería —si sobreviviese— el dueño del reino.

f) En este supuesto caso sería dueño libre e inmutablemente, después de la muerte de Ramiro II de Aragón.⁹⁸

Per desgràcia, ens trobem amb una nova alteració en la interpretació de la documentació històrica. Si bé en el document de l'11 d'agost el rei Ramir no explicita la donació de l'honor del regne, en el document del dia 27 d'agost diu que ja la va donar a Ramon a Barbastre: «Hoc est donativum quod facit dominus Ranimirus, rex Aragonensis, illustri Barchinonensium comiti Raimundo. Donat namque ei, confirmat et laudat, quod ab ipso die quo ei donavit filiam suam cum suo honore». I en el del dia 13 de novembre el rei ho torna a repetir: «Omnibus est manifestum quod ego Ranimirus, Dei gratia rex Aragonensis, dedi filiam meam Raimundo, comiti Barchinonensi, simul cum omni regni mei honore».

Amb aquest «honor», el rei Ramir II designava el patrimoni territorial del rei sobre el conjunt del regne. Contradient els documents històrics d'Ayerbe i Saragossa, Antonio Ubieto afirmà que Ramon Berenguer no disposava de l'honor del regne. El motiu del catedràtic podria ser la voluntat de crear el símil amb el cònjuge vidu usufructuari del *casamiento en casa*, aquell que si es torna a casar després de la defunció de la seva parella continua gaudint de la casa familiar d'aquesta sense ser-ne mai el propietari.

Cal aclarir que, si bé és cert que en el document de Barbastre de l'11 d'agost Ramir II diu que «[i]nterim vero si quid augmentationis vel tradicionis de honoribus vel municionibus prephati regni, me vivente, facere tibi voluero, sub prephata hominum fidelitate firmum et immobile permaneat», no s'han de confondre «la honor del conjunt del regne», que posseeix el rei i entrega al comte amb la seva filla i el regne a Barbastre —com confirma el mateix Ramir II posteriorment—, amb «les honors particulars del dit regne», és a dir, fortificacions, castells i terres castrals que tenien els senyors aragonesos per al rei i sobre les quals el rei Ramir II encara es reserva algun domini fins al dia 13 de novembre. Llavors, el rei indica als seus homes que totes les honors que tenen per a ell les han de tenir per a Ramon Berenguer, com a rei, i entrega a aquest tot el que havia retingut dos mesos abans:

[...] volo, precor et mando cunctos homines meos, milites scilicet clericos ac pedites, quatenus castra et municiones sive alios omnes honores, ita per eundem

98. ANTONIO UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 143.

Raimundum comitem deinceps teneant et habeant sicut per regem debent tenere et habere et ei tanquam regi in omnibus sub continua fidelitate obediant. Et ut in hoc nullum ocasionis vel pessime machinacionis ingenium ab aliquo possit intelligi, totum ei dimitto, dono atque concedo quicquid retinueram in ipsa alia carta donacionis regni quam ei antea feceram cum filiam meam ei dedissem.

Tot i que no ho sabrem mai, existeix la possibilitat que el subconscient traís el professor Ubiето, perquè si bé assevera que el comte no rep la propietat del conjunt del regne, l'anomena el seu «nuevo dueño» en el punt *d*. De fet, el mateix autor es torna a contradir en la seva argumentació, atès que els punts *e* i *f* neguen literalment el punt *d*. Si en el punt *d* indica que el comte ja és el «nuevo dueño» del regne, com pot dir en els punts següents que només «sería dueño» del regne en morir Peronella i el rei Ramir II?

A més, justament en els punts *e* i *f* considera Ubiето que s'estableix el *casamiento en casa*, ja que, en cas de morir Peronella i Ramir II, el comte seria l'amo d'Aragó. Tanmateix, com indicà el professor Serrano, el *casamiento en casa* només és una pròrroga de l'usdefruit de la casa familiar en cas de nou matrimoni del cònjuge foraster vidu, que només es materialitza a la pràctica quan hi ha fills menors o incapaços. Això vol dir que aquest cònjuge foraster no arriba a ser mai el propietari de la casa. En canvi, segons el doctor Ubiето, justament Ramon (el cònjuge foraster) podria arribar a ser amo gràcies al *casamiento en casa*. I no només això, sinó que també afirma, com hem vist més amunt, que si moria Peronella, «mediante el “casamiento en casa”, Ramón Berenguer IV había (sic) recibido la “casa/el casal” de Aragón con todo derecho. Y los hijos habidos en otro matrimonio serían los dueños legítimos del ya viejo reino».⁹⁹

Com ja avisà Serrano Daura fa molts anys, Antonio Ubiето ignorà, «quizará expresamente», que l'objectiu del *casamiento en casa* és la pròrroga de l'usdefruit de la casa.¹⁰⁰ I una de les seves conseqüències és que només els fills nascuts del primer matrimoni tenen dret a l'herència de la casa. Per tant, si verament el pacte del 1137 fos que el *casamiento en casa* tindria lloc en cas de morir Peronella després de l'abdicació o la defunció de Ramir II, Ramon Berenguer IV no seria mai sobirà d'Aragó ni els seus successors haguts d'un altre matrimoni serien reis d'Aragó, com sostingué Ubiето.

Amb tot, no ho deixem encara i continuem amb l'argumentació del medievalista aragonès:

g) No se contempla ni siquiera la posibilidad del nuevo matrimonio de Ramón Berenguer IV: es libre de hacerlo si lo desea.¹⁰¹

99. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 155

100. Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón», p. 713, nota 6.

101. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 143.

Com advertí també Josep Serrano, el fet que no es faci referència a un possible nou matrimoni del comte de Barcelona no implica pas una autorització tàcita d'aquest, com digué Ubieto.¹⁰² A més, recordem que, perquè hi hagués hagut *casamiento en casa*, la possibilitat de futur casament de Ramon Berenguer hauria d'haver estat explicitada o bé en el document de donació de Barbastre, o bé, de forma excepcional, en el testament de Peronella del 1152, quan encara vivia el comte. No és el cas en cap dels dos documents.

Tot i això, seguí Ubieto:

h) Dentro del supuesto de muerte de Petronila, Ramiro II se reserva el derecho de aumentar sus donaciones.¹⁰³

Una nova interpretació errònia del document. El que digué Ramir II fou:

[...] si filia mea mortua fuerit prephata, te superstite, donacionem prephati regni libere et immutabiliter habeas absque alicuius impedimento post mortem meam. Interim vero si quid augmentationis vel tradicionis de honoribus vel munitionibus prephati regni, me vivente, facere tibi voluero, sub prephata hominum fidelitate firmum et immobile permaneat.

Els possibles augments de donacions en relació amb les honors o fortaleces dels senyors aragonesos no estan lligats a la mort de Peronella. De fet, com hem comprovat, el rei Ramir realitza les predites donacions el dia 13 de novembre de 1137 i la seva filla no mor fins l'any 1173. Això no obstant, la redacció del punt *h* del professor Ubieto dona a entendre que Ramir II només podria fer donacions al comte en cas que morís Peronella, per la raó que en la seva teoria ella era l'hereva del regne/casa d'Aragó.

El mateix autor també afirmà:

i) Como contraprestación, Ramiro II será siempre rey, dueño y padre en el reino de Aragón y en todos los condados de Ramón Berenguer IV, mientras le placiese a aquél.¹⁰⁴

Amb aquesta oració, el catedràtic aragonès deixa patent que Ramon Berenguer se sotmet al rei d'Aragó —i, segons tota la seva argumentació anterior sobre el *casamiento en casa*, també a la seva filla, l'hereva de la casa/regne—, de manera que els seus

102. Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón», p. 713, nota 6.

103. ANTONIO UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 143.

104. ANTONIO UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 143.

comtats catalans queden sotmesos al regne d'Aragó, l'entitat superior. Serrano Daura digué respecte a aquesta qüestió:

Situar en ese acto del siglo XII [la donació de Barbastre del 1137] el origen de la institución [es refereix al *casamiento en casa*] es forzarla abusivamente, sin fundamento, más cuando no existe realmente ni el más mínimo nexo. [...] Ello no obstante, es evidente la intencionalidad de Ubieta al establecer aquella vinculación [entre el *casamiento en casa* i el pacte del 1137]: poder afirmar que Ramón Berenguer IV con todos sus dominios se somete a la Casa de Aragón, de manera que sus Condados pasan a depender de aquel reino y forman parte de él.¹⁰⁵

De fet, com ja hem explicat anteriorment, Antonio Ubieta ja catalogà com un *casamiento en casa* la boda d'Alfons I Sanxes d'Aragó i Pamplona amb Urraca de Lleó l'any 1109, suposem que per a crear un precedent per a les esposalles del 1137.

En qualsevol cas, resulta evident que ni es va produir cap *casamiento en casa* ni, com assegurà Ubieta, gràcies a aquesta institució jurídica, suposadament establerta l'11 d'agost de 1137, Ramon Berenguer governà des del 1137 en nom de la «reina» Peronella, la titular de la sobirania. Per a sostenir això, s'ha d'ignorar l'abdicació de Ramir II produïda a Saragossa tres mesos després, quan Ramir cedeix al comte tot allò que s'havia reservat a Barbastre i ordena als aragonesos que tinguin Ramon com a rei.

De fet, això és justament el que feu el catedràtic aragonès quan sobre aquest fet culminant només digué:

Todavía el 13 de noviembre, estando en El Castellar, cerca de Zaragoza, Ramiro II daba un nuevo paso en la dejación de derechos y prerrogativas, y cedía prácticamente el ejercicio de la «potestas regia» a Ramón Berenguer IV, reservándose sólo la fidelidad que el barcelonés debería al monarca aragones.¹⁰⁶

Llavors reproduceix el document i directament conclou:

El resultado de esta serie de documentos era claro. Ramiro II había podido solucionar la sucesión en el reino aragonés mediante instituciones típicamente aragonesas, aceptadas por todos sus súbditos, puesto que eran normas comunes. Si la infanta Petronila llegaba a consumir el matrimonio, sus hijos serían los reyes de Aragón. Si moría, mediante el «casamiento en casa», Ramón Berenguer IV había recibido la «casa/el casal» de Aragón con todo derecho. Y los hijos habidos en otro

105. Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón», p. 718-719 i nota 21. Els claudàtors són nostres.

106. ANTONIO UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 153.

matrimonio serían los dueños legítimos del ya viejo reino. Sólo quedaba esperar que la infanta Petronila alcanzase la mayoría de edad canónica para realizar el matrimonio.

Ramiro II de Aragón pudo hacer penitencia de su pecado, por haber contraído matrimonio, siendo presbítero, viviendo en la zona de Huesca.¹⁰⁷

És a dir, no amaga el document del 13 de novembre de Saragossa, però la seva interpretació li manlleva qualsevol transcendència i en la conclusió sobre la documentació directament l'ignora, car en ella només es té en compte el suposat *casamiento en casa* produït l'11 d'agost a Barbastre.

Certament, fa l'efecte que el que hi ha darrere de tota la teoria del professor Ubieto és deixar clar que un català no regnà mai l'Aragó, puix que, un cop retirat Ramir a la vida monacal, segons la predita teoria el comte governà perquè era el consort de la «reina» Peronella. En aquest sentit, Garrido i Valls ja digué que la intenció d'Antonio Ubieto i dels seus seguidors havia estat:

[...] convertir el comte català en mera comparsa històrica. Bé, l'historiador del dret Alfonso García-Gallo, que no és català, ja s'encarregà d'explicar amb pèls i senyals el caràcter de donació, de filla i regne, dels documents [...]. Ara bé: tot i les evidències documentals hi ha qui, a ponent del Cinca, mai no ha paït bé que el comte de Barcelona es convertís en el sobirà d'Aragó.¹⁰⁸

No obstant això, com estem comprovant, l'hereu de les donacions del rei i nou sobirà aragonès, un cop retirat Ramir II, fou Ramon Berenguer. No és a Ramir ni a Peronella, sinó al comte dels barcelonins i *princeps* dels aragonesos —i als futurs descendents legítims d'aquest (que no tenen per què ser de Peronella)—, a qui els ordes jerosolimitans entreguen el regne el 1140-1143. També és amb Ramon amb qui tracten, pacten, s'alien i s'enfronten els altres sobirans cristians i musulmans, començant pel seu cunyat, l'emperador lleonès. I, com mostrarem de seguida, en la documentació del 1137-1162 és Ramon Berenguer qui regna *per se* i no en nom de Peronella.

Amb tot, com hem vist, alguns dels seguidors de la teoria del *casamiento en casa* van més lluny que el professor Ubieto i se serveixen de la teoria esmentada, i en especial de la frase «rey, dueño y padre», per a parlar d'afillament del comte per part de Ramir II, de renúncia de Ramon Berenguer al seu llinatge català i extinció d'aquest, motiu pel qual la dinastia s'anomenà *casal d'Aragó*, i de l'ús per part de Ramon del títol de *princeps Aragonensis* com a fill de Ramir II.

Al nostre parer, això és tot un despropòsit historiogràfic. Vegem-ho.

107. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 155.

108. Josep-David GARRIDO VALLS, *Ramon Berenguer IV*, p. 112. Els claudàtors són nostres.

La base principal és una teoria, la del *casamiento en casa* del 1137, que, com hem comprovat, no pot suportar una anàlisi crítica.

El segon argument és el fet que Ramir diu que serà rei, senyor i pare al regne aragonès i als comtats de Ramon, mentre li plagui.

Com sosté el professor Serrano Daura, amb la frase on el rei indica que serà «rex, dominus et pater in prephato regno et in totis comitatibus tuis, dum mihi placuerit», Ramir II simplement es reservava la seva dignitat règia¹⁰⁹ i, afegim, explicitava la jerarquia durant els tres mesos de cogovern amb Ramon, fins que el 13 de novembre de 1137 ordenà als aragonesos, a Saragossa, que obeïssin i fossin fidels a Ramon Berenguer com a rei («tanquam regi») i es retirà a la vida monacal.

El terme *pater* —en el qual es basen els autors que sostenen que Ramir II afillà Ramon Berenguer i, en conseqüència, aquest renuncià al seu llinatge, com prova que la dinastia acabi anomenant-se *casal d'Aragó*— no sembla res més que un mot que Ramir utilitza per a donar a entendre que espera un comportament respectuós, proper i fidel per part del seu gendre Ramon, el receptor de les seves donacions i promès de la seva filla. El fet que no existeix cap afillament jurídic queda demostrat en diversos documents posteriors al de Barbastre, en què el comte és anomenat «gener» o «genero» (gendre) del rei Ramir II.¹¹⁰ En qualsevol cas, la comparació històrica fa completament inversemblant parlar d'afillament artificial. Els afillaments de Ramir II d'Aragó amb Garcia Ramires de Pamplona (1135) i Jaume I d'Aragó amb Sanç VII de Navarra (1231) segueixen un procediment diferent del *casamiento en casa* i no ens consta pas que es produeixi el repudiament del llinatge de l'afillat.¹¹¹ Precisament, els defensors de l'adopció de Ramon Berenguer IV per Ramir II —que no són pas historiadors del dret, o almenys no en tenim constància— mai no expliquen el mecanisme jurídic d'aquesta, més enllà d'associar-la d'una manera o altra al *casamiento en casa*, que en cap cas comporta l'adopció dels cònjuges forasters per part dels pares dels cònjuges hereus, ni la renúncia dels cònjuges dels forasters al seu llinatge, i que, com hem comprovat, el *casamiento en casa* no va tenir lloc.

A més, el pretès afillament és absurd si considerem les conseqüències reals que hauria tingut si s'hagués produït: si Ramon Berenguer hagués esdevingut fill de Ramir II, ja no hauria calgut que es casés amb Peronella, car el comte seria l'hereu mascle del rei i s'hauria acabat intitulant *rex* des del 1137. En aquest supòsit, difícilment podria casar-se Ramon amb Peronella el 1150, ja que aquesta hauria estat, legalment, la seva germana.

Pel que fa al cognom d'Aragó i com és ben sabut, entre els segles XI i XV tant les famílies nobiliàries com les reials adopten com a cognom familiar el nom del do-

109. Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón», p. 713, nota 6.

110. Antonio UBIETO, *Documentos de Ramiro II*, doc. 115, 118 i 120.

111. Ni tan sols el mateix Ubieta relacionà el suposat *casamiento en casa* del 1137 amb cap afillament. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 52-53.

mini fundacional que aporta el títol principal, sense que existeixi, en el cas dels reis d'Aragó, cap contradicció entre la invocació de la continuïtat dinàstica barcelonina i la ponderació del títol reial com el més destacat i principal,¹¹² com hem demostrat al llarg del text.

Sobre el príncep Ramon Berenguer IV dels aragonesos, cal dir que els títols que Ramon Berenguer emprà en relació amb l'Aragó foren el de *regni dominator Aragonensis* i el de *princeps*. No obstant això, el comte no feu servir mai aquest darrer títol per ser fill del rei Ramir II, perquè l'ús del mot *princeps* per a anomenar l'hereu reial no apareix a Europa fins al segle XIV, i, concretament a la Corona d'Aragó, fins al segle XV (príncep de Girona).

Alguns historiadors consideren —amb encert, pensem— que aquests són títols per a indicar la seva posició com a sobirà dels aragonesos sense haver d'utilitzar el de *rex*.

Schramm explicà que el títol de *dominator* era el propi dels sobirans a l'Antic Testament i durant l'antiguitat clàssica, i va ser emprat en els segles XI i XII pels emperadors i pels reis de Lleó, per exemple Ferran II (1157-1188): «*Dei gratia Legionensium et Gallecie dominator*».¹¹³

Sobre *princeps*, no hem d'oblidar que fou un títol del qual se serví coetàniament Alfons Enriques, primer rei de Portugal;¹¹⁴ que els segles XII i XIII són l'època de la recepció del dret romà —en què s'anomena *princeps* els antics emperadors— a l'Europa occidental, com s'observa en cèlebres fórmules jurídiques de sobirania com «*Rex Francie in regno suo princeps est*»; i que les cúries de Ramon Berenguer IV i Alfons I són romanitzades,¹¹⁵ com es destria de la formació dels Usatges de Barcelona, en els quals el concepte de *princeps* al·ludeix al comte de Barcelona com a sobirà legislador.¹¹⁶

S'han vessat rius de tinta sobre per què Ramon Berenguer IV no emprà el títol reial si era el sobirà regnant d'Aragó i tenia la vènia explícita del patriarca de Jerusalem. Entre les hipòtesis més plausibles hi ha el respecte vers Ramir II, qui ostentà aquesta dignitat fins a la seva mort, o vers el papa, qui pretenia el dret imperial de crear reis.¹¹⁷

112. Flocel SABATÉ, *Percepció i identificació dels catalans a l'edat mitjana. Discurs de recepció de Flocel Sabaté i Curull com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 20 d'octubre de 2016*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2016, p. 71.

113. Percy E. SCHRAMM, «Ramon Berenguer IV», p. 23 i 48, nota 41.

114. Josep-Dauid GARRIDO VALLS, *Ramon Berenguer IV*, p. 132.

115. Stefano M. CINGOLANI, «Seguir les vestigies dels antecessors», p. 233-234.

116. Josep SERRANO, «El principado de Catalunya», p. 931-932; Pedro Andrés PORRAS, Eloísa RAMÍREZ VAQUERO i Flocel SABATÉ, *La época medieval: administración i gobierno*, Tres Cantos, Istmo, 2003, p. 302.

117. Josep SERRANO, «El principado de Catalunya», p. 932; Percy E. SCHRAMM, «Ramon Berenguer IV», p. 22.

Amb tot, fou el comte Ramon Berenguer —i no pas Peronella, qui no sembla que heretés res del seu pare més enllà de la dignitat simbòlica d'intitular-se reina després de la boda— qui posseï la potestat règia i qui regnà de dret i de fet, i en el seu propi nom, sobre Aragó entre el 1137 i el 1162, com deixen palesat els pergamins d'aquest període amb fórmules com «regnante comes Barchinone in Aragon», «regnante comes Barchinonensis et princeps Aragonensis» o «Regnante sive dominante me Raimundo comite in Aragone, in Suprarbe, in Ripa Curza et Cesaraugusta et in Calataiu et in Darocha»,¹¹⁸ que segueixen el protocol regi aragonès.¹¹⁹ De fet, el poder del comte no sembla pas gens dependent de Peronella quan, d'una banda, els ordes de Terra Santa cedeixen a ell el regne, el poder i els drets sobre l'Aragó, alhora que ell es presenta com a successor del rei d'Alfons el Bataller, o quan, d'altra banda, gairebé es casa amb una infanta pamplonesa l'any 1149. I cal afegir a això que observem que el comte és considerat sobirà aragonès en dos dels tres documents generats pel rei Ramir durant el seu retir, mentre que la seva filla no apareix esmentada en cap.¹²⁰

A tall d'exemple, el 1144, un document de donació d'una capella ubicada a Borja, que Ramir fa al monestir de San Juan de la Peña per a la redempció de la seva ànima, és datat de la manera següent:

Facta karta in. E^a. M^a. C^a. LXXX^a. II^a. VI id[us] marcii, in monasterio S[an]c[t]i i Ioh[an]is de Pinna. Regnante Ranimiro rege et genero ei[us] Remon Belenguer comite Barcinonensi. et p[ri]ncipe Aragonensiu[m]. in Aragone. et in Suprarbi et in Ripacorza atq[ue] in Cesaragusta.¹²¹

El mateix succeeix el 1154 (quatre anys després de la boda), quan un document signat per Ramir a San Úrbez és datat així:

Facta carta era M^a. C^a. LXXX^a. II^a., comes Barchinonensis R[aimundus] B[erengarius] in Aragone et in Superarbi et in Ripacurza.¹²²

118. Per exemple, en diversos pergamins comtals de l'ACA: doc. 738 (any 1138), 787 (1141), 861 (1147), 900 (1150), 999 (1156), 1015 (1157) i 1085 (1161). Vegeu J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, vols. III i IV.

119. Josep-David GARRIDO VALLS, *Ramon Berenguer IV*, p. 127-128.

120. Antonio UBIETO, *Documentos de Ramiro II*, doc. 120, 121 i 123. Ubieto també transcriu un document del 1153, però en aquest cas és una donació del prior de San Pedro el Viejo a un tercer, i no de Ramir II, si bé apareix en el text com a conseller del prior i cosignant del document. Antonio UBIETO, *Documentos de Ramiro II*, doc. 122.

121. AHN, Clero, San Juan de la Peña, carpeta 714, doc. 5.

122. Seguim la transcripció d'Antonio UBIETO, *Documentos de Ramiro II*, doc. 123, p. 149-150.

Finalment, entre l'agost i l'octubre del 1162 —ja mort el comte i, per tant, en un moment crucial de legitimació del successor—, el menor Alfons I el Cast, de l'Aragó estant, es presenta en els documents com a Alfons, rei dels aragonesos, fill de Ramon, comte dels barcelonins i príncep dels aragonesos.¹²³ La mateixa al·lusió al difunt comte té lloc a l'agost del 1164, després de l'abdicació de la seva mare, en un document en què confirma els furs d'Osca atorgats per «rex Petrus, et rex Adefonsus, et rex Ranimirus et Raimundus, comes pater meus»,¹²⁴ on queda palesat que era Ramon i no Peronella qui, com els reis precedents, feia actes de sobirania com ara atorgar furs.

3. CONCLUSIÓ

Arribats a aquest punt, només podem concloure que, sense menystenir en cap cas el respecte que mereixen les múltiples i abundoses aportacions d'Antonio Ubieto i de la resta d'autors revisionistes en altres temàtiques històriques i humanístiques que no tenen a veure amb la matèria de l'article, tant la teoria de la creació de la Corona d'Aragó mitjançant el *casamiento en casa* com la teoria de la renúncia de Ramon Berenguer IV al seu llinatge barceloní són acientífiques. Com hem contrastat, ambdues es fonamenten en anacronismes i errors diversos, tergiversacions documentals, contradiccions diverses, hipòtesis no demostrades exposades com a veritats fefaents, etcètera, que fa l'efecte que no poden sinó respondre a l'objectiu prefixat d'atjar una picabaralla de contraidentitats dels segles xx i xxi, que no tenen res a veure amb la realitat històrica medieval i que reforcen tesis com les següents:

- 1) En comptes d'establir-se un règim d'igualtat, el comtat de Barcelona i, posteriorment, Catalunya se sotmeteren o s'integraren (depenent de l'autor) a l'Aragó.
- 2) Ni Ramon Berenguer IV ni cap dinastia de llinatge català mai no van regnar sobre l'Aragó ni sobre la resta de dominis de la Corona d'Aragó.
- 3) Les armes dels quatre pals i la senyera tenen un origen exclusivament aragonès.

Finalment, volem deixar palès que aquest text no ha estat pas escrit amb la voluntat d'excitar la picabaralla esmentada, sinó per l'estima que sentim per l'ofici d'historiador, així com pels pobles català i aragonès i la seva història. Per això voldríem citar i fer nostres les paraules del professor Josep Serrano Daura en relació amb el menyspreu envers la història de Catalunya i, de retruc, la d'Aragó:

123. Ana-Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II rey de Aragón, conde de Barcelona y marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1995, p. 33-35 i 38-39.

124. Ana-Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II rey de Aragón*, p. 56-57.

Aragón tiene su propia identidad nacional, sus instituciones y sus derechos propios, y no es necesario ni creo acertado pretender reivindicarlos y hasta «descubrirlos» por la vía justamente de inventar su supuesta e irreal superioridad en este caso respecto de Catalunya. El recurso que algunos autores aragoneses, por lo demás de prestigio reconocido, utilizan en este tema no hace más que poner en evidencia una cierta frustración que tampoco tiene razón de ser o no debiera existir, pues nadie puede negar el importante papel desempeñado por el Reino de Aragón a lo largo de nuestra historia.¹²⁵

125. Josep SERRANO, «El principado de Catalunya», p. 929-930.

ELS BÉNS DE L'ORDE DEL TEMPLE DURANT EL PROCÉS I DESPRÉS DE LA SEVA SUPRESSIÓ¹

Josep M. Sans i Travé

*Membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
Exdirector de l'Arxiu Nacional de Catalunya*

Resum

Amb aquest treball s'exposa el procés que se seguí per a l'adjudicació dels béns de l'orde del Temple una vegada acordada la seva dissolució el 1312, si bé se centra l'atenció en Catalunya i les seves diferents comandes. Una adjudicació en la qual els prínceps cristians, especialment el rei català Jaume II, tenen un interès especial que motiva un llarg litigi amb la Santa Seu. El conflicte acaba en la Corona catalanoaragonesa amb diversos pactes, dels quals el que afecta Catalunya disposa el traspàs d'aquests béns a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem.

Paraules clau: orde del Temple, Jaume II, Climent V, Concili de Viena del Delfinat, orde de l'Hospital.

LOS BIENES DEL ORDEN DEL TEMPLO DURANTE EL PROCESO Y DESPUÉS DE SU SUPRESIÓN

Resumen

Con este trabajo se expone el proceso que se siguió para la adjudicación de los bienes de la orden del Templo una vez acordada su disolución en 1312, bien que centrándose en Cataluña y en sus diferentes encomiendas. Una adjudicación en la que los príncipes cristianos, especialmente el monarca catalán Jaime II, tienen un interés especial que motiva un largo litigio con la Santa Sede. El conflicto acaba en la Corona de catalanoaragonesa con diversos pactos, uno de los cuales, el que afecta a Cataluña, dispone su traspaso a la orden del Hospital de San Juan de Jerusalén.

Palabras clave: orden del Temple, Jaime II, Clemente V, Concilio de Viena del Delfinado, orden del Hospital.

1. Conferència llegida a Gandesa (Terra Alta) el 2 de desembre de 2017.

THE TEMPLE ORDER'S PROPERTY DURING THE PROCES AND AFTER ITS SUPPRESSION

Abstract

In this text the author exposes the process that was followed for the distribution of the Temple Order's property after its dissolution in 1312, focusing on Catalunya and its different states. The Cristian princes, and specially Jaume II, the Catalan king, had special interest in the distribution of these possessions and that was the reason of a long litigation with the church. The conflict ends with various covenants, one of which, the one that affects Catalunya, transfers the property to the Jerusalem Hospital of San Juan's Order.

Keywords: Temple Order, Jaume II, Clement V, Viena Council, Hospital Order.

LES BIENS DE L'ORDRE DU TEMPLE AU MOMENT DE SA DISSOLUTION ET APRÈS SA DISPARITION

Résumé

Ce travail expose le processus selon lequel les biens de l'ordre du Temple ont été adjudiqués après sa dissolution en 1312, en se centrant sur la Catalogne et ses différentes commanderies. Les princes chrétiens, notamment le roi catalan Jaume II, ont un intérêt particulier dans cette adjudication, qui se traduira par un long litige avec le Saint-Siège. Le conflit prend fin dans la couronne catalano-aragonaise au gré de divers pactes, dont l'un, qui affecte la Catalogne, dispose du transfert des biens à l'ordre de Saint-Jean de Jérusalem.

Mots-clés: ordre du Temple, Jaume II, Clément V, concile de Vienne, ordre des Hospitaliers.

1. L'ESCENARI

Amb la supressió de l'orde del Temple pel papa Climent V durant la celebració del Concili de Viena del Delfinat mitjançant la butlla *Vox in excelso*, del 22 de març de 1312, no acabà del tot el drama que hagueren de viure i patir els templers. Quedaven encara dos temes per resoldre: els de les seves persones i el dels seus béns.

En les persones dels templers només hi tenia interès la Santa Seu, ja que li competia la solució del present i el futur dels religiosos, que havien de continuar subjectes a la disciplina eclesiàstica tot mantenint el seu estat canònic, atès que estaven vinculats a l'Església pels vots solemnes de castedat, pobresa i obediència.

No sorprèn que les jerarquies civils no tinguessin cap interès o en tinguessin molt poc en les persones dels frares, ja que la seva preocupació principal era treure

un profit econòmic de la situació, més que no pas palesar uns sentiments humanitaris envers aquells homes que, després de ser detinguts, empresonats, interrogats, vexats i desposseïts dels seus béns, havien perdut la seva fama de bons religiosos, el seu poder econòmic i també el militar.

Per contra, en el que realment tenien interès els diversos prínceps cristians europeus era en el patrimoni templer. D'una part d'aquests béns ja se n'havien possessionat mentre va durar el procés: em refereixo als diners i als béns mobles que es trobaven en els seus convents quan els oficials dels monarques detingueren els frares a partir del començament del setembre del 1307. Amb l'excusa que els edificis de les comandes no fossin objecte de saqueig i robatori pels nobles o pels habitants del seu entorn, els monarques, un cop detinguts els frares, posaren guardes als convents per tal de garantir la protecció del que contenien en el seu interior.

La Santa Seu, per altra banda, també tingué molta cura a evitar des del començament del procés la dilapidació i el malbaratament dels béns de l'orde, atès que quan al mes de novembre de l'any 1307 Climent V decretà la detenció de tots els frares de la cristiandat i, al mateix temps, la confiscació dels seus béns, l'administració dels quals encomanà temporalment i en nom de l'Església als prínceps europeus dels llocs on es trobaven les seves comandes, ho manà no perquè no es perdessin ni fossin robats ni sostrets per altres persones, sinó perquè, en cas que els frares esmentats resultessin innocents de les sospites que se'ls imputaven, se'ls poguessin retornar en la seva integritat.

Amb aquest encàrrec del papa, les autoritats civils s'implicaren de bon grat en l'administració dels béns de l'orde perquè els aportava beneficis econòmics importants, bona part dels quals anà a parar, tal com veurem, a la tresoreria reial, a la qual injectaren una important quantitat de diner, sempre ben acceptat i ben rebut, ateses les necessitats monetàries generals de les respectives monarquies a causa de les guerres de consolidació o expansió dels seus estats.

Si amb les persones dels templers, doncs, els prínceps cristians no intervingueren, deixant que fos la Santa Seu qui decidís el seu futur, pel que fa als béns, tal com hem avançat, fou molt diferent. Des de l'inici del procés palesaren a la seu apostòlica la seva preocupació pel patrimoni templer i maldaren per apropiar-se'n el que pogueren.

El papa, però, s'ocupà des de l'inici del procés de fixar les garanties encaminades a salvaguardar el patrimoni templer. Ja en la primera butlla que manava la detenció dels frares, la *Pastoralis preeminentiae*, del 22 de novembre de 1307, el pontífex ordenava també confiscar els seus béns mobles i immobles, conservar-los i tenir-los tot el temps que calgués, en nom de la Santa Seu. En concret, manava als prínceps cristians que «preguessin possessió, de la millor manera possible, dels béns mobles i immobles, fent-ho davant de testimonis, i assignar-los a persones de confiança que no estiguessin interessades a apropiar-se'n, sinó que els conservessin fidelment a nom de l'Església, per tot el temps que el papa cregués necessari, prenent de tots el corresponent inventari».

De fet, el papa manava als prínceps esmentats el mateix que havia fet el monarca francès, el qual havia detingut els frares i confiscat els seus béns, tot assegurant la continuació de l'explotació de les seves propietats. Felip IV el Bell de França havia palesat la seva preocupació pels béns dels templers en la seva primera disposició de detenció dels frares, amb el manament dictat el 14 de setembre de 1307 des de l'abadia de Nostra Senyora de Pontoise, atès que manava als seus oficials i batllius que ocupessin en nom seu els béns dels detinguts fins que rebessin les ordres oportunes respecte a aquesta qüestió.

Als diversos monarques europeus que tenien comandes templeres en els seus dominis, la disposició de la Santa Seu els fou beneficiosa econòmicament perquè, en lloc d'administrar-los persones eclesiàstiques o properes i de confiança dels prelatos diocesans, ho feren els oficials reials, els quals hagueren de respondre de la seva administració davant el sobirà.

D'altra banda, la Corona ocupà d'entrada els convents i s'apoderà de tot el que hi havia en el seu interior, tot elaborant els inventaris corresponents, en els quals era preceptiva la presència dels frares per tal d'evitar que no restés res oblidat quan el notari públic redactava l'instrument. Així mateix, els diversos prínceps dels regnes cristians de la península Ibèrica tingueren un interès molt accentuat a ocupar els castells (molts dels quals eren inexpugnables i molt ben fortificats) que eren propietat de l'orde. Alguns templers de la Península es negaren a lliurar-se als seus sobirans i als inquisidors i es feren forts en les seves fortaleses, desafiant les reiterades pressions de la Santa Seu, que envià fins i tot ambaixadors per convèncer els frares rebels, i les accions de reducció de la rebel·lia dutes a terme pels monarques. Només quan estaven a punt de començar o tot just s'havien iniciat els interrogatoris, els templers finalitzaren la seva insubordinació, com s'esdevingué en els dominis de Jaume II de Catalunya, o pactaren amb els responsables de les comissions inquisitorials pontifícies, davant de les quals havien de declarar, com s'esdevingué a Castella i Lleó: l'anada dels frares davant els inquisidors i la tornada una altra vegada als seus castells, amb el salconduit corresponent.

Això no privà, però, per exemple, que a Castella algunes de les fortaleses més importants de l'orde fossin ocupades per estranys. Així, bona part dels castells templers de la Baixa Extremadura o bé foren envaïts per altres senyors en ser abandonats pels templers, o bé foren ocupats per altres ordres militars i fins i tot per *concejos*. Es podrien esmentar molts casos en aquest sentit.

Quan al començament de l'abril del 1310 foren citats els templers castellans a comparèixer el dia 27 d'aquell mes davant del tribunal inquisitorial constituït a Medina del Campo, els frares encara disposaven dels castells d'Alcañices i d'Alba de Aliste, on s'havien fet forts.

Si a Castella, tot i el que acabem de dir, i a Portugal fins al moment dels interrogatoris, els frares gaudien d'una certa llibertat de moviments, limitada només pel seu propi autocontrol, no s'esdevingué el mateix als dominis de Jaume II de Catalunya,

ja que una part dels frares refusaren lliurar-se ells i els seus castells al monarca, tot resistint els setges que a partir de l'inici del 1308 imposà Jaume II per tal d'obtenir el lliurament de les seves persones i els seus castells, d'acord amb el manament que havia rebut de la Santa Seu. Progressivament, però, els castells rebels dels templers anaren capitulant i els seus defensors, així com els edificis, passaren a mans del monarca català.

La resistència dels templers catalans es limità a algunes places fortes del Cinca Mitjà (els castells de Montsó i Xalamera), el Baix Ebre (els castells d'Ascó i de Miravet, centre, com a seu provincial, de la coordinació de la defensa i de les negociacions amb el monarca) i del Baix Aragó (amb els castells de Cantavella, Vilel, Libros i Castellot), aquests darrers retuts l'estiu del 1308, mentre que els ebrencs es lliuraren als oficials reials una mica més tard: el de Miravet al principi del desembre del 1308 i el d'Ascó al final d'aquest mes o al començament del 1309. L'1 de juny d'aquest darrer any, després de llargues negociacions i d'una intensificació del setge, capitulà el castell de Montsó, i pocs dies després ho feu el de Xalamera. Amb l'ocupació per part dels oficials reials d'aquests dos castells s'acabava la resistència templera a casa nostra. Això implicava que Jaume II s'havia apoderat de tots els templers i els seus dominis, i que estaven sota les seves mans, doncs, els béns de l'orde.

La butlla *Pastoralis preeminentiae*, del 22 de novembre de 1307, no facultava els monarques, mentre durés el procés inquisitorial al qual s'havien de sotmetre els templers, per a apoderar-se en benefici propi del patrimoni que se'ls encomanava, sinó que, al contrari, els reis havien d'assignar la gestió d'aquest patrimoni a persones de confiança i solvència que evitessin la usurpació dels béns, sobretot per part de nobles i pagesos, i mantinguessin la seva integritat, de manera que es poguessin tornar als frares en el cas que aquests resultessin innocents dels càrrecs que se'ls imputaven.

Per a evitar que els prínceps cristians s'apropriessin d'aquest patrimoni, la Santa Seu recordà en diverses ocasions als monarques europeus que n'eren simplement administradors durant el temps que l'Església cregués oportú. Fins i tot en aquells territoris en què la cobdícia dels monarques havia estat palesament excessiva, Climent V havia designat alguns prelats perquè gestionessin les propietats, amb la qual cosa, al mateix temps, sostreia la seva administració a les autoritats civils. Els manaments del pontífex, però, tingueren en general molt poc ressò en les oïdes dels monarques, els quals mantingueren l'administració fins a la supressió definitiva de l'orde al març del 1312, durant la celebració del Concili de Viena del Delfinat, al·legant, com fou en el cas de Jaume II de Catalunya, que les rendes que produïen a penes cobrien les despeses que havien ocasionat la detenció dels frares —concretament, per als llargs setges als castells rebels havia necessitat organitzar un exèrcit i armar soldats i pagar-los el servei—, el seu empresonament i la seva custòdia —amb les despeses de facilitar-los els vestits, l'alimentació dels frares i guardes, així com els sous d'aquests darrers—, els salaris i el manteniment dels inquisidors, la tramesa d'ambaixadors a la cúria papal i altres costos puntuals que s'afegien als esmentats, com ara la reparació dels castells que havien resultat malmesos durant els setges (el de Montsó, per exemple, es veié

afectat en diverses parts de les muralles exteriors, i alguns convents o esglésies necessitaren obres urgents de conservació). Amb tots aquests motius, Jaume II justificava la seva negativa a retornar l'administració dels béns als prelats als quals el papa havia confiat l'administració.

A casa nostra, l'agost del 1308 Climent V encomanava la gestió del patrimoni templar situat en els dominis de Jaume II a l'arquebisbe de Tarragona i al bisbe de València. Els dos prelats insistiren en diverses ocasions davant del rei perquè complís el manament papal: ho feren el 1308, el 1309, 1310 i el 1311. El monarca no va atendre mai les peticions.

El posicionament de Jaume II resta ben palès en la carta que el 30 de juny de 1310 escriví a Climent V per a respondre a les seves reiterades peticions i manaments de retornar l'administració del patrimoni templar als dos prelats esmentats. En aquesta carta, entre altres coses, el monarca al·legava que bona part dels béns esmentats pertanyien a la Corona, atès que, quan foren donats, els concedents ho havien fet amb caràcter restringit, de manera que, consegüentment, ell estava disposat a mantenir l'administració de les possessions i els drets dels frares fins que el concili que s'havia de reunir a Viena del Delfinat decidís definitivament la destinació d'aquests béns.

No fou només la Santa Seu la que reclamà al monarca la gestió del patrimoni templar, ja que a l'inici del procés el bisbe de Girona mostrà la seva disconformitat amb el fet que Jaume II assumís aquesta administració i reclamà per a ell la que afectava les cases de la seva circumscripció diocesana. D'altra banda, quan al principi de desembre del 1307 i a causa del manament reial algunes comandes restaren pràcticament abandonades i desproveïdes dels religiosos, ja sigui perquè havien anat a potenciar la defensa dels castells de l'orde més inexpugnables, ja sigui perquè havien caigut en poder dels oficials reials, la situació de manca de propietari fou aprofitada per alguns nobles de l'entorn per a ocupar edificis o usurpar drets. Un cas paradigmàtic el representa el comte Ponç Hug IV d'Empúries, qui es queixà davant Jaume II al·legant que lesionava els seus drets en ocupar propietats dels templers que es trobaven en els dominis del seu comtat. Altres nobles foren més expeditius: així, el comte d'Urgell es possessionà durant un temps de les propietats templeres de la comanda de Corbins, Guerau de Cervelló ocupà les de la comanda de Juncosa i Guillem d'Entença feu el mateix a la comanda de Riba-roja.

Els usurpadors del patrimoni templar no eren només el monarca i personatges de la noblesa, sinó que també els vassalls i camperols que tenien terres dels religiosos aprofitaren la situació inicial de descontrol per a retenir propietats i rendes. No en debades, al principi del 1308 el monarca català ordenà sota pena de multa que tots els que havien ocupat il·legalment béns dels templers ho comunicuessin als seus oficials. Precisament per no haver confessat els béns que havien usurpat, els veïns de Barberà hagueren de pagar una sanció important, i el mateix s'esdevingué a diversos veïns de Miravet que no van declarar ni les rendes que pagaven als frares ni les propietats que tenien per ells.

Més destacades foren les apropiacions efectuades a la casa de Castelló d'Empúries, en les quals no només participaren els senyors locals, com el comte Ponç Hug IV, el senyor de Peralada Dalmau de Rocabertí o els batlles de la comanda, sinó també diversos pagesos més o menys vinculats a l'orde. S'han documentat noranta-dues actes de devolució de béns que fan referència a quantitats de diner retingudes procedents de censos no pagats i a sostraccions de porcs i altres caps de bestiar, i a objectes del convent com ara llits, matalassos, atuells de cuina, piques i morters de pedra, pales, botes de vi, sacs de farina, garbes de blat, selles de muntar, cuirasses, llibres, forrellats i, fins i tot, un reliquiari d'argent que anà a parar a l'església de Bellcaire, que havia manat bastir precisament el comte Ponç Hug IV d'Empúries.

L'avidesa de béns dels templers afectà també els administradors locals designats per Jaume II, els quals en ocupar els convents s'apropriaren en benefici personal de mobles, roba, estris i altres béns. A mesura que els frares s'anaven lliurant i els oficials reials ocupaven els convents, el monarca n'encomanava l'administració a persones de confiança, generalment els veguers reials, perquè tinguessin cura del patrimoni, el conservessin en la seva integritat i gestionessin les explotacions de les propietats, amb l'obligació de donar-ne compte davant la seva persona o el seu tresorer.

Sembla, però, que el sistema d'administració utilitzat pel monarca no donava els resultats esperats, motiu que el va obligar a prendre les mesures necessàries per tal d'obtenir una millor gestió del patrimoni templer. En aquest sentit, el maig del 1308 va encomanar a dos escrivans de la cort l'elaboració d'una proposta per a millorar l'administració esmentada. Al final del mes Jaume II ja disposava de la proposta, que implicava l'agrupació de comandes en funció de la proximitat, així com la designació de nous responsables per al regne d'Aragó, el Principat de Catalunya i el Regne de València.

La major part dels productes que els administradors trobaren en els magatzems de les comandes foren venuts per a fer front a les despeses que implicaven inicialment l'expugnació dels castells rebels i també, tal com hem avançat, la custòdia dels frares empresonats. Només per a tenir una idea de com d'elevats eren els costos, donarem dues dades contrastades: al començament de l'estiu del 1308 la despesa mensual que exigia el setge al castell de Miravet ultrapassava els nou mil sous, quantitat molt superior a tots els ingressos procedents de les comandes del sector del Baix Ebre en aquell mateix moment. La situació, però, va canviar quan l'administrador decidí alienar les rendes per anys, ja que preveia que amb aquest nou sistema arribaria a tenir uns ingressos anuals de tretze mil sous. Amb tot, el monarca, sensible a la manca de diners dels responsables dels setges dels castells de Miravet i Ascó, escriví a l'administrador dels castells de Peníscola i Xivert i li manà que vengués totes les coses mobles i semovents i en lliurés el producte als responsables de l'expugnació dels castells ebrençs.

Després que a l'estiu del 1308 Jaume II aconseguís reduir a la seva voluntat els castells rebels del sud d'Aragó, el dia 1 de setembre decidí nomenar un administrador general que tingués cura del patrimoni i els drets confiscats, i ho feu en la persona de Bertran Desvalls, escrivà de la Cancelleria Reial.

Tal com hem avançat, els diners que proporcionava l'administració del patrimoni templer servien amb prou feines per a fer front a les despeses que implicaven l'empresonament i el manteniment dels frares. Si hi havia superàvit, els diners sobrers s'havien d'ingressar a la tresoreria reial.

2. INTENTS DE JAUME II I DIVERSOS PARTICULARS D'APROPIAR-SE ELS BÉNS DELS TEMPLERS A L'INICI DEL PROCÉS

Tan bon punt el papa ordenà la detenció dels templers en els diversos regnes cristians, alguns sobirans maldaren per possessionar-se de les propietats i els drets que pertanyien als frares.

Jaume II duqué a terme algunes temptatives, però no reeixiren. Tot just iniciat el procés, al final del 1307 el monarca català envià un delegat a la cúria papal perquè obtingués de Climent V l'assignació al monestir de Sixena de diverses esglésies veïnes que eren del Temple. Així mateix, sol·licità al papa que fossin donats al monestir de Santes Creus els llocs de Selma i les Gunyoles, que també eren propietat de l'orde militar. Fins i tot, Jaume II sol·licità al pontífex que el monestir cistercenc de Valldigna fos traslladat a Lleida i ocupés la casa templera de Gardeny: la finalitat que pretenia el monarca era restablir la devoció a la Mare de Déu que es venerava a la capella de la comanda i a la qual acudien els fidels de l'entorn. Tant l'abat de Santes Creus —casa mare del monestir valencià— com, després, el pontífex desestimaren el projecte al·legant que la tradició dels monestirs cistercencs manava que estiguessin situats en un descampat.

El monarca, però, no desistí del seu propòsit sobre la nova utilització de Gardeny i presentà una altra alternativa al papa: proposà que el convent extempler fos un priorat de Santes Creus, de la mateixa manera que en aquell moment Sant Vicenç de la Roqueta, extramurs de la ciutat de València, ho era de Poblet. D'aquesta manera, el monestir del Gaià podria disposar d'una residència a Lleida amb recursos suficients perquè alguns monjos poguessin cursar estudis a la universitat ilterdense, la fundació de la qual havia promogut precisament el monarca no feia gaires anys, concretament l'1 de setembre de l'any 1300. Tampoc no reeixí en el seu propòsit.

El monestir de Poblet, per la seva banda, molt més pragmàtic, cenyí la seva petició al mateix monarca en lloc de fer-la a la cúria papal. Tan bon punt els monjos s'assabentaren que Jaume II havia fet detenir els templers dels seus regnes i ocupar les seves propietats i béns, veieren la possibilitat de possessionar-se de la part que els frares tenien a l'Espluga de Francolí, és a dir, la vila sobirana i també el castell, a més de diverses cavalleries del seu terme. La part jussana, d'un valor inferior, en aquell temps ja la senyorejaven els hospitalers.

Poblet s'havia introduït dominicalment a l'Espluga des de gairebé l'inici de la comunitat cistercenca, gràcies principalment a les donacions dels senyors de la vila i

terme, els quals havien palesat la seva generositat envers el cenobi amb cessions de propietats i drets, de manera que amb els anys el monestir havia aconseguit un patrimoni important a la població veïna, la qual, d'altra banda, s'havia enfrontat sovint amb els monjos. Per això Poblet tenia motius suficients per a desitjar la senyoria de l'Espluga, ja sia per a tenir més ben salvaguardat el patrimoni que hi posseïa, ja sia per a tenir lligats aquells habitants tan díscols i rebels amb el monestir. En conseqüència, al principi del 1308, tot just començat el procés contra els frares catalans, Poblet envià un monjo procurador a la cort de Jaume II, instal·lada en aquell temps a València, per a sol·licitar al monarca l'Espluga de Francolí sobirana, cosa que ja uns anys abans havia intentat directament amb aquells, però la venda no s'havia acabat de perfeccionar perquè els espluguins van presentar un document en el qual els templers s'obligaven a no desprendre's de la senyoria del lloc, motiu pel qual el notari no va formalitzar l'escriptura de venda tot i que les dues parts havien realitzat totes les formalitats exigides. El monarca, però, no feu cas de la petició dels cistercencs, que considerà en aquell moment massa prematura perquè no s'havia pres cap decisió sobre el futur de l'orde i els seus béns. Es va comprometre, en tot cas, a tenir present el desig dels monjos quan calgués.

3. LES DISPOSICIONS DEL CONCILI DE VIENA SOBRE ELS BÉNS DE L'ORDE DEL TEMPLE

Tothom era conscient que la destinació definitiva dels béns dels templers es re-soldria al Concili de Viena del Delfinat i que seria el papa qui prendria la decisió final. Si el monarca francès tenia la possibilitat de negociar fàcilment, tal com de fet va succeir, amb el papa i els cardenals, aquesta oportunitat no estava a l'abast dels altres monarques europeus, que, d'altra banda, declinaren la invitació que els havia fet el papa per a assistir a les sessions del Concili.

Si bé els monarques, tot i haver estat invitats pel pontífex, no hi assistiren personalment, com que estaven especialment interessats en la destinació del patrimoni templer hi van trametre ambaixadors amb instruccions molt concretes, tal com veurem a continuació.

4. LES PREOCUPACIONS DE JAUME II RESPECTE DELS BÉNS DELS TEMPLERS

El reflex de les gestions dutes a terme en aquest aspecte per Jaume II es conserva en els registres copiadors de cartes de l'Arxiu Reial de Barcelona. Gràcies a aquests documents es poden ressenyar les accions diàries realitzades.

Les primeres instruccions adreçades als ambaixadors Pere de Queralt, Pere Boil i Guillem Olomar, elaborades per la Cancelleria Reial, daten del dia 6 de setembre

de 1311, més d'un mes abans de la inauguració de l'assemblea d'eclesiàstics, programada per al dia 1 d'octubre, per bé que s'ajornà fins al 16.

Entre altres temes que els ambaixadors havien de negociar amb el papa, aquí ens cenyirem només al que afectava l'orde del Temple. El criteri del monarca català se centrava a rescabalar-se econòmicament de les despeses que havia tingut en l'expugnació dels castells templers rebels i les que assumia per raó de l'empresonament i la custòdia dels frares; i a evitar l'assignació dels béns del Temple, en el cas de ser suprimit, a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, raó per la qual es proposava crear un orde nou, al qual estava disposat a concedir el castell de Montesa, situat al Regne de València.

De bon principi, els tres ambaixadors informaren el rei que entre els diversos cardenals n'hi havia alguns que eren favorables al posicionament del monarca català en el sentit que creien que els béns del frares de la península Ibèrica s'havien de destinar a la lluita contra els infidels d'aquest territori, i fins i tot n'hi havia algun que propugnava la creació d'un orde nou amb els membres naturals del país.

Als delegats catalans els fou molt difícil accedir a la presència de Climent V, ocupat com estava en les tasques del Concili i en les reunions amb els seus cardenals; en canvi, els fou relativament accessible el cardenal Bérenger de Fré dol, bisbe de Besiers i amic del monarca català. Fou aquest prelat qui al començament del novembre els comunicà el criteri del papa sobre els béns del Temple. El pontífex —els manifestà Bérenger— no s'apropriaria de cap bé del Temple, com tampoc no ho faria cap altre prelat, i probablement els assignaria a un nou orde de cavalleria, acordat prèviament amb el monarca català, en els seus dominis.

De fet, la finalitat d'enviar ambaixadors a Viena era principalment la defensa dels interessos del monarca en relació amb els béns dels templers, com ho palesa la petició que feren els ambaixadors al papa de retornar a la cort fins que en el Concili fos tractat el tema dels béns, posicionament que coincidia també amb el de Jaume II, ja que el dia 1 de novembre de 1311 els va cessar en la seva missió. En conseqüència, al final del desembre els ambaixadors pogueren entrevistar-se amb el papa i li sol·licitaren autorització per a retornar a la cort. El pontífex hi assentí, tot i que per a retenir-los a Viena del Delfinat els digué que «era una llàstima que es retiressin perquè no haurien arribat al seu destí quan ja s'hauria acabat el concili». Les pressions del pontífex i la promesa de la finalització imminent del Concili determinaren que els ambaixadors comunicuessin al monarca el posicionament de Climent V i la necessitat que confirmés de nou l'ambaixada, tal com efectivament va fer Jaume II al començament del febrer del 1312.

Jaume II, per la seva banda, reiterava epistolàriament la seva voluntat en les instruccions diplomàtiques i les cartes que enviava als seus delegats, els quals les mostraven al cardenal de Besiers, que s'havia convertit en el mitjancer que feien servir per a comunicar les pretensions del seu sobirà al papa i, així mateix, rebre la informació sobre el criteri que en cada moment tenia el pontífex, que després traslladaven al seu mandant.

Mentre se celebraven les sessions del Concili, un fet destacat trencà la monotonia de les actuacions diplomàtiques dels delegats catalans: a mitjan febrer de 1312 els ambaixadors de Felip IV arribaren a Viena del Delfinat, ciutat on van romandre uns dotze dies, reunits gairebé constantment amb el pontífex i els cardenals. Segons els ambaixadors catalans, en aquestes reunions d'alt nivell s'estava decidint la sort de l'orde del Temple i la destinació dels seus béns. El 29 de febrer els delegats francesos es retiraren, de manera que els ambaixadors catalans sospitaren que el tema ja s'havia decidit. Per a cerciorar-se'n, s'entrevistaren amb el cardenal de Besiers amb l'excusa de lliurar-li una carta de Jaume II en què li agraiïa les gestions fetes davant del papa. Aprofitaren l'audiència per a comunicar al purpurat que ni el rei català ni els altres de la península Ibèrica no consentirien que el patrimoni templer fos assignat a l'orde de l'Hospital. El cardenal intentà tranquil·litzar-los al·legant, primer, que l'orde del Temple encara no havia estat suprimit i, en segon lloc, que en el cas que ho fos, es respectarien els drets que sobre els seus béns tenia Jaume II. El purpurat aprofità l'ocasió per a exposar als delegats el seu criteri personal sobre la qüestió dels béns, que un parell de mesos abans havia manifestat al papa: li havia aconsellat que assignés els béns dels templers de la península Ibèrica a un orde ja establert o bé a un de nou i que un fill de Jaume II fos nomenat mestre per a tota la vida, proposta que el pontífex havia considerat bona.

A mitjan març del 1312 el monarca francès es trobava a Lió, disposat a presentar-se a Viena del Delfinat quan els seus ambaixadors haguessin obtingut un acord amb el papa. Felip el Bell envià a aquesta ciutat un dels seus consellers més lleials, Engerrand de Marigny, perquè solucionés definitivament amb el pontífex el tema dels templers.

Mentre continuaven secretament les negociacions del delegat francès amb el papa i una petita comissió de cardenals, els ambaixadors catalans es reuniren amb els prelats castellans i els ambaixadors portuguesos per tal de fer causa comuna per a pressionar al papa perquè no adjudiqués els béns del Temple a l'orde de l'Hospital als diversos regnes de la península Ibèrica, sinó a l'orde o els ordes que interessaven als monarques respectius per tal de destinar-los a alliberar el territori que encara estava ocupat pels sarraïns. Tot i que els prelats castellans mostraren poca sensibilitat a les propostes dels legats catalans, aquests juntament amb els portuguesos trameteren a diversos cardenals de la cúria les propostes dels seus monarques, argumentant l'escàndol que es provocaria si el papa ordenava l'afer en contra de la voluntat dels prínceps esmentats i que, a més, resultaria molt difícil fer complir en aquests regnes el manament papal.

El col·legi cardenalici estava dividit quant a la solució del tema dels béns del Temple, ja que el grup més proper a les tesis del rei de França opinava que s'havia d'acatar sense discussió la voluntat del pontífex, mentre que els cardenals italians es mostraven favorables a les posicions dels ambaixadors catalans, als quals prometeren que les defensarien davant de Climent V.

L'activitat diplomàtica dels delegats de Jaume II a mitjan març del 1312 fou especialment intensa. D'entrada, gràcies a la intervenció dels cardenals de Besiers i de Pelagrua obtingueren una audiència, juntament amb els portuguesos, amb el papa, a qui els catalans sol·licitaren que la disposició que adoptés sobre els béns del Temple tingués el consentiment del seu mandant, mentre que els portuguesos rebutjaren sense cap altra consideració l'assignació a l'orde de l'Hospital. Climent V els respongué que es guardaria molt d'agreujar els dos monarques i els prometé que respectaria els seus drets, de la qual cosa podien estar segurs. Però els digué que en aquell moment, tot i que ja tenia el criteri fixat, la seva preocupació prioritària se cenyia a l'orde i les persones dels frares, i en un segon moment s'ocuparia de solucionar el tema dels béns.

Entre l'11 i el 16 de març els ambaixadors catalans s'entrevistaren amb diversos cardenals de la cúria. En la roda de converses s'assabentaren que el papa ja havia arribat a un acord amb el conseller del rei francès desplaçat a Viena del Delfinat per a negociar l'assumepte. Aprofitant un moment en què el pontífex entrava en una reunió amb els cardenals, li demanaren un instant d'atenció. Climent, però, no els el concedí i els assignà una altra hora del mateix dia, amb el prec que els acompanyés el bisbe de València. A l'hora convinguda es reuniren el papa, acompanyat del cardenal de Pelagrua, els dos ambaixadors i el prelat esmentat. El tema que s'havia de tractar era, una vegada més, el dels béns del Temple en els dominis de Jaume II. El pontífex es comprometé a no prendre cap decisió respecte a aquesta qüestió sense el consentiment del rei català. Amb tot, els comunicà que el seu criteri no era assignar les propietats i els drets dels templers a cap orde hispànic, atès que la seva activitat no era universal, sinó cenyida només al territori peninsular respectiu, tal com havia estat el Temple, i per aquest motiu ell preferia una organització de l'àmbit de tota la cristiandat i que lluités per la recuperació de Terra Santa.

Els ambaixadors informaren epistolarmen amb urgència el monarca de les noves aconseguides i el dia 17 de març li comunicaren que l'endemà era prevista l'arribada del rei francès a Viena del Delfinat, tot i que no hi va fer cap fins al Dilluns de Passió, dia 20 de març. Per als delegats catalans, la presència de Felip el Bell a Viena palesava que l'afer del Temple ja estava decidit. I no anaven errats, els diplomàtics catalans, ja que al cap de dos dies, el 22 de març de 1312, Dimecres de Passió, Climent V suprimia per mitjà de la butlla *Vox in excelso*, no per sentència judicial, sinó per provisió apostòlica, l'orde del Temple. El dia 3 d'abril es llegia públicament la butlla a la catedral de Viena. En aquest document papal es reservaven a disposició del pontífex la sort de les persones dels frares i la destinació dels seus béns, que es decidirien, però, abans de la clausura del Concili.

El mes d'abril del 1312 fou també de gran activitat diplomàtica dels ambaixadors catalans en el seu intent de dur a terme amb fidelitat les instruccions que els enviava Jaume II, que traslladaven al papa i als cardenals i que se cenyien a la no acceptació de l'assignació dels béns templers a l'orde de l'Hospital, la proposta de creació d'un mesurat nou amb la regla i l'organització del de Calatrava i, si no hi havia altra solució que

adjudicar aquells béns a l'Hospital, l'apropiació pel monarca dels castells i les fortaleses que els seus antecessors havien concedit als templers.

Gràcies a les seves gestions diplomàtiques i a la seva insistència davant el papa i els cardenals, els ambaixadors catalans aconseguiren que el pontífex, en la seva assignació general dels béns dels templers a l'orde de l'Hospital, n'excepués els dels diversos regnes de la península Ibèrica i es comprometés més endavant a tractar l'assumpte amb els monarques corresponents. El dia 2 de maig de 1312 es promulgava la butlla *Ad providam*, segons la qual el papa assignava de forma general els béns del suprimit orde del Temple a l'orde de l'Hospital per tal que fossin destinats a donar suport als interessos de Terra Santa i fossin esmerçats en la lluita contra els infidels, amb l'excepció dels situats en els dominis dels reis de Castella-Lleó, Portugal, Catalunya-Aragó i Mallorca, la disposició final dels quals es reservava el papa. Al cap d'uns dies, el 16 de maig, la butlla *Nuper in generali* confirmava l'excepció esmentada.

5. LA CONTINUACIÓ DE LES NEGOCIACIONS DESPRÉS DEL CONCILI DE VIENA DEL DELFINAT

Acabat el Concili de Viena del Delfinat al mes de maig de l'any 1312, el papa patí una indisposició que el tingué apartat un temps llarg de la cúria avinyonesa, de manera que restaren pendents de solució molts assumptes importants per a la bona marxa de l'Església, entre els quals hi havia l'assignació definitiva dels béns dels extemplers als diversos regnes de la península Ibèrica.

En conseqüència, les negociacions no es reprengueren fins al gener del 1313 i foren encomanades a un home d'especial confiança de Jaume II, el seu conseller Vidal de Vilanova, el qual com a diplomàtic ja tenia una certa experiència en la cúria avinyonesa. Amb anterioritat al nomenament d'aquest ambaixador, el procurador de Jaume II a la cúria pontifícia, Joan de Borgonyó, havia intentat gestionar l'assumpte sense poder avançar a causa de les múltiples indisposicions del pontífex.

El 5 de gener de 1313 la Cancelleria Reial barcelonina redactava les instruccions per a l'ambaixada de Vidal de Vilanova i els seus dos acompanyants que havien de servir de base per a les negociacions amb la Santa Seu. Nou eren els punts que havien de defensar els mandataris, que es resumien en dos: evitar que l'orde de l'Hospital s'apoderés dels castells templers dels seus regnes, perquè això li donaria un poder excessiu, superior fins i tot al del sobirà, i crear un orde nou al qual el rei concediria el castell de Montesa.

La trobada dels ambaixadors catalans i el pontífex tingué lloc el 13 de febrer de 1313 al palau apostòlic d'Avinyó. Les dues parts, però, no es posaren d'acord i el pontífex va rebatre una per una les peticions dels delegats de Jaume II. A la mateixa tarda d'aquell dia, tal com havien fet tantes vegades els ambaixadors catalans durant el Concili, es reuniren amb el cardenal de Besiers per a comentar l'audiència, aconse-

llar-se i fixar, si calia, una nova estratègia negociadora amb el pontífex. El purpurat els manifestà que a parer seu trobava justa la petició de crear un orde nou i, així mateix, que el rei català retingués els drets feudals sobre els castells que havien estat dels templers. El cardenal creia que aquestes dues propostes podrien ser acceptades pel papa, però no la que prohibia a l'Hospital, amb l'annexió del patrimoni templer, de tenir més béns que els que havia posseït el Temple.

Fins l'1 d'abril el pontífex (al qual acompanyaven quatre cardenals, entre els quals hi havia el de Besiers) no es tornà a reunir amb els membres de l'ambaixada catalana. Climent V havia preparat especialment la sessió i fins i tot s'havia informat, a través d'uns extemplers catalans que foren cridats a la cúria papal, de quins eren els drets que el monarca tenia respecte dels frares, drets que, segons els declarants, se cenyien només a la percepció de les *cenés* (és a dir, el tribut que es pagava en metàl·lic i que substituïa l'obligació feudal d'allotjar i alimentar el monarca i el seu seguici durant la seva estada en un lloc de l'orde) i a l'obligació d'oferir ajut militar quan els dominis del rei eren envaïts per exèrcits estrangers. Aquesta segona sessió resultà molt tensa: s'inicià amb les repressions del pontífex contra els delegats perquè no oferiren cap possibilitat d'acord, ja que es mantingueren fermes en la defensa del posicionament fixat pel rei. El resultat implicà, doncs, un nou fracàs, de manera que el papa suspengué l'entrevista i ajornà la solució i l'acord fins a una altra ocasió.

Com en la reunió anterior, a la tarda de la mateixa jornada els ambaixadors es reuniren amb el cardenal de Besiers per a demanar-li la seva opinió respecte al que havia succeït. El prelat els digué que ell creia que, de les diverses peticions presentades, el pontífex només acceptaria que prestessin homenatge de fidelitat al monarca català el comanador major de l'Hospital en els dominis catalans i els altres comanadors que regissin cases situades en fortaleses. El purpurat no veia acceptables la resta de les peticions, motiu pel qual aconsellava als ambaixadors que retornessin a la cort per a informar el monarca del posicionament de la Santa Seu. A més, els feu saber que si el papa arribava a un acord amb els altres prínceps de la península Ibèrica per a assignar el patrimoni templer a l'Hospital, estava disposat a fer el mateix als dominis de Jaume II, i si el monarca no ho acceptava, hauria de respondre davant la seva pròpia consciència.

Tot i el consell del cardenal de Besiers, els negociadors catalans romangueren a Avinyó per decisió del monarca i el dia 24 d'abril foren rebuts per tercera vegada pel pontífex, que estava acompanyat dels quatre cardenals de la seva major confiança, entre els quals hi havia el bisbe de Besiers. Aquesta reunió fou també llarga i tensa i el papa la considerà d'especial importància, atès que abans que s'iniciés feu jurar als delegats catalans que no revelarien a ningú res del que allí es parlés, llevat, naturalment, de Jaume II. Per aquesta raó desconeixem la proposta concreta que oferí el pontífex, que no va restar enregistrada en la carta, datada el 28 d'abril, amb què els ambaixadors informaren de la reunió el monarca català. En tot cas, però, sabem que Climent V exposà el seu criteri, el qual els ambaixadors havien de traslladar al monarca català, i que el papa esperava una confirmació o una contraoferta. D'aquesta manera, el pontífex

donava per enllestida la tanda de negociacions amb els delegats catalans i els donava la seva vènia per a retornar a la cort reial, i en aquest viatge per decisió del papa els acompanyaria un emissari seu que traslladaria també al rei el seu criteri. Abans de retornar a Barcelona, Vidal de Vilanova feu encara una darrera temptativa per a entrevistar-se amb Climent V, que no donà, però, cap resultat positiu.

Pocs dies després, els tres ambaixadors catalans i el delegat papal es trobaren a la cort amb Jaume II, a qui exposaren el posicionament del papa. El monarca no l'acceptà i assabentà de les seves queixes els cardenals coneguts de Besiers i de Túsculum per tal que les transmetessin al pontífex. Al mateix temps, escrivia al seu nou procurador a la cúria papal d'Avinyó perquè defensés les seves posicions davant del pontífex.

L'estiu d'aquell any 1313 la Santa Seu tenia sobre la taula, tal com s'havia demanat als diversos reis hispànics, les seves al·legacions. El paladí i líder de les reivindicacions i negociacions postconciliars, el qual, a més, va assumir la representació dels monarques castellà i portuguès, era el monarca català Jaume II. El papa, per la seva banda, era ben conscient que l'afer dels béns del Temple a la península Ibèrica s'allargava excessivament i el preocupava especialment que els béns estiguessin encara en poder dels administradors reials. Sabia també que si no es donava una solució al tema aviat i se sostreïa la gestió a les autoritats seculares, a mesura que passava el temps la situació es consolidava, de manera que cada vegada resultaria més difícil fer complir les ordres papals en aquest sentit. Per a evitar que la situació es podris, doncs, el 23 d'agost de 1313 el papa atorgà la butlla papal *Dudum filii*, amb la qual fixava un termini precís, el mes de febrer del 1314, per a aconseguir un acord entre les parts que comportés una solució definitiva.

Tot i que les negociacions anaren al ralenti després de la tornada dels ambaixadors a la cort reial al mes de maig del 1313, no es trencaren. D'altra banda, Climent V no afluixava davant les pretensions del monarca. El procurador reial a Avinyó informava a final d'any que «el papa donava l'afer per acabat i que es pronunciava contra el rei». Era evident que no hi havia gens d'empatia entre els dos dignataris i que no hi havia manera de trobar un punt de consens entre els respectius criteris. Precisament per això, a la cúria papal hi havia qui propugnava que pactessin la solució de l'afer el cardenal de Túsculum i el rei català.

L'acord entre Climent V i Jaume II, doncs, no fou possible, i encara menys amb la desaparició d'un dels actors de l'escenari: el 20 d'abril de 1314 moria el papa sense haver resolt l'afer. S'hagueren d'escolar encara tres anys més perquè el nou pontífex, Joan XXII (qui, quan era cardenal d'Avinyó, ja havia participat en les negociacions entre Climent V i els ambaixadors catalans, i per tant era coneixedor del tema), arranges definitivament el greuge que enterbolia les relacions entre la Santa Seu i la Corona catalana.

Les negociacions per a l'acord final —que tampoc no fou fàcil— les portà a terme el ja esmentat Vidal de Vilanova, qui aconseguí l'acceptació de la major part de les propostes de Jaume II. El nou encàrrec de la missió diplomàtica fou conferit a Vidal el 15 de febrer de 1317 i és molt probable que el delegat es desplaçés tot seguit a Avinyó,

on, d'altra banda, fins al final de la primavera no s'arribà a un acord definitiu, que es materialitzà legalment amb la butlla *Ad fructus uberes*, del 10 de juny de 1317.

Amb aquesta disposició papal es creava al Regne de València un orde militar nou al qual el monarca concedia el castell de Montesa (d'on rebria el nom) i al qual la Santa Seu assignava els béns que havien estat dels templers en aquest regne, a més dels que hi posseïa l'Hospital, llevat de la comanda de la ciutat de València i dels castell i vila de Torrent, que romandrien per a aquest darrer orde. La nova comunitat que es constituïria a Montesa seguiria la regla i els costums de l'orde de Calatrava. L'objectiu del nou orde se cenyia a continuar la tasca que els templers feien al regne esmentat, és a dir, contenir i combatre els sarraïns a les fronteres d'aquest territori.

La resta dels béns de l'orde del Temple a Aragó i Catalunya es concedien a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, amb la condició, però, que el seu comanador major o prior de la província (que aleshores era el castellà d'Amposta) prestés jurament de fidelitat i homenatge al rei català abans de prendre possessió del càrrec.

Pel que fa al patrimoni templer situat al regne de Mallorca, que abastava, a més d'aquesta illa, el Rosselló, les negociacions amb la Santa Seu les dugué a terme el rei Sanç, el qual no presentà les al·legacions pertinents en el termini fixat per Climent V i d'aquesta manera facilità que l'11 de juliol de 1313 el papa assignés a l'Hospital les propietats i els drets que en els seus dominis havien posseït els templers. El pontífex, però, davant les queixes del mallorquí i com a compensació, li permeté apropiari-se dels béns mobles dels extemplers.

6. EL TRASPÀS EFECTIU DELS BÉNS DE L'ORDE DEL TEMPLE A L'ORDE DE L'HOSPITAL EN ELS DOMINIS DE JAUME II DE CATALUNYA

Com a conseqüència de l'acord subscrit amb la Santa Seu, Jaume II havia d'abandonar l'administració dels béns que havien pertangut als templers i havia de transferir-la a l'orde que assenyalava la disposició del papa. El monarca no dictà, però, el manament de traspàs a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem fins al dia 1 de desembre de 1317, quan feia deu anys justos que havia començat a gestionar-los després d'haver ordenat la detenció i l'empresonament dels frares i la confiscació dels seus béns els primers dies de desembre de l'any 1307.

Pel que fa a l'orde de Montesa, la transferència dels béns de l'orde del Temple al Regne de València es feu posteriorment, a partir de la professió dels tres primers frares el 22 de juliol de 1319 al Palau Reial Major de Barcelona i l'any següent.

Tot fa pensar que en aquesta època les rendes que la Corona catalana percebia per l'administració d'aquests béns eren força importants i ajudaven a equilibrar les despeses que havia de suportar la tresoreria reial. En tot cas, Jaume II no tenia pressa per a executar el mandat papal, ja que precisament Joan XXII al mes d'agost del 1317

li reiterà que lliurés els béns del Temple a fra Martí Pérez de Oros, màxim responsable de l'Hospital a la província catalanoaragonesa.

El pare Jaume Villanueva explica en el volum cinquè de la seva ingent obra *Viage literario a las iglesias de España*, publicat a Madrid l'any 1806, que en la pedra commemorativa que es conservava al costat de la portalada de l'església del Temple de la ciutat de Tortosa s'hi podia llegir:

En lo any 1317, 2 dies a la entrada del mes de deembre, lo honrat frare Martí Périz, castellà d'Amposta, entrà en possessió de la casa i dels béns, qui foren de l'orde del Temple en la ciutat de Tortosa; e puys après de tots los altres béns en Aragó e en Catalunya.

Avui fa, doncs, set-cents anys justos d'aquest esdeveniment de tanta transcendència per a l'orde del Temple, que perdia definitivament el seu patrimoni atresorat al llarg de més de cent cinquanta anys de presència en el nostre país, i també per a l'orde de l'Hospital, que en la circumscripció catalana, amb l'annexió de les propietats templeres, passava a duplicar el seu patrimoni. No endebades, al cap de poc temps la província catalanoaragonesa de l'Hospital es dividia en dues circumscripcions per a gestionar de manera més eficaç el seu patrimoni: la castellania d'Amposta —que integrava les comandes aragoneses i les catalanes situades a la dreta del riu Ebre— i el priorat de Catalunya —del qual depenien les comandes del Principat de la part esquerra de l'Ebre, les de Mallorca i les del Rosselló.

El responsable hospitaler anà ocupant progressivament la resta de les comandes que havien estat dels templers: la de Miravet el dia 5 de desembre i la d'Ascó el dia següent. Sigui a través del castellà d'Amposta, sigui a través de procuradors, l'orde de l'Hospital s'anà apropiant de les antigues comandes templeres, de manera que al començament de l'estiu del 1318 ja s'havia possessionat de totes, tal com manifestava el dia 7 de juny fra Martí Pérez de Oros al monarca.

En els dominis de Sanç de Mallorca, l'annexió dels béns templers a l'orde de l'Hospital es dugué a terme uns anys abans, el primer trimestre del 1314. El traspàs suposà una compensació econòmica elevada que hagué de pagar l'Hospital a canvi de la renúncia del rei mallorquí als drets que pogué tenir sobre aquests béns. A més, per concessió del papa, Sanç obtingué també tots els béns mobles que tenien els templers en els seus dominis.

7. ELS BÉNS MOBLES DELS TEMPLERS

Quan a partir de l'1 de desembre de 1307 els oficials de Jaume II, d'acord amb el seu mandat, anaren detenint els templers i ocupant els seus convents, tingueren una cura especial a fer-se càrrec de tot el que contenien les seves cases. Els templers

tenien a les seves comandes, a banda dels diners propis, mobiliari, atuell de cuina, ramats, bestiar i esclaus; en els seus magatzems hi havia els fruits de l'explotació de les terres i les rendes procedents dels seus drets, com ara cereals, vi, oli i altres productes dels seus drets dominicals. Destacaven entre els béns, per la seva vàlua, els objectes litúrgics i de culte, que adornaven profusament les seves capelles, els llibres que feien servir en els seus resos comuns i els que conservaven per a ús dels frares, ja sia els referents a comentaris de la Bíblia o vides de sants, ja sia obres jurídiques, històriques o de literatura eclesiàstica.

Quan els frares catalans s'adonaren que la situació esdevinguda amb els seus germans a França es podia repetir a Catalunya, intentaren salvar el que tenien a les seves mans. És probable que en el capítol celebrat al final del mes d'octubre del 1307, en el qual participaren tots els comanadors de la seu provincial de Miravet, aquests hi aportessin una part del seu numerari, que després fou confiscat globalment pels oficials reials quan ocuparen aquest castell al mes de desembre del 1308. D'altra banda, alguns comanadors pogueren alienar productes agrícoles i patrimoni moble, mentre que d'altres els confiaren a amics i benefactors, als quals després Jaume II els reclamà i n'obtingué la devolució. En són exemples ben clars Berenguera d'Entença, a qui el monarca exigí a l'abril del 1308 el lliurament de mil vint-i-cinc caps de bestiar, entre ovelles i cabres, i vint-i-cinc eugues amb les seves cries, que havia rebut dels frares perquè els guardés, i el preceptor de Barberà, fra Dalmau de Timor, abans d'absentar-se d'aquesta comanda per a participar en la defensa del castell de Montsó, cedí diners i joies a un benefactor de Sarral, al qual el monarca també exigí la devolució total. Els frares intentaren salvar alguns béns mobles per mar, com feu un tal Tria, habitant de Peníscola i molt ben relacionat amb l'orde, a qui els frares encomanaren armar una nau a port Fangós per a encabir-hi diversos béns mobles i també alguns frares que pretenien escapolir-se de la presó. Els oficials reials, però, al final del març del 1308 s'adonaren de les intencions d'en Tria i el privaren d'armar el vaixell, tot avortant l'operació de fuga.

Malgrat que una part dels béns que tenien els templers a les seves cases foren venuts per ells mateixos o confiats a persones benefactores i de confiança, la major part, però, restaren als seus antics convents i foren controlats pels oficials reials. Aquests, d'acord amb les ordres del monarca, encomanaren l'elaboració dels corresponents inventaris notarials, amb la col·laboració dels frares, de tot el que hi havia dins de les cases i els magatzems, inventaris que després eren tramesos a la cort per a informar-ne el sobirà.

Si bé els frares que es lliuraren als oficials reials sense resistència quan aquests ocuparen les seves comandes foren tractats amb benignitat, no s'esdevingué el mateix amb els religiosos que capitularen després d'un temps de setge. A aquests darrers els foren escorcollats minuciosament els hàbits per a evitar que s'emportessin diners o joies. A Miravet aquesta actuació representà trobar, amagats entre els hàbits dels religiosos, quatre mil sous, que naturalment foren confiscats. A alguns frares, els oficials

reials els prengueren objectes i armes personals. En tot cas, però, s'ha d'assenyalar que els articles de la capitulació especificaven que els templers «en abandonar el castell havien de deixar-hi les joies, les tasses i culleres d'argent, els anells i llibres, les robes de llit, les armes i els arnesos».

Els productes agrícoles guardats als magatzems de les comandes foren venuts pels oficials reials per tal de fer front amb el seu producte a les despeses que implicaven la custòdia i el manteniment dels empresonats. Diverses cavalcades que havien pertangut als frares foren obsequiades pel monarca a alguns dels seus col·laboradors, però hagueren de retornar-les als seus legítims propietaris després de la declaració d'innocència dels templers dels seus dominis.

Quan Jaume II tenia coneixement, a través dels inventaris o de la informació específica tramesa pels seus oficials, d'algun objecte de valor especial, manava que li fos enviat amb urgència a la cort. Per exemple, cinc dies després que els oficials aconseguissin la rendició del castell de Miravet, el monarca ordenà al responsable de la custòdia d'aquest castell que li fes arribar dos volums d'una Bíblia bellament il·luminada, els altres llibres que hi havien trobat i la llança de Ramon Berenguer IV que s'hi conservava. Més endavant, s'hi trobà també un codi (suposem que devia ser el *Codex iuris civilis*), i el sobirà va manar que també li fos lliurat.

Un cas especial és el dels objectes de culte i litúrgics, que amb profusió adornaven les capelles i esglésies que eren propietat del Temple i que inicialment foren respectats, especialment en els llocs que estaven oberts al públic. Per a mantenir precisament el culte, al mes d'abril del 1310 Jaume II dictà una ordre general perquè a les esglésies que tenien els templers continuessin oficiant els sacerdots, als quals se'ls havien de pagar els salaris acostumats. Jaume II no dubtà a fer retornar ornaments sagrats a les persones a les quals ell mateix els havia regalat, com s'esdevingué al juny del 1310, quan manà a un oficial seu fer les gestions perquè la comtessa Làscara retornés els objectes de culte de la capella de Palau-Solità que el monarca li havia donat. Com a norma general, Jaume II reclamava als seus oficials que li trametessin a la cort tots els objectes valuosos, llevat de les llànties, els ornaments i els vasos sagrats de les esglésies. En conseqüència, aquests objectes tramesos pels administradors de les comandes anaven ingressant a la cambra reial, on dos responsables en tenien cura específica: els incloïen en els inventaris corresponents i els donaven de baixa quan eren obsequiats pel sobirà a familiars, alts funcionaris de la cort, persones i institucions religioses o personalitats del país, a tots els quals, en general, palesava el seu afecte o premiava els serveis. A banda de les armes i els arnesos, a la cambra esmentada s'hi aplegaren multitud de joies i objectes litúrgics (com ara llànties, creus, frontals d'altar, calzes i patenes, copons, portapaus, encensers, reliquiaris i ornaments elaborats amb rics teixits, així com llibres litúrgics). Les armes i els arnesos confiscats, però, quan foren reclamats després del reconeixement d'innocència dels templers catalans al Concili de Tarragona del novembre del 1312, el sobirà els feu retornar als seus antics propietaris.

Els llibres que es confiscaren als convents templers també foren molt preuats per Jaume II i si bé la majoria anaren a parar a la cort a causa de l'interès que hi tenia el sobirà, d'altres foren obsequiats a persones i institucions religioses. Un atractiu especial tingué per a Jaume II l'aplegament d'exemplars de la regla del Temple. Al cap d'un segle, el 1410, encara es conservaven a la Cancelleria Reial quatre exemplars d'aquest text legal dels templers.

Alguns objectes elaborats amb argent foren refosos i reutilitzats per a la confecció d'altres de nous. Un cas paradigmàtic és el de la imatge de la Mare de Déu de Montserrat que el rei feu confeccionar amb diversos objectes d'argent procedents dels templers per a obsequiar el monestir homònim amb motiu de la visita que hi havia de fer la seva esposa.

Quan després de llargues negociacions s'arribà, tal com hem indicat, a l'assignació definitiva dels béns del suprimit orde del Temple, hom no feu cap referència ni als diners ni als béns mobles perquè, de fet, se n'havia aprofitat Jaume II i molts estaven ja en poder d'altres mans. Simplement, la Santa Seu acceptà els fets consumats i absolgué el rei de l'apropiació d'aquests béns, que considerà com a compensació pels danys i perjudicis ocasionats per l'expugnació dels castells templers rebels.

Finalment, resta donar un cop d'ull al que va succeir respecte al tema dels arxius dels templers. El monarca va dictar disposicions ben precises sobre la conservació de la documentació existent a cada comanda, per raons bàsicament administratives i de gestió del patrimoni. Per altra banda, hi hagué un interès especial en la documentació que es trobava a la seu provincial de l'orde del Temple del castell de Miravet, i l'oficial al qual el monarca encomanà la seva custòdia demanà un escrivà de la Cancelleria Reial perquè supervisés el contingut de l'arxiu. Jaume II, encuriós pels documents i també per si hi podia trobar algun escrit compromès que pogués confirmar la culpabilitat dels imputats, manà a l'oficial esmentat que els hi enviés per tal de revisar-los a la cort. En algunes comandes, atès el volum de documentació conservada, els instruments i els llibres es guardaren en diverses caixes que es marcaren amb el segell del comanador per a garantir-ne la inviolabilitat quan foren ocupades pels oficials reials, com s'esdevingué a la casa de Montsó.

Tot i que alguns documents reclamats per Jaume II anaren a parar a la cambra reial, una part important restà a les seus de les comandes i se'n feren càrrec els hospitalers quan a partir de l'1 de desembre de 1317 es possessionaren de les cases de l'orde suprimit. Però quan els nous propietaris s'adonaren que hi mancaven documents que eren necessaris per a la gestió del patrimoni, sol·licitaren la seva devolució al monarca. A la Cancelleria Reial, però, la devolució dels documents confiscats es feia amb lentitud perquè eren revisats pels oficials de la institució, i d'alguns se'n feren fins i tot trasllats notariais perquè calia que el seu contingut fos conegut a la cort. Aquesta circumstància motivà que el lliurament de la documentació que s'havia aplegat a la Cancelleria es fes amb una certa demora i que fins i tot alguns documents no fossin lliurats mai als hospitalers i restessin a l'Arxiu Reial. Palesa aquesta trigança el fet que

encara el 1322 un oficial de la Cancelleria Reial va lliurar una caixa plena de documents pertanyents als templers al procurador de l'orde de l'Hospital.

No puc acabar l'article sense fer una breu referència a la corrupció que es donà durant els deu anys que el patrimoni templer estigué sota l'administració dels oficials reials. No cal tenir cap dubte que el sobirà, per l'interès econòmic que hi tenia, encarregà la gestió d'aquests béns a persones que ell devia considerar de confiança, lleials i honestes, així com eficients en l'administració de patrimonis, i la majoria respongueren a la confiança donada.

Davant, però, les sospites d'irregularitats, el juliol de l'any 1311 Jaume II nomenà dos jutges perquè investiguessin els administradors dels béns dels templers del territori català i, si era el cas, dictessin la sentència corresponent; dos dies després, nomenava dos jutges més per a fer el mateix al regne d'Aragó, i el dia 19 de juliol en nomenava d'altres per al Regne de València. El resultat d'aquestes investigacions fou positiu i afectà fins i tot personatges destacats de l'administració d'aquests béns, com ara Bernat de Libià, batlle general de València i un dels negociadors del lliurament dels castells templers rebels del sud de l'Ebre i del nord de les terres valencianes, a qui es va acusar de no haver mesurat convenientment la sal de Peníscola i d'haver fet elaborar inventaris dels béns d'algunes comandes en els quals hi mancaven molts objectes, alguns d'especial valor. A Bernat d'Esplugues, personatge de primer nivell de la cort i extresorer de l'esposa del monarca, Blanca d'Anjou, se l'acusà d'haver venut per un preu molt inferior al que havien acostumat els templers, les rendes de la comanda de Peníscola; també se l'acusava d'haver fet despeses excessives quan tenia al seu càrrec la custòdia dels frares de la comanda de València, on alimentava diàriament entre vint i trenta persones.

8. CONCLUSIÓ

Alguns historiadors han afirmat que el procés organitzat contra l'orde del Temple i iniciat pel monarca francès Felip IV el Bell respongué a motivacions de tipus econòmic. Per a fer front a les despeses de la Corona, havia hagut de trencar diverses vegades la moneda, és a dir, devaluar-la (encunyar-la de nou amb menys quantitat de metall noble en l'aliatge), i, a més, havia expulsat dels seus dominis els jueus i els llombards (els grups més actius comercialment) per a apoderar-se dels seus béns. Els templers representaren la tercera baula de la recuperació econòmica de la monarquia francesa.

Altres historiadors, però, han defensat la teoria que l'actitud de Felip IV responia als seus convenciments religiosos i que la seva actuació contra els templers fou motivada per la defensa de l'ortodòxia de l'Església i dels bons costums cristians de la societat.

Tant si va ser per una causa com si va ser per l'altra, la veritat és que qui va ser afectat per aquesta gran operació politicoeclesiàstica representada pel «procés»

fou l'orde del Temple, que deixà d'existir després de cent vuitanta-tres anys de vida —recordem que fou aprovat canònicament en el Concili de Troyes el 1129 i va ser suprimit en el Concili de Viena del Delfinat el 1312— i els seus membres foren perseguits i sotmesos a un judici que no tingué una sentència definitiva, alguns acabaren al martiri de la foguera, com el seu mestre major, Jacques de Molay, i la resta foren obligats a mantenir els vots que havien promès en el seu ingrés a l'orde. Consegüentment, els foren confiscats també tots els béns: els diners i el patrimoni moble que es trobava als convents anaren a parar a les mans dels monarques respectius, mentre que les propietats i els drets foren transferits de manera general pel papa Climent V a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, amb les excepcions de Portugal, on foren assignats a l'orde de nova creació Ordem de Cristo, i de la Corona catalana, on al Regne de València es creà amb els béns del Temple el nou orde de Montesa.

Avui, 2 de desembre de 2017, en commemoració dels set-cents anys de l'inici de l'annexió dels béns dels templers als hospitalers a casa nostra, ens ha semblat oportú resumir a grans trets el recorregut que tingué aquest gran patrimoni des de l'inici de la seva confiscació el mes de desembre del 1307 fins a la seva destinació definitiva el mateix mes del 1317.

En una altra ocasió espero poder oferir una visió complementària, de segur d'un caire molt més dramàtic: la de la persecució que hagueren de sofrir les persones dels templers.

ELS ARTIFICIS I LA TÈCNICA DEL DRET DINS DELS ARGUMENTS DE LA REPRESENTATIVITAT EN EL REGNAT DE PERE EL CERIMONIÓS

Rogério R. Tostes
Universitat de Lleida

Resum

Invocant uns determinats discursos de representativitat, les assemblees estamentals conjugaren els vèrtexs d'un debat polític que apura i filtra els valors d'una pretesa tradició —a manera de reelaborada memòria col·lectiva— que aboca a nous significats jurídics i incorpora un seguit de termes de representativitat, el significat i contingut dels quals cal indagar (nació, terra, cos místic), així com valorar l'enllaç amb la potestat monàrquica i l'evolució conjunta cap a la plasmació de la idea de bé comú. El punt axial de la recerca, doncs, se situa en els termes de la representativitat, en tres vessants: contingut i significació; rerefons social veritable; conseqüències polítiques i institucionals. Tot això ha de conduir a perfilar adientment les idees relatives a la cohesió social, incloent-hi la memòria comuna recreada i la ideologia política compartida.

Paraules clau: Pere el Cerimoniós, representativitat a les corts, semàntica institucional.

LOS ARTIFICIOS Y LA TÉCNICA DEL DERECHO DENTRO DE LOS ARGUMENTOS DE LA REPRESENTATIVIDAD EN EL REINADO DE PEDRO EL CEREMONIOSO

Resumen

Invocando unos determinados discursos de representatividad, las asambleas estamentales conjugaron los vértices de un debate político que apura y filtra los valores de una pretendida tradición —a modo de reelaborada memoria colectiva— que lleva a nuevos significados jurídicos e incorpora una serie de términos de representatividad, cuyos significado y contenido es preciso indagar (nación, tierra, cuerpo místico), así como valorar el enlace con la potestad monárquica y la evolución conjunta hacia la plasmación de la idea de bien común. El punto axial de la investigación, pues, se sitúa en los límites de la representatividad, en tres vertientes: contenido y significación; trasfondo social verdadero; consecuencias políticas e institucionales.

Tot ello debe conducir a perfilar adecuadamente las ideas de la cohesión social, incluyendo la memoria común recreada y la ideología política compartida.

Palabras clave: Pedro el Ceremonioso, representatividad en las cortes, semántica institucional.

THE TRICKS AND THE TECHNIQUE OF THE LAW
WITHIN THE REASONS OF REPRESENTATIVENESS
IN THE REIGN OF PETER THE CEREMONIOUS

Abstract

Applying certain representativeness speeches, the assemblies of different lifestyle groups put together the roots for a political debate and filter the values of an alleged tradition —a kind of collective memory— that develops into new legal meanings and adds a series of representativeness terms, whose meaning and contents should be studied (nation, earth, mystic body), as well as appreciating the connection with the monarchist power and the evolution towards the idea of the common goods. So, the key of the investigation is the limits of representativeness in three aspects: contents and meaning, real social origin; political and institutional consequences. All this must lead to draw correctly the ideas of social cohesion, including the recreated collective memory and shared political ideology.

Keywords: Peter the Ceremonious, representativeness in the courts, institutional semantics.

PROCÉDÉS ARTIFICIEUX ET TECHNIQUE DU DROIT
DANS LES ARGUMENTS DE LA REPRÉSENTATIVITÉ
PENDANT LE RÈGNE DE PIERRE LE CÉRÉMONIEUX

Résumé

En produisant des types de discours spécifiques en matière de représentativité, les assemblées d'états atteignent les sommets d'un débat politique qui épure et filtre les valeurs d'une prétendue tradition —sur le mode d'une mémoire collective réélaborée— en introduisant de nouvelles significations juridiques et en incorporant une série de termes relatifs à la représentativité, dont il convient d'analyser le sens et la portée (la nation, la terre, le corps mystique), d'évaluer le lien avec la puissance monarchique et de mesurer l'évolution conjointe vers la formation du concept de bien commun. L'axe de la recherche s'ancre donc dans les limites de la représentativité en privilégiant trois aspects: contenu et signification; contexte social véritable; conséquences politiques et institutionnelles. Cette approche doit conduire à définir de façon appropriée les notions relatives à la cohésion sociale, en intégrant la mémoire commune recréée et l'idéologie politique partagée.

Mots-clés: Pierre le Cérémonieux, représentativité des assemblées, sémantique institutionnelle.

1. INTRODUCCIÓ

1.1. EL LOCUS ENUNCIATIU

Al llarg del segle XIV els darrers sobirans del Casal de Barcelona experimentaren canvis dràstics en l'exercici de llur potestat monàrquica. El desenllaç del regnat de Pere el Gran feia començar un retrocés en la pretensió de verticalitat règia, retrocés pel qual s'anaven recapitulant i corregint els paràmetres de govern que el seu pare, el rei Jaume I, havia maximitzat. A les Corts del 1283, que el rei Pere presidí, es van consignar els arguments de força que triomfaren un segle després, quan el monarca ja no tenia el mateix paper en el domini jurisdiccional ni prou fonts de recaptació fiscal dins els dominis de la Corona. Aquesta incapacitat de generació d'ingressos va fer oscil·lar un joc polític en què el monarca guanyava i perdia, de vegades al mateix temps, poder polític.¹ A la centúria següent, les assemblees de corts consolidaren, per fi, llur supremacia en representar un profit públic de la terra, aliant les jurisdiccions eclesiàstiques amb els resistents estaments baronials, a més d'un tercer element, el ciutadà, que sumà força a la política expansionista dels sobirans aragonesos.

La pregona inserció dinàstica en els afers mediterranis augmenta l'exigència dels substrats humans i financers de la Corona, la qual cosa acaba culminant el joc polític que té lloc als debats que s'enceten a les corts. A mesura que la dependència dels ajuts financers dels sectors urbans es fa definitiva, el pes que s'atribueix als acords curials evoluciona en l'ordre dels discursos, que, al cap i a la fi, defineix tot l'aparell de poder institucional. Aquesta ampliació de les prerrogatives de la representació estamental, que figura a les corts per als tres braços del Principat, agrega al seu «espai deliberatiu»² un paper d'avalador per als enunciats que fonamenten qualsevol idea de cosa pública.

Nogensmenys, no ens sembla adequat afirmar d'entrada que les Corts del 1283 tanquen en coordinades constitucionalistes els elements d'una tradició institucional o que des d'aleshores es comença a produir un repertori de figures polítiques completament enllaçades en l'ideal pactista de la representació.³ En els sintagmes del vocabulari polític medieval no hi ha perennitat, sinó una discursivitat que executa els canvis mitjançant diferents possibilitats semàntiques, la qual cosa permet aquest joc sempre ambivalent entre la consolidació de les monarquies centralitzades i l'estreta redefinició dels mateixos termes de l'exaltació règia segons interpretacions pactistes

1. M. TURULL RUBINAT, «Sobre la potestad tributaria en la Cataluña medieval», *Initium. Revista Catalana d'Història del Dret* (Barcelona), núm. 7 (2002), p. 181-214.

2. T. de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «Pactisme o absolutisme a Catalunya: les grans institucions de govern (s. XV-XVI)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19 (1989), p. 669-679.

3. A. IGLESIA FERREIRÓS, «La constitució de 1283», *L'Avenç. Revista Catalana d'Història*, núm. 74 (1984), p. 44-50.

—o republicanes, si es vol pensar en les implicacions semàntiques que prengueren cos després de la segona meitat del segle XIV.

Per això, a més de comprendre el joc polític en les seves variants econòmiques, bèl·liques o demogràfiques, totes ja molt ben descrites per la historiografia contemporània, cal interrogar de quines maneres va influir en la resignificació dels llocs institucionals existents, creant una transformació dins els conceptes del vocabulari jurídic sense afirmar-la directament.

En la possibilitat dels canvis que dugueren a la inversió dels pols de poder —una inversió que, de totes maneres, no deixaria d'acompanyar les monarquies contemporànies en llurs processos de centralització—⁴ hi havia una convicció d'estabilitat que afirmava l'objecte mateix del coneixement compartit, per la qual hom comprenia la institució com a *bé collectif*. Aquesta convicció exigia, en nom de la seva estabilitat, la supervivència del vocabulari polític, el qual, malgrat una continuïtat *aparent*, mostra pregones resignificacions en l'ús dels seus sentits.⁵

En la culminació d'aquests marcs, fins i tot quan els reis a la fi de la dinastia seguien sostenint un paper de *vocals* de la llei, detentors de la *potestas* en el grau més alt, aquest discurs ja havia retrocedit a dimensions molt més modestes, sense que cap objecte a la lògica de les continuïtats pogués, tanmateix, contrariar la interpretació que s'imposava en aquestes noves circumstàncies. És a dir, tot i que nombroses ruptures d'ordre social esvalotaven aquest joc polític, hi persistí una mena de discurs harmònic, elusiu pel que fa a la seva forma «continuista» i atent als mitjans per a garantir tot l'accés a la intervenció jurisdiccional dels que controlaven la categorització d'un poder legítim i superior —encara que mai no s'afirmà, en realitat, un poder ple.

Comprendre aquest procés de modificacions, que aplanen i arranquen moltes de les arestes soltes representades pels embats d'aquelles potències, imposa desxifrar en la seva aparença continuista els revessos d'una lluita institucional. Una lluita que es va mantenir a l'interior dels bescanvis semàntics, els quals van deixar visibles les moltes retorsions dels continguts que abrigaren.

D'aquesta manera, la institució mateixa es realitza com a procés que permet la *cognició social*, figura clau en les articulacions identitàries i l'assentament de tota l'autoritat política. És possible, doncs, reprendre allò que digué Émile Benveniste, malgrat les reserves que cal fer a les seves conclusions, per a indicar que la institució *representa* un cert antemural de projeccions lingüístiques, alhora que fa possible l'operació de sentits que instrumentalitza el seu dipòsit comú.⁶ Manejant un llenguatge intel·ligible,

4. J. KRYNEN, *L'empire du roi: Idées et croyances politiques en France, XIIIe-XVe siècles*, París, Gallimard, 1993.

5. Y. THOMAS, «*Fictio Legis*. L'empire de la fiction romaine et ses limites médiévales», *Revue Droits* (París), núm. 21 (1995), p. 17-63.

6. É. BENVENISTE, *Vocabulaire des institutions indo-européennes: 2. Pouvoir, droit, religion*, vol. II, París, Les Éditions de Minuit, 1969, p. 118-122.

la institució esquematitza un autèntic cosmos d'agenciaments. Dels llocs propis dels agents de parla als vectors de participació social, el seu potencial de síntesi defineix llocs corporatius, identitats simbòliques i fins i tot l'eficàcia de l'enunciat jurídic. En la institució es defineixen un *dins* i un *fora* dels universos de pertinença; aquesta habilitat li confereix un aspecte de corredor entre els referencials que es compulsen, a través del qual la solidesa dels enunciats (per mitjà d'un *continent*) revela la constitució dúctil dels sentits en transformació (*contingut*).

Per aquesta característica ambigua, que canvia l'ordre conegut amb la promesa de mantenir l'ordre mateix que es va derogant, la institució permet l'existència d'un autèntic «col·lectiu de pensament», present en l'estilització de discursos especialitzats, l'ús del qual serà exclusiu del grup dels iniciats.⁷

Si, efectivament, la col·locació discursiva —que, bé o malament, crea o *institueix* un acord sobre els termes del llenguatge històric— porta a l'adopció d'un pensament estilitzat que reuneix principis, normes i variables, utilitzada en la representació de models pràctics també n'emergirà un «estil de pensament» (*Denkstil*) que aviat es connectarà als valors d'una comunitat o d'un «col·lectiu de pensament» (*Denkkollektiv*). Per aquest límit s'hi circumscriuen els termes de la imaginació institucional que orienta o justifica les jerarquies d'enunciació i també s'alimenten els valors que la comunitat accepta solidàriament, la qual ara s'amplia bastant des de les seves demarcacions «merament teòriques» per a atènyer els *differenda* polítics que s'evidencien amb el nivell polític corresponent.⁸ Remarcada així, la matriu holística que va crear l'epistemologia de L. Fleck permet d'investigar a fons les dinàmiques de normalització institucional, que, d'una banda, concedeixen instrumentalitat a una noció força antiga de solidaritat social⁹ i, de l'altra, garanteixen una comprensió més realista dels papers dels agents involucrats en el conjunt de les representacions col·lectives.

Si hom sap en quina mesura qui crea què i en quins termes i amb quines garanties i mitjans, tot això es fa possible gràcies a la comprensió —tant antropològica com històrica— de la mutabilitat dels seus estatuts de significació, puix que la via de contagi institucions - pràctiques col·lectives es revela com a curs d'anada i tornada, un espai d'intercanvi o franja difusa d'esdeveniment *realista* on la descripció de l'esdeveniment històric guanya per a nosaltres, intèrprets de l'ara, els seus contorns més llegibles.

7. Així, i finalment, s'obre camí vers una epistemologia des dels escrits de Ludwik Fleck (Ludwik FLECK, *Genesis and development of a scientific fact*, trad. de Fred Bradley, Chicago, University of Chicago Press, 1979).

8. Ludwik FLECK, *Genesis and development*, p. 98-105.

9. É. DURKHEIM, *Les règles de la méthode sociologique*, París, 1894 (disponible en línia a: <www.beebac.com/file/download/.../regles_durkheim>, Quebec, Jean-Marie Tremblay, 2002, p. 65-70).

En indicar la importància d'aquest espai en la síntesi d'enunciats legitimadors, crec que s'afegeix un nou reconeixement a l'antic model pactista, pel qual hom presentava només la preeminència dels aspectes materials que les corts controlaven.¹⁰ Des d'aquesta perspectiva tradicional, tot l'interès dels estaments davant el rei radicava només en la concentració jurisdiccional i fiscal que definien les constitucions i els capítols de corts, la qual cosa bandejava el control que al final imposaren al «pensament institucional».

1.2. EL DRET MEDIEVAL I LA SEVA FUNCIO SINTÈTICA DINS ELS DISCURSOS INSTITUCIONALS

Si hom reconeix en la narrativa històrica un projecte inacabable de certificació dels esdeveniments que crida a comprendre'n el nom, tindrem el punt de partida des del qual ho intentaré pel que fa al dret medieval. Si em proposés aïllar un destí per al saber jurídic, diria que es compromet amb l'arranjament de les incoherències d'una existència social, de manera que per a «reparar» o normalitzar les punxes soltes estableix un discurs que delera crear un alineament de les veritats que governen el món i que necessiten ordenar-se segons una aparença de coherència i lògica que no deixi espai per a futures incompatibilitats. El dret i el seu discurs es revelen en aquest plec indefinit de papers, i perquè no en posseeixen dues, ni tan sols tres, de dimensions, el seu potencial de reinvençió els dota d'una força excepcional.

Hi ha quelcom aquí heretat dels escrits de Pierre Legendre, sempre tan vius i tenaços, i que em sembla adequat per a obrir pas.¹¹ El principi és el mateix que demostrà des dels seus primers treballs i part d'un esbrinament força estimulant: tota institució *diu alguna cosa*. És la institució qui circumscriu la parla del poder, i també és ella qui, pel seu enllaç amb el món de les abstraccions del deure-ésser, manté sempre activa la maquinària dels enunciats de la veritat. En la institució s'estableixen els locutius de la versemblança, s'hi afirma la identitat entre sentits diversos que s'acullen per a produir un univers de formes compatibles. De fet, els objectes han d'ésser *sempre compatibles*, encara que els seus sentits s'afluixin o es contraposin. Malgrat això, han de cercar l'arranjament de llurs signes, establerts en la coherència que genera l'estabilitat que exigeix la vigència del parlar eficaç del dret.

10. P. ORTÍ GOST, M. TURULL RUBINAT i M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «La génesis de la fiscalidad municipal en Cataluña», *Revista d'Història Medieval* (València), núm. 7 (1996), p. 115-134.

11. P. LEGENDRE, *L'Amour du Censeur: essai sur l'ordre dogmatique*, París, Seuil, 1974, p. 37-49.

Mitjançant això, aquesta institució (des d'una angulació sociohistòrica,¹² antropològica¹³ o només simbòlica) crea la seva primera classificació de la natura per a reduir l'experiència humana a categories operatives. La classificació fonamenta les jerarquies de pertinença dels éssers, les espècies o categories-tipus, que s'ordenen, al seu torn, en les instàncies discursives que autoritzen i desautoritzen, redimeixen o expulsen, segons els índexs de purificació que tinguin inscrits sota la forma d'allò que és autèntic.

S'imposen aviat tots els termes d'una semblança feta de diferències, on l'ambivalència és la primera matèria. De fet, tornem a l'*oxímoron*. Per aquesta via, en el criteri de la igualtat reposa un altre criteri que estipula nivells de diferència. Observant aquest enginy, veiem que la seva interdependència és essencial. Tal condició és necessària si hom s'adona que tot llenguatge instituit passa per l'afinació de criteris d'identitat, per enunciats d'igualtat o versemblança que s'emboquen múltiples amb l'únic propòsit de fundar un ordre discursiu integral. Nogensmenys, és en aquesta trama on la feina àrdua de la reparació de paradoxes se segueix fent de manera convenientment explícita, potser anterior al moment de parlar i mai no revelada dins el procés racionalitzador que havia començat per la seva enunciació.

Així que la institució *esdevé* obra de la imaginació humana, replica una mica els mites freudians de la primera horda i la institució de la primera llei.¹⁴ Encara amb Legendre, revisem el paper primordial del dret sobre la intuïció no manifesta: en el llarg itinerari discursiu que els juristes medievals van inventar, hi nasqué aquell art inventor de veritats que aliava tècnica dogmàtica i censura religiosa, que confina el món dins el seu marc de disposicions. Des d'aleshores, el dret és la font arcana d'una llei més *primordial*.

El propòsit d'aquest títol és fixar el paper funcional del discurs jurídic medieval, puix que si hi reconeixem una tècnica d'enunciació el valor i l'eficàcia de la qual no es confonen amb els del dret modern, també és possible identificar-hi un espai simbòlic d'interlocució que permet que les transformacions del context polític es manifestin i hom les assumeixi. La tècnica d'elaboració discursiva és el mitjà pel qual els conceptes d'afirmació règia tractats als debats de les Corts catalanes aconseguen sobreviure al llarg del segle XIV, de manera que ancoren pretensions a vegades conflictives sobre el sentit dels conceptes d'autoritat i legitimitat institucional.¹⁵ Però aquesta supervivència haurà de ser parcial, atès que les reposicions de sentit que sofrí dins aquest interval mostren que la seva coherència semàntica no passa d'artificialitat dogmàtica,

12. C. CASTORIADIS, *Sujet et vérité dans le monde social-historique. Séminaires 1986-1987. La création humaine I*, París, Éditions du Seuil, 2002.

13. M. DOUGLAS, *How Institutions Think*, Nova York, Syracuse University Press, 1986.

14. B. MALINOWSKI, *Myth in Primitive Psychology*, Nova York, Norton, 1926.

15. Vegeu la mateixa aportació des d'altres plantejaments a R. R. TOSTES, «The Catalan Courts as a locus of semantic creation: institutional language and legal discourse», *eHumanista* (Santa Barbara), núm. 7 (2015), p. 211-230.

la qual garanteixen els mateixos agenciaments abstractes d'una racionalitat jurídica. En aquest context, comprenem que el «dialecte jurídic» és un dipòsit de significacions per al tractament polític i font de transcendència per a les controvèrsies que mantienien el rei i els estaments.

Des de llavors, hi entra l'argument sobre un límit que divisarà les demandes reials i els greuges manifestats pels estaments, la qual cosa simbolitza els pols que operen significats dels vocabularis jurídics adequats a partir d'aquests mateixos enfrontaments i de les demandes intercanviades durant les reunions estamentals. Per al desplegament dels esdeveniments històrics del segle XIV, aquestes oposicions modulen el resultat concret d'un règim monàrquic assetjat dins la seva debilitat política mateixa, i serà aquesta limitació de l'exercici del poder sobirà la que durà la historiografia a titllar-lo de «pactista».¹⁶

L'ascensió d'un discurs de la reialesa valida el lligam ambivalent de l'*autoritat* i l'*autenticitat*, la qual cosa garanteix a l'omnipresència del control instituït un vèrtex identitari que n'ergeix com a raó que fonamenta la corporació civil, la universalitat de la qual pretén acaparar el *regnum* com a màxim abstracte. La contundència d'un discurs fragmentari i que en aquest punt passa a anunciar el pactisme institucional com a virtut històrica, guanya la seva rellevància i el seu espai sobretot per la manca d'un poder efectiu del monarca davant l'espai jurisdiccional que pretén subjugar. Des del moment que falten altres recursos de coerció directa, és quan el flanc de la retòrica legitimadora pateix els atacs més greus. La insistència de Pere III davant els estaments retoca aquest argument, intentant neutralitzar mitjançant una eloqüència poderosa la restringida dimensió dels seus mecanismes de comandament.

La veu renitent del monarca parla en nom d'una teoria del poder sagrat dels reis medievals, la verticalitat d'aquest poder i la divina designació que l'assisteix com a pla supranatural de predestinacions. En aquest sentit més precís és com es feren declarar els reis d'Aragó, «como no sia dubdo los súbditos seer menores del seynnor, e assí ellos no puedan jutgar su maior ni ordenar alguna cosa sobre él, antes los sotzmesos an a seer jutgados por el sennor e an a obeir e seguir sus mandamientos», certament perquè davall tot el pavelló de les voluntats dels membres de la societat hi havia el rei, que encarnava el bé comú i tots aquells en nom de qui li pertocava procedir «a servey de Déu et profit et bon estament de la terra».¹⁷

En el període anterior, l'ambient institucional de la Corona d'Aragó imposa noves discussions capaces de reavaluar tota l'extensió enunciativa d'una «potestat règia». Amb els obstacles interpretatius manejats dintre de les discussions estamentals, aquest discurs de supremacia adquireix la reinterpretació que porta a pensar la titularitat rè-

16. F. SABATÉ, «Municipio y monarquía en la Cataluña bajomedieval», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* (Alacant), núm. 13 (2000-2002), p. 255-282.

17. F. SABATÉ, *La época medieval: administración y gobierno*, Madrid, Istmo, 2005, p. 325.

gia en termes més seriosament «constitucionals». A poc a poc, el deure de convocar els grups que dirigien el país assumeix un caràcter d'autenticació per a la producció del dret, el qual, malgrat ser emès *pel* sobirà, havia de ser conforme a la comunió dels estaments, no pas des d'una autoritat solitària que abans el rei havia volgut exclusiva del seu vicariat diví.¹⁸ L'elaboració d'un discurs comú amb el sobirà es projecta, llavors, contra el desig mateix de manejar tot sol les claus de l'autoritat pública.¹⁹

Aquesta transformació de posicions i la reposició d'una figura jurídica de la monarquia al temps de Pere III és el que em duu a pensar els esquemes de reproducció d'un discurs del poder. I per a comprendre aquest itinerari de transformacions en l'ordre d'un vocabulari polític, faig servir una proposta metodològica més dirigida.

Un cop hagi fet servir nocions com analogia, identitat i classificació,²⁰ pretenc demostrar que en la formació del discurs institucional les interaccions jurídiques posseeixen un paper singular. Per aquestes nocions, l'artefacte jurídic assumeix un paper important en el procés de fixació de sentits, puix que hi esdevé una vasta manipulació d'interessos que veiem més bé a l'esfera de l'ésser polític. Enfocar-ho així, sempre segons una *creació històrica de les institucions*, pot expandir el coneixement sobre el dret cap a quelcom més enllà d'un mer grapat de lleis, que remet a una avaluació tants cops simplista que manca la profunditat simbòlica d'allò que està contingut en la idea social de *lleí*.

La relació d'efectivitat dels discursos de dret amb la realitat no ha de coincidir com ho esperen els historiadors. La seva relació amb la realitat ha de cercar-se en la identificació de discursos creadors d'institucions, la qual cosa genera una condició momentània d'interessos convergents i barreja de convencions.²¹ L'existència d'un ambient polvoritzat per múltiples ordenaments jurídics no significa la seva correspondència absoluta amb els termes d'un marc jurídic homogeni perquè així tinguem un discurs jurídic tal. La seva existència depèn d'un context polític i institucional que permeti l'establiment de sentits, conforme a una tradició manejada sota unes certes exigències històriques. La relació directa entre discursos jurídics i realitat institucional pren la seva forma només per la transformació de circumstàncies fonamentals mitjançant la inclusió d'una situació d'emergència. Quan Alain Boureau proposa el seu «énoncé collectif», considera que preexisteix «un fragment verbal (ou iconique), qui crée autour de lui une certaine convergence des langages et des pensées», atès que noves incorporacions emprenen el curs, establint una graella de sentits, «par le jeu d'un flou structurel susceptible de capter une thématique encore implicite et d'accueillir

18. T. N. BISSON, «Celebration and Persuasion: Reflections on the Cultural Evolution of Medieval Consultation», *Legislative Studies Quarterly*, núm. 7, fasc. 2 (1982), p. 181-204.

19. J. LALINDE, «Las cortes y parlamentos en los reinos y tierras del rey de Aragón», a *Aragón: historia y cortes de un reino*, Saragossa, Ayuntamiento de Zaragoza, 1991.

20. M. DOUGLAS, *How Institutions Think*, p. 45-49.

21. M. DOUGLAS, *How Institutions Think*, p. 45-80 i 91-102.

les projections et les appropriations les plus diverses». ²² Tal canvi és possible només gràcies als límits que posa un conjunt anterior d'institucions.

Aquesta efectivitat discursiva depèn de l'experiència compartida d'una idea que es manifesta mitjançant la relectura de la tradició jurídica anterior, atès que la tradició i la seva força simbòlica de reconeixement col·lectiu són allò que confereix estabilitat política als arranjaments institucionals, com els que anomenen, per exemple, la *constitució dels articles*, on es troben notacions més específiques per al cas medieval. ²³ El tipus de transformació assimilada en aquests moments, que implica un grau de contestació de la totalitat establerta abans, és de l'ordre de l'acció política, una exigència capaç de canviar un discurs legitimador per un altre, ofert segons les coordenades acceptades per un *Denkkollektiv*, tot i que aquesta acceptació comporti una reinterpretació de la forma i l'ús dels continguts semàntics de la institució.

D'una manera complementària, emergeix una comprensió de l'acció política com a acte de transformació i manifestació històriques, la qual cosa ja puc dir que constitueix l'eix neuràlgic de la meua hipòtesi. Aquest accessori es troba en la referencialitat del fet jurídic com a pla de composició d'allò que s'intenta qualificar per mitjà de les seves institucions. El discurs jurídic, més l'abstracció que acompanya el seu eina dogmàtic, no crea una institució *per se*, però té la responsabilitat de la seva instrumentalització —o li dona autenticitat— mitjançant el seu *verbum*. Apareix la referencialitat d'aquest dialecte en la reposició del fet polític. Precisament per això, la seva manifestació es fa en la col·locació de l'ordre, o fins i tot, més senzillament, en l'harmonització de les dissidències pràctiques que assumeixen una forma de racionalitzar la societat medieval. ²⁴ Per fi, i segons un plantejament precís de Yan Thomas, el paper sintetitzador del dret es revela en el punt on s'assumeix una «remodelación de la realidad por medio de artificios verbales ligados a los poderes especializados del decir eficaz». ²⁵ La recerca d'una explicació racional reposa sobre la instrumentalitat del fet jurídic al moment de pensar-se el polític, la qual cosa fa fonamental una composició del discurs que delecta recrear un sentit per a la realitat.

22. A. BOUREAU, «L'adage *Vox populi, Vox dei* et l'invention de la nation anglaise (VIIIe-XIIIe siècle)», *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* (París, EHESS), any 47, núm. 4-5 (1992), p. 1072.

23. M. LA TORRE, «Constitutionalismo de los Antiguos y de los Modernos. Constitución y "estado de excepción"», *Res Publica*, núm. 23 (2010), p. 17-35.

24. A. BOUREAU, «Le vœu, une parole à l'efficacité disputée», a N. BÉRIOU, J.-P. BOUDET i I. ROSIER-CATACH (ed.), *Le pouvoir des mots au Moyen Âge*, Turnhout, Brepols, 2014, p. 189-206.

25. Y. THOMAS, «*Fictio Legis*», p. 19.

2. INTERROGANT L'INTÈRPRET: LA CONSTRUCCIÓ DEL TEMA HISTÒRIC

Cal concedir, d'entrada, una breu generalització en el sentit que les recuperacions de la memòria històrica són un aliment de les representacions de l'imaginari social. D'aquesta manera, podem dir que la seva reposició és infinita, que en aquest continu actuar sobre si mateix es revelen els significats la superfície de debò dels quals anomena la convenció *fets* de la història. Denunciada aquesta estratègia de fons, és lícit prendre una altra via interpretativa, nova o més conciliadora. Ara, mostrant la seva humilitat, l'historiador anhela enfortir la credibilitat de la seva perspectiva. Però ni tan sols així acaben els seus problemes. Un cop hagi preferit revelar l'engranatge de fantasmagories mogut per la representació històrica, també haurà decidit renunciar a uns certs mitjans de racionalització. Resta notar que, reflexionant a través d'aquesta línia d'idees, al final es crea un nou problema, que és el de la incisió, o el límit entre el realisme i la permanent sospita pel que fa a allò que s'afirma en el domini factual. Integrada en el ram familiar de les altres humanitats, la història té, per això, unes faïçons pròpies, que van dur Foucault a anomenar-la «ciència de la reduplicació».²⁶ Ara bé, aquest atzucac ja no tracta sobre la realitat de l'objecte que hom investiga; en veritat, fa ja un cert temps que es va tornar cap a una dada que representa la realitat mateixa —ara hi veiem millor— i el problema s'ha fet epistemològic.²⁷

Si hom pren el cas d'una historiografia amb complexitats pròpies, l'àrea catalanista no deixa gaires dubtes sobre la utilitat de reflexionar al voltant d'aquesta mateixa condició. Una segona dada de partida: si el compromís de les primeres generacions que han vingut després de la Guerra Civil espanyola ha condensat la imprecisió de l'autenticitat del registre històric, després el treball revisionista, que ha acompanyat l'inici de la redemocratització i s'ha prolongat fins avui, lluita per la fixació d'un lloc simbòlic particular. Considerant-se marginals en vista de tradicions historiogràfiques més difoses, les successores del catalanisme polític han perseverat i cercat el punt endogen de llur significació, o una cosa que Homi Bhabha anomenava «l'horitzó exegètic de la diferència».²⁸ Al mateix temps, atapeïda entre l'anhel de reparar les exageracions dels divulgadors de la història nacional, com ho foren Antoni Rovira i Virgili i Ferran Soldevila, roman en aquestes darreres generacions d'historiadors la necessitat de revifar una certa vigència temàtica, que mantindria la vitalitat de moltes de les qüestions

26. M. FOUCAULT, *Les mots et les choses (une archéologie des sciences humaines)*, París, Gallimard, 1966.

27. G. LEBRUN, «A idea de epistemologia», a G. LEBRUN, *A filosofia e sua história*, trad. de Carlos Alberto Ribeiro de Moura, São Paulo, Cosac Naify, 2006, p. 134.

28. H. K. BHABHA, *The Location of Culture*, Londres, Routledge, 1994, p. 59 (ed. índia: 2012).

plantejades pels precursors de l'essencialitat catalanista. No és pas fàcil definir aquestes filiacions, però, esquemàticament, podríem detectar-hi tres vessants principals que treballen en llurs fronts d'investigació i difusió. La primera relativitza el to particularista dels que reclamen una font primigènica del catalanisme, fins al punt de limitar l'originalitat del model d'estat tardomedieval a Catalunya.²⁹ D'altra banda, segueixen quasi paral·lelament autèntics llinatges interpretatius que aclareixen els «sentits històrics» de figures de la prominència de Jaume Vicens Vives,³⁰ mentre que d'altres mantenen una oposició encara més radical i neguen les imatges creades pel catalanisme dels anys trenta, quaranta i cinquanta, tot i que són fidels a l'argument particularista.³¹

Aquest registre conflictiu, que no és de cap de les maneres exclusiu dels catalans, obre espai a la seva indefinida manifestació d'historicitat. Fa ben poc temps hom assistí, per exemple, a la celebració dels sis-cents anys del Compromís de Casp (1412-2012). I, com ja s'esperava, hi van aparèixer les habituals controvèrsies exposades pel revisionisme. La factualització d'aquest esdeveniment, dins i fora d'una historiografia especialitzada, dona proves dels exemples ben acabats de la imprecisió de la representació històrica. Davant els molts col·loquis, seminaris i congressos sobre la celebració, un cop més es discutiren posicions que assenyalaven una trajectòria continuista de la catalanitat (lligada, al seu torn, a valencians i aragonesos) i una presència històrica precisa, tal com avalen els discursos oficials. A l'historiador li resta la recerca d'una manifestació contrària: denunciant els prejudicis d'aquesta interpretació del passat, acaba al·ludint a la via «desmistificadora» per a anar contra l'anhel presentista d'aquestes tòpiques narratives.

Comptat i debatut, potser hom ponderi que el millor que es pot fer és bandejar les qüestions *metahistòriques* —amb tot el pamfletisme embotit en la veu política— i

29. Vegeu una discussió sobre el tema a J. AURELL, «La formación del imaginario histórico del nacionalismo catalán, de la *Renaixença* al *Noucentisme* (1830-1930)», *Historia Contemporánea*, núm. 22 (2001), p. 257-288. I sobre el problema del model estatal, vegeu A. SIMON, «Catalunya en la construcció de l'estat modern espanyol (s. XVI-XVII). Lectures historiogràfiques», a A. ALCOBERRO i Giovanni C. CATTINI (org.), *Entre la construcció nacional i la repressió identitària*, Actes de la Primera Trobada Galeusca d'Historiadors i d'Historiadors (Barcelona, 10 i 11 de desembre de 2010), Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, 2012, p. 73-87.

30. J. M. MUÑOZ LLORET, *Jaume Vicens i Vives (1910-1960): una biografia intel·lectual*, Barcelona, Edicions 62, 1997. E. SERRA, «Ferran Soldevila: la persona i l'historiador», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 6 (1995), p. 9-17. E. SERRA, «La historiografia catalana: del segle XIX a la Segona República», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 19 (2008), p. 249-257; i, finalment, vegeu el treball sobre la participació intel·lectual del catalanisme de Jordi CASASSAS, *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya. Materials per a un assaig d'història cultural del món català contemporani (1808-1975)*, Barcelona, Proa, 1999.

31. A. BALCELLS, «Catalunya contemporània», a A. BALCELLS, *Història de Catalunya*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2006. B. de RIQUER PERMANYER, «Apogeo y estanciamiento de la historiografía contemporánea catalana», *Historia Contemporánea*, núm. 7 (1992), p. 117-134.

seguir cap als arxius documentals convençut que el partit més adequat és el del jutge imparcial. Com censurar aquells que ho fan tan serenament? Tanmateix, com que defenso una posició diferent, estic convençut que semblant elucubració no pot ésser reputada inútil. Ja no cal negar l'existència d'una relació entre la voluntat practico-ideològica i els discursos assenyaladament *teòrics*. Com a suport d'això, la memòria històrica es mostra com a material imprescindible de l'agenda ideològica de l'Estat. És, doncs, exemplar que en el complex escenari polític de les autonomies espanyoles la recordació pública del Compromís hagi merescut inversions significatives.³² A la vila de Casp es reuniren els dirigents dels governs d'Aragó, Catalunya, la Comunitat Valenciana i les Illes Balears, desitjosos d'enllaçar llur ancestralitat amb les despulles d'una institució primitiva comuna —de bell nou sota la idea de «l'esperit confederat»—, la mateixa que remet a una realitat institucional del temps històric, quan aquests territoris es veien dins la cohesió dinàstica del Casal de Barcelona. Aquestes intencions queden molt explícites amb allò que discorregué el president d'honor d'aquestes *noves corts*, que molt oportunament «ha alabado que aquel espíritu de 1412 es un ejemplo de una actitud de “sentido de Estado”» i obre mitjans per a una actualització de les forces nacionalistes per les quals s'enfronta la crisi que ara assola el país espanyol.³³

Res d'això no hauria de prendre per banal l'historiador, atès que mitjançant la invocació d'aquest *esperit* és com hom situarà tot el que sigui elemental en la hipòstasi del passat històric. Finalment, per mitjà d'aquest esperit és com parlen alt els protagonistes de l'anhel particularista, els mateixos que s'emparenten amb les institucions representatives tardomedievales. Al mateix temps, aquest esperit tan convergent i pluralista justifica «l'oposició natural» que els catalans senten des de fa molt temps envers l'autoritarisme de llurs veïns de l'occident peninsular —és a dir, des de quan es feren els prenuncis de l'*hegemonia castellana de l'estat*—. Dient-ho més explícitament, fa poc ho va escriure un biògraf de Ferran d'Antequera en repetir una antiga imatge dels monarques com a portadors de les virtuts llibertàries, característiques de l'espòli català. D'aquesta manera, un sobirà, com era Pere el Cerimoniós, ja regia els estaments segons un idèntic sentiment històric, el qual li permetia lluitar «contra la noció assimilacionista castellana».³⁴ Oposant el sentiment anacrònic d'emancipació i

32. Segons l'*Heraldo Noticias*, prop d'1,6 milions d'euros són destinats a la restauració de les fortificacions medievals de la vila de Casp.

33. Dins el mateix saló en què s'assignaven els termes per a elegir la successió de Ferran d'Antequera, també fou assignat el dia 28 de juny de 2012 un document conjunt per als representants parlamentaris aragonès, valencià, català i balear, els homòlegs dels regnes de l'antiga Corona d'Aragó. Vegeu «El Compromiso de Caspe recupera su identidad», *Heraldo Noticias*, 28 de juny de 2012, <<http://www.heraldo.es/noticias/>> (consulta: 20 juliol 2017).

34. D. GARRIDO, *Ferran I “el d'Antequera”, un rei de conveniència*, València, Edicions 3i4, 2011, p. 42.

llibertat política, també es troba el rancor per la *derrota* o el fracàs històric simbolitzat per l'arribada de la dinastia castellana. En aquest to és com es va queixar Ramon d'Abadal, qui conclou que el curs de la història no guardonaria el Principat de Catalunya amb un conjunt polític prou fort per a resistir l'assimilacionisme de les primeres monarquies nacionals: «[...] el moment en què en el nostre món occidental es tendeix a l'enfortiment de les monarquies, [...] el Principat català accelera el seu curs en contra del corrent de la Història».³⁵ Es fa ressò de les conclusions fatalistes, que insisteixen a situar el particularisme institucional a les arrels de les culpes històriques, que culminen en la pèrdua de les llibertats patriòtiques.

No vull semblar excessivament presentista, ni fer ressortir massa el cas de les autonomies davant la composició de les diferents discursivitats que representen el fet històric. Nogensmenys, si començo per aquí la meua intervenció sobre aquest esdeveniment és perquè considero aquesta contextualització quelcom més que una mera contingència d'interessos identitaris. Ja veurem que el retall mateix del tema no ultrapassa aquesta marca, i allò que encarem com a derivacions del contingut originari mai no cessa d'aparèixer als rescats d'una cosa que és al passat.³⁶

Com he repetit altres vegades, la porció d'aquesta inventivitat identitària també concedeix la vocació institucional mateixa d'una *cultura política* determinada. Els catalans, tan bons coneixedors de llur inventari polític, tracten d'assegurar-se la base de legitimitat corresponent. El mateix invencionisme que anima les tradicions dels pensaments polítics francès o anglès amb llurs «*affairs of State*»,³⁷ guanya sobre aquells que pensen la Catalunya medieval. En la seva apologètica essencialitzant, hom reconduïx la raó històrica a un temps on tot el poble català «era lliure i constituïa una característica organització democràtica».³⁸ Si, ben observada, aquesta transmissió semàntica és facilitada gràcies a un argument continuista que manté el seu espai obert a conceptes del laboratori polític modern, això conjuga democràcia i estatisme amb les necessitats d'aquesta representació.

D'aquesta manera, en parlar de participació política, sobirania i pactisme jurídic, hom avança més cap a la mera problematització del testimoni històric. En aquest sentit, hom pot dir que el monumental volum d'estudis dedicats a les Corts catala-

35. R. d'ABADAL I DE VINYALS, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, trad. de Xavier Fort i Ramon Pinyol, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 287 (1a ed.: Ramón MENÉNDEZ PIDAL (dir.), *Historia de España*, vol. XIV, Madrid, Espasa-Calpe, 1966).

36. R. R. TOSTES, *A historiografia catalanista e seus repasses institucionais: um estudo de caso sobre revisionismo e memória histórica*, a *Simpósio Internacional História Pública: a história e seus públicos*, celebrat a la Universidade São Paulo al juliol del 2012, en premsa.

37. F. W. MAITLAND, *Selected historical essays of F. W. Maitland*, tria i selecció d'H. Cam, Cambridge, Cambridge University Press, 1957, p. 63-95.

38. F. VALLS i F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, vol. II, Barcelona, Publicacions de l'Editorial Pedagògica de l'Associació Protectora de l'Ensenyança, 1923, p. 139.

nes reflecteix el caràcter complex de l'itinerari que aquestes institucions assumien, els noms de les quals remetien a les assemblees estamentals dels territoris governats pels reis aragonesos. Es tracta d'un autèntic repertori històric que s'alinea almenys des del segle XIX i durant tot el XX.³⁹ La relació d'aquests estudis, la seva fortuna crítica o el rumb que han pres les interpretacions sobre llur protagonisme orgànic, mai no s'han dissociat de la narrativa d'ells mateixos.⁴⁰

Pel que fa al funcionalisme discursiu d'aquestes assemblees estamentals, hi ha algunes coses que es podrien detallar. Es remarquen qüestions controvertides, com ara les que plantejà el desenvolupament d'aquest aparell consultiu des del final del segle XII i que s'apregonaren en les transformacions polítiques del XIV. Aquesta seqüència permet a la centúria següent arguments de participació, dels quals emergeix el del «pactisme» polític, que es pren com a model fonamental dels regnes i territoris governats per la dinastia barcelonina.⁴¹ L'evolució de l'aparell representatiu ressalta, doncs, aquesta valoració endògena d'un discurs institucional, puix que les oligarquies hi investiren un organisme centralitzador que actuava tant com a poder jurisdiccional irradiant com també com a poder que acabaria controlant les fonts fiscals que la monarquia no havia pogut implantar d'una manera general.

Des de l'orientació difosa pel mateix Ramon d'Abadal, el tema de les Corts ha fet concloure una extensa comprensió del tipus de forces estamentals que s'anaven des-agregant a través de les línies de pressió que imposaven aquelles. Hom professava que els estaments reunits a les Corts mai no havien consumat un discurs homogeni, ni tan sols un que fos capaç de representar una ideologia política lineal, la qual cosa, encara per a la mirada d'Abadal, era indispensable per a l'establiment d'un aparell d'*estat* en un sentit estricte. Per tal interpretació, hom conclouia que els discursos estamentals no havien pogut llegar el sentiment de voluntarietat política capaç d'actuar com a *veu institucional*. No obstant això, repassats els arguments juntament amb allò que hom sap de l'estament burgès, és possible avançar cap a la percepció d'una finalitat política d'aquestes Corts en un consorci amb la gestió dels recursos fiscals, la qual cosa obre divergències amb l'enfocament abadalià.

Amb la transmissió dinàstica que, el 1412, entronitzava a l'Aragó un príncep de la nissaga castellana dels Trastàmara, quedava clara la profunditat de la participació dels procers urbans catalans. Aleshores victoriós en la disputa successòria, Ferran d'Antequera provà més tard el revers de l'aliança amb els burgesos, una aliança que

39. J. CREIXELL i Xavier FERRÉ, «Revista *La España Regional*. Un exemple de la historiografia romàntica», a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 97-103.

40. E. SERRA, «Butlletí bibliogràfic sobre les corts catalanes», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans i Facultat de Teologia de Catalunya), vol. 26 (2011), p. 663-738.

41. J. LALINDE, «Las instituciones catalanas en el siglo XIV (panorama historiográfico)», *Anuario de Estudios Medievales* (Madrid), núm. 7 (1970-1971), p. 623-632.

no tingué llarga durada. Segons Thomas Bisson, s'esdevingué que tan bon punt les Corts del 1413 interposaren les tradicionals reculades a la Corona, el nou rei sentí un canvi de posició que el feu deixar de ser el «ric príncep castellà» i passar a ser el «pobre comte-rei» dels catalans, intuïnt que aquesta no era pas una monarquia, sinó un règim de *procuratio*.⁴²

Al segle XIV, especialment després dels esdeveniments bèl·lics de la segona meitat, la força exercida per les Corts permet una pregona relectura de les tradicions polítiques i jurídiques del Principat, des de la qual es promouen noves significacions sobre la posició del titular sobirà. Així com al segle XII hom ho idealitzava, la finalitat de la seu monàrquica ja no podria ser naturalitzada en la centralitat de la *persona maiestatica*,⁴³ sinó que depenia d'una adhesió consentida dels seus membres corporatius.

Seguint el raonament dels seus predecessors, Tomàs de Mieres enunciava al segle XV la seva idea sobre la participació sobirana a les Corts en el moment en què aquesta podria *crear el dret*, apropant-se a un concepte molt semblant: «[...] quia Princeps in hac patria non potest facere generalem constitutionem sine consensus generalis curie». ⁴⁴ D'aquesta manera, els altres conceptes de fundació de la sobirania política, com ara la tradicional idea de cos místic, vigent als orígens de les monarquies medievals, assumeixen altres significats en la transposició de vocabularis institucionals reutilitzats a les batalles retòriques de les Corts. El rei hi perd el control de l'enunciació de la llei i passa a ser-ne un instrumentalitzador ministerial.

3. L'APAREIXEMENT I LA CONSOLIDACIÓ DE LES ASSEMBLEES ESTAMENTALS CATALANES

Encara a l'aguait de les particulars qüestions de la historiografia catalana, passo a l'elaboració de les reculades discursives que van permetre una sedimentació de l'aparell de poder. I haig de fer un darrer apunt metodològic: primer, cal situar-ne l'espai; després, el procés de creació semàntica del vocabulari institucional pel qual hom arribava

42. T. N. BISSON, *The Medieval Crown of Aragon: A Short History*, Nova York, Oxford University Press i Clarendon Paperbacks, 1986, p. 139.

43. Aquest concepte manté una forta proximitat amb els símbols de la dignitat reial, elaborats a partir del *Liber Augustalis* al regne de Sicília a l'època de l'emperador Frederic II, avantpassat dels reis catalans. Dintre d'aquests símbols sorgeix una proposició de *iura maiestatica*, que pretenia situar l'origen de la llei en el suport del mateix sobirà; així ho llegim: «[...] igitur Cesarem fore iustitie patrem et filium, dominum et ministrum, patrem et dominum in edendo iustitiam et editam conservando» (*Konstitutionen*, I, 31, *Monumenta Germaniae Historica*, p. 185). Sobre la relació de la dinastia catalana amb els Hohenstauffen i totes les conseqüències d'aquest hereditatge, vegeu M. AURELL, «Messianisme royal de la Couronne d'Aragon», *Annales. Histoire, Sciences Sociales* (París, EHESS), any 52, núm. 1 (1997), p. 119-155.

44. Thomàs MIERES, *Apparatus super Constitutionibus Curiarum Generalium Cathaloniae, collatio* x, cap. 25, p. 10.

a les disputes i a la forma dels seus arguments.⁴⁵ Al cap i a la fi, remarcant aquestes proposicions, reculem cap als elements de l'anàlisi contextual com a obertura metodològica que extrapola les seves primeres qüestions de fons. Com a espai de reelaboració discursiva, les assemblees estamentals conjugaren, doncs, els vèrtexs d'un debat polític que havia depurat i filtrat els valors de la tradició, fins al punt de fer possibles uns nous significats sobre la fundació de la llei, la societat com a reflex del *cos místic* i la potestat monàrquica mateixa, que abandona la seva pretensió sobirana per a lligar-se a la idea de *bé comú*. Així, les Corts representen el lloc simbòlic de la deliberació pels sentits ajustats a l'esquema dels intèrprets medievals. Existeixen, doncs, dos *tópoi* en la dada fonamental: el primer n'extreu el contingut argumental i l'altre reflecteix una part dels esdeveniments factualitzats durant el segle XIV. Analitzant la documentació curial d'aquest període, és possible especificar la destinació d'aquests arguments pel que fa a les bases de justificació que pretenien proposar. En reunir aquests punts, la tesi guia d'aquesta interpretació documental enfoca una mena de *lloc* que anomenem *col·lectiu de pensament* institucional i que serveix a la instància mediatadora dels signes adoptats per la ideologia política dels discursos estamentals del període.

En l'horitzó formatiu, cal recordar algunes línies de la configuració fonamental de la qual hem parlat. L'apareixement de les matrius de l'esquema dit pactista fou atribuït a fins de l'època comtal. Al *territori* que futurament es dirà Catalunya hi verdegien les organitzacions polítiques en un fragmentat espai de disputa que, entre l'ocupació musulmana i el domini carolingi, es manté esgarriat de qualsevol ascendència jurídica immediata. Així, constituint-se amb la dispersió d'una zona fronterera, es van fundar les petites dinasties comtals.⁴⁶ I és al segle XII quan comença l'apropament definitiu de les unitats comtals, enllaçades amb successives unions matrimonials i vincles vassallàtics fins al moment d'evidència que assenyalava un protagonisme posterior del comtat de Barcelona amb la hipotètica promulgació dels seus usatges o la compilació dels costums i els albirs emanats de la cort comtal.⁴⁷ Nogensmenys, si cal justificar millor aquest protagonisme (per a diferenciar-lo també de trets teleològics que idealitzen projectes unificadors fora de lloc),⁴⁸ s'hi ha d'afegir les assemblees de pau i treva. En l'absorció dels interessos dels diri-

45. Vegeu una discussió preliminar sobre la constitució d'aquest debat en la proposta de l'antropòloga Mary DOUGLAS, *How Institutions Think*, sobretot en la seva introducció.

46. R. d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans. La formació de la Catalunya Independent: La Hispania visigòtica i la Catalunya carolíngia*, Barcelona, Edicions 62, 1969.

47. A. IGLESIA FERREIRÓS, «*De Usaticis Quomodo Inventi Fuerunt*», *Initium. Revista Catalana d'Història del Dret* (Barcelona), núm. 6 (2001), p. 25-212.

48. E. SARASA, «La expansión de los reinos y condados pirenaicos y mediterráneos hasta la unión de Aragón y Cataluña: guerra y sociedad feudal (1035-1134)», a P. IRADIEL *et alii* (dir.), *Historia medieval de la España cristiana*, Madrid, Cátedra, 1995, p. 263-306.

gents comtals, hom deixa de representar la prevalença eclesiàstica per a congregar poders polítics laics amb un esforç «d'unió territorial».⁴⁹

Passant de Ramon Berenguer IV a les mesures dutes a terme per Alfons I el Cast, que és, de fet, el primer de la dinastia que ocupa el tron d'Aragó, s'obre el camí cap al desenvolupament funcional d'aquestes institucions representatives en un pas continu amb la reivindicació monàrquica. A les assemblees del 1173 a Fondarella, el rei Alfons afirma davant els altres comtes catalans la seva superioritat, pròpia de la condició reial, i les atribucions que li pertoqueu: «Divinarum et humanarum rerum tuicio ad neminem magis quam ad principem pertinet, nichilque tam proprium debet esse nobi ac recti principis quam iniurias propulsare, bella sedare, pacem stabilire et informare, et informatem subditis conservadam tradere, ut de eo non incongrue dici et predicari possit, quod a principe regum dictum est: per me reges regnant et potentes scribunt iusticiam».⁵⁰

Ara bé, de les anomenades reunions de pau i treva fins als decisius esdeveniments de les Corts generals del 1283, en el moment més crític del regnat de Pere el Gran es desvela una línia de singularitzacions seguint les petjades del model parlamentari català pel qual es fermen els instruments de les corts reials del segle XIII endavant, quan s'introdueixen els problemes mediterranis en els afers permanents d'aquests debats estamentals des dels regnats d'Alfons II i Jaume II.⁵¹

Però, juntament amb les variants de tipus polític i jurisdiccional, creixien els centres urbans i les capitalitats mercantils. Seguint un desenvolupament del denominador municipal, igualment remarcable en altres regions de la península Ibèrica o en l'avenç de les institucions comunals italianes, els instituts jurídics burgesos matisaven els vincles de jurisdicció estrictament feudals,⁵² la qual cosa permetia que s'implantessin nous règims de cessió senyorial alhora pactats per mitjà de contractes amb caràcter d'emfiteusi.⁵³ Gràcies a aquestes formes d'explotació del domini (ja que encara no es podria parlar de propietat), doncs, també emergeix una nova categoria social enriquida i interessada a participar en el marc de decisions, que es mantenia a les mans dels

49. F. SABATÉ, «Catalunya medieval», a A. BALCELLS (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2006, p. 259-264.

50. *Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, p. 76.

51. J. L. MARTÍN, «La actividad de las Cortes Catalanas en el siglo XIV», a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 147-149.

52. J. M. FONT RIUS, «Estudio. Apéndice al vol. I», a J. M. FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. II, Madrid i Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas i CSIC, 1983. T. de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «La recepción del derecho feudal común en Cataluña (1211-1330)», *Glossae. Revista de Historia del Derecho Europeo* (València), núm. 4 (1992), p. 9-145.

53. Aquestes són figures del dret privat romà, del *ius rerum*. G. M. de BROCÀ DE MONTAGUT, *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*, vol. I, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1985 [1a ed.: 1918].

poders senyorials.⁵⁴ Inclosa fa poc en els esquemes jeràrquics estamentals, l'elit ciutadana es posa al davant en les reivindicacions de llurs drets corporatius.

Després dels esdeveniments crítics de la creuada albigea i la consegüent mort del rei Pere el Catòlic a Muret, hom referí aquest estatut jurídic per primer cop a les reunions de Lleida del 1214, amb «civibus, burgensibus, castrorum et villarum habitatoribus, et aliis pluribus tocuis Cathalonie»,⁵⁵ els quals integraven l'anomenat estament o braç reial, que, juntament amb els barons i les autoritats eclesiàstiques, juraven fidelitat al rei com a súbdits. També s'hi van crear mecanismes de representació de la seva jurisdicció, com ara els veguers i els paers, encarregats de setiar la justícia a les ciutats que formaven part del reialenc —«omnes venientes ad curiam domini regis, et nostram, et procuratoris Cathalonie, et omnes quos diocesani episcopi, pro facto pacis et bono terre vocare constituerit».⁵⁶

Evoluciona, doncs, la primacia jurídica d'aquestes assemblees, la qual cosa s'apropava a les pretensions monàrquiques de reduir l'autonomia baronial a les seves capitalitats, de manera que ja podien interferir en les punicions a què aquestes sotmetien els serfs per la invocació del *ius malectractandi*, una interferència que garantia l'actuació dels veguers i la salvaguarda de la justícia règia com a exclusives de l'encàrrec sobirà —tal com matisava la fórmula «per me reges regnant et potentes scribunt iusticiam»—. Igualment, el reconeixement dels nous «llocs corporatius» dels vinents estaments i la complexa aliança entre burgesia i poder reial havien permès una prefiguració de les primeres corts catalanes segons aquestes atribucions legislatives i un *poder enunciador* fonamental per a la institució.

Naturalment, la recerca del rei d'aquests instruments representatius no corresponia a cap liberalitat regalista, sinó que tenia la seva raó en les dependències concretes de suport polític i, principalment, de mitjans financers que no podria obtenir tot sol ateses les seves parques fonts de recursos fiscals.⁵⁷ A la recerca d'alternatives, el rei es va veure obligat a mitjançar acords per a aconseguir d'arribar a la punició fiscal que li mancava, encara que era conscient que al capdavant aquests acords li imposarien particions poc desitjables sobre la verticalitat jurisdiccional que pretenia prendre exclusivament. A mesura que la política de la Corona s'inclinava cap als interessos mediterranis, es creava, doncs, la fidelització permanent del sobirà als anhels mercantils de les oligarquies catalanes i valencianes. Aquesta participació havia estat flagrant en les reunions del 1228, que Jaume I convocà amb el fi d'obtenir recursos financers

54. F. SABATÉ, «Oligarchies and Social Fractures in the Cities of Late Medieval Catalonia», a M. ASENJO-GONZÁLEZ (ed.), *Oligarchy and Patronage in Late Medieval Spanish Urban Society*, Turnhout, Brepols, 2009, p. 1-27 (Studies in European Urban History).

55. *Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, p. 134.

56. *Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, p. 135.

57. M. SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, trad. de Marita Viscarro, Barcelona, Eumo, Universitat de Girona i Estudis Universitaris de Vic, 1995.

i militars per a la conquesta mallorquina, una conquesta que des de la seva primera idealització va rebre el suport de les ciutats i viles reials.⁵⁸

Si, d'una banda, l'expansionisme cap a les zones marítimes proveïa els engranatges d'aquesta constitució política, de l'altra venia l'aportació de la integració institucional. Havia estat possible, de fet, mantenir una estructura administrativa un xic lineal que, més enllà dels dominis peninsulars, detentava la sobirania dels dominis que s'estenien des de les illes Balears fins al ducat d'Atenes, incloent-hi els regnes de Sicília i Sardènia i els consolats catalans a l'Egipte, Tunísia i Síria.⁵⁹ En la dinàmica del segle XIII, aquesta formació politicomercantil de la monarquia catalanoaragonesa és decisiva per als desenllaços dels acords i, sobretot, en les capitulacions infligides al titular regi. Per això, aquesta sedimentació dels vèrtexs estamentals, tant a Catalunya com a València i Aragó —tot i que amb particularitats en aquest darrer—, va reiterar com a horitzó polític una instrumentalització contínua dels mecanismes jurídics de participació a les Corts, una participació mitjançada dins un model de govern que hom va designar «forma pluralista coordinada».⁶⁰

En coherència amb la tradició dels acords i les concessions de donatius per a les campanyes mediterrànies practicades als regnats de Jaume II i Alfons III, el llarg període de govern exercit per Pere el Cerimoniós apregonà aquesta dependència fins a conseqüències irreversibles. Després d'un curt allunyament de les seves previsions centralitzadores (sufocant rebel·lions baronials,⁶¹ firmant acords amb Castella⁶² i reintegrant els antics dominis mallorquins a la Corona), Pere III provà, contrariat, les immenses reduccions sobre la «infinida voluntat» que la seva dignitat reial pretenia. Aleshores, els arguments que justificaven semblant poder tot seguit afrontaren retrocessos, de base teòrica, a través de les oposicions estamentals que reinterpretaren les expansions mal determinades de la figuració monàrquica.

Així, doncs, apareix en escena un maquinari de llenguatge (*llenguatge*) a causa de la discussió que representaven els debats de les Corts. S'hi deixen còr-

58. J. L. MARTÍN RODRÍGUEZ, «Privilegios y cartas de libertad en la Corona de Aragón», a J. L. MARTÍN RODRÍGUEZ *Economía y sociedad en los reinos hispánicos de la Edad Media*, vol. 1, Barcelona, El Albir, 1983, p. 188.

59. M. del TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle XVI*, trad. de Jaume Riera i Sans, Barcelona, Curial, 1976. G. MELONI, *Mediterraneo e Sardegna nel Basso Medioevo*, Pisa, Consiglio Nazionale, Istituto sui Rapporti Italo-iberici, 1988. D. COULON, *Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Âge. Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (ca. 1330-ca. 1430)*, Madrid i Barcelona, Casa de Velázquez i Institut Europeu de la Mediterrània, 2004 (Bibliothèque de la Casa de Velázquez, 27).

60. J. LALINDE, «Las instituciones catalanas en el siglo XIV (panorama historiográfico)», *Anuario de Estudios Medievales* (Madrid), núm. 7 (1970-1971), p. 623-632.

61. J. L. MARTÍN, «Cartas de libertad en la Corona de Aragón», p. 235.

62. M. T. FERRER, «Causes i antecedents de la Guerra dels dos Peres», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 63, fasc. 4 (1987), p. 445-508.

rer, llavors, les transicions de sentit que ressituen un enorme llast del vocabulari polític de la seva època. A través d'aquestes transicions hom repassa els recursos institucionals convocats per la interlocució curial i presentats com a «rebot tradicional», com ara els preceptes jurídics de l'època comtal, els arguments elaborats fa poc per la dogmàtica jusromanista i també un suport tomista a l'adequació de l'aristotelisme medieval. Al capdavant, apareixen unes possibilitats discursives que visen sentit i consistència a la direcció retòrica dels partits en litigi en aquests acords.

4. PERE EL CERIMONIÓS: EL SOBIRÀ I L'ESTAMENT REIAL DINS LES CORTS

Les coses canviaren de tal manera que al llarg del segle XIV les pretensions d'un poder reial centralitzador relliscaren de les mans del sobirà als vectors municipals, que les reclamaren. De les fórmules jurídiques constituents de la sobirania als fonaments manifestats *en profit de la terra*, hom conferí als referèndums de les Corts una extensa col·locació de valors. Dins tots els actes solemnes que la involucren —des de la convocatòria, passant per la proposició d'obertura feta pel rei, la demanda i la satisfacció dels greuges, fins a la fase legislativa i el terme de donatiu de la cloenda—,⁶³ s'hi veuen motivacions pràctiques sobre la interpretació i la fixació de precedents.

Hom rebia l'*Us. iudicum in curia datum*⁶⁴ com un dels fonaments més recurrents per a assegurar la posició suprema de les Corts com a «lloc on hom diu el dret». Aquesta *funció judicial* tenia el seu curs en la interposició de les protestes i els greuges elevats a la competència del sobirà. Per això, mentre la seva actuació jurisdiccional es condensava («iudem atque curia»), també tenia lloc el conjunt de mecanismes de control i representació protocol·lària que ordenaven els actes formals de les assemblees, atès que, per extensió, el demarcador jurídic penetrava tots els actes instrumentals de les negociacions que encetaven el rei i els tres braços estamentals.

La participació de les Corts, d'altra banda, implica establir la seva periodicitat —perquè les convocatòries eren una prerrogativa exclusiva del rei— juntament amb el seu abast competent de decisió. Com hem insistit més amunt, la vigència d'aquests mecanismes de reunió serveix els interessos reials que intenten un enfortiment de la seva posició, compensant la polvorització jurisdiccional i les reculades definides contra els veguers reials, impeditos d'interferir en els dominis baronials i eclesíastics.⁶⁵

63. O. OLEART, «Organització i atribucions de la Cort General», a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 15-24.

64. *Usatici*, cap. 81.

65. F. SABATÉ, «Oligarchies and Social Fractures».

La incapacitat de constituir-se una fiscalitat directa, contra les «jurisdiccions infranquejables» de nobles, eclesiàstics i municipis, força la necessitat de recórrer a les representacions de les Corts, on el rei demana donatius que els representants li atorguen amb caràcter graciós —precisament perquè s’evitin precedents d’una futura obligació fiscal—, cedits sempre que la Corona també cedeixi privilegis, franqueses i competències de jurisdicció local.⁶⁶

El regnat de Pere III marca la consolidació d’aquest procés, ja que inicia un rebuig de l’espargiment regi existent des dels acords firmats el 1283 fins a la culminació dels establerts quasi un segle després per les Corts generals de tots els regnes de la Corona, el 1382. Malgrat la resistència inicial del rei Pere, que els primers vint anys del seu regnat practica una política de verticalització, la imperiosa manca de recursos fiscals directes del període subsegüent (notablement després de la guerra amb Castella) l’obliga a recórrer més sovint a requeriments parcials⁶⁷ o generals dels donatius oferts pels seus súbdits. Llavors, per la possessió dels mitjans financers, els estaments avancen cap a formes de control i gestió del patrimoni —creen la Diputació del General el 1356—. ⁶⁸ I n’aconsegueixen més, perquè és des d’aquest punt de tensió que hom negocia els significats de la potestat monàrquica i els instruments que coordinen el seu exercici.

Precisament aquí és on intervé el tercer aspecte del meu *tópos* temàtic. Entesa així, la vigència de les Corts passa a existir com un espai d’articulacions de sentit, on primer hom pren els repertoris de la tradició i llur sentit comú, i després els ultrapassa imposant-hi una forta *resignificació* dels esquemes de classificació institucional. Així, l’usatge *Princeps namque*⁶⁹ deixa de simbolitzar el clamor del comte de Barcelona als naturals de la terra per a interpretar-se a la segona meitat del segle XIV com a justifi-

66. F. SABATÉ, «Municipio y monarquía en la Cataluña bajomedieval», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* (Alacant), núm. 13 (2000-2002), p. 255-282.

67. R. R. TOSTES, «Relações estamentais durante os Paramentos Catalães: Pere el Cerimoniós e o braç real nas convoações de 1366-1367», a B. S. SANTOS i R. da COSTA (org.), *Anais do VIII Encontro Internacional de Estudos Medievais*, vol. 2, Cuiabá, UFMS, 2009, p. 391-399.

68. M. T. FERRER, «Les Corts de Catalunya i la creació de la Diputació del General en el marc de la guerra amb Castella (1359-1369)», *Anuario de Estudios Medievales* (Madrid), núm. 34, fasc. 2 (2004), p. 875-938.

69. *Usatici*, us. 68, *De obsessione potestatis*: «Princeps namque si quolibet casu obsessus fuerit vel ipse idem suos inimicos obsessos tenuerit vel audierit quemlibet regem vel principem contra se venire ad debellandum et terram suam ad succurrendum sibi monuerit tam per litteras tam per nuncios vel consuetudines quibus solet amoneri terra videlicet per fars omnes homines tam milites quam pedites qui habent etatem et posse pugnandi statim ut hoc audierint vel viderint quam cicius poterint ei succur/ /rant. Et si quis ei fallierit de iuvamine quod in hoc sibi facere poterit perdere debet in perpetuum cuncta que per illum habet. Et qui honorem per illum non tenuerit emendat ei falimentum et desonorem quem ei fecerit cum avere et sacramento manibus propriis jurando quoniam Nemo debet fallere ad principem ad tantum opus vel necessitatem».

cació fiscal per al control de les Corts.⁷⁰ Recordant les discussions durant les Corts de Perpinyà —possiblement les que es van celebrar el 1356, considerant els conflictes amb la comuna de Gènova—,⁷¹ el jurista Guillem Vallseca va glosar després aquest usatge tot matisant aquests sentits en l'aplicació construïda per les reinterpretacions següents. En la seva glosa testimoniava els desacords latents d'aquesta interpretació: «[...] videtur michi quod salvo honore tanti consilii hec determinacio sit contra istum usaticum et verba ad mentem ejusdem cum a verbis et sententia ipsius non sit descendendum».⁷²

En la disputa ideològica que mantenien el sobirà i els estaments, definir el sentit de «l'interès comú» es convertia en un dels arguments cabdals. Per això Pere III insistí tant en el to defensiu de la invocació fiscal que implantà, tractant-la, al capdavant, dins la necessitat de la *cosa pública*, la que simbolitza la crida dels naturals de la terra: «[...] terram suam ad succurrendum». D'aquesta manera, la interpretació dels juristes reials indicava un sentit practicoanalògic pel qual hom inferia que tots els súbdits havien d'estar en llur posició, directament o indirectament, a les conveniències del seu manament. En això, comptava amb el basament dels seus jurisconsults, els quals, com ara el mateix Guillem de Vallseca, havien insistit en la teoria del poder suprem de la potestat comtal, recobrada dins les línies d'aproximació romanista del vell axio-

70. F. L. PACHECO, «El Usatge *Princeps Namque*: las cortes y los juristas», *Initium. Revista Catalana d'Història del Dret* (Barcelona, Associació Catalana d'Història del Dret "Jaume de Montjuïc"), núm. 10 (2005), p. 225-246. I també, sobretot, M. SÁNCHEZ, «La convocatoria del *usatge Princeps namque* en 1368 y sus repercusiones en la ciudad de Barcelona», *Quaderns d'Història* (Barcelona), núm. 4 (2001), p. 79-107.

71. *Crònica de Pere el Cerimoniós*, cap. v, p. 40-42.

72. *Usatici*, us. 68, *Gl. adicionadas* 8, Real Monasterio de El Escorial, ms. Lat. Z-I-3 (transcripció i aparell crític d'Aquilino Iglesia Ferreirós), p. 203: «[...] domino rege Petro et curia in villa Perpiniani [...] / cancellario ipsius existente cum esset dubium an homines ecclesie Gerunde citati per vicarium regium Gerunde ut occurrerent usque maritimum contra novem galeas Janiensium inimicorum domini regis illi autem noluerunt ire queritur an incidant in penam istius usatici et fuit per majorem partem jurisperitorum consilii regii determinatum [...] / extranee gentes de quibus esset verisimile dampnum posse inferre in aliqua parte Cathalonie sive per terram sive per mare venientes more hostili utpote dicte galee januencium vel aliarum gencium magnum posse habencium vel eciam immi(/.) non nimis dum tamen possent terram dampnificare nisi eis resisteretur fuit tamem visum / [...] quod loca et instrumenta sufficiant (verosimiliter) ad deffendendum partem terre quam gentes extranee conantur invadere non debeant alios homines fatigare a parte que invade specialiter multa remota seu larem foventes eos citando ut illuc vadant non tamen necessario habent abstinere dicti officiales quin citent vel moneant per modum insertum in hoc usatico si facere voluerint archiepiscopus. Sed videtur michi quod salvo honore tanti consilii hec determinacio sit contra istum usaticum et verba ad mentem ejusdem cum a verbis et sententia ipsius non sit descendendum. Guillermus de Valle Sicha.»

També existeix una publicació moderna d'aquestes gloses. Vegeu l'exemplar disponible a la Real Biblioteca, Madrid, titulat *Antiquiores Barchinonensium leges: quas vulgus Vsaticos appellat. Glossae in aliquos Vsaticos Barchinonenses D. Peguera, G. de Vallesicca, P. Catani et aliorum. Impressum Barchinonae: per Karolum Amorosum Prouensal: impensis. Mercatorum Raphaelis dauder et Iacobi Laceras vibliopolarum Ciuium Barchinonae, 1544.*

ma *rex in regno suo est imperator* i les conseqüents derivacions acursianes.⁷³ L'origen d'aquesta prestació reposa, primer, sobre un argument sobiranista que era adequat en les pragmàtiques reials, judicis proferits per la cúria i altres vestigis que indiquen les feines d'aquesta interpretació, tal com ho repercuteixen els parers atribuïts a Pere Albert.⁷⁴ Com a senyor natural, tots els membres de la corporació o *universitas* del regne li deuen suport, perquè amb aquest suport el seu encàrrec es completa i es justifiquen tots els seus atributs.

Efectivament, la crida popular invoca en la figura del monarca el títol de «príncep e senyor» de les terres catalanes.⁷⁵ La difusió del cos dels usatges es converteix, doncs, en el marc legal per a la generalitat del Principat,⁷⁶ tot mantenint una «continuació» amb els capítols de cort i les constitucions de Catalunya, a les quals hom afegia el conjunt mateix de les «regalies».⁷⁷ S'anava sedimentant, doncs, un repertori de dispositius tecnicolegals que subscribia la cosa pública davall de la *voluntas regis*, atès que en derivava la legitimitat de la corporació, que s'havia reduït a l'arbitratge de la justícia i la *intelligas* de la llei.⁷⁸

Trobem una part de l'*aspecte temporal* d'aquest encàrrec explicada al cerimonial de les Ordinacions. Tractant de la coronació, hom declara que «con corona portar en lo cap se pertanya a la dignitat reyal [...] a significança que en lo seu cap lo rey port ab intenció infinida voluntat de fer bones obres, e en special en regir lo poble a ell comenat en agualtat e en justícia».⁷⁹ Com a vèrtex de la universalitat del regne, convergeix en el seu cos regimental l'ideal de l'interès públic, ideal que suposa identificar la condició del mandat *ex plenitudo potestatis* i l'exercici jurisdiccional de *pleno i mixto imperio*.⁸⁰

73. «Omnia que sunt intra fines regni sui sint domini Regis, saltim quod protectionem et altam jurisdictionem et dominationem et etiam quantum ad proprietatem omnium singularium rerum [...] quas dominus Rex donare, recipere et consumere potest, ex causa publice utilitatis de deffensionis regni sui [...] Item quod dominus Rex sit imperator in regno suo et imperare possit terre et mari et omnes populi regni sui eius regantur imperio.» Recollit per K. PENNINGTON, *The Prince and the Law, 1200-1600: Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition*, Los Angeles, University of California Press, 1993.

74. Vegeu un estudi de les *Commemoracions* a E. FERRAN, *El jurista Pere Albert i les Commemoracions*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007.

75. F. SABATÉ, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 25, fasc. 2 (1995), p. 622; vegeu *Provisions*, l. 8, f. 43v, Arxiu Històric Comarcal de Tàrraga.

76. A. IGLESIA FERREIRÓS, «The Birth of the Usatici», *Imago Temporis. Medium Aevum* (Lleida), vol. 5 (2011), p. 119-134.

77. M. SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat*, p. 76-80.

78. F. L. PACHECO, «'Non obstante'. 'Ex certa scientia'. 'Ex plenitudine potestatis'. Los reyes de la Corona de Aragón y el principio 'princeps a legibus solutus est'», a *El dret comú i Catalunya. Actes del VII Simposi Internacional (23-24 maig de 1997)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998, p. 103-115.

79. *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, edició a cura de Francisco M. Gimeno et al., València, Universitat de València, 2009, p. 243.

80. R. TRÉTON, «Introducció», a *Liber Feodorum A. Les investigacions sobre els feus dels reis Jaume I i Jaume II de Mallorca, 1263-1294*, vol. 1, Barcelona, Fundació Noguera, 2013, p. 11-30. F. SABATÉ,

Mentrestant, la mateixa proposició sobre la cosa pública es podria reinterpretar per tal de trobar-hi altres connotacions. Si ens fixem en els escrits del frare menor Francesc Eiximenis, una gran personalitat de les oligarquies urbanes catalanes i valencianes, detectarem aquestes direccions. Per a especificar el que pretenia dir per a «profit» de la comunitat —«profit de la cosa pública»—, Eiximenis remetia a les nocions escolàstiques per a enunciar els seus models de govern (regiment) sobre la república cristiana, determinant els vincles de servei i obligació imprescindibles en el seu exercici. Nogensmenys, el sobirà hi és encarat com a servidor de la comunitat, guaita de la justícia, guàrdia de la prosperitat moral i material dels seus súbdits. Evoluciona en aquesta via d'argumentacions una inferència del vincle pactista que ultrapassa el del residu senyorial en la definició del titular regi,⁸¹ atès que la seva posició és *atorgada* per una societat que «no alagí senyoria per amor del regidor, mas elegí regidor per amor de sí mateixa».⁸² Ferm en aquesta idea, és natural que qualsevol decisió, investidura o representació de l'autoritat política hagi de justificar mitjançant la *utilitas publica*⁸³ fins i tot la posició de l'ens monàrquic, perquè «en la cosa pública havia cap, e aquest és aquell qui ha lo regiment o senyoria».⁸⁴

Aquest fonament últim de la comunitat civil constreny els partícips del *cos místic* a una coherència orgànica amb el perfeccionament ètic de la societat —a propòsit, una qüestió força elaborada en la mística franciscana, que es mantingué en l'excrecència de les doctrines espirituals, com ara les d'Ubertino da Casale—. ⁸⁵ D'aquesta manera, tots els homes, fins i tot el sobirà mateix, deuen satisfaccions al regiment i les direccions del fisc. Segurament aquests principis constitueixen una cosa que es tractava com a autèntica *ètica de govern* i que s'eixamplà com a corol·lari polític dels sobirans aragonesos al llarg del segle xv.

Tot fent de conseller reial, Eiximenis envià una carta a l'infant Martí, el futur Martí l'Humà, immediatament després d'haver reprès el regne de Sicília, en la qual li recordava els principals valors inherents a l'encàrrec polític i la prestància dels súbdits que havien finançat la seva victoriosa campanya:

«La pena de muerte en la Cataluña bajomedieval», *Clío & Crímen* (Durango), núm. 4 (2007), p. 119-126.

81. A. BOUREAU, «Pierre de Jean Olivi et l'émergence d'une théorie contractuelle de la royauté au XIIIe siècle», a J. BLANCHARD (org.), *Représentation, pouvoir et royauté à la fin du Moyen Age*, Paris, Picard, 1995, p. 165-75.

82. FRANCESC EIXIMENIS, *Dotzè del crestià. Lo crestià*, edició a cura d'Albert Hauf, Barcelona, Ed. 62 i "la Caixa", 1983, cap. 156, p. 337.

83. P. EVANGELISTI, «Credere nel mercato, credere nella *res publica*. La comunità catalano-aragonesa nelle proposte e nell'azione politica di un esponente del francescanesimo mediterraneo: Francesc Eiximenis», *Anuario de Estudios Medievales* (Madrid), núm. 33, fasc. 1 (2003), p. 88.

84. FRANCESC EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, edició a cura de Daniel Molins de Rei, Barcelona, Barcino, 1927, cap. i, p. 41-42 (Els Nostres Clàssics; XIII).

85. VEGEU J. R. WEBSTER, *Els Menorets: The Franciscans in the Realms of Aragon From St. Francis to the Black Death*, Toronto, Pontifical Institute for Medieval Studies, 1993.

Seyor molt alt, avetz feta obra maraveyllosa e de la qual avetz guayat nom perpetual, de la gran proferta que avetz feta al seyor rey per pasar en Sardeya; e avetz-lo animat apasar, e per ocasió d'açò trob ya, segons que og, que li fa proferta de mil-e-cincens bacinetz. Guarda[tz] açí quant hic ha que dir pensant lo servey poch que avem aüt, ab tanta cortesia que enseyatz a la terra.⁸⁶

Eiximenis no parlava tot sol, puix que, de fet, aquestes ponderacions seguien de molt a prop les exigències que els estaments manifestaven a les Corts. El seu escrit *Regiment de la cosa pública* data del 1376 i les primeres parts del *Dotzè del cristià* són contemporànies de les Corts generals de Montsó. Aquesta consonància entre la ideologia eiximeniana era reforçada també per la relació directa dels seus escrits amb aquells lectors, atès que hom podia trobar còpies de fragments dels seus tractats en biblioteques particulars de les grans famílies burgeses de Barcelona,⁸⁷ i a València hi havia un exemplar del *Regiment* per a la consulta dels jurats de la ciutat.⁸⁸

En les alternatives d'un discurs favorable als estaments, l'aparell de la tradició jurídica trobava també correspondències positives i elegia un repertori textual proper a l'incorporat per a les elucubracions promonàrquiques. S'hi fonamentaven prerrogatives de l'estament burgès, com ara l'exercici de la institució fiscal i el control dels procediments de recaptació i distribució dels donatius concedits al sobirà. El seguiment de la fiscalitat, administrada per la Diputació del General, imposava noves formes de tributació mentre començava a qüestionar la validesa de les antigues regalies. En aquest sentit, el *Princeps namque* havia pogut sotmetre's a les contestacions del segment burgès i era desplaçat, diguem-ne, des de les seves demarcacions *ex plenitudo potestatis*. Al costat de les requisicions exclusives del sobirà, com ara les tributacions ocasionades de maridatge i fogatge, les recaptacions sobre el *Princeps namque* van estar molt de temps fora del control de la Diputació.⁸⁹ Tot complint aquestes prerro-

86. Francesc EIXIMENIS, *València*, 12 de març de 1396, Arxiu de la Corona d'Aragó, *Autògrafs*, II-A.8. Vegeu-ne la transcripció a S. MARTÍ, «Les cartes autògrafes de Francesc Eiximenis», *Estudi General. Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, núm. 22, fasc. 2 (2002), p. 238.

87. J. HERNANDO, «Obres de Francesc Eiximenis en biblioteques privades de la Barcelona del segle xv», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 26 (2007), p. 385-567.

88. P. EVANGELISTI, «I *pauperes Christi* e i linguaggi dominativi. I francescani come protagonisti della costruzione della testualità politica e dell'organizzazione del consenso nel bassomedioevo (Gilbert de Tournai, Paolino da Venezia, Francesc Eiximenis)», a *Atti del XXXVIII Convegno storico Internazionale, Todi, 14-17 ottobre 2001. La propaganda politica nel Basso Medioevo*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 2002, p. 315-392.

89. Respecte de la recaptació per l'usatge 68, imposava una substitució de l'obligació directa «per fars omnes homines tam milites quam pedites qui habent etatem et posse pugnandi statim», per una obligació indirecta amb la qual s'oferien els diners per a costejar la defensa del Principat. Es tractava d'una greu subversió del deure originari d'aquesta prerrogativa reial, aviat contestat per l'estament de la burgesia i més endavant combatut per les noves condicions establertes després dels anys 1360. Vegeu l'exemple de les

gatives, el rei Pere III instruïa els delegats que avencessin «en los lochs on juredicció no hajam, cor, jassia que d'altres la juredicció sia, emperò de tal natura és lo dit usatge, qui és regalia nostra, que en aquells podem fer aquella força que fem en los altres lochs a nostra juredicció sotsmeses».⁹⁰

Al contrari, venien, doncs, les manifestacions dels braços. Amb la intenció d'entrebancar tal arbitrarietat hom negocià a les Corts del 1371 i novament el 1373 unes mesures que «suspenguessin» l'ús indefinit d'aquesta prerrogativa recaptatòria. La moneda de bescanvi per a obtenir l'aquiescència règia fou, com de costum, el condicional lliurament de profertes. Nogensmenys, sota les successives amenaces de les *compagnies blanches* de Bertrand du Guesclin, que anaven a socórrer les forces d'Enric de Trastàmara,⁹¹ el monarca va haver de reinvoçar repetides vegades el mateix usatge interdit. Així, s'havien concedit a les Corts del 1368 un donatiu de cent cinquanta mil lliures i, després, a les assemblees de Tortosa, el 1370, cent mil lliures.⁹² Nogensmenys, durant les reunions del 1373 a Montsó, on tenien lloc les Corts generals de tots els regnes de la Corona, sorgí una nova restricció sobre l'aplicació del mateix usatge, establerta en el capítol 56 d'aquests acords. Els braços hi feien assenyalar un compromís exprés del rei com a mesura per a garantir que en els propers anys no vingués a «convocar ne practicar l'usatge *Princeps namque* ne la interpretació d'aquell».⁹³

Aquestes restriccions culminen en el mateix atzucac que altres punts ja havien plantejat sobre la condició de l'exercici del govern. En el cas del *Princeps namque*, hom va prendre en unes noves reivindicacions els raonaments jurídics apareguts en els segles següents, on se suposaria una controvèrsia dogmàtica en les interpretacions que han permès d'invocar i controlar els mitjans de l'exigència de l'usatge per part de la potestat reial.⁹⁴

D'altra banda, implicats en les conseqüències d'aquests esdeveniments, els estaments d'aquelles reunions tenien una posició més radical sobre la legitimitat de la requisició règia. Havent definit els procediments per a recaptar el rescat de la darrera convocatòria del rei, els braços intentaren allunyar el màxim possible els riscos que hom hi establís precedents vagues des d'on el rei pogués avançar els termes d'una «autonomia» fiscal. Tot i el risc d'invasions imminents per les companyies mercenà-

convocatòries de corts el 1344 i el 1359 a la *Crònica de Pere el Cerimoniós*, III, 194, i VI, 22.

90. ACA, *Cancilleria*, reg. 1520, f. 37v.

91. J. FROISSART, *Historiens et Chroniqueurs du Moyen Age*, París, Gallimard, 1952, vol. III, p. 556.

92. *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: els capítols del donatiu (1288-1384)*, edició a cura de Manuel Sánchez Martínez i Pere Ortí Gost, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1997 (ed. or.: Montsó, 1376), doc. XXIII, XXIV i XXV, p. 409-412, 423-424 i 439-443.

93. *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya*, doc. XXVII, cap. 56, p. 503.

94. Vegeu el millor plantejament d'aquestes disposicions per part de Jaume de Montjuïc, Jaume de Marquilles i Tomàs de Mieres, a F. PACHECO, «El Usatge 'Princeps Namque'».

ries, els estaments resistiren als arguments de pressió del rei. Negaren, doncs, l'obligatorietat d'aprestar el rescat i proposaren, en canvi, una interpretació voluntària i convencional: «[...] per ço és necessari ésser feta provisió per vós, senyor, e ajuda per la dita terra de Cathalunya, segons tenor de la dita proposició, ha acordat que per la ajuda dessus dita a defensió de Cathalunya voluntàriament e no per deute, com lo mudament del dit usatge *Princeps namque* sia voluntari».⁹⁵

Una notícia d'aquest mateix debat ja havia sorgit cap al 1360, quan l'augment de les intrusions mercenàries va fer evident la carència de mecanismes de defensa de les fronteres estratègiques del Principat.⁹⁶ Va ser en aquesta mateixa època quan hom fixà reglaments sobre la substitució de les hosts populars per una prestació pecuniària; en la seva major part, aquests reglaments responien pels punts favorables a l'autoritat monàrquica, atès que els elaboraven doctors en dret que representaven els interessos més ostensius del sobirà; tot i així, entre aquests juristes també n'hi havia que anaven al costat dels partits ciutadans, els quals foren els primers que inclogueren una «possible» voluntarietat de la invocació de l'usatge *Princeps namque*.⁹⁷

La intromissió dels arguments proclius a la burgesia matisava, doncs, els sentits dominants d'una centralització autoritària i proposava de substituir-los per mecanismes de mediació. Ara bé, la mera inclusió d'aquestes posicions ja duia per si mateixa un germen de contestació que havia sabut fer servir les debilitats episòdiques del discurs centralitzador, imposant-li alternatives i vies d'accés a vegades antagòniques.⁹⁸ D'aquesta manera, algunes viles catalanes dins el reialenc arribaren a refutar la legalitat de l'usatge. El 1385 dins la vegueria tarragonina hi havia refús a procedir a nous fogatges —és a dir, el cens dels focs per vila o ciutat—,⁹⁹ atès que això es destinava a la recaptació substitutiva del deure de prestació militar. Hom entrava en llicències jurídiques

95. Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya, doc. xxiv, p. 424.

96. «Sed, quia convocatio ipsius usatici, prout facti experientia multociens demonstravit, est multum damnosa gentibus dicti Principatus, pro convocatione cuius omnes homines tam equites quam pedites accedere habent nec propter hoc res publica dicti principatus melius deffenditur cum plures qui, pro dicta deffensione, accedunt non sint apti in deffensione nec armati prout decet, immo vastant victualia et depre-dantur bona subditorum ipsius domini regis» (*Cortes de los Antiguos Reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, vol. III, p. 12).

97. M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «La convocatoria del usatge *Princeps namque*», p. 83, nota 13.

98. T. de MONTAGUT, «La constitució política de la Corona d'Aragó», a *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón* (Actes del XIX Congreso de Historia de la Corona de Aragón, celebrat a Saragossa, Casp i Alcanyís els dies 26 a 30 de juny de 2012), Saragossa, Gobierno de Aragón, 2013, p. 110-116.

99. Segons el cost previst per la delegació reial, el cens dels fogatges serviria per al pagament de les milícies que defensarien el Principat. S'estipulava així que el cost d'un combatent seria pagat amb la recaptació de quinze focs, conforme al primer cens oficial ordenat pel Cerimoniós. Vegeu P. de BOFARULL (ed.), *Censo de Cataluña ordenado en tiempo del rey Don Pedro el Cerimonioso*, Barcelona, 1856. (Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón; XII)

perquè fos possible adoptar una posició mediatra.¹⁰⁰ En aquest període el rei intentà mantenir lluny de la Diputació la discussió d'aquestes competències de rescat tal com les tractaven les Corts i, portant la qüestió encara més lluny, es proposava d'interpretar la «defensa del territori de Catalunya» dins les qüestions del regne insular de Sardenya.¹⁰¹ Aquestes variacions d'un demarcador primitiu, senzillament i aparentment poc eficient per a servir interessos tan diversos, mostren la flexibilitat dels continguts tradicionals en vista de les circumstàncies institucionals de la seva invocació.

Hom posava en discussió la ineficàcia dels valors d'un fonament jurídic, encara que sortit de l'època comtal, per a solucionar les desavinences de l'afirmació monàrquica amb altres sectors que litigaven per una posició afirmativa dins el context de les jurisdiccions fragmentades. Al mateix temps, la invocació d'una prerrogativa «purament monàrquica» que pogués mantenir-se fora del perill de les reclamacions dels esquemes de validació de les Corts emfasitzava bé el tenor de la resignificació de les aportacions de l'autoritat política, jurídica i fiscal a la disposició dels alts dirigents del Principat, passats els anys d'ascendència i els de decadència de l'autoritat règia.

5. CONCLUSIONS PROVISIONALS

D'una manera més contundent, aquest capgirell del paisatge institucional de la Catalunya del segle XIV fa veure el tipus d'interpretació que redueix el titular regi a la condició de conservador de la *unitas Principatus*, destituït ara de qualsevol voluntat subjectiva per a fer valer la seva plenitud de poder, alhora que deixa de ser una font intel·lectual de la llei per a assumir el lloc del seu ministeri.

Concretament, convergeixen cap als debats estamentals arguments de diferents menes: *a)* els de caràcter romanista, l'estil operatori dels quals serveix per a formalitzar els discursos polítics que són a la base dels partits implicats en el debat estamental i que, anant més lluny, confereixen *eficàcia simbòlica* al contingut de pragmàtiques i pactes que hom firmava dins l'àmbit de les Corts; *b)* els que es complexifiquen en l'evolució d'una consciència de civisme o d'urbanitat ciutadana, la qual, travessant l'aristotelisme escolàstic i actuant una intervenció dels menorets franciscans, propaga la superioritat dels models que legitimen la seu teòrica de la representació sobirana i,

100. J. MORELLÓ, «Las villas del Camp de Tarragona ante la presión fiscal de la Corona durante la Baja Edad Media», a Denis MENJOT i Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (dir.), *Fiscalidad de Estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales*, Madrid, Casa de Velázquez, 2006, p. 366-367, nota 21, sobre els registres del Reial Patrimoni (ACA, RP, reg. 2592, f. 1r-14r).

101. M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «Las Cortes de Cataluña en la guerra de Arborea», a M. T. FERRER *et alii* (ed.), *La Corona Catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, Departament d'Estudis Medievals, Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2005, p. 361-393.

al capdavall, apareix com a cristal·lització d'aquests arguments en els acords firmats dins les constitucions i els capítols de cort, que reflecteixen l'acumulació de repertoris que anaren donant a la doctrina de la plenitud del poder reial un nou sentit d'exercici polític, que el verticalitzava i el diluïa sota els pactes curials.

Si, d'una banda, aquests arguments deixen de ser meres teoritzacions per a atènyer un punt de força que corregeix —i resignifica— el discurs de l'exaltació règia, de l'altra es materialitzen en la contingència de les noves exigències, com ara la de la centralització jurisdiccional que reivindicaven els síndics dels municipis catalans, o que combinava amb un context extern agreujat per la precarietat del domini dinàstic catalanoaragonès sobre el Mediterrani occidental i sota la condició imposada als seus sobirans, que depenien de la fiscalitat planejada en els acords estamentals.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

FONTS PUBLICADES

Antiquiores Barchinonensium leges: quas vulgus Vsaticos appellat. Glossae in aliquos Vsaticos Barcinonenses D. Peguera, G. de Vallesicca, P. Catani et aliorum. Impressum Barchinonae: per Karolum Amorosum Prouensal: impensis. Mercatorum Raphaelis dauder et Iacobi Laceras vibliopolarum Ciuium Barchinonae, 1544.

Arxiu de la Corona d'Aragó, secció de manuscrits autògrafs.

Censo de Cataluña ordenado en tiempo del rey Don Pedro el Cerimonioso. Edició a cura de Pròsper de Bofarull Mascaró. Barcelona, 1856. (Col. de Doc. in. del Archivo General de la Corona de Aragon; XII)

Cort General de Montsó: 1382-1384. Text en català i en llatí. Edició a cura de Josep Maria Sans Travé et alii. Barcelona: Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1992.

Cortes de los Antiguos Reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña. Edició a cura de Pròsper de Bofarull Mascaró. Vol. III. Madrid: Real Academia de la Historia, 1900.

Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: els capítols del donatiu (1288-1384). Edició a cura de Manuel Sánchez Martínez i Pere Ortí Gost. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1997.

«Die Konstitutionem Friedrichs II: Für das Königreich Sizilien». A: *Monumenta Germaniae Historica. Constitutiones et Acta Publica Imperatorum et Regum. Tomus II, supplementum.* Hannover: Hans, 1996.

EIXIMENIS, Francesc. *Regiment de la cosa pública.* Edició a cura de Daniel Molins de Rei. Barcelona: Barcino, 1927. (Els Nostres Clàssics; XIII)

— *Dotzè del crestià. Lo crestià.* Edició a cura d'Albert Hauf. Barcelona: Edicions 62 i "la Caixa", 1983.

- FROISSART, Jean. «Les Chroniques». A: *Historiens et Chroniqueurs du Moyen Age*. Edició a cura d'Edmond Pognon. París: Gallimard, 1952.
- Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*. Edició a cura de Gener Gonzalvo Bou. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1994.
- MIERES, Thomam. *Apparatus super Constitutionibus Curiarum Generalium Cathaloniae*. Barcinonae [Barcelona]: Typis et Aere Sebastiani à Cornellas, 1621.
- Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*. Edició a cura de Francisco M. Gimeno et alii. València: Universitat de València, 2009. (Fonts Històriques Valencianes)
- SOLDEVILA, Ferran. *Les quatre grans cròniques. IV. Crònica de Pere III el Cerimoniós. Revisió filològica de Jordi Bruguera. Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol*. Edició a cura de Josep Massot i Muntaner. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2014.
- «*Usatici Barchinone. Ms. lat. Z-I-3 del Real Monasterio de El Escorial*». A: IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino. *Cataluña medieval. II. Edición*. Barcelona: Associació Catalana d'Història del Dret «Jaume de Montjuïc», 2008.

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. *Dels visigots als catalans. La formació de la Catalunya independent: La Hispania visigòtica i la Catalunya carolíngia*. Barcelona: Edicions 62, 1969.
- *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*. Trad. de Xavier Fort i Ramon Pinyol. Barcelona: Edicions 62, 1987. [Ed. or.: MENÉNDEZ PIDAL, Ramon (dir.). *Historia de España*. Vol. XIV. Madrid: Espasa-Calpe, 1966.]
- AINAUD DE LASARTE, Joan. «L'època del Cerimoniós. Balanç d'un regnat». A: *Pere el Cerimoniós i la seva època*. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 1989, p. 1-11.
- AURELL CARDONA, Martin. «Messianisme royal de la Couronne d'Aragon». *Annales. Histoire, Sciences Sociales* [París: EHESS], any 52, núm. 1 (1997), p. 119-155.
- AURELL CARDONA, Jaume. «La formació del imaginari històric del nacionalisme catalán, de la Renaixença al Noucentisme (1830-1930)». *Historia Contemporànea*, núm. 22 (2001), p. 257-288.
- BALCELLS, Albert. «Catalunya contemporània». A: BALCELLS, Albert. *Història de Catalunya*. Barcelona: L'Esfera dels Llibres, 2006.
- BENVENISTE, Émile. *Vocabulaire des institutions indo-européennes: 2. Pouvoir, droit, religion*. Vol. II. París: Les Éditions de Minuit, 1969.
- BISSON, Thomas N. «Celebration and Persuasion: Reflections on the Cultural Evolution of Medieval Consultation». *Legislative Studies Quarterly* [Comparative Legislative Research Center], vol. 7, núm. 2 (1982), p. 181-204.

- BISSON, Thomas N. *The Medieval Crown of Aragon: A Short History*. Nova York: Oxford University Press i Claredon Paperbacks, 1986.
- BHABHA, Homi K. *The Location of Culture*. Londres: Routledge, 1994. [Ed. índia: 2012.]
- BOUREAU, Alain. «L'adage *Vox populi, Vox dei* et l'invention de la nation anglaise (VIIIe-XIIIe siècle)». *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* [París: EHESS], any 47, núm. 4-5 (1992).
- «Pierre de Jean Olivi et l'émergence d'une théorie contractuelle de la royauté au XIIIe siècle». A: BLANCHARD, Joel (org.). *Représentation, pouvoir et royauté à la fin du Moyen Âge*. París: Picard, 1995, p. 165-175.
- «Le vœu, une parole à l'efficacité disputée». A: BÉRIOU, N.; BOUDET, J.-P.; ROSIER-CATACH, I. (ed.). *Le pouvoir des mots au Moyen Âge*. Turnhout: Brepols, 2014.
- BROCÀ DE MONTAGUT, Guillem Maria de. *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*. Vol. I. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1985. [1a ed.: 1918.]
- CASASSAS YMBERT, Jordi. *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya: Materials per a un assaig d'història cultural del món català contemporani (1808-1975)*. Barcelona: Proa, 1999.
- CASTORIADIS, Cornelius. *Sujet et vérité dans le monde social-historique. Séminaires 1986-1987. La création humaine I*. París: Éditions du Seuil, 2002.
- CAWSEY, Susan F. *Reialesa i propaganda. L'eloqüència reial i la Corona d'Aragó, c. 1200-1450*. Trad. de Marta Cedro. València: Publicacions Universitat de València, 2008.
- CREIXELL, Joan; FERRÉ, Xavier. «Revista *La España Regional*. Un exemple de la historiografia romàntica». A: *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, p. 97-103.
- COULON, Damien. *Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Âge. Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (ca. 1330-ca. 1430)*. Madrid i Barcelona: Casa de Velázquez i Institut Europeu de la Mediterrània, 2004. (Bibliothèque de la Casa de Velázquez; 27)
- DOUGLAS, Mary. *How Institutions Think*. Nova York: Syracuse University Press, 1986.
- DURKHEIM, Émile. *Les règles de la méthode sociologiques*. París, 1894. Disponible en línia a: <www.beebac.com/file/download/.../regles_durkheim>. Quebec: Jean-Marie Tremblay, 2002.
- «El Compromiso de Caspe recupera identidad». *Heraldo Noticias* (20 juny 2012). Disponible a: <<http://www.heraldo.es/noticias/>> (consulta: 20 juliol 2017).
- EVANGELISTI, Paolo. «I *pauperes Christi* e i linguaggi dominativi. I francescani come protagonisti della costruzione della testualità politica e dell'organizzazione del consenso nel bassomedioevo (Gilbert de Tournai, Paolino da Venezia, Francesc

- Eiximenis). A: *Atti del XXXVIII Convegno storico Internazionale, Todi, 14-17 ottobre 2001. La propaganda politica nel Basso Medioevo*. Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 2002, p. 315-392.
- «Credere nel mercato, credere nella *res publica*. La comunità catalano-aragonesa nelle proposte e nell'azione política di un esponente del francescanesimo mediterraneo: Francesc Eiximenis». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 33, fasc. 1 (2003), p. 69-117.
- FERRAN PLANAS, Elisabet. *El jurista Pere Albert i les commemoracions*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007.
- FERRER MALLOL, Maria Teresa. «Causes i antecedents de la Guerra dels dos Peres». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, vol. 63, núm. 4 (1987), p. 445-508.
- «Les Corts de Catalunya i la creació de la Diputació del General en el Marc de la guerra amb Castella (1359-1369)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 34, fasc. 2 (2004), p. 875-938.
- FLECK, Ludwik. *Genesis and development of a scientific fact*. Trad. de Fred Bradley. Chicago: University of Chicago Press, 1979.
- FONT RIUS, Josep Maria. «Estudio. Apéndice al vol. I». A: FONT RIUS, Josep Maria. *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Vol. II. Madrid i Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas i CSIC, 1983.
- FOUCAULT, Michel. *Les mots et les choses (une archéologie des sciences humaines)*. París: Gallimard, 1966.
- GARRIDO, David. *Ferran I "el d'Antequera", un rei de conveniència*. València: Edicions 3i4, 2011.
- HERNANDO, Josep. «Obres de Francesc Eiximenis en biblioteques privades de la Barcelona del segle XV». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 26 (2007), p. 385-567.
- IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino. «La constitució de 1283». *L'Avenç. Revista Catalana d'Història*, número 74 (1984), p. 44-50.
- «De Usaticis Quomodo Inveni Fuerunt». *Initium. Revista Catalana d'Història del Dret* [Barcelona: Associació Catalana d'Història del Dret "Jaume de Montjuïc"], núm. 6 (2001), p. 25-212.
- «The Birth of the *Usatici*». *Imago Temporis. Medium Aevum* [Lleida], vol. 5, 2011, p. 119-134.
- KRYNEN, Jacques. *L'empire du roi: Idées et croyances politiques en France, XIIIe-XVe siècles*. París: Gallimard, 1993.
- LALINDE ABADÍA, Jesús. «Las instituciones catalanas en el siglo XIV (panorama historiográfico)». *Anuario de Estudios Medievales* [Madrid], núm. 7 (1970-1971), p. 623-632.
- «Las cortes y parlamentos en los reinos y tierras del rey de Aragón». A: *Aragón: historia y cortes de un reino*. Saragossa: Ayuntamiento de Zaragoza, 1991.
- LA TORRE, Massimo. «Constitucionalismo de los Antiguos y de los Modernos. Constitución y "estado de excepción"». *Res Publica*, núm. 23 (2010), p. 17-35.

- LEBRUN, Gérard. «A ideia de epistemologia». A: LEBRUN, Gérard. *A filosofia e sua história*. Trad. de Carlos Alberto Ribeiro de Moura. São Paulo: Cosac Naify, 2006.
- LEGENDRE, Pierre. *L'Amour du Censeur: essai sur l'ordre dogmatique*. Paris: Seuil, 1974.
- MAITLAND, Frederic W. *Selected historical essays of F. W. Maitland*. Tria i elecció d'Helen Cam. Cambridge: Cambridge University Press, 1957.
- MALINOWSKI, Bronislaw. *Myth in Primitive Psychology*. Nova York: Norton, 1926.
- MARTÍ, Sadurní. «Les cartes autògrafes de Francesc Eiximenis». *Estudi General. Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, núm. 22, fasc. 2 (2002), p. 235-247.
- MARTÍN RODRÍGUEZ, José Luis. «Privilegios y cartas de libertad en la Corona de Aragón». A: MARTÍN RODRÍGUEZ, J. L. *Economía y sociedad en los reinos hispánicos de la Edad Media*. Vol. I. Barcelona: El Albir, 1983.
- «La actividad de las Cortes Catalanas en el siglo XIV». A: *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, p. 147-149.
- MELONI, Giuseppe. *Mediterraneo e Sardegna nel Basso Medioevo*. Pisa: Consiglio Nazionale, Istituto sui Rapporti Italo-iberici, 1988.
- MONTAGUT ESTRAGUÉS, Tomàs de. «Pactisme o absolutisme a Catalunya: les grans institucions de govern (s. XV-XVI)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19 (1989), p. 669-679.
- «La recepción del derecho feudal común en Cataluña (1211-1330)». *Glossae. Revista de Historia del Derecho Europeo* [Múrcia], núm. 4 (1992), p. 9-145.
- «La constitució política de la Corona d'Aragó». A: *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Actes del XIX Congreso de Historia de la Corona de Aragón, celebrat a Saragossa, Casp i Alcanyís els dies 26 a 30 de juny de 2012. Saragossa: Gobierno de Aragón, 2013, p. 110-116.
- MORELLÓ BAGET, Jordi. «Las villas del Camp de Tarragona ante la presión fiscal de la Corona durante la Baja Edad Media». A: MENJOT, Denis; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (dir.). *Fiscalidad de Estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales*. Madrid: Casa de Velázquez, 2006, p. 357-376.
- MUÑOZ LLORET, Josep Maria. *Jaume Vicens i Vives (1910-1960): una biografia intel·lectual*. Barcelona: Edicions 62, 1997.
- OLEART PIQUET, Oriol. «Organització i atribucions de la Cort General». A: *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, p. 15-24.
- ORTÍ GOST, Pere. «La distribución de la carga fiscal entre las ciudades y villas de realengo en la Cataluña del siglo XIV». A: MENJOT, Denis; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (dir.). *Fiscalidad de Estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales*. Madrid: Casa de Velázquez, 2006, p. 275-316.

- ORTÍ GOST, Pere; TURULL RUBINAT, Màxim; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel. «La génesis de la fiscalidad municipal en Cataluña». *Revista d'Història Medieval* [València], núm. 7 (1996), p. 115-134
- PACHECO CAVALLERO, Francisco Luis. «'Non obstante'. 'Ex certa scientia'. 'Ex plenitudine potestatis'. Los reyes de la Corona de Aragón y el principio 'princeps a legibus solutus est'». A: *El dret comú i Catalunya. Actes del VII Simposi Internacional (Barcelona, 23-24 de maig de 1997)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1998, p. 91-127.
- «El Usatge 'Princeps Namque': las cortes y los juristas». *Initium. Revista Catalana d'Història del Dret* [Barcelona: Associació Catalana d'Història del Dret "Jaume de Montjuïc"], núm. 10 (2005), p. 225-246.
- PENNINGTON, Kenneth. *The Prince and the Law, 1200-1600: Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition*. Los Angeles: University of California Press, 1993.
- RIQUER PERMANYER, Borja de. «Apogeo y estancamiento de la historiografía contemporánea catalana». *Historia Contemporánea*, núm. 7 (1992), p. 117-134.
- SABATÉ CURULL, Flocel. «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV». *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 25, fasc. 2 (1995), p. 617-646.
- «Municipio y monarquía en la Cataluña bajomedieval». *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 13 (2000-2002), p. 255-282.
- *La época medieval: administración y gobierno*. Madrid: Istmo, 2003, p. 325.
- «Catalunya Medieval». A: BALCELLS, Albert (dir.). *Història de Catalunya*. Barcelona: L'Esfera dels Llibres, 2006.
- «La pena de muerte en la Cataluña bajomedieval». *Clío & Crímen. Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, núm. 4 (2007), p. 117-276.
- «Oligarchies and Social Fractures in the Cities of Late Medieval Catalonia». A: ASENJO-GONZÁLEZ, María (ed.). *Oligarchy and Patronage in Late Medieval Spanish Urban Society. Studies in European Urban History*. Turnhout: Brepols, 2009, p. 1-27.
- SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel. *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Trad. de Marita Viscarro. Barcelona: Eumo, Universitat de Girona i Estudis Universitaris de Vic, 1995.
- «La convocatoria del *usatge Princeps namque* en 1368 y sus repercusiones en la ciudad de Barcelona». *Quaderns d'Història* [Barcelona], núm. 4 (2001), p. 79-107.
- «Las Cortes de Cataluña en la Guerra de Arborea». A: FERRER MALLOL, Maria Teresa et alii (ed.). *La Corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la baixa edat mitjana*. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC), Institució Milà i Fontanals, Departament d'Estudis Medievalls, 2005, p. 361-393.

- SARASA SÁNCHEZ, Esteban. «La expansión de los reinos y condados pirenaicos y mediterráneos hasta la unión de Aragón y Cataluña: guerra y sociedad feudal (1035-1134)». A: IRADIEL, Paulino *et alii*. *Historia medieval de la España cristiana*. Madrid: Cátedra, 1995, p. 263-306.
- SERRA PUIG, Eva. «Ferran Soldevila: la persona i l'historiador». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 6 (1995), p. 9-17.
- «La historiografia catalana: del segle XIX a la segona república». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 19 (2008), p. 249-257.
- «Butlletí bibliogràfic sobre les corts catalanes». *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Facultat de Teologia de Catalunya], vol. 26 (2011), p. 663-738.
- SIMON TARRÉS, Antoni. «Catalunya en la construcció de l'estat modern espanyol (s. XVI-XVII). Lectures historiogràfiques». A: ALCOBERRO, Agustí; CATTINI, Giovanni C. (org.). *Entre la construcció nacional i la repressió identitària*. Actes de la Primera Trobada Galeusca d'Historiadors i d'Historiadors (Barcelona, 10 i 11 de desembre de 2010). Barcelona: Museu d'Història de Catalunya, 2012, p. 73-87.
- THOMAS, Yan. «*Fictio Legis*. L'empire de la fiction romaine et ses limites médiévales». *Revue Droits* [París], núm. 21 (1995), p. 17-63.
- TOSTES, Rogerio R. «Relações estamentais durante os Parlamentos Catalães: Pere el Cerimoniós e o braç real nas convocações de 1366-1367». A: SANTOS, Bento Silva; COSTA, Ricardo da (org.). *Anais do VIII Encontro Internacional de Estudos Medievais*. Vol. 2. Cuiabá: UFMS, 2009, p. 391-399.
- «Ells tenen a nós com a senyor, e nós a ells com a bons vassals e companyons». *Principatus Cathalonie, o aparato institucional e seu verbum: Dos usatges de Barcelona às Cortes Gerais de Montsó (1382-1384)*. Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 2011.
- «A historiografia catalanista e seus repasses institucionais: um estudo de caso sobre revisionismo e memória histórica». A: *Simpósio Internacional História Pública: a história e seus públicos*. Universidade de São Paulo, juliol 2012 [en premsa].
- «The Catalan Courts as a *locus* of semantic creation: institutional language and legal discourse». *eHumanista* (Santa Barbara) [en premsa].
- TRÉTON, Rodrigue. «Introducció». A: *Liber Feodorum A. Les investigacions sobre els feus dels reis Jaume I i Jaume II de Mallorca, 1263-1294*. Vol. I. Barcelona: Fundació Noguera, 2013.
- TURULL RUBINAT, Màxim. «Sobre la potestad tributaria en la Catalunya medieval». *Initium: Revista Catalana d'Història del Dret* [Barcelona], núm. 7 (2002), p. 181-214.
- VALLS TABERNER, Ferran; SOLDEVILA ZUBIBURU, Ferran. *Història de Catalunya*. Vol. II. Barcelona: Publicacions de l'Editorial Pedagògica de l'Associació Protectora de l'Ensenyança, 1923.

WEBSTER, Jill R. «*Els Menorets*»: *The Franciscans in the Realms of Aragon From St. Francis to the Black Death*. Toronto: Pontifical Institute for Medieval Studies, 1993.

CARLOS I Y LA CORONA DE ARAGÓN¹

A Maria Pilar Serrano Jornet

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

Resumen

Con ocasión del quinto centenario de la llegada de Carlos de Habsburgo a España y con lo que supone de cambio dinástico, hacemos esta síntesis de su reinado en los dominios de la Corona de Aragón, teniendo en cuenta su condición también de rey de Castilla y de emperador de Alemania. De esta manera, después de una breve introducción institucional en el reinado de su predecesor, Fernando el Católico, repasamos los orígenes familiares de Carlos I y sus relaciones con Aragón, Cataluña, Valencia y Mallorca. Así, vamos desde su juramento como monarca en un reinado compartido con su madre, la reina Juana, hasta prácticamente su muerte, con la creación de una nueva estructura de gobierno propia de la monarquía universal que se configura a partir de la constitución de diversos consejos (sistema polisinodial), y con referencia particular a los diferentes y numerosos aspectos a destacar de su reinado, con las peculiaridades propias de cada territorio. Sin olvidar los conflictos internos con las germanías, simultáneos con los de las comunidades castellanas y coincidentes en los primeros momentos del nuevo reinado; los enfrentamientos reiterados con Francia, y la defensa del levante peninsular y de las islas Baleares contra los turcos y los musulmanes del norte de África, con sus repercusiones en el seno de las comunidades moriscas.

Palabras clave: Carlos de Habsburgo, Corona de Aragón, Aragón, Cataluña, Valencia, Mallorca, germanías, Cortes, virreinato, Teruel, Francia, moriscos.

1. Este texto se elabora a partir de la conferencia impartida por el autor con el mismo título en el XIV Curso de Verano Ciudad de Tarazona «Carlos de Gante, rey y emperador», celebrado en Tarazona los días 17, 18 y 19 de julio de 2017. Dicho curso fue organizado, bajo la coordinación del Dr. Ignacio Ruiz Rodríguez, por el Ayuntamiento turiasonense y la Cátedra España-Israel de la Universidad Rey Juan Carlos, con motivo del quinto centenario de la llegada de Carlos I a España (1517-2017).

CARLES I I LA CORONA D'ARAGÓ

Resum

En ocasió del cinquè centenari de l'arribada de Carles d'Habsburg a Espanya i amb el que suposa de canvi dinàstic, fem aquesta síntesi del seu regnat en els dominis de la Corona d'Aragó, tot tenint en compte la seva condició també de rei de Castella i d'emperador d'Alemanya. D'aquesta manera, després d'una breu introducció institucional en el regnat del seu predecessor, Ferran el Catòlic, repassem els orígens familiars de Carles I i les seves relacions amb Aragó, Catalunya, València i Mallorca. Així, anem des del seu jurament com a monarca, en un regnat compartit amb la seva mare, la reina Joana, fins pràcticament la seva mort, amb la creació d'una nova estructura de govern pròpia de la monarquia universal que es configura a partir de la constitució de diversos consells (sistema polisindial), i amb referència particular als diferents i nombrosos aspectes que cal destacar del seu regnat, amb les peculiaritats pròpies de cada territori. Sense oblidar els conflictes interns amb les germanies, simultanis amb els de les comunitats castellanès i coincidents en els primers moments del nou regnat; els enfrontaments reiterats amb França, i la defensa del llevant peninsular i les illes Balears contra els turcs i els musulmans del nord d'Àfrica, amb les seves repercussions en el si de les comunitats morisques.

Paraules clau: Carles d'Habsburg, Corona d'Aragó, Aragó, Catalunya, València, Mallorca, germanies, Corts, virregnat, Terol, França, moriscos.

CARLOS I AND THE CROWN OF ARAGON

Abstract

On the occasion of the fifth centenary of the arrival of Charles of Habsburg to Spain and what it means for the change of the dynasty, we make this synthesis of his regency in the Crown of Aragon's lands, taking into account his condition of King of Castilla and emperor of Germany. This way, after a short institutional introduction of the regency of his predecessor, Ferdinand the Catholic, we review the family roots of Charles I and his ties with Aragon, Catalunya, Valencia and Mallorca. This way we explain from the moment when he swears as a monarch of a kingdom shared with his mother, Queen Joanna, to practically the moment of his death, with the creation of a new Government structure of the universal monarchy that is built from the constitution of Councils (Polysynody system), and referring particularly to a number of highlight aspects of his regency, with the curiosities of each territory. All this is exposed, without forgetting the internal conflicts of the Germanias that were simultaneous to those of the communities of Castilla and coinciding with the first moments of the new regency; the constant clashes with France and the protection of peninsular East Coast and of the Balears Islands against the Turks and Muslims from north Africa, with the impact in the Moorish communities.

Keywords: Charles of Habsburg, Crown of Aragon, Aragon, Catalunya, Valencia, Mallorca, *germanías*, Courts, vicerealty, Teruel, France, Moorish.

CHARLES Ier ET LA COURONNE D'ARAGON**Résumé**

À l'occasion du cinquième centenaire de l'arrivée de Charles de Habsbourg en Espagne, avec ce qu'il en résulta en termes de changement dynastique, nous présentons une synthèse de son règne sur les terres de la couronne d'Aragon, sans négliger sa condition de roi de Castille et d'empereur d'Allemagne. Après une brève introduction consacrée aux institutions du règne de son prédécesseur, Ferdinand le Catholique, nous revenons ainsi sur les origines familiales de Charles Ier et sur ses relations avec l'Aragon, la Catalogne, Valence et Majorque. Nous retraçons de la sorte, à partir du serment qu'il a prêté en tant que monarque d'un royaume partagé avec sa mère, la reine Jeanne, jusqu'à la toute fin de sa vie, la création d'une nouvelle structure de gouvernement propre à la monarchie universelle qui se façonne à partir de la constitution de divers conseils (système polysynodial), en faisant référence aux nombreux aspects marquants de son règne et aux particularités de chaque territoire. Sans oublier les conflits internes avec les Germanies, qui se produisirent en même temps que ceux des communautés castillanes et coïncidèrent avec les débuts de son règne, ni les affrontements récurrents avec la France, non plus que la défense du Levant péninsulaire et des îles Baléares contre les Turcs et les musulmans du nord de l'Afrique avec les répercussions qui s'ensuivirent au sein des communautés morisques.

Mots-clés: Charles de Habsbourg, couronne d'Aragon, Aragon, Catalogne, Valence, Majorque, Germanies, Cortes, vice-royauté, Teruel, France, Morisques.

Tras la muerte de Fernando el Católico, los Austria acceden al trono de Castilla y de Aragón con Carlos I de Habsburgo. Un hecho que, para algún autor, en sí mismo «truncó las tendencias del reinado de los Reyes Católicos, [...] un momento cumbre de unidad, orden, prosperidad y energía expansiva».²

Dicha opinión resume el criterio que sostiene la historiografía del siglo XIX, que en él no solo veía al culpable de que no triunfase «la trayectoria hacia la unidad nacional iniciada por los Reyes Católicos», sino que además le consideraba el responsable de introducir en España «la infinita trampa de los asuntos europeos y [ser] el iniciador de la política de represión de las tradicionales libertades históricas de los reinos peninsulares».³

2. Juan PRO RUIZ, «La imagen histórica de la España imperial, como instrumento político del nacionalismo conservador», en José MARTÍNEZ MILLÁN y Carlos REYERO (coord.), *El siglo de Carlos V y Felipe II. La construcción de los mitos en el siglo XIX*, vol. II, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000, p. 219. Cabe destacar que con Carlos se introduce una nueva dinastía extranjera para Castilla y para Aragón (Ferran SOLDEVILA, *Historia de España*, vol. III, 3a ed., Barcelona, Ariel, 1972, p. 255).

3. Ignacio PEIRÓ MARTÍN, «La fortuna del emperador: la imagen de Carlos V entre los españoles del

De alguna manera todo esto es cierto, aunque el proyecto de Isabel y Fernando ya peligraba antes de la sucesión de Carlos I, cuando Fernando es expulsado de Castilla a la muerte de Isabel y contrae nuevo matrimonio con Germana de Foix. En cualquier caso, superada la situación anterior, con el nuevo monarca el proyecto de unificación va a resentirse y se ve muy afectado, pues Carlos se convierte muy pronto también en emperador de Alemania y es hacia allí a donde va a conducir sus preferencias políticas y sobre todo sus mayores esfuerzos, dirigidos a la defensa de la cristiandad frente al invasor otomano y, obviamente, contra la reforma luterana.

Estos van a ser sus grandes objetivos. Precisamente, con ocasión de uno de sus viajes a Alemania, cuando cede el gobierno de los reinos hispánicos a su esposa, la emperatriz Isabel, ya refiere que se va para «procurar de remediar los errores y opiniones que en Alemania se han levantado contra nuestra Fe Católica» y «resistir al turco enemigo perpetuo de nuestra Santa Fe Católica».⁴

En términos generales, la historiografía española y la alemana ven en él el gran obstáculo para la formación de estados nacionales, entre otras razones porque en su escala de valores el primero es «la cristiandad», y a él dedica la mayor parte de su tiempo y de su actividad.⁵

Y lo hace hasta tal extremo que, según algún autor, como emperador Carlos llega a conferir a su cargo y a su misión imperial un carácter apostólico, que lucha contra los enemigos de la fe (otomanos y luteranos) y que incluso desde España persigue la conversión de los indios americanos.⁶

Aun así, lo cierto es que Carlos se encuentra en España con una nueva monarquía fijada sobre las bases establecidas por su abuelo, con una nueva España potencia política y económica en Europa y frente a Europa. Y ello sin perjuicio y respetando la diversidad institucional y jurídica de sus territorios, en particular los de la Corona de Aragón.⁷

siglo XIX», en José MARTÍNEZ MILLÁN y Carlos REYERO (coord.), *El siglo de Carlos V y Felipe II*, p. 154. La primera biografía de Carlos V del siglo XIX es obra de J. MUÑOZ MALDONADO, conde de Fabraquer, *Historia del emperador Carlos V (1500-1558)*, Madrid, Tipografía de D. Francisco de P. Mellado, 1862. Pero otra muy anterior y muy utilizada aún en el s. XIX y principios del XX es la del cronista de Felipe II, Prudencio de SANDOVAL, *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V, Max. Fortísimo*, Valladolid, Casa de Bartolomé París Librero, 1604-1606 (reed.: Madrid, La Ilustración, 1847). Pero también deben citarse las de William ROBERTSON, *The history of the reign of the emperor Charles V*, Londres, W. and W. Stranam, 1769, 3 vol., y H. BAUMGGARTEN, *Geschichte Karls V*, Stuttgart, Cotta., 1885-1892, 3 vol.

4. Joseph PÉREZ, *Carlos V*, Madrid, Temas de Hoy, 1999, p. 65.

5. A pesar de ello choca con el papado, al que exige su reforma y el abandono de su estructura medieval (Peter RASSOW, «Carlos V», en *Carlos V (1500-1558). Homenaje de la Universidad de Granada*, Granada, Universidad de Granada, Secretariado de Publicaciones, 1958, p. 17-18).

6. Robert RICARD, «Carlos V, cristiano», en *Carlos V (1500-1558). Homenaje*, p. 37.

7. Josep SERRANO DAURA, «Aproximación a la Corona de Aragón de Fernando el Católico», en Ignacio RUIZ RODRÍGUEZ (ed.), *XIII Curso de Verano «Ciudad de Tarazona». La España de Fernando el*

1. INTRODUCCIÓN

Fernando II de Aragón, el llamado Rey Católico, aun a pesar de su intervención decisiva en la configuración de esa nueva potencia europea en el momento además de la extraordinaria expansión de Castilla, el reino de su esposa, Isabel, lo cierto es que tardó mucho en ser reconocido por la historiografía española en general, pero también por la castellana. Prácticamente lo ignoró durante décadas, particularmente en lo que respecta a su papel decisivo en la construcción de esa nueva España que se pretende unida a partir de su matrimonio con Isabel de Castilla.⁸

Una potencia unida en todo caso dinásticamente, pero no uniformada, como él mismo reconoce finalmente. Hasta en su testamento Fernando recomienda y aconseja a su nieto Carlos que, como él hiciera, respete la diversidad institucional de la Corona de Aragón para el mejor gobierno y mayor felicidad de sus súbditos. Algo que Fernando, él mismo, hubo de asumir muchas veces a regañadientes en contra de su voluntad, pues evidentemente intentó unificar sus reinos, homogeneizarlos jurídica e institucionalmente entre ellos mismos por una parte, y respecto de Castilla por la otra.

Un intento que, sin entrar en excesivos detalles, se persigue a través de al menos cuatro actuaciones comunes, las mismas que son ejecutadas por separado y simultáneamente en cada uno de sus reinos aragoneses. Y al menos las dos primeras se vinculan con Castilla:

— La introducción e imposición del Santo Oficio, un tribunal común con Castilla y con funciones también políticas y de orden público.

— La expulsión general de los judíos, también común con Castilla.⁹

En estos dos casos el rey actúa por su cuenta, al margen de las instituciones de cada uno de sus reinos y en contra de sus respectivos sistemas constitucionales. No lo ignora, y al final ambas actuaciones acaban siendo aceptadas por las Cortes.

Otras dos medidas transcendentales para el futuro, aunque particulares de los reinos de la Corona de Aragón, son:

— La reorganización del gobierno real, con la aparición de los virreyes, el Consejo de Aragón y las nuevas reales audiencias en cada reino.¹⁰

— Y, por último, la consolidación de las Cortes Generales de la Corona de Aragón, el único caso en el que no se presentan quejas, excepto por su lugar inicial de

Católico, Madrid, Dikynson, 2017.

8. «Aún así, de hecho, y no sé si intencionadamente o no, esa historiografía en general, incluso la castellana, lo ignora en la práctica hasta el siglo xvii, cuando puede afirmarse que Baltasar Gracián lo “descubre” y se ocupa de él por sí mismo, es decir: por su persona y por su obra, al margen y por separado de la figura de su esposa, Isabel de Castilla» (Josep SERRANO DAURA, «Aproximación a la Corona de Aragón», p. 1-2).

9. Josep SERRANO DAURA, «Aproximación a la Corona de Aragón».

10. Josep SERRANO DAURA, «Aproximación a la Corona de Aragón».

celebración, Tarazona precisamente, y por su lejanía geográfica de Valencia y Cataluña. Al final se elige como sede la ciudad de Monzón, también aragonesa pero más próxima a los otros territorios.¹¹

Cuando Carlos llega a España, esos procesos ya se han consolidado, pero algunos de ellos aún levantan suspicacias y son objeto de conflictos casi permanentes con la Corona. Quizás el más grave, por abusivo, es el recurso cada vez más frecuente a la Inquisición, usurpando facultades propias de las instituciones regnícolas (especialmente contra el Justicia de Aragón), obviamente siempre en beneficio de su propio poder y más allá de lo que ni Fernando el Católico consiguiera a pesar también de sus intentos.¹²

2. CARLOS DE HABSBURGO

Rassow nos describe a Carlos como un monarca «dotado de una enorme fuerza de voluntad, de tenacidad sin límites, de extraordinaria inteligencia y de un gran orgullo de señor, basado en principios religiosos».¹³

Alguien que le conocería personalmente aún joven, en 1520, el cardenal Gasparo Contarini, le describe como un «hombre muy religioso, justo, desprovisto de todo vicio, nada inclinado a las distracciones [...] su única satisfacción es el trabajo y asistir a sus consejos, en lo que es muy diligente. Dedicando mucho tiempo a esas tareas. No es muy afable, más bien parco que generoso, a causa de lo cual no es muy apreciado; no muestra signos de ambición, si no una gran avidez por combatir, un gran deseo de entrar en combate contra el infiel».¹⁴

Por su parte, Viciana afirma que «fue el príncipe más católico de su tiempo, cuerdo en la paz, valiente y esforzado en la guerra, no en cosa tirano, sino en todo rey bueno y justo».¹⁵

Para Peiró es un «príncipe de mediado, desarraigado por sus orígenes flamencos y escindido de la nación [española] por sus compromisos políticos ajenos a los españoles».¹⁶

Cavanilles le define como «el hombre más grande de su siglo», pero «la severa historia le culpa de ambicioso, de propenso al poder absoluto, de haber hecho poco en

11. Josep SERRANO DAURA, «Aproximación a la Corona de Aragón».

12. Josep SERRANO DAURA, «Aproximación a la Corona de Aragón».

13. Peter RASSOW, «Carlos V», p. 19.

14. Henry KAMEN, *Carlos emperador. Vida del rey César*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2017, p. 118.

15. Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciana. Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, Valencia, Universitat de València, 2002 (Fonts Històriques; 9), p. 338.

16. Ignacio PEIRÓ MARTÍN, «La fortuna del emperador», p. 156.

África, y sobre todo de haber consumido la sangre y el dinero de España a las orillas del Elba, del Danubio y del Mossa».¹⁷

Otra descripción con más detalle es la de Martínez Alarcón, quien nos dice que Carlos es «enérgico y melancólico, mitad duro político moderno y mitad devoto caballero medieval, bromista y sensual, pero también exageradamente consciente de la dignidad de su cargo, amigo de resoluciones firmes y, a la vez, incorregible idealista». Otras consideraciones acerca de su carácter son, por ejemplo, su profunda religiosidad («hasta el punto de oír tres misas diarias y hacerse leer la Biblia cotidianamente»), avaricia, rencor, amor a la justicia y a la guerra, parquedad de palabras y tendencia a una gula insaciable.¹⁸

Sin embargo, Ibáñez de Íbero señala que «de juicio templado, de mente fría y calculadora, era ante todo oportunista». Continúa diciendo que «distaba de ser un genio deslumbrador, como opinan diversos autores; mas su inteligencia era lúcida y abarcaba los problemas, que eran muchos, con soltura y adecuada precisión». Aunque las facultades del rey eran muy amplias, parece que solo se interesaba «por una porción de asuntos, con independencia de sus tareas de gobierno». En otros aspectos, se resalta su interés por la mecánica de los relojes y se sigue indicando que «desde luego no era un santo, [...] pues para gobernar sus múltiples estados se precisaba una singular astucia y otras condiciones que no se compaginan con aquel supuesto [de santidad]».¹⁹

Todas estas opiniones, en definitiva, nos presentan un rey extraordinariamente religioso, pero también justo y guerrero; no coinciden todos en si es un tirano o no; para unos es muy trabajador, para otros lo es solo en aquellos ámbitos que más le interesan; sí le consideran inteligente, aunque no un genio, y solo algunos se refieren a algún defecto personal como la avaricia o la gula. Vemos que no existe una opinión común sobre la persona y la obra de Carlos I.

Es un príncipe, en todo caso, con un reinado largo y realmente intenso. En sus poco más de cuarenta años como rey y emperador se le atribuyen diez travesías por el Mediterráneo y seis viajes por España, ocho a Alemania, más otros ocho por el río Rin. A ello debemos sumar dos guerras contra los turcos en 1535 y 1541, y otras cinco contra Francia.²⁰

Ya en esos seis viajes a España, once veces visita la Corona de Aragón y reside en sus dominios por un total de cinco años (en conjunto); y pasa un total, en cómputo de todas sus estancias, de once años en Castilla (sin contar el período de Yuste una vez abdicado de sus coronas).²¹

17. A. CAVANILLES, *Historia de España*, vol. v, Madrid, Imprenta de Martín Alegría, 1860, p. 353.

18. A. MARTÍNEZ ALARCÓN, *La visión de la sociedad en el pensamiento español de los siglos de Oro*, Madrid, UNED, 1987 (Cuadernos de la UNED), p. 20.

19. Carlos IBÁÑEZ DE ÍBERO, *Carlos V y su política mediterránea*, Madrid, CSIC, Instituto de Estudios Africanos, 1962, p. 19.

20. Peter RASSOW, «Carlos V», p. 23.

21. Este es el resumen de la estancia de Carlos en España: de septiembre de 1517 a mayo de 1520

2.1. NACIMIENTO Y FORMACIÓN

Carlos de Habsburgo nace en Gante (capital de Flandes, hoy Bélgica) el 24 de febrero de 1500. Es hijo de Felipe de Austria, llamado el Hermoso, y de Juana de Castilla.²²

Tiene cinco hermanos: Leonor (1498), Isabel (1501), Fernando (1503), María (1505) y Catalina (1506).²³

En 1504 fallece Isabel la Católica y la sucede su hija Juana. Esta y su esposo deben trasladarse a Castilla para ocupar el trono (ya es 1505). Entonces, Carlos y sus hermanas Leonor, Isabel y María quedan en Malinas (Flandes) bajo el cuidado de su tía Margarita de Austria (casada en primeras nupcias con Juan de Castilla —el heredero de los Reyes Católicos— y en segundas con Filiberto II de Saboya).²⁴ Margarita de Austria es entonces gobernadora de los Países Bajos en nombre de su padre, el emperador Maximiliano I.²⁵

El infante Fernando ya residía en España, bajo la tutela de su abuelo el Católico, y Catalina ya nace en Castilla.

Poco después, en 1506, fallece también su padre, Felipe, heredero de su abuelo Maximiliano de Alemania.²⁶ En ese momento se encomienda la tutela de Carlos a su bisabuela, Margarita de York, viuda de Carlos el Temerario, hasta 1507, cuando la asume de nuevo Margarita de Austria.²⁷

En todo caso, Carlos recibe una formación borgoñona, en el seno de la familia Habsburgo, y es preparado también para acceder al trono imperial que su familia paterna detenta. Por ello recibe una formación afrancesada y usa el idioma galo, por

(2 años y 8 meses), de julio de 1522 a julio de 1529 (7 años), de abril de 1533 a mayo de 1535 (2 años y 1 mes), de diciembre de 1536 a abril de 1538 (1 años y 5 meses), de julio de 1538 a noviembre de 1539 (1 año y 4 meses) y de diciembre de 1541 a mayo de 1543 (1 año y 6 meses) (Bruno ANATRA, «Itinerarios de Carlos V», en Juan Luis CASTELLANO y FRANCISCO SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. III, *Los escenarios del Imperio*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 45). Joseph PÉREZ, *Carlos V*, p. 108. Mario CRESPO LÓPEZ y Óscar PORTUGAL GARCÍA, *El imperio de Carlos V. Cuatro ensayos*, Madrid, Ediciones de la Revista Hidalguía, 2001, p. 61.

22. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V. Las coronas y sus territorios*, Barcelona, Península, 2002, p. 47 (Historia, Ciencia, Sociedad; 336). Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, Madrid, Akal, 1994 (Historia del Mundo para Jóvenes), p. 5.

23. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 47-48.

24. El matrimonio con Juan de Castilla se celebra en 1497, pero él fallece inesperadamente unos seis meses después; ya viuda, en 1501 se casa con Filiberto de Saboya y vuelve a enviudar al cabo de tres años (Henry KAMEN, *Carlos emperador*, p. 17). Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 48-49.

25. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 48-49.

26. Joseph PÉREZ, *Carlos V*, p. 15-16.

27. Joseph PÉREZ, *La revolución de las comunidades de Castilla (1520-1521)*, Madrid, Siglo XXI de España Editores, 1977 (Historia de los Movimientos Sociales), p. 112.

lo que desconoce el castellano hasta su llegada a la Península (tampoco conoce bien el alemán).²⁸

Fallecido su padre, Felipe de Austria, el 17 de octubre de 1506, Carlos es proclamado conde de Flandes bajo la regencia de su tía Margarita.²⁹ Y, como menor de edad, sus tutores son: la misma Margarita de Austria, Adriano Florencio de Utrecht (deán de la Universidad de Lovaina y futuro papa) y Guillermo de Croy, señor de Chièvres (uno de sus padrinos de bautismo y chambelán de palacio).³⁰

Este último se ocupa de formarle «desde muy temprana edad» en «ejercicios físicos, como la cacería, la equitación y toda clase de ejercicios caballerescos». ³¹ De Croy, además, acaba siendo su principal consejero hasta su muerte en 1521.³²

Parece que Carlos sufre desde su juventud ataques de epilepsia, que se reproducen en Zaragoza en 1518 cuando visita esa ciudad para jurar como rey de Aragón.³³

2.2. SUCESIÓN EN LOS REINOS PENINSULARES, MAYORÍA DE EDAD Y PROCLAMACIÓN REAL

El 26 de noviembre de 1504 fallece, pues, Isabel la Católica en Medina del Campo, y en su testamento (del anterior día 12) nombra heredera a su hija Juana y designa a su esposo Fernando gobernador de su reino, atendiendo la enfermedad de su sucesora, cuando menos hasta que su nieto Carlos llegue a cumplir los veinte años.³⁴

A pesar de todo, habrá un conflicto con la nobleza y las ciudades de Castilla en contra de su esposo ya viudo, que se resuelve con la expulsión de Fernando a sus dominios naturales de Aragón, mientras su yerno Felipe de Austria (conocido como Felipe I de Castilla) asume el gobierno del reino. Pero este muere prematuramente en 1506 y Fernando vuelve a Castilla como gobernador hasta su muerte en 1516.³⁵

Mientras, el 5 de enero de 1515 Carlos es reconocido mayor de edad y, como tal, recibe el ducado de Borgoña y es nombrado gobernador de los Países Bajos, previa renuncia de su abuelo Maximiliano y de su tía Margarita.

28. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 54. Guillermo de Chièvres, uno de los dirigentes del partido borgoñón, es el que inicia a Carlos en la alta política (Peter RASSOW, «Carlos V», p. 20).

29. Luis SUÁREZ, *Carlos V. El emperador que reinó en España y América*, Madrid, Ariel y Planeta, 2015, p. 51.

30. Ramón CARANDE, *Carlos V y sus banqueros*, vol. I, Madrid, Sociedad de Estudios y Publicaciones, 1967, p. 26-27. Joseph PÉREZ, *Carlos V*, p. 15-17. Luis SUÁREZ, *Carlos V*, p. 60.

31. Peter RASSOW, «Carlos V», p. 20.

32. Joseph PÉREZ, *Carlos V*, p. 16-17.

33. Carlos IBÁÑEZ DE ÍBERO, *Carlos V y su política mediterránea*, p. 23.

34. Mario CRESPO LÓPEZ y Óscar PORTUGAL GARCÍA, *El imperio de Carlos V*, p. 69. Luis SUÁREZ, *Carlos V*, p. 37.

35. Mario CRESPO LÓPEZ y Óscar PORTUGAL GARCÍA, *El imperio de Carlos V*, p. 70-71.

El 26 de abril de 1515 Fernando dicta un testamento en el que nombra heredera a su hija Juana y deja a su nieto el infante Fernando como gobernador de Castilla y Aragón en caso de incapacidad de la reina y hasta la llegada de su hermano Carlos.³⁶ Pero poco después, en octubre, Carlos manda a su consejero, Adriano de Utrecht, a España para reunirse con su abuelo, Fernando el Católico; y parece conseguir del rey un nuevo testamento otorgado el 22 de enero de 1516 (un día antes de su muerte), en el cual confirma la sucesión de Juana y, por ella, la de Carlos en Castilla y Aragón, aunque él ejerce como gobernador durante la incapacidad de su madre y, en su caso, hasta su muerte. Y mientras Carlos no llega a la Península tras la muerte del rey, Fernando II:

— Deja el gobierno de la Corona de Aragón a su hijo bastardo, Alfonso de Aragón, arzobispo de Zaragoza.

— Y encomienda el gobierno de Castilla al cardenal Cisneros.³⁷

Fernando el Católico, rey de Aragón y gobernador de la Corona de Castilla por razón de la enfermedad de su hija, la reina Juana, fallece en Madrigalejo (Cáceres) al día siguiente.

Además, Fernando II en su testamento también da a su nieto Carlos de Habsburgo unos consejos respecto de sus dominios aragoneses, para mantenerlos con «mucho contentamiento y descanso»:

— «Que no haya mudanza alguna para el gobierno y regimiento de dichos reinos [de Aragón], de las personas del Real Consejo y de los otros oficiales que nos sirven».

— Que «no trate ni negocie las cosas de los dichos reinos sino con personas de los naturales de ellos».

— «Ni que ponga personas extranjeras en el Consejo ni en el Gobierno».

Si así lo hace, añade el rey Católico, mantendrá intacta la fidelidad de sus pueblos y los tendrá siempre «en paz y justicia».³⁸

36. Sobre este testamento y el siguiente y último, véase José Manuel CALDERÓN ORTEGA y Francisco Javier DÍAZ GONZÁLEZ, *El proceso de redacción del último testamento de Fernando el Católico, el 22 de enero de 1516*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2015.

37. En su testamento anterior, de 2 de mayo de 1512, había encargado el gobierno de todos los reinos peninsulares a su otro nieto, Fernando (Joseph PÉREZ, *Carlos V*, p. 23). Mario CRESPO LÓPEZ y Óscar PORTUGAL GARCÍA, *El imperio de Carlos V*, p. 72.

38. Cláusula 31 del testamento otorgado el 22 de enero de 1516 en la Casa de Santa María del monasterio de Guadalupe (Enrique SOLANO CAMÓN, «Significado histórico de la participación de Aragón en las campañas militares de Fernando el Católico: un estado de la cuestión», en *Fernando II de Aragón, el rey Católico*, Zaragoza, Institución «Fernando el Católico», 1996, p. 294). Eliseo SERRANO MARTÍN, «El reino de Aragón en tiempos de Carlos V», en Juan Luis CASTELLANO y Francisco SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, p. 486. Eliseo SERRANO MARTÍN, «Carlos V y el Reino de Aragón», en Gonzalo M. BORRÁS GUALIS y Jesús CRIADO MAINAR (ed.), *La imagen triunfal del emperador. La jornada de la coronación imperial de Carlos V en Bolonia y el friso del Ayuntamiento de Tarazona*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000, p. 44.

Muerto Fernando y aunque este nombra a su nieto gobernador de Castilla y de Aragón mientras viva su madre, en contra del procedimiento constitucional, Carlos se proclama rey «juntamente con la católica reina, mi señora», en la catedral de Santa Gúdula, en Bruselas, el 14 de marzo de 1516.³⁹

Un proceder indebido también por cuanto él es gobernador de los dominios de sus abuelos los Reyes Católicos, pero no rey, pues lo es su madre. Este acto de Bruselas provoca numerosas quejas y hasta cierta violencia institucional en Aragón y Castilla, así como conflictos entre los señores partidarios de Juana I y los de su hijo Carlos.⁴⁰

Incluso fuerza al cardenal Cisneros, gobernador designado por el difunto rey Católico para Castilla, a hacer la proclamación de Carlos para su reino el siguiente 30 de marzo.⁴¹

En todo caso, los dominios hispánicos que Carlos recibe son:

— De la Corona castellana: Castilla, Navarra, los territorios vascos, las islas Canarias, América y las plazas de Melilla, Orán, Peñón de Vélez, Bujía y Trípoli.

— De la Corona de Aragón: Aragón, Valencia, Mallorca, Cataluña, Nápoles, Sicilia, Cerdeña y otras posesiones africanas.

Sin embargo, la prolongada ausencia del nuevo monarca desde la muerte de su abuelo y el evidente vacío de poder causan problemas en sus dominios hispánicos: por una parte, la nobleza quiere recuperar un poder que de hecho hace tiempo que ha perdido (con los Reyes Católicos); el campesinado, por su parte, se rebela contra los señores; y algunas ciudades se enfrentan por sus intereses comerciales e industriales.⁴²

Especialmente, las ciudades castellanas requieren al final al rey para que convoque Cortes, con la amenaza de hacerlo y reunirse ellas sin su presencia.⁴³

2.3. LLEGADA A LA PENÍNSULA. CASTILLA

Carlos I llega a la península Ibérica el 19 de septiembre de 1517. Desembarca en el puerto de Tazones, en Asturias. Parece que debía haberlo hecho en Santander, pero por un error de cálculo de sus oficiales acaba en Asturias.⁴⁴

39. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 59. Joseph PÉREZ, *Carlos V*, p. 21.

40. En Castilla incluso se está al borde de la guerra civil, que el cardenal Cisneros quiere evitar, como consigue (Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, Ángel RODRÍGUEZ SÁNCHEZ y Jaime CONTRERAS, *Historia de España. La época de Carlos V y Felipe II. La España del siglo XVI*, Madrid, Espasa-Calpe, 1999, p. 79-80.

41. Enrique SOLANO, «Las Cortes de Aragón: de Fernando el Católico a Carlos V (1490-1530)», en Ernest BELENGUER CEBRIÀ (COORD.), *De la unión de coronas al Imperio de Carlos V*, vol. I, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 401.

42. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 59-60.

43. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 59-60.

44. Parece que fueron los pilotos vizcaínos de su nave los que se equivocaron de rumbo (Ricardo

Viene con su hermana Leonor, con Guillermo de Croy y con su canciller, Jean Sauvage, además de una nutrida corte. Por otra parte, su tutor, Adriano de Utrecht, ya se halla en España desde 1515 como su agente especial.⁴⁵

El cardenal Cisneros muere de repente el 8 de noviembre, precisamente durante su viaje al norte, a Asturias, para recibir al rey.⁴⁶

Carlos llega, no obstante, con sus asesores flamencos y con dos acompañantes castellanos, su limosnero y un capellán, a los que él mismo añade otros aragoneses y hasta judíos conversos. Todo ello causa un gran descontento entre los castellanos, pues su presencia es escasísima, casi nula, en la nueva corte real.⁴⁷ Y pronto reparte distintas prebendas, rentas y privilegios entre sus amigos; por ejemplo, Adriano de Utrecht recibe el obispado de Tortosa, y Chièvres, el cargo de «contador mayor de Castilla», mientras que su sobrino Guillermo de Croy es nombrado arzobispo de Toledo (con dieciséis años).⁴⁸

El 13 de septiembre el rey entra en Valladolid, donde es recibido por los preladados, caballeros y representantes de las ciudades reales castellanas.⁴⁹

Pocas semanas después, el 4 de noviembre de 1517, Carlos llega a Tordesillas para visitar a su madre, Juana, y allí conoce a sus hermanos Fernando y Catalina. En ese momento también decide que Fernando se traslade e instale en Flandes; es una primera medida frente a los partidarios del infante que lo prefieren como rey, pues es el único que ha recibido educación y formación españolas con el difunto Fernando el Católico.⁵⁰

Desde Tordesillas, Carlos I convoca cortes para Castilla, en la misma ciudad vallisoletana; y las inaugura en enero de 1518. En ellas, Carlos, tras debatir con qué fórmula puede ser jurado, pues su madre aún vive, finalmente lo es como rey «jun-

GARCÍA CÁRCEL, Ángel RODRÍGUEZ SÁNCHEZ y Jaime CONTRERAS, *Historia de España*, p. 81). Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciana*, p. 251-252.

45. Ricardo GARCÍA CÁRCEL, Ángel RODRÍGUEZ SÁNCHEZ y Jaime CONTRERAS, *Historia de España*, p. 82. John ELLIOT, *La España imperial. 1469-1716*, Londres, Vicens Vives, 1963, p. 152 (este autor considera a Carlos como un pelele «en las manos de su gran chambelán Chièvres»). Enrique SOLANO, «Las Cortes de Aragón», p. 404.

46. Ricardo GARCÍA CÁRCEL, Ángel RODRÍGUEZ SÁNCHEZ y Jaime CONTRERAS, *Historia de España*, p. 82.

47. John ELLIOT, *La España imperial*, p. 150.

48. John ELLIOT, *La España imperial*, p. 152-153. Hay otros nombramientos eclesiásticos discutidos: a Luis Marliano como obispo de Tuy, al cardenal de Salzburgo como obispo de Cartagena y al cardenal de Lieja como arzobispo de Valencia (Mario CRESPO LÓPEZ y Óscar PORTUGAL GARCÍA, *El imperio de Carlos V*, p. 75).

49. Son las ciudades de Burgos, León, Toledo, Sevilla, Granada, Córdoba, Murcia, Jaén, Segovia, Salamanca, Soria, Zamora, Ávila, Cuenca, Toro, Madrid, Guadalajara y la misma Valladolid (Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciana*, p. 251-252).

50. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 16-17. Henry KAMEN, *Carlos emperador*, p. 43.

tamente con su madre», Juana, insistiéndose en que es proclamado «en nombre de ella».⁵¹ Además, recibe un servicio de seiscientos mil ducados para tres años.⁵²

2.4. MATRIMONIO Y DESCENDENCIA

El emperador contrae matrimonio en Sevilla el 3 de marzo de 1526 con Isabel de Portugal, hermana de Jorge III e hija del rey Manuel y de la reina María (hija esta, a su vez, de los Reyes Católicos).⁵³

De este matrimonio nacen tres hijos: Felipe en 1527 (futuro rey Felipe II de Castilla y I de Aragón), Juana en 1528 (que se casará con el príncipe Juan de Portugal) y María en 1535 (que contraerá matrimonio con Maximiliano II de Habsburgo).⁵⁴ Entre ellos nacen y mueren prematuramente otros dos hijos: Juan y Fernando.⁵⁵ Pero la emperatriz fallece en 1539.⁵⁶

Además, Carlos tiene dos hijos naturales que llega a reconocer: Margarita de Parma o de Austria (nacida en 1522, antes de casarse) y Juan de Austria (que nace en 1547, cuando Carlos ya es viudo).⁵⁷

2.5. LOS DOMINIOS DE LOS HABSBURGO Y EL IMPERIO

El 12 de febrero de 1519 muere Maximiliano I de Alemania. En ese momento, su nieto, Carlos I, se encuentra en Barcelona; y desde ahí inicia su campaña como candidato a sucederle en el Imperio.⁵⁸

51. El día 7 de enero el nuevo obispo de Tortosa, Adriano de Utrecht, celebra una misa pontifical en el monasterio de San Pablo, en la ciudad de Valladolid (Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciàna*, p. 251-252).

52. John ELLIOT, *La España imperial*, p. 157. Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciàna*, p. 251-252. Eliseo SERRANO MARTÍN, «Carlos V y el Reino de Aragón», p. 45-46.

53. La novia es tía de Carlos, por lo que este consigue la necesaria dispensa papal. El 17 de octubre de 1525 se habían firmado las capitulaciones matrimoniales, por las cuales, y entre otros acuerdos, ella aportaba como dote 900.000 doblas de oro (que de hecho se utilizaron para saldar las deudas que se tenía con Portugal) (Luis SUÁREZ, *Carlos V*, p. 133). Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 7.

54. Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciàna*, p. 262.

55. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 7.

56. Robert RICARD, «Carlos V, cristiano», p. 29.

57. Antes de contraer matrimonio y después de enviudar, respectivamente (Robert RICARD, «Carlos V, cristiano», p. 29).

58. Luis SUÁREZ, *Carlos V*, p. 72. Ricardo GARCÍA CÁRCEL, Ángel RODRÍGUEZ SÁNCHEZ y Jaime CONTRERAS, *Historia de España*, p. 84. Peter RASSOW, «Carlos V», p. 21.

Sin poder desplazarse a Valencia para jurar también como monarca de ese reino, abandona Barcelona con dirección a la Coruña, donde convoca cortes en Santiago para el 22 de abril, y desde allí el 20 de mayo embarca hacia Alemania.⁵⁹

En todo caso, a la muerte de Maximiliano I y dejando al margen el Imperio, Carlos reúne bajo su corona en Europa, junto con sus dominios peninsulares, inmensos territorios procedentes de diferentes herencias, sin perjuicio de otros que adquirirá en los siguientes veinte años. Destacamos los que recibe de sus abuelos paternos:

— De su abuela paterna, María de Borgoña: los Países Bajos, Flandes, el Franco Condado, el condado de Artois, los ducados de Luxemburgo, de Nevers y de Rethel.

— De su abuelo paterno: Austria, el condado de Tirol, las regiones de Kitzbühel y Rathenberg, y los condados de Gorizia, Carriola y Estiria.⁶⁰

Carlos presenta, pues, su candidatura como nuevo emperador, aunque tiene en contra a franceses, ingleses, venecianos y al papado. Además, opta con otros candidatos: Francisco I de Francia, que a partir de este momento se convierte en su principal enemigo, y Enrique VIII de Inglaterra.⁶¹

Ya el 28 de junio de 1519 los electores proclaman por unanimidad a Carlos nuevo emperador del Sacro Imperio Germánico, en la iglesia de San Bartolomé, en Frankfurt.⁶²

Y, como nuevo emperador, recaen bajo su soberanía: los estados alemanes, Italia del Norte (excepto Venecia), la Confederación Helvética, la Provenza y el Delfinado.⁶³

Carlos asume el trono con el mismo nombre y el nominal V. Y, ya tras la proclamación, procede la coronación, que además y según la tradición es triple.

Para poder cubrir los gastos que va a causar todo ello, el rey convoca nuevas cortes, ahora en Santiago de Compostela, ciudad cercana a la Coruña, desde donde piensa finalmente embarcar para Alemania. Estas nuevas cortes se inauguran el 1 de abril de 1520.⁶⁴

59. Carlos IBÁÑEZ DE ÍBERO, *Carlos V y su política mediterránea*, p. 29-30.

60. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 23 y 35.

61. Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, Ángel RODRÍGUEZ SÁNCHEZ y Jaime CONTRERAS, *Historia de España*, p. 84. Gonzalo M. BORRÁS GUALIS y Jesús CRIADO MAINAR, «Entre Italia y España: los ecos artísticos de la coronación imperial de Bolonia», en Gonzalo M. BORRÁS GUALIS y Jesús CRIADO MAINAR (ed.), *La imagen triunfal del emperador*, p. 19. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 85.

62. Los electores son: los arzobispos de Maguncia, Colonia y Tréveris, el rey de Bohemia, el duque de Sajonia, el margrave de Brandenburgo y el conde palatino del Rin (Joseph PÉREZ, *Carlos V*, p. 38-39). Gonzalo M. BORRÁS GUALIS y Jesús CRIADO MAINAR, «Entre Italia y España», p. 19. Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciana*, p. 256. Joseph PÉREZ, *La revolución de las comunidades*, p. 131. Algunos autores se refieren a los cuantiosos sobornos que hubieron de desembolsar, entre otros, por la archiduquesa Margarita, su tía (Henry KAMEN, *Carlos emperador*, p. 49).

63. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 25.

64. John ELLIOT, *La España imperial*, p. 157.

Finalmente, la primera coronación imperial, por el arzobispo de Colonia, se celebra el 23 de octubre de 1520 en la Capilla Palatina de Aquisgrán, donde se impone a Carlos la corona de Carlomagno, con su espada, «el anillo, el orbe y el cetro». Con esta primera coronación se atribuye a Carlos el título de rey de los romanos.⁶⁵

La segunda coronación, según la tradición, debería realizarse en la Lombardía (históricamente en Pavía, pero también podía ser en Monza o en Milán), para imponerle la corona de hierro de los lombardos. Y la tercera coronación ya procedía celebrarla en Roma, por el papa.⁶⁶

Pero estos dos últimos actos solemnes deberán esperar unos años, por los conflictos que se están suscitando con los luteranos y también con Francia por el control de Italia.

Por otra parte, el 9 de enero de 1522 el cónclave de cardenales elige como nuevo pontífice a Adriano de Utrecht, que asciende a la silla de Pedro como Adriano VI. No parece que Carlos I hubiera intervenido en la elección, ni que la misma le gustase. De todas maneras, el pontificado de Adriano fue muy corto, poco más de un año. De él puede destacarse la bula papal *Eximiae devotionis affectus*, de 1523, por la que se otorga al rey el privilegio de presentar candidatos para ocupar abadías y prelacías en sus dominios hispánicos, como ya hacían los reyes españoles desde 1486 con los obispos.⁶⁷

Al final, los franceses sufren una derrota en 1525, en Pavía, y Francisco I de Francia es detenido. En consecuencia, los españoles ocupan el Milanesado. Y el 14 de enero de 1526 se firma el Tratado de Madrid, por el que Francia renuncia al ducado de Borgoña y Carlos V hace lo propio con Nápoles y Milán, y también se acuerda liberar a Francisco I. Sin embargo, una vez fuera de la prisión, el monarca galo reniega de sus compromisos con el apoyo del papa Clemente VII (de la familia Médici), con quien forma la Liga de Cognac.

La reacción de Carlos no se hace esperar y su ejército entra en Roma el 8 de mayo de 1527; es el tristemente célebre saco de Roma, pues la ciudad es brutalmente saqueada, con violaciones, numerosos actos vandálicos, etc. El papa se refugia en Sant Angelo y al final huye de Roma.⁶⁸

Hasta que el pontífice y el emperador firman la llamada Paz de Barcelona el 29 de junio de 1528, con la que se acuerda la coronación imperial de Carlos por el mismo

65. Luis SUÁREZ, *Carlos V*, p. 90-91.

66. Guillermo REDONDO VEINTEMILLAS y Diego NAVARRO BONILLA, «La coronación imperial de 1530 en Bolonia», en Gonzalo M. BORRÁS GUALIS y Jesús CRIADO MAINAR (ed.), *La imagen triunfal del emperador*, p. 91-95. Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciàna*, p. 257.

67. De hecho, este privilegio lo concedió Inocencio VIII a los Reyes Católicos en 1486, y ahora se amplía a prelacías y abadías (Luis SUÁREZ, *Carlos V*, p. 96). Ángel FERNÁNDEZ COLLADO, *Historia de la Iglesia en España. Edad Moderna*, Toledo, Instituto Teológico San Ildefonso, 2007, p. 35.

68. Luis SUÁREZ, *Carlos V*, p. 148-149.

papa en Bolonia. Y, respecto de Francia, Margarita de Austria (tía de Carlos) y Luisa de Saboya (madre de Francisco) conciertan la Paz de Cambrai o de las Damas el 5 de julio de 1529, según la cual Carlos renuncia a Borgoña y, a cambio, Francisco I reconoce su soberanía sobre Nápoles, Milán, Génova, Flandes y Artois.⁶⁹

Ahora deberá prepararse y celebrarse la coronación imperial pendiente. Se pacta que sea en Bolonia y no en Roma, por los recientes hechos del saqueo y el recuerdo aún vivo de los desmanes de las tropas imperiales.⁷⁰

Para ello, el rey parte de Barcelona el 27 de julio de 1529 y embarca en Palamós el 1 de agosto en dirección a Génova. Allí llega el 11 de agosto y ya por tierra sigue su camino por Piacenza, Parma, Reggio, Módena y Bolonia, adonde llega el 5 de noviembre siguiente.

El papa ya había llegado el 23 de octubre anterior. Aun así, la coronación —mejor dicho: la doble coronación pendiente— deberá esperar a febrero de 1530: el día 22 se celebra en la capilla del palacio Pubblico, en privado, la imposición de la corona de hierro de los lombardos (traída desde Monza, donde se guardaba) por el cardenal Farnese; y el siguiente 24 de febrero, festividad de san Matías, tiene lugar la coronación pontificia, coincidiendo con el treintavo aniversario del emperador, y se celebra en la iglesia de San Petronio.⁷¹

En esos cuatro meses en Bolonia, el papa y el emperador tuvieron tiempo suficiente para conocerse, con encuentros al máximo nivel, y para tratar acerca de sus temas de máximo interés y preocupación: los turcos y los luteranos.

3. LA MONARQUÍA DE CARLOS I

Jover define la monarquía de Carlos como una «amalgama de elementos germánicos, borgoñones, hispánicos e italianos» y «una pluralidad de sociedades concretas cuya soberanía ha venido a recaer en la persona de Carlos V a través de estirpes, de unas dinastías».⁷²

69. Gonzalo M. BORRÁS GUALIS y Jesús CRIADO MAINAR, «Entre Italia y España», p. 20-22. Bolonia pertenece a los Estados Pontificios desde 1506. Joseph PÉREZ, *Carlos V*, p. 99.

70. Guillermo REDONDO VEINTEMILLAS y Diego NAVARRO BONILLA, «La coronación imperial de 1530 en Bolonia», p. 95.

71. Gonzalo M. BORRÁS GUALIS y Jesús CRIADO MAINAR, «Entre Italia y España», p. 23-27. Mercedes SERRANO MARQUÉS, «Las otras coronaciones. Representaciones de la jornada de Bolonia en los palacios italianos», en Gonzalo M. BORRÁS GUALIS y Jesús CRIADO MAINAR (ed.), *La imagen triunfal del emperador*, p. 121-123.

72. José María JOVER, «Sobre la política exterior de España en tiempo de Carlos V», en *Carlos V (1500-1558). Homenaje*, p. 113-114.

Pero, sobre todo, como unas sociedades «con unas formas políticas basadas en un dualismo monárquico estamental, [...] con un grado de evolución distinto, y cada una con sus tradiciones nacionales distintas, y en sí con unas dinastías peculiares».⁷³

Se trata, pues, de distintas herencias: alemana, española y de los Países Bajos. Y aun la española es doble: la castellana (en la Península y los dominios de ultramar) y la aragonesa (también peninsular y mediterránea).

Esta diversidad de posesiones obliga al monarca a fijar un motivo —o un objetivo, mejor dicho— que, por encima de los intereses particulares de cada dominio, pueda convertirse en un verdadero nexo de unión entre todos.⁷⁴ Un objetivo que pueda considerarse común y que pueda reunir entorno a él mismo a todos sus súbditos, manteniéndolos unidos bajo una misma corona; y el rey lo encuentra en una nueva concepción de su monarquía imperial, cuyo fin esencial es la defensa de la fe frente al invasor turco y la reforma luterana. Y al emperador le corresponde la dirección del mundo cristiano frente a esos importantes enemigos, en tanto que superior de todos los príncipes cristianos, como autoridad suprema temporal de la «*Universitas christiana*».⁷⁵

En la creación de esta nueva monarquía participan e influyen de distinto modo estos dos personajes: Erasmo de Rotterdam, que promueve reforzar la tradición cristiana y establecer una paz universal para la renovación espiritual de la sociedad,⁷⁶ y el nuevo canciller Mercurio de Gattinara, quien defiende a Carlos como señor y emperador de todo el orbe y defiende el establecimiento de una monarquía universal.⁷⁷

Precisamente en las Cortes catalanas de 1519, donde se le jura como conde de Barcelona, los estamentos le recriminan que use el título de emperador antepuesto al de rey, que es el que le corresponde en la Corona de Aragón. Y su respuesta es que lo hace así porque «el Imperio precede a las otras dignidades seculares, por ser la más alta y sublime dignidad que Dios instituyó en la tierra».⁷⁸

73. José María JOVER, «Sobre la política exterior de España», p. 114-115.

74. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 27.

75. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 27.

76. A la muerte de Fernando el Católico, Erasmo escribe un libro para Carlos, *Institutio principis christiani*, obra publicada en Basilea en 1516, que contiene una especie de programa político para su reinado (Luis SUÁREZ, *Carlos V*, p. 21).

77. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 30. Erasmo de Rotterdam estuvo a punto de ser nombrado arzobispo de Zaragoza. Uno de sus seguidores, Pedro Cerbuna (natural de Fonz, en Huesca), financia con parte de su patrimonio la construcción de un estudio general en Zaragoza creado por el rey en 1542 (entonces él era el vicario general de la archidiócesis) y en 1585 es consagrado obispo de Tarazona, donde funda el seminario de San Gaudosio y un colegio de jesuitas (Eliseo SERRANO MARTÍN, «El reino de Aragón en tiempos de Carlos V», p. 498-500). Gattinara sustituye desde 1518 a Jean Suvage, fallecido en Zaragoza, donde se encuentra acompañando a Carlos I en su jura (Enrique SOLANO, «Las Cortes de Aragón», p. 404).

78. Mario CRESPO LÓPEZ y Óscar PORTUGAL GARCÍA, *El imperio de Carlos V*, p. 80.

Sea como fuere, lo cierto es que la inmensidad de sus dominios obliga a Carlos a establecer una determinada organización de gobierno que, entre otras cosas, asegure su autoridad y el cumplimiento de sus mandatos.

A dichos efectos, en principio el emperador divide sus posesiones en tres zonas: Países Bajos, el Sacro Imperio y la península Ibérica e Italia. Luego, en cada una de esas zonas nombra un lugarteniente o gobernador general (también llamado regente); cargos que recaen normalmente en miembros de la familia real y que cuentan con sus asesores y consejeros en cada territorio.⁷⁹

El emperador sustenta el poder absoluto, pero los gobernadores generales gozan de cierta autonomía; hay quien habla de descentralización política y administrativa. Por lo que se refiere al Imperio, en 1522 Carlos, en Bruselas, encomienda su gobierno a su hermano Fernando, quien además recibe el título de príncipe de Tirol y se convierte en rey de Bohemia y Hungría por matrimonio; aún en 1531, en Aquisgrán, el emperador le nombra rey de los romanos, un título que conlleva el derecho a la sucesión en la Corona imperial.⁸⁰

Para los Países Bajos, el rey nombra lugarteniente general a su tía Margarita de Austria; y cuando abandona España en 1529, designa a la emperatriz Isabel regente de los reinos peninsulares.⁸¹

Ya específicamente para los territorios americanos, introduce allí la institución aragonesa del virreinato.⁸²

4. LAS CORONAS DE CASTILLA Y DE ARAGÓN

Carlos recibe simultáneamente ambas coronas de Castilla y de Aragón, que ya en un principio se distinguen por su distinta proyección política exterior:

— Castilla, «asomada al Cantábrico», se relaciona y comercia con Inglaterra, Flandes, Bretaña, Gascuña y Francia en general; y, además, desde el descubrimiento de América su actividad se orienta hacia esta por el Atlántico y desde Andalucía.

79. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón de Carlos V a Felipe II. Las instrucciones a los virreyes bajo la regencia de la princesa Juana (1554-1559)*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000 (Colección Histórica), p. 18-19.

80. Fernando se casa con Ana de Hungría, hermana del entonces rey Luis de Hungría; fallecido este sin descendencia, le sucede su hermana en 1527 (Henry KAMEN, *Carlos emperador*, p. 45 y 124). Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 37. Carlos encomienda el gobierno del Imperio a su hermano tras dominar el levantamiento comunero en Austria (Karl FRIEDRICH RUDOLF, «Entre mito e historia: Carlos V y la monarquía habsbúrgica en el siglo XIX», en José MARTÍNEZ MILLÁN y Carlos REYERO (coord.), *El siglo de Carlos V y Felipe II*, p. 330-331). Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 22.

81. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 26.

82. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 26.

—Aragón tiene como ámbito de actuación política y económica el Mediterráneo occidental, convertido en una especie de «lago catalán» con la conquista de Mallorca, Sicilia, Cerdeña y Nápoles. En este caso, además, ese dominio marítimo especialmente mercantil es fuente de numerosos conflictos con Francia y los estados italianos.⁸³

Dos coronas, por otra parte, unidas con los Reyes Católicos a la manera y según los principios jurídicos, en definitiva, de la Corona de Aragón: una unión personal, dinástica, de unos reinos distintos que conservan su organización.⁸⁴

Y no hay que olvidar que, al margen del Imperio, esa monarquía hispánica cuenta «con un poder excepcionalmente fuerte y con [fuertes e importantes] intereses extra-peninsulares» con Castilla; y ello a su vez —es evidente— causa ciertos desequilibrios entre las antiguas potencias peninsulares a favor de Castilla,⁸⁵ entre otras razones, es obvio, por sus mayores recursos económicos. De esta manera, la Corona castellana se convierte en sí en «cabeza d'estos reinos» peninsulares.⁸⁶

Ese poder económico, es cierto, también revierte en la Corona aragonesa e incluso en Navarra en el reinado de Carlos I, por ese concepto unitario en lo político. Y, así, Castilla se implica también en las guerras contra Francia para la defensa de las fronteras pirenaicas de esos otros reinos; y en particular con Cataluña, con la construcción de sus instalaciones militares en Perpiñán, el Rosellón y Rosas, entre otras.⁸⁷

Al poco de acceder al trono con su madre, el 30 de septiembre de 1518 Carlos I ordena al tesorero real de Castilla, en nombre suyo y en el de doña Juana, que abone veinte mil ducados, necesarios para mantener los ejércitos del Rosellón y de Cataluña.⁸⁸

Puede afirmarse, en definitiva y de alguna manera, que Aragón queda sometido a la «progresiva hegemonía política de Castilla».⁸⁹ Y en este sentido puede hablarse, en

83. José María JOVER, *Carlos V y los españoles*, Madrid, SARPE, 1985 (Biblioteca de la Historia), p. 39.

84. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «La Corona de Aragón dentro de la monarquía hispánica de los Habsburgo», separata de *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón «La Corona de Aragón en el siglo XVI»*, Valencia, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia, 1967, p. 10. La Corona de Aragón es a su vez la unión de «tres países dotados de administración, leyes y costumbres diversas, intransigentes en la defensa y en la conservación de sus privilegios» (Jaume VICENS VIVES, *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Destino i Edicions 62, 1984 (Llibres a Mà; 9), p. 120).

85. José María JOVER, «Sobre la política exterior de España», p. 122.

86. Ramón CARANDE, *Carlos V y sus banqueros*, vol. II, p. 204. José María JOVER, «Sobre la política exterior de España», p. 122.

87. La Tesorería Real castellana paga hasta los haberes del virrey de Aragón (José María JOVER, «Sobre la política exterior de España», p. 122-123).

88. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «Política de Carlos V en Cataluña», en *Carlos V (1500-1558). Homenaje*, p. 259.

89. José María JOVER, *Carlos V y los españoles*, Madrid, Rialp, 1963, p. 49. José María JOVER, «Sobre la política exterior de España», p. 127. Castilla deviene, en definitiva, la potencia peninsular preponderante, como afirma Joseph PÉREZ, *La revolución de las comunidades*, p. 51.

palabras de Jover, de la construcción de una idea castellanocéntrica y, así, centralista, que de hecho acaba imponiéndose en la monarquía española en base a estos principios:

— Conveniencia de que el rey resida en Castilla: allí se fijará el centro de la corte, sin perjuicio de que pueda desplazarse por sus otros dominios.

— Establecimiento de una administración financiera que distribuya los recursos de los reinos según sus necesidades.

— Deber de mantener en paz los reinos, observando sus constituciones, respetando sus instituciones, evitando el agravio entre ellos y promoviendo la interrelación entre todos ellos.⁹⁰

En ese contexto y por lo que se refiere a la Corona de Aragón, a esta se le atribuye una doble función en esa nueva monarquía peninsular: ser una base financiera de primer orden, acorde con su desarrollo y expansión económica por el Mediterráneo (con sus puertos y sus rutas tradicionales); y asimismo, mediante el control del litoral, garantizar la seguridad meridional de las costas peninsulares frente a los enemigos y los piratas extranjeros, así como asegurar la correcta comunicación marítima sobre todo con Sicilia y Nápoles.⁹¹

A pesar de todo ello, lo cierto es que Castilla «va a ver, no sin resistencia» y a pesar de ser el más «sólido fundamento económico de la política continental del emperador», que este no actuará siempre de acuerdo con los intereses atlánticos y americanos de los castellanos.⁹²

Aun con sus recursos y su uso en el mismo Imperio, Castilla, primera potencia peninsular, acaba siendo relegada a un segundo plano en un gobierno real que se le escapa.⁹³ Por ello, los procuradores en las Cortes de Segovia de 1532 y las ciudades castellanas insisten en que el rey de Castilla no conoce superior en lo temporal, por lo que rechazan la autoridad imperial (y, por tanto, el Imperio, algo extraño a su naturaleza y condición) y asimismo reivindican que sus recursos han de revertir únicamente en su reino. Se llega a tal situación de enfrentamiento con el rey que las Cortes niegan tener ninguna obligación de socorrer al Imperio frente al enemigo turco, aunque también sea por la defensa de la fe.⁹⁴

Al final, para controlar la situación en Castilla y dadas sus ya largas ausencias, el emperador designa gobernador a Adriano de Utrecht; y seguramente por ello, para reforzar su autoridad y perseguir la divergencia, en una de sus primeras actuaciones unifica y crea un único y común inquisidor general para Castilla y Aragón.⁹⁵

90. José María JOVER, *Carlos V y los españoles*, p. 157.

91. José María JOVER, *Carlos V y los españoles*, p. 157 y 165.

92. José María JOVER, *Carlos V*, p. 49.

93. Mario CRESPO LÓPEZ y Óscar PORTUGAL GARCÍA, *El imperio de Carlos V*, p. 63.

94. Mario CRESPO LÓPEZ y Óscar PORTUGAL GARCÍA, *El imperio de Carlos V*, p. 63-64.

95. Juan Carlos DOMÍNGUEZ NAFRÍA, «Carlos V y los orígenes de la polisindia hispánica», en Ernest BELENGUER CEBRIÀ (coord.), *De la unió de coronas*, p. 513.

En todo caso, Carlos precisa de una estructura de gobierno que refuerce y asegure su autoridad en todos sus dominios germánicos e hispánicos, no solo ante sus súbditos, sino también frente al resto de príncipes cristianos. Y ahí tendrá una especial importancia Mercurio Gattinara.⁹⁶

La monarquía de Carlos V, compuesta por numerosos reinos, se caracteriza por tener «unos objetivos propios y autónomos», además de los particulares de cada reino. Por eso hubo de establecer un gobierno que procurare «el equilibrio entre los intereses de todos, pues no era viable un gobierno que no atendiera a los mismos y respetara los diferentes ordenamientos jurídico-públicos vigentes en las distintas posesiones que gobernaba».⁹⁷

El propio canciller Gattinara afirmaba que cada reino o cada país debía gobernarse según sus leyes, sus constituciones y sus costumbres, e incluso señaló que si se infringían ello supondría «engendrar conmociones».⁹⁸

Por otra parte, el mismo «gran canciller de todas las tierras y reinos del rey» observa la existencia de ciertos paralelismos institucionales y de organización de la Corona de Aragón con los otros territorios flamencos y borgoñones (compuestos por diversas tierras y con distintas instituciones afines, en particular las Cortes Generales en Aragón con respecto a los estados provinciales y generales de los Países Bajos). Y además constata su mejor organización, con un aparato burocrático mejor formado en el Consejo de Aragón respecto del de Castilla (creado por Fernando el Católico).⁹⁹

En ese contexto, Carlos I confirma y ratifica en 1522 la creación del Consejo de Aragón, que entonces pasa a denominarse Sacro y Real Consejo de los Reinos de la Corona de Aragón.¹⁰⁰ Y el mismo Gattinara se convierte también en su nuevo canciller.¹⁰¹

96. Le sustituye a la muerte del canciller Jean de Sauvage. John ELLIOTT, «Monarquía compuesta y monarquía universal en la época de Carlos V», en Juan Luis CASTELLANO y FRANCISCO SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. V, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 707-708. Enrique SOLANO, «Las Cortes de Aragón», p. 404.

97. Juan Carlos DOMÍNGUEZ NAFRÍA, «Carlos V y los orígenes de la polisinodía hispánica», p. 500.

98. Federico CHABOD, *Carlos V y su imperio*, México, Fondo de Cultura Económica, 1992, p. 92.

99. Para Elliott, «la asociación de diversos territorios de Carlos V era semejante a la asociación de los territorios que habían formado en la Edad Media, la federación de la Corona de Aragón» (John ELLIOTT, *La España imperial*, p. 176).

100. El Consejo de Aragón es creado por Fernando II por la Pragmática de 14 de noviembre de 1494; y el 16 de abril de 1522, hallándose en Bruselas, Carlos I dicta una resolución en la que reproduce la de su abuelo de 1494 y reordena el Consejo asignándole funciones de justicia y convirtiendo a Gattinara en su presidente (Jon ARRIETA ALBERDI, *El Consejo Supremo de la Corona de Aragón (1494-1707)*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1994, p. 72-99).

101. El rey no se opone y parece adaptarse mejor al modelo de la Corona de Aragón, quizás por su tradición flamenca (Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 105-106). En el caso de Castilla no puede hacer lo mismo (su Consejo lo dirige Francisco de los Cobos), pero a Gattinara el nuevo cargo le permite controlar mejor la política italiana (Jon ARRIETA ALBERDI, *El Consejo Supremo*, p. 100). Juan Carlos DOMÍNGUEZ NAFRÍA, «Carlos V y los orígenes de la polisinodía hispánica», p. 513.

Asimismo, se constituye un nuevo gobierno real central, que ejercerán los secretarios del rey y sus consejos, lo que da lugar a una organización peculiar que conocemos como polisnodial: un conjunto de consejos, órganos distintos, que se erigen en el núcleo de la organización política y administrativa de la Corona.¹⁰²

Una estructura que queda definida e institucionalizada durante una estancia del rey en España, la más larga de su reinado, entre 1522 y 1529.¹⁰³

Así, se distinguen esencialmente cuatro tipos de consejos, según sus atribuciones y su naturaleza:

— Los que tienen competencia sobre toda la monarquía: de Estado (creado en 1521), Guerra e Inquisición.

— Los de gobierno territorial, que son los de Castilla, Aragón, Indias y Navarra.

— Otros cuyas funciones se centran preferentemente en Castilla: los de Hacienda (se crea en 1524), Cruzada y Órdenes (que se crea en 1523). Los dos últimos también ejercen en Aragón.

— Y los llamados consejos de Cámara de Castilla y las Indias (este último se crea en 1524).

De todos estos consejos, de hecho solo el de Estado, el de Guerra, el de Hacienda, el de Órdenes Militares y el de Indias son creados por Carlos I, y los dos primeros son los únicos que él preside.¹⁰⁴

El Consejo de Estado se constituye a partir de una sala del Consejo Real, «para tratar los asuntos de política internacional y las cuestiones que superaban el marco estricto de los otros consejos».¹⁰⁵

El Consejo de Hacienda se crea también desde el Consejo Real con el objeto de racionalizar la política de gastos públicos y para centralizar el control hacendístico de todo el Imperio. De hecho, este consejo es creado por Gattinara inicialmente para Castilla, pero finalmente controla las finanzas de toda la monarquía.

Y el resto de consejos están ya creados, excepto los de Flandes, Italia y Portugal, y el de Cámara de Indias lo crea Felipe II (I de Aragón), aunque en el reinado de su padre.¹⁰⁶

En lo relativo al Consejo de Italia, cabe apuntar que con él la Corona de Aragón pierde el control de unos dominios históricamente vinculados a ella, lo que denota también su pérdida de influencia en la monarquía.

102. Juan Carlos DOMÍNGUEZ NAFRÍA, «Carlos V y los orígenes de la polisnodia hispánica», p. 501.

103. Juan Carlos DOMÍNGUEZ NAFRÍA, «Carlos V y los orígenes de la polisnodia hispánica», p. 513. El año anterior, en una dieta celebrada en Worms con sus súbditos del Imperio, también crea el Consejo de Regencia (Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 21).

104. Juan Carlos DOMÍNGUEZ NAFRÍA, «Carlos V y los orígenes de la polisnodia hispánica», p. 505.

105. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 24-25.

106. Juan Carlos DOMÍNGUEZ NAFRÍA, «Carlos V y los orígenes de la polisnodia hispánica», p. 513. John ELLIOT, *La España imperial*, p. 157 y 183. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «La Corona de Aragón», p. 18.

Además, Gattinara reforma el Consejo de Castilla, que, de hecho, es el órgano de gobierno real más importante, y crea la llamada Cámara de Castilla (conocida finalmente como un consejo más) con el objetivo de asesorar al rey en el patronazgo real de la Iglesia y para el nombramiento de jueces y altos cargos administrativos.¹⁰⁷

Y, desarrollando la estructura virreinal de la Corona de Aragón, se introduce en la misma Corona de Castilla. Así, al final se crean nueve virreinos para la Corona de Aragón, Navarra y los dominios americanos: Aragón, Cataluña, Valencia, Navarra, Cerdeña, Sicilia, Nápoles, Nueva España y Perú.¹⁰⁸

5. LA CORONA DE ARAGÓN Y CARLOS I

Como afirma Buyreu, «frente a la debilidad institucional ante la autoridad real en Castilla, la Corona de Aragón constituye un dominio más conflictivo y complicado a la hora de gobernar con derecho propio».¹⁰⁹ Y esta circunstancia juridico-institucional, más su escasez de recursos (comparada con Castilla), hace que la Corona de Aragón acabe quedando relegada a un segundo término.

Aun así, como ya se apuntaba, sus fueros, sus privilegios y sus libertades eran la pieza clave de un sistema constitucional asentado sobre el principio del pactismo entre el rey y los estamentos, y además limitaban considerablemente el poder regio, pues el monarca estaba en principio obligado a observar el ordenamiento vigente.¹¹⁰

O, como afirma Elliott, «los Habsburgo eran reyes absolutos de Castilla y solamente monarcas constitucionales de la Corona de Aragón».¹¹¹

En cualquier caso, Carlos I convoca Cortes Generales de toda la Corona en Monzón los años 1528, 1533, 1537, 1542, 1547 y 1552, cada cinco años; son bastantes y ello es motivado, según la opinión general, por la necesidad de obtener recursos económicos que solo las Cortes podían aprobar. Y precisamente el rey consigue un donativo anual de cien mil ducados.¹¹²

Por otra parte, es en las Cortes de 1542 donde Carlos presenta a su hijo Felipe para que se le jure como heredero de la Corona.¹¹³

107. John ELLIOT, *La España imperial*, p. 183-184.

108. John ELLIOT, *La España imperial*, p. 185.

109. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 31.

110. Víctor FERRO POMÀ, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Jurídics, 2015, p. 341-375.

111. John ELLIOT, *La España imperial*, p. 176.

112. John ELLIOT, *La España imperial*, p. 215. Eliseo SERRANO, «El reino de Aragón en tiempos de Carlos V», p. 488.

113. Luis SUÁREZ, *Carlos V*, p. 245.

5.1. LA JURA COMO REY

Concluidas las Cortes castellanas de Valladolid, en las que jura como corregente de Castilla, Carlos se dirige a Zaragoza, adonde llega el 9 de mayo de 1518; y precisamente va acompañado de su hermano Fernando, que luego se separa del cortejo real y se traslada finalmente a los Países Bajos.¹¹⁴

Ya en Zaragoza, el día 19 jura en su iglesia Mayor (la Seo) los Fueros de Aragón. Y al día siguiente reúne las Cortes con los cuatro brazos (propios del reino aragonés): el de los prelados, el de los señores y nobles, el de los caballeros e hidalgos, y el de las ciudades y comunidades urbanas.

Las ciudades y comunidades son: Zaragoza, Huesca, Tarazona, Jaca, Albarracín, Daroca, Barbastro, Teruel, Borja, Alcañiz, Calatayud, Fraga, Montalbán, Monzón, Aínsa, Tamarite, Alquézar, Bolea, Alagón, Loarre, Canfranc y Almudébar.¹¹⁵

En esas primeras cortes se produce un incidente cuando el rey, en contra de la costumbre, reclama fijar un donativo como primera cuestión a tratar. Algo que se discute y se resuelve al final de la asamblea y en función de su resultado. Pero, además, los estamentos se oponen a ello también porque ni siquiera se ha resuelto qué tratamiento debe darse a Carlos, dado que las Cortes de Aragón ya habían jurado a Juana, su madre, como reina a la muerte de Fernando II.¹¹⁶

Al final se acuerda jurar a ambos como «corregnantes» y concederles un subsidio de doscientos mil ducados, pero a condición de que se destinen a amortizar deuda de la Corona. Las Cortes se clausuran el 17 de enero de 1519.¹¹⁷

El 24 de enero de 1519 Carlos abandona Zaragoza y cuatro días después llega a Lérida, donde conoce la muerte de su abuelo Maximiliano I de Habsburgo.¹¹⁸ De ahí se traslada al monasterio de Montserrat, donde parece que medita sobre su candidatura al trono imperial, dado que el cargo de emperador es electivo. Finalmente entra en Barcelona el 15 de febrero, donde el rey y su cortejo son recibidos

114. Eliseo SERRANO MARTÍN, «El reino de Aragón en tiempos de Carlos V», p. 487. Carlos Ibáñez de Íbero también afirma que el rey entra en Zaragoza el 9 de mayo (Carlos IBÁÑEZ DE ÍBERO, *Carlos V y su política mediterránea*, p. 29). Otros autores, en cambio, señalan que llega el 15 de mayo (Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciàna*, p. 253). Fernando llega a Gante el 19 de junio de 1518 (Henry KAMEN, *Carlos emperador*, p. 45).

115. Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciàna*, p. 253.

116. Eliseo SERRANO MARTÍN, «El reino de Aragón en tiempos de Carlos V», p. 487. Precisamente ya se había planteado un conflicto con el nombramiento de Alonso de Aragón por su padre Fernando II como gobernador de la Corona de Aragón, por lo que tal designación podía afectar a Juana I, la reina. Al final se accede a jurarle como curador de doña Juana, con poder para gobernar (Enrique SOLANO, «Las Cortes de Aragón», p. 399-400).

117. Carlos IBÁÑEZ DE ÍBERO, *Carlos V y su política mediterránea*, p. 29. Eliseo SERRANO MARTÍN, «El reino de Aragón en tiempos de Carlos V», p. 487. Enrique SOLANO, «Las Cortes de Aragón», p. 403.

118. Henry KAMEN, *Carlos emperador*, p. 47. Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciàna*, p. 255.

«con muy sumptuoso y alegre recibimiento que los sabios catalanes le hizieron». ¹¹⁹

Precisamente en la Ciudad Condal se celebra capítulo general de la orden del Toisón de Oro los días 5, 6, 7 y 8 de marzo de 1519. ¹²⁰ Y entran en la orden Fadrique Enríquez, almirante de Castilla y vizconde de Cabrera, y Fernando Folch de Cardona, duque de Cardona. ¹²¹

Y allí se convocan Cortes para la jura de Carlos con sus tres brazos (eclesiástico, nobiliario y real), lo que ocurre el siguiente 16 de abril en el Pla de Sant Francesc. La fórmula será la misma que en Zaragoza: Carlos será corregente con su madre, doña Juana. ¹²² Hecho esto, ya como rey convoca nuevas cortes catalanas.

Mientras se encuentra en Barcelona, el 6 de julio de 1519 recibe la noticia de que ha sido elegido rey de los romanos, un paso previo al acceso a la corona imperial. ¹²³

Por su parte, en Cataluña las Cortes no se clausuran hasta el 18 de enero de 1520, y en ellas los estamentos conceden al rey un donativo o una gracia de doscientas cincuenta mil libras en moneda barcelonesa. ¹²⁴

Concluidas las Cortes, Carlos I debía seguir su viaje hacia Valencia para jurar también allí en sus Cortes, pero decide suspenderlo y dirigirse a Alemania. ¹²⁵

En cuanto a Valencia, ya convocadas sus Cortes, desde Barcelona el rey había pedido por carta de 12 de julio de 1519 que a causa de la peste que asolaba la capital aquellas se trasladasen a San Mateo (en Castellón) para inaugurarlas el siguiente 30 de agosto. Pero el retraso en la clausura de las Cortes catalanas, debido sobre todo

119. Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciàna*, p. 254.

120. Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciàna*, p. 254. Henry KAMEN, *Carlos emperador*, p. 50.

121. Eulàlia DURAN, *Les germanies als països catalans*, Barcelona, Curial, 1982 (Documents de Cultura), p. 131. Henry KAMEN, *Carlos emperador*, señala que los nuevos miembros elegidos fueron los reyes de Dinamarca y de Polonia, siete miembros de Castilla (con el duque de Alba) y otros dos por Cataluña y Nápoles (Henry KAMEN, *Cataluña emperador*, p. 50).

122. Los consejeros de Barcelona no aceptan la fórmula, ante la ausencia de la reina, y no asisten al acto. Adriano de Utrecht resuelve la cuestión bajo el principio de que la ausencia no supone desacuerdo, sino todo lo contrario: quien calla otorga (como cuando el vasallo reconoce a su señor: para hacerlo, no hace falta que este se halle personalmente presente) (Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 130).

123. Henry KAMEN, *Carlos emperador*, p. 50.

124. Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciàna*, p. 254. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «Política de Carlos V en Cataluña», p. 260. Asisten 64 eclesiásticos, 28 nobles y 42 síndicos representantes de 27 poblaciones; y, según Duran, el donativo fue de 500.000 ducados, los cuales se dedicaron, excepto 25.000, a amortizar la deuda contraída por la Corona con acreedores catalanes (Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 130-132).

125. Los valencianos aceptan las razones del Imperio bajo la condición de que se aprueben determinadas reformas económicas y políticas (Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 66). De hecho y a pesar de todo, a causa de la peste que asolaba la ciudad, el rey fue prorrogando estas Cortes tras su convocatoria (Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *Cortes del reinado de Carlos I*, Valencia, Universidad de Valencia, 1972 (Monografías y Fuentes; 5), p. viii).

a su larga suspensión por una epidemia de peste que también afectaba a Barcelona, tampoco permitió su apertura en esa fecha.¹²⁶

Mientras, el 4 de noviembre de 1519 unos embajadores de los menestrales que forman parte del brazo real valenciano visitan al rey en Molins de Rei, donde se encuentra (cerca de Barcelona), y ante la posibilidad de tener que aplazar la visita real a Valencia prometen a Carlos jurarle aun en su ausencia ante un representante real, si a cambio les reconoce el derecho a llevar armas. Carlos I accede finalmente a ello el 25 de noviembre siguiente.¹²⁷

Y ya el 17 de enero de 1520 manda a Valencia a Adriano de Utrecht como su representante y delegado para celebrar Cortes y recibir su juramento; el prelado llega allí el 24 de enero de 1520.¹²⁸

Con el cardenal viajan Antonio Agustí, regente de la Cancillería de Aragón, y García Garcés de Jaume. El primero se reúne el 10 de febrero siguiente con el brazo militar, pero este y el brazo eclesiástico se oponen a celebrar Cortes con Adriano de Utrecht. El brazo popular, por su parte, se abstiene. Para mantener el apoyo de los menestrales, el propio Carlos I reconoce por carta de 31 de enero de 1520 las germanías y la Junta dels Tretze que han creado en la ciudad.¹²⁹

Pero las relaciones entre los agermanados y el virrey van a pasar por momentos muy difíciles y acaban rompiéndose. Y a partir de ahí se acaba la concordia entre la Corona y los menestrales, mientras las revueltas se extienden por el reino.¹³⁰

Su viaje al reino valenciano deberá esperar hasta 1528, ya pacificado el reino. Así, Carlos entra en la capital el 2 de mayo de ese año y el 1 de junio jura en su catedral ante los tres brazos del reino con la misma fórmula que en los otros reinos peninsulares: por él y por su madre, como «corregentes y correngnantes».¹³¹ Un juramento que se realiza en un acto llamado «de precorte», no en las Cortes propiamente dichas, que él convoca a continuación.¹³²

Pero muy pocos días después, casi de inmediato, el rey convoca Cortes Generales de toda la Corona en la ciudad aragonesa de Monzón. Él llega allí el 20 de mayo de 1528 y son sus primeras Cortes Generales en Aragón.¹³³

126. Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *Cortes del reinado de Carlos I*, p. vii.

127. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 153.

128. Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciàna*, p. 256. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 155.

129. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 156-158.

130. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 158-165.

131. Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciàna*, p. 263.

132. El rey no puede convocar Cortes hasta haber jurado el cargo; esta circunstancia refuerza su carácter casi estrictamente legislativo (Teresa CANET APARISI, «Las instituciones regnicolas valencianas entre Fernando el Católico y Carlos V», en Juan Luis CASTELLANO y FRANCISCO SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. IV, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 472-473).

133. En su inauguración: a la derecha del rey toman asiento los prelados y eclesiásticos que asisten

El objeto de estas primeras Cortes Generales es «dar orden con los dichos reynos a la guarda e defensa de ellos» y obtener un donativo para sufragar la guerra contra Francia.¹³⁴

Se afirma que estas Cortes representan el momento de mayor y más estrecha relación de Carlos I con la Corona de Aragón. A grandes trazos: respecto de Aragón, el rey consigue que se acepte la figura del capitán general como oficial permanente de la monarquía, aunque no podrá ejercer jurisdicción más que «entre tiempo y personas de la guerra»; respecto de Cataluña, el rey consigue que se vote su donativo antes incluso de que se aprueben los proyectos legales en contra de la norma, pero además logra trasladar sus Cortes en 1529 a Barcelona; y, respecto de Valencia, obtiene lo mismo que en Cataluña y además consigue iniciar conversaciones para pactar con los moriscos valencianos.¹³⁵

5.2. LAS INSTITUCIONES ARAGONESAS

Carlos I se encuentra con una Corona de Aragón diversa en territorios, y cada uno de ellos tiene sus instituciones y su derecho. Especialmente importante es que cada reino tiene sus propias cortes y sus respectivas diputaciones generales, excepto Mallorca, que cuenta con el Gran y General Consejo de las Islas.

Por otra parte, en Aragón y Cataluña sus asambleas parlamentarias podían poner en verdaderos aprietos al monarca: poseían mecanismos que podían limitarle considerablemente, como el *nemine discrepante* aragonés (exigencia de unanimidad para aprobar proyectos legales y los servicios económicos) o el *dissentiment* catalán (que por desacuerdo con el rey podía dejar sin efecto y suspender las Cortes).

Aragón contaba con otra institución, el justiziazgo o justicia mayor del reino, que podía defender y proteger cualquier súbdito real aragonés ante posibles abusos del rey o de sus oficiales, incluso de la Real Audiencia de Zaragoza. Y en el reinado de Carlos I son constantes los enfrentamientos, especialmente con el justicia aragonés y en particular durante el mandato de Hurtado de Mendoza, conde de Mélito.¹³⁶

a las Cortes; a su izquierda, los nobles y caballeros; y frente a él, delante suyo, los representantes de la ciudad de Zaragoza; a la izquierda de estos, los de Valencia, y a su derecha, los de Barcelona (además de los representantes de las otras ciudades de cada reino convocadas al efecto) (Joan IBORRA GASTALDO, *Martí de Viciana*, p. 263-264).

134. Àngel CASALS, «Instituciones catalanas y presencia militar», en Juan Luis CASTELLANO y Francisco SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. III, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, p. 123.

135. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 223-224. Ernest BELENGUER y Jordi BUYREU, «Carlos V y la Corona de Aragón: de la inestabilidad real al potencial conflicto», en Juan Luis CASTELLANO y Francisco SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. III, p. 52-53.

136. Elíseo SERRANO MARTÍN, «Carlos V y el Reino de Aragón», p. 51.

Incluso en Mallorca, sin aquellas instituciones históricas, su Gran y General Consejo gozaba de medios similares para enfrentarse al rey y limitar su potestad en virtud de un privilegio de Juan II de 1460.¹³⁷

Por otra parte, el Consejo de Aragón reformado por Carlos I se convierte en Tribunal Supremo en determinados casos:

— Para Cataluña y Aragón, en cuestiones patrimoniales que afectan a la Corona (Real Patrimonio) y en lo que se refiere a la interpretación de privilegios concedidos por el monarca (asuntos de gracia).

— En Valencia y Mallorca (como en Cerdeña), además de lo anterior, también atiende recursos de apelación contra sentencias dictadas en el orden civil por la Real Audiencia de cada uno de esos reinos en asuntos con una cuantía económica superior a dos mil libras y contra sentencias del capitán general y en procesos de visita de la administración real y otras dictadas por las universidades.

— Y solo para Valencia, en recursos de revisión contra sentencias de su Real Audiencia en el ámbito criminal.¹³⁸

Otras funciones ya comunes del Consejo de Aragón para toda la Corona son:

— Asegurar la paz externa de la Corona.

— Atender cuestiones de justicia extraordinaria en quejas por abusos del rey o de sus oficiales contra particulares.

— Llevar a cabo funciones en el ámbito de la jurisdicción voluntaria a petición de los súbditos.

— Resolver recursos contra actos del gobierno real.

— Controlar la insaculación de cargos municipales y las ordenanzas que se dictan en las villas y ciudades de jurisdicción real.

— Proveer los cargos de justicia y los oficios de administración.

— Controlar los cargos municipales mediante la visita.

— Llevar a cabo funciones de orden público (especialmente contra el bandolerismo) y de defensa militar.

— Llevar a cabo funciones de orden moral y religioso.

— Autorizar la edición de libros.

— Conceder gracias y mercedes.¹³⁹

137. Podía reclamar ante la Corona por actos de contrafuero y oponerse a las medidas que dictara vulnerando los privilegios y franquezas de la isla (Román PIÑA HOMS, «El Gran i General Consell y las instituciones del Reino de Mallorca: de Fernando el Católico a Carlos I», en Juan Luis CASTELLANO y Francisco SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. IV, p. 481-481). Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 219-220. Tomen CAIMARI y Ana COLL, «Primeras notas para el estudio social de los jurats en el reinado de Carlos I (1516-1556)», en Juan Luis CASTELLANO y Francisco SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. III, p. 88.

138. Jon ARRIETA, *El Consejo Supremo*, p. 521-593.

139. Jon ARRIETA, *El Consejo Supremo*, p. 409-507.

En el reinado de Carlos I también se procede a reformar, además del Consejo de Aragón, el máximo tribunal de cada uno de los reinos de la Corona de Aragón: sus reales audiencias; la causa radica sobre todo en la desconfianza de la Corona hacia sus jueces. Además, se unifican los cargos de virrey y de capitán general en la misma persona, con lo que se consigue que lo que no pueda hacer el virrey como poder civil, lo pueda hacer como militar.¹⁴⁰

5.2.1. *La reforma de la Administración de justicia en Valencia*

En virtud de la pragmática *Super ordinatione Rotae*, de 1527, se reforma la Administración de justicia de manera que, y entre otras cosas, se autoriza la remisión al Consejo de Aragón, a manera de Tribunal Supremo, de todos los suplicatorios contra sentencias de la Real Audiencia.¹⁴¹

En las Cortes Generales de 1528 se constata la necesidad de reformar la Real Audiencia de Valencia a causa de la gran cantidad de procedimientos judiciales que deben atenderse, lo que produce el colapso de su funcionamiento normal. Entonces ya se dispone que no se tramiten causas de valor económico inferior a cincuenta libras.¹⁴²

En las Cortes Generales de 1547, convocadas por el regente Felipe, aquel límite se eleva a trescientas libras, y en las de 1552 se reduce a cien libras. Pero en estas últimas, que también preside Felipe en ausencia de Carlos I, se dispone la reforma del tribunal y el regente promulga la llamada Pragmática de la Contra-Rota de Valencia, de manera que:

— Se crean dos salas civiles (como en la Audiencia catalana) y con más magistrados.¹⁴³

— Para las causas criminales, se nombran unos jueces de corte para instruirlos, mientras que la resolución final dependerá del regente de la Cancillería.¹⁴⁴

5.2.2. *La reforma de la Administración de justicia en Aragón*

Un conflicto especialmente grave para Aragón es la creación de la figura del capitán general o capitán de guerra, vinculada además al cargo de virrey, en 1540.¹⁴⁵

140. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 228-229.

141. Teresa CANET APARISI, «Las instituciones regnicolas», p. 459.

142. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 63.

143. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 64. Antes la Real Audiencia solo contaba con una sala presidida por el regente de la Cancillería.

144. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 64-65.

145. Ernest BELENGUER, «La monarquía hispánica vista desde la Corona de Aragón», en Felipe RUIZ

El virrey como capitán general interfiere en la actuación judicial del justicia de Aragón, pues este goza del privilegio o la prerrogativa de la manifestación de personas, la cual le permite poner bajo su tutela a naturales del reino y reservarse la potestad de juzgarlos. La única excepción es si son juzgados por la jurisdicción militar, que el virrey ejerce judicialmente en virtud de su fuero de capitán de guerra; y abundan los casos en los que la ejerce en perjuicio del justicia, incluso en tiempos de paz.¹⁴⁶

En las Cortes de Monzón de 1528 se acuerda la reorganización de la Real Audiencia de Zaragoza en sus mismos espacios y se llega al extremo de ocupar una parte de los reservados hasta entonces al justicia de Aragón.

Por un medio u otro, pues, se intenta limitar las facultades del justicia, un oficial independiente de la administración real. Y, de hecho, de acuerdo con los Fueros este sigue ejerciendo su control, incluida la Real Audiencia, denunciando sus posibles abusos (otra cosa ya es el éxito de su gestión).

Un nuevo medio de control real contra el justicia es la introducción de la Inquisición, con sus propios tribunales y su propio derecho.¹⁴⁷ Las instituciones aragonesas insisten en que el Santo Oficio debe ocuparse solo de causas de fe y según el procedimiento que se sigue en causas criminales (no por otro ordenamiento jurídico distinto, como el derecho canónico). Así se manifiestan los brazos en las Cortes de 1518, y el rey acepta la demanda que se le presenta y jura cumplir lo que se le pide. Pero luego acude al papa para que le libere del juramento prestado. En todo caso, nada se resuelve, pues los brazos se quejan y reiteran sus denuncias en todas las cortes siguientes del reinado de Carlos I.¹⁴⁸

5.3. LAS REGENCIAS EN AUSENCIA DEL REY

En tres ocasiones y por una ausencia que se preveía larga, Carlos I nombra lugartenientes generales a su esposa, la emperatriz Isabel, y a sus hijos Juana y Felipe, su heredero. En cada caso el rey dicta unas instrucciones para el buen gobierno, incluidos sus dominios de la Corona de Aragón.

La primera regencia se produce en 1535, con ocasión de la guerra en Túnez, y es a favor de la emperatriz. En sus instrucciones se refiere a la fidelidad probada de aragoneses, valencianos y catalanes, y le encomienda especialmente la administración

MARTÍN (ed.), *La proyección europea de la monarquía hispánica*, Madrid, Editorial Complutense, 1996 (La Monarquía Hispánica), p. 119.

146. Eliseo SERRANO MARTÍN, «El reino de Aragón en tiempos de Carlos V», p. 495.

147. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI. Alteraciones sociales y conflictos políticos*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 1982, p. 436-440.

148. Igual había hecho Fernando el Católico y por la misma causa en las Cortes de 1510 (Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 505-509).

de justicia, la defensa del patrimonio real, la vigilancia del contrabando de caballos con Francia y la necesidad de una selección rigurosa de los candidatos a ocupar cargos públicos. Además, prohíbe que se concedan títulos de nobleza y desaconseja que «se den comisiones de hazer doctores en ninguna manera, que es un prejuicio de los estados generales».¹⁴⁹

Ya en 1543, antes de partir de España,¹⁵⁰ el rey nombra regente de sus reinos hispánicos a su hijo Felipe y aprovecha para reformar el Consejo de Aragón con el fin de que sea más eficaz y dinámico en la resolución de los problemas que se planteen.¹⁵¹ Por otra parte, es Felipe durante esta regencia quien convoca dos veces las Cortes Generales de la Corona: en 1547 y 1552. Y a él corresponde, por ejemplo, en 1553, en guerra con Francia, prohibir los intercambios comerciales con este reino, en particular por Andorra y el valle de Arán, lo que provocará protestas en Cataluña entre los sectores económicos del país.¹⁵²

En 1551 y 1554, por razón de otras ausencias reales, Carlos I cede también la regencia de sus dominios hispánicos a su hijo Felipe, y a su hija Juana si Felipe también se ausenta en el mismo período. En ambos casos se dictan instrucciones, aunque tratan especialmente de la gestión financiera y de la situación del litoral y de la frontera con Francia, así como de Mallorca, ante la inminencia de ataques externos, con referencias nuevamente al control del contrabando de caballos y al bandolerismo.¹⁵³

Y en 1554, cuando Felipe debe desplazarse a Inglaterra por razón de su matrimonio con la reina María Tudor, le sustituye en la regencia hispánica su hermana la infanta Juana.¹⁵⁴ Y esta vuelve a sustituirle en 1555 cuando Felipe ha de viajar a los Países Bajos para asistir al acto de abdicación de su padre respecto del Imperio; en este caso, Felipe dicta a su hermana unas instrucciones, entre las que destacan:

- Que atienda por separado al Consejo de Aragón y escuche a sus miembros.
- Que trabaje coordinada con los virreyes.
- Que, ante las amenazas extranjeras de piratas turcos y berberiscos (con el apoyo de Francia), promueva la construcción de nuevas fortificaciones y refuerce las existentes en las costas catalana, valenciana y mallorquina.
- Que suspenda el comercio con Francia y detenga a los franceses residentes en la Corona de Aragón si no están casados con naturales de estos reinos o llevan menos de diez años residiendo en ellos.

149. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «Política de Carlos V en Cataluña», p. 262.

150. Véase la nota 19.

151. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 53.

152. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 54.

153. Ernest BELENGUER y Jordi BUYREU, «Carlos V y la Corona de Aragón», p. 59.

154. Ernest BELENGUER y Jordi BUYREU, «Carlos V y la Corona de Aragón», p. 59.

— Que refuerce los necesarios controles fronterizos para evitar la entrada de propaganda luterana.¹⁵⁵

En esta regencia de Juana y en plena guerra con los franceses, ella debe hacer frente a un incremento inusitado del bandolerismo y al aumento del contrabando de caballos desde Aragón.¹⁵⁶

Debe decirse que en estas últimas regencias, ya del final del reinado de Carlos I, aumentan los conflictos legales e institucionales con los dominios de la Corona de Aragón a causa del mayor control que los regentes quieren ejercer sobre los mismos.

5.4. LAS GERMANÍAS

El fenómeno conocido como de los comuneros o también de las germanías se produce en el mismo período, entre 1519 y 1522, en la península Ibérica y en Austria. Dos zonas lejanas geográficamente pero con un elemento común: sus naturales son súbditos del mismo monarca. Y en ambos casos su aparición coincide con unos momentos de vacío de poder en cada territorio: en España, cuando el emperador se dirige a Alemania por razón del Imperio; y en Austria, cuando vuelve a la Península.¹⁵⁷

En Castilla no gusta que su rey se vaya a Europa, ni que permanezca allí la mayor parte del tiempo y encima también gaste las rentas castellanas en esos reinos ajenos.¹⁵⁸ Aun así, antes de partir en 1520 Carlos I convoca Cortes en Santiago y la Coruña (prevé partir desde este puerto) para conseguir un servicio (de 400.000 ducados)¹⁵⁹ para hacer frente a sus gastos en el Imperio, y nombra regente a Adriano de Utrecht.¹⁶⁰

El rey abandona la Península el 20 de mayo de 1520 y casi de inmediato hay graves revueltas que se extienden por el reino; a ellas se adhieren cada vez más villas y ciudades. Los sublevados, ya llamados comuneros, crean juntas de gobierno en cada lugar y se desplazan a Tordesillas, donde está recluida la reina Juana, y la liberan.¹⁶¹

155. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 55-61 y 67.

156. Ernest BELENGUER y Jordi BUYREU, «Carlos V y la Corona de Aragón», p. 59-61.

157. Karl FRIEDRICH RUDOLF, «Entre mito e historia», p. 330-331.

158. Pierre CHAUNU, *La España de Carlos V. La coyuntura de un siglo*, Madrid, Península, 1976, p. 82.

159. El descontento es aun mayor por las cargas económicas que impone a la nobleza (las alcabalas por la compra y permuta de muebles e inmuebles, y un recargo del 10% sobre las rentas del clero) (Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 18).

160. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 68-69.

161. El 29 de julio de 1520 los comuneros, con el apoyo de ciudades como Segovia, Salamanca, Toro, Toledo, Ávila y Zamora, crean la Junta Santa; esta no reconoce a Adriano de Utrecht y deja sin funciones al Consejo de Castilla. Al poco tiempo consiguen la adhesión de Valladolid, Sevilla, Palencia, Jaén y Extremadura. Y ya el 20 de octubre de 1520 los comuneros, ahora con el acuerdo de Adriano de Utrecht, presentan un memorial en el que, en resumen, se pide que los reyes de Castilla sean miembros de la dinastía

Sin embargo, este movimiento casi revolucionario es derrotado por el ejército imperial, con el apoyo de la nobleza, en Villalar el 23 de abril de 1521.¹⁶²

De forma simultánea se producen otras revueltas en la Corona de Aragón, especialmente en los reinos de Valencia y de Mallorca, y en menor escala también estallan en Aragón y Cataluña. Para algunos autores, si bien son movimientos simultáneos y con muchos puntos en común, no había ninguna conexión con los comuneros castellanos.¹⁶³

Las germanías en la Corona de Aragón, como las comunidades en Castilla, implicaban de hecho un no al Imperio, en particular por lo que este comportaba de tener un rey ausente.¹⁶⁴ Pero sobre todo constituían un movimiento surgido de un «profundo malestar; [...] sus posiciones se oponían radicalmente al patriciado urbano corrupto y manipulador de las haciendas municipales, y mostró igualmente su hostilidad hacia la nobleza urbana y rural por su carácter militarista y su vocación rentista».¹⁶⁵

En cualquier caso, la aparición de estos movimientos marca el inicio del reinado de Carlos en los territorios peninsulares; y en la Corona de Aragón, especialmente en Valencia y Mallorca.¹⁶⁶

5.4.1. *Las germanías en Valencia*

En el verano de 1519 se producen en Valencia enfrentamientos graves de los menestrales contra los ciudadanos honrados y los ricos mercaderes, y de los campesinos contra sus señores. La causa radica esencialmente en la fuerte presión fiscal que los súbditos y vasallos deben soportar.

y naturales del reino; que se reforme el Consejo de Castilla; que en las Cortes también participen dos representantes de cada «lugar de realengo», un hidalgo y otro labrador; que el Reino (en alusión seguramente a las Cortes) nombre un gobernador en caso de ausencia del rey; que los corregidores sean nombrados por las ciudades (no por el rey); que los oficios y cargos públicos solo puedan ser ejercidos por naturales del país y que se revoquen los nombramientos hechos a favor de extranjeros; y que sean las Cortes las que acuerden participar en guerras (Mario CRESPO LÓPEZ y Óscar PORTUGAL GARCÍA, *El imperio de Carlos V*, p. 95-96). Galicia, en cambio, queda al margen del movimiento comunero; Extremadura y Andalucía en general también, aunque Jaén se rebela (sin perjuicio de pequeñas revueltas en ciudades como Sevilla, Córdoba, Cazorla o Plasencia); Murcia se mantiene fiel, y en el País Vasco, Bilbao se mantiene fiel y Álava se rebela (Joseph PÉREZ, *La revolución de las comunidades*, p. 380-435).

162. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 69-71.

163. Joseph PÉREZ, *La revolución de las comunidades*, p. 52.

164. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 87.

165. Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, Á. RODRÍGUEZ SÁNCHEZ y J. CONTRERAS, *La época de Carlos V y Felipe II*, p. 100.

166. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «La Corona de Aragón», p. 15.

Las reivindicaciones que se hacen son básicamente dos: conservar el mercado local para el comercio de los productos propios y permitir a los grupos sublevados su participación en los órganos de gobierno municipal.¹⁶⁷

Los inicios de este movimiento coinciden con el cambio de rey y de dinastía. Y aunque en un principio hay cierta concordia entre la Corona y los menestrales, lo cierto es que el movimiento que surge en Valencia y en la Huerta pronto se extiende por villas y ciudades como Castellón, San Mateo, Cabanes, Vilafamés, Játiva, Orihuela, Elche, etc.¹⁶⁸ Hasta Murcia, con Cartagena y Lorca, se une a Valencia, a pesar de ser aquella tierra de Castilla.¹⁶⁹

Las revueltas provocan en junio de 1520 la huida de la capital del virrey Diego Hurtado de Mendoza. Y los insurrectos crean las hermandades de menestrales y una junta llamada Junta dels Tretze, que asume el gobierno de Valencia con una gestión económica efectiva: regula el régimen tributario municipal, consigue reducir la deuda y asegura el abastecimiento de la ciudad.¹⁷⁰

Lo más grave es que esos menestrales gozan del privilegio real de poseer y llevar armas, pues el monarca les ha encomendado la defensa de las costas levantinas ante la amenaza de las galeras turcas,¹⁷¹ y aprovechan esta circunstancia con el aviso de su uso para imponerse.

Los insurrectos quieren extender las revueltas al campo, pero no lo consiguen (no debe ser ajena a ello la circunstancia de que el campesinado es mayoritariamente morisco y muy apegado a sus señores).¹⁷²

Se trata de sí misma de una revuelta urbana contra una nobleza muy corrompida y que huyó de la ciudad a causa de la peste sufrida poco antes, lo que provocó un vacío de poder que ocupan los menestrales.¹⁷³

Precisamente por el caos provocado en la ciudad con aquella epidemia, el rey había autorizado también a los menestrales a usar sus armas para mantener el orden

167. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 22.

168. Emilia SALVADOR ESTEBAN, «Las germanías de Valencia. Una aproximación interpretativa», en Juan Luis CASTELLANO y FRANCISCO SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. IV, p. 539-542. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 172-173.

169. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 176-178.

170. Mario CRESPO LÓPEZ y Óscar PORTUGAL GARCÍA, *El imperio de Carlos V*, p. 95-96 y 100. Rafael NARBONA VIZCAÍNO, «La ciudad de Valencia y las germanías», en Ernest BELENGUER CEBRIÀ (coord.), *De la unió de coronas al Imperio de Carlos V*, vol. II, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 320.

171. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 21.

172. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 21.

173. Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ, *El Antiguo Régimen. Los Reyes Católicos y los Austrias*, Madrid, Alianza Universidad, 1974 (Historia de España Alfaguara; III), p. 245.

público. Así se restablece el llamado Centenar de la Ploma, la milicia local compuesta por los propios vecinos y que se convoca cuando la ciudad lo requiere.¹⁷⁴

En resumen, los motivos o las causas que se señalan de este movimiento en Valencia son: el desprestigio del grupo social dirigente municipal, por corrupto; los desastrosos efectos económicos de la última peste sufrida; la crisis política general que se vive ante la ausencia del rey, ocupado en el Imperio, y la amenaza constante de las costas por la piratería corsaria musulmana sin que se adopten medidas correctivas.¹⁷⁵

Sin embargo, las germanías afectan muy negativamente la economía valenciana, que sufre un largo estancamiento.¹⁷⁶

El lugarteniente real, huido de la capital, convoca desde su refugio hueste y cabalgada (ejército) con las villas reales y con barones, caballeros y ciudadanos honrados fieles al rey. Incluso pide ayuda a la ciudad catalana de Tortosa, que ofrece entre dos mil y tres mil hombres a condición de que el lugarteniente o virrey catalán ceda a su vez la artillería necesaria. Y hasta de Castilla se esperan mil hombres armados.¹⁷⁷

Mientras, Valencia se prepara para la defensa y forma un ejército de diez mil hombres.¹⁷⁸

En la primavera de 1521 comienzan las ofensivas reales en Játiva, Oropesa y Almenara, Gandía, etc. Las victorias y las derrotas son recíprocas.¹⁷⁹

El 21 de octubre el lugarteniente publica una orden general de perdón, a excepción de algunos individuos, y además prohíbe a los súbditos llevar armas.¹⁸⁰ Al final el ejército imperial recupera la ciudad de Valencia, y poco después ocupa Játiva y Alicante.¹⁸¹ Los derrotados son castigados con pena de muerte, confiscación de bienes, composiciones, etc.¹⁸²

El 31 de octubre se reitera el perdón general y el 5 de noviembre el virrey nombra a los nuevos jurados de la ciudad y entra solemnemente en la capital.¹⁸³

Aun así, las revueltas no van a cesar hasta 1528, en el virreinato de Germana de Foix, la viuda de Fernando el Católico.¹⁸⁴

Además, en Valencia subsiste otro problema social irresoluble, con sus connotaciones étnicas y religiosas: el de la comunidad mudéjar.¹⁸⁵ Pero su orientación es

174. Rafael NARBONA VIZCAÍNO, «La ciudad de Valencia y las germanías», p. 324-325.

175. Mario CRESPO LÓPEZ y Óscar PORTUGAL GARCÍA, *El imperio de Carlos V*, p. 100.

176. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 129.

177. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 180-182.

178. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 181-182.

179. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 184-193.

180. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 195.

181. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 22.

182. Emilia SALVADOR ESTEBAN, «Las germanías de Valencia», p. 543.

183. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 195.

184. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 22.

185. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 71-73.

otra distinta: precisamente, como veremos más adelante, las germanías obligan a los sarracenos a convertirse.

5.4.2. *Las germanías en Mallorca*

Los mismos grupos sociales que en Valencia, los menestrales y los campesinos, soportan en Mallorca también cargas fiscales excesivas. Cargas, por otra parte, impuestas por el Gran y General Consejo de las Islas, controlado por la nobleza del reino y por los ciudadanos y mercaderes.

Ya en 1517 los menestrales bloquean la actividad del General Consell, y lo que inicialmente parece fruto de intrigas entre los estamentos, acaba en un levantamiento popular. La situación llega a tal extremo que en febrero de 1521 el gobernador Miguel de Gurrea ordena la detención de siete menestrales insurrectos.¹⁸⁶

Así se desata la crisis institucional que, entre otras cosas, provoca una cierta democratización del Gran y General Consejo, con la entrada en el mismo de los grupos revueltos. Incluso se amplía el número de miembros con representantes del campesinado y se crea un nuevo consejo llamado Tretzena o Consell dels Tretze, presidido por un instador y cuyos miembros son ahora ocho menestrales y cuatro campesinos.¹⁸⁷ De hecho, los mallorquines se inspiran en las germanías valencianas y están en contacto con ellas, y de ellas reciben sus ordenanzas y sus estatutos.¹⁸⁸

Incluso las villas pasan a ser regidas por unos Consells d'Elets (electos), con un instador local que pasa a ser jerárquicamente superior del baile real.¹⁸⁹

Pronto consiguen controlar la ciudad y sus accesos, y se hacen con las armas de los jurados municipales. Reúnen una fuerza de mil ochocientos hombres el 24 de febrero de 1521. Pocos días después, ocupan el castillo de Bellver y suspenden al lugarteniente real, el aragonés Miguel de Gurrea. Precisamente exigen a los jurados del consejo municipal que reivindiquen el privilegio por el que el virrey debe ser siempre catalán.¹⁹⁰

Al final la flota imperial desembarca en Alcudia en marzo de 1522 y el día 30 el rey requiere a todos sus súbditos para volver a la obediencia del virrey depuesto. Al final, en diciembre de 1522 se aplacan las germanías mallorquinas con un ejército dirigido por Pere Folch de Cardona, lugarteniente de Cataluña, y Miguel de Gurrea.¹⁹¹

186. Román PIÑA HOMS, «El Gran i General Consell», p. 487-488.

187. Román PIÑA HOMS, «El Gran i General Consell», p. 489.

188. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 275-277.

189. Román PIÑA HOMS, «El Gran i General Consell», p. 489.

190. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 277-283.

191. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 293-306. Las revueltas se extienden a Sicilia, donde se intenta incluso destronar al rey (Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 74-77).

5.4.3. *Las germanías en Cataluña*

Cataluña aún sufre los efectos negativos de la reciente guerra civil contra Juan II; y no se superan con Fernando II, su sucesor. Incluso los primeros años del reinado de Carlos I coinciden con la fase de aplicación y ejecución de la célebre Sentencia de Guadalupe de 1486, dictada por su abuelo, según la cual se suprimen malos usos feudales, muy gravosos económica y moralmente para los campesinos.¹⁹²

Aun así, se mantiene la vieja estructura social, pero lo cierto es que acaba facilitando la aparición de un campesinado terrateniente acomodado en pleno desarrollo ahora en el reinado de Carlos (un período que para algún autor se convierte en «el paréntesis al alza entre el no ser y el nuevamente ser del Principado»), de manera que la agricultura se recupera y la actividad manufacturera se incrementa.¹⁹³

De hecho, los autores destacan una mejora muy importante de las relaciones de los catalanes con la Corona, entre otras cosas porque el rey llega a convocar hasta siete cortes en Cataluña.¹⁹⁴

Sea como fuere, por una parte Cataluña se implica en la política imperial y hasta en las expediciones a América, y por otra sus instituciones rechazan apoyar a los comuneros castellanos.¹⁹⁵

Precisamente cuando se producen las revueltas en Castilla y en Valencia, Cataluña aún no cuenta con un virrey nombrado. Entonces los consejeros de Barcelona requieren al rey para que lo haga cuanto antes para evitar los males que aquí puedan producirse si también tiene lugar un movimiento igual. Para ello, le advierten que ya han recibido una carta de la Junta Santa comunera en la que esta les pide su ayuda y ellos le comunican que se han negado a ello. Ya en 1521, poco después de abandonar Barcelona, el arzobispo de Tarragona es nombrado virrey (inicia su mandato el 10 de abril de ese año).¹⁹⁶

Habría, ello no obstante, revueltas en varias localidades, como Lérida, Cambrils, Tortosa, Ulldecona, Girona y hasta en la misma Barcelona. En todo caso, las revueltas empiezan en Lérida en abril de 1520, cuando los menestrales, a través de sus cofradías de oficios, exigen al Consejo Municipal que los caballeros también contribuyan a las arcas de la Universidad según disponía una ordenanza municipal aprobada al efecto; y al final los magistrados municipales (los *paers*) acceden a aplicarla según el acuerdo de 15 de junio de ese año.

192. Montserrat DURAN PUJOL, «La economía agraria de la Corona de Aragón en la época de las Germanías», en Ernest BELENGUER CEBRIÀ (coord.), *De la unió de coronas*, vol. I, p. 77.

193. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 130-131. Montserrat DURAN PUJOL, «La economía agraria de la Corona de Aragón», p. 78.

194. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 131.

195. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «Política de Carlos V en Cataluña», p. 257-258.

196. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «Política de Carlos V en Cataluña», p. 260-261.

En Cambrils, un grupo de doscientos hombres llega a Barcelona en mayo de 1520 para pedir auxilio a sus consejeros municipales por las vejaciones que sufren de su señor, el duque de Cardona, y pedir su ayuda para volver a la Corona.

En cambio, en Girona es su jurado primero quien promueve las revueltas, con el apoyo de Jaime de Cardona, sobrino del duque de Cardona y del entonces arzobispo de Tarragona, futuro gobernador general de Cataluña. Su objetivo en este caso es sanear la economía municipal y reducir las cargas fiscales que sus vecinos deben soportar. El movimiento vecinal se inicia en noviembre de 1520.

Finalmente, el nuevo virrey consigue aplacar todas las revueltas rápidamente.¹⁹⁷

5.4.4. *Las germanías en Aragón*

En Aragón, concretamente en la extremadura turolense y por evidente influencia valenciana, en 1521 se produce un brote de movimientos agermanados que la Diputación General de Aragón consigue controlar muy pronto.¹⁹⁸ La ciudad de Teruel se rebela: los diputados de Aragón se quejan de ello ante sus representantes municipales por carta de 4 de agosto de 1521, pero sin ningún efecto. Mas un año después, el 1 de agosto de 1522, el virrey entra con sus fuerzas en la ciudad y detiene y castiga a los cabecillas de las revueltas.¹⁹⁹

En el resto del territorio solo se produce un conflicto grave en el señorío de Ariza, y por el abuso reiterado con cargas muy gravosas por parte de su titular, Rodrigo de Palafox. Pero este conflicto no puede confundirse con las germanías valencianas. En todo caso, es tal la situación que se ha creado, que los vasallos acuden en 1519 a Carlos I y el caso se trata precisamente en las primeras cortes de ese año, en las cuales el monarca y los cuatro brazos, en sentencia inapelable, resuelven a favor del señor y en contra de sus vasallos (aun a pesar del informe que a favor de estos emite el Consejo de Aragón).²⁰⁰

Aun así, Palafox sigue con sus abusos e incluso contra la propia Corona, pues se apropia de diversas regalías reales y otras eclesiásticas. Al final el rey debe volver a intervenir, ya en 1557, pero se limita a advertir al señor.²⁰¹

197. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 206-251.

198. Enrique SOLANO, «Las Cortes de Aragón», p. 406.

199. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 179-180.

200. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 95-107.

201. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 109-110.

5.5. EL VIRREINATO

Con la primera marcha del rey sin poder jurar en Valencia comienzan los problemas, que luego se van reiterando con las regencias que él establece para sus ausencias.²⁰²

Al final, en 1521 Carlos convierte el virreinato, introducido tiempo atrás por Fernando el Católico, en un cargo ya permanente en sus dominios de la Corona de Aragón.²⁰³

El virrey deviene indispensable en la nueva organización real, es el instrumento que garantiza la unión de ejecución de los mandatos del rey, constituye un contrapeso respecto de las instituciones propias de cada reino y asimismo es un «primer filtro de los problemas que se originaban» en las relaciones de los súbditos con la Corona.²⁰⁴

Y no olvidemos que el virrey también reunía en su persona el otro cargo y las funciones del capitán general o capitán de guerra; de esa manera, en él confluyen funciones civiles con otras militares, aunque no siempre conciliables.²⁰⁵

En el caso de Aragón, Carlos I incluso consigue que ocupe el cargo una persona ajena a la familia real, como era costumbre hasta entonces: tras la muerte de su tío Alonso de Aragón, el 17 de mayo de 1520 nombra al aragonés Juan de Lanuza, comendador de Calatrava y miembro de una de las familias nobles del reino. El nombramiento contraviene los Fueros de Aragón por dos motivos: uno, el principal, es que el elegido no es miembro de la familia real, como decíamos; y el segundo es que el elegido es eclesiástico, por lo que goza de fuero especial, de tal manera que si comete un delito o algún abuso en el ejercicio de su cargo, no puede ser juzgado como correspondería por el justicia de Aragón. Por todo ello, la Diputación General convoca los cuatro brazos de las Cortes para tratar la cuestión. Al final, como no se consigue la unanimidad entre los estamentos, el rey mantiene la designación y Lanuza ejerce el cargo hasta su muerte en 1535. Le sucede Beltrán de la Cueva, duque de Alburquerque; en este caso, las Cortes protestan sin éxito por ser Beltrán extranjero;²⁰⁶ y a él le sigue desde 1554 Diego Hurtado de Mendoza, conde de Mélito.²⁰⁷

En Cataluña, el rey procede igual que en Aragón: a la muerte de su tío, Alonso de Aragón, y a petición de los catalanes, nombra virrey al arzobispo de Tarragona, Pedro Folch de Cardona. Pero a este le suceden sucesivamente a lo largo del reinado de Carlos I, también contraviniendo las constituciones del reino, otros virreyes caste-

202. Ernest BELENGUER, «La monarquía hispánica», p. 115.

203. E incluso se establece en el Nuevo Mundo (Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 26).

204. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 27. Jaume VICENS VIVES, *Noticia de Catalunya*, p. 122.

205. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 29.

206. Eliseo SERRANO, «La Corona de Aragón», p. 493-494. Enrique SOLANO, «Las Cortes de Aragón», p. 405. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 427-429 y 531.

207. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 531.

llanos: el prior de Castilla de la orden del Hospital de San Juan de Jerusalén, el obispo de Sigüenza, el marqués de Lombay (después san Francisco de Borja), el marqués de Aguilar de Campoo y el marqués de Tarifa.²⁰⁸

Por lo que respecta a Valencia, llega a establecerse un virreinato dual, aunque sea la única vez en la historia, con miembros de la familia real: Germana de Foix (viuda de Fernando el Católico) y su tercer esposo, el infante Fernando de Aragón, duque de Calabria.²⁰⁹

Ya en Mallorca, en 1520 sus autoridades reivindican un privilegio de Jaime II dado en las Cortes de Barcelona de 1291, por el que sus lugartenientes debían ser catalanes, como lo son hasta el nombramiento del aragonés Miguel de Gurrea en 1520.²¹⁰ Le sucede Carlos de Pomar, aragonés, en 1525; a este, Ximén Pérez de Figuerola en 1534; luego, el catalán Felipe de Cervelló desde 1538; y le sigue el valenciano Gaspar de Marrades en 1549 hasta el final del reinado de Carlos I.²¹¹

No olvidemos tampoco que la institución deviene también, al cederla a no naturales del reino (norma seguida desde el reinado de Carlos I y bajo la regencia de su hijo Felipe), fuente de nuevos y reiterados conflictos con las instituciones de cada reino; problemas causados por oficiales reales que desconocen esas instituciones y el derecho propio de cada territorio. Pero poco preocupaban al monarca esos conflictos si los virreyes, precisamente por su vinculación con la Corona, se limitaban a cumplir sus mandatos cualesquiera que estos fueran. En cualquier caso, precisamente su habitual actitud hostil les acarrea a menudo el rechazo de los súbditos que gobiernan.²¹²

5.6. LA DEFENSA MILITAR MEDITERRÁNEA

Desde el principio del reinado de Carlos I, el Mediterráneo occidental sufre la constante amenaza de turcos y corsarios musulmanes norteafricanos, para quienes el emperador y sus súbditos son sus enemigos, como infieles que son a su fe. Por eso son frecuentes los ataques a las costas levantina y mallorquina, en especial por los cor-

208. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «Política de Carlos V en Cataluña», p. 258-259.

209. Ernest BELENGUER y Jordi BUYREU, «Carlos V y la Corona de Aragón», p. 52.

210. Privilegio ratificado por Pedro II en 1344, en el que se declara expresamente, por otra parte, que no podían serlo los aragoneses (Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 135).

211. Miquel DOLÇ DOLÇ (coord.), «Carles de Pomar», a *Gran enciclopèdia de Mallorca*, vol. 13, Palma de Mallorca, Enciclopèdia Catalana, p. 277; Carles MARISTANY, «Els segles XVI i XVII», a *Història general de Reus*, vol. II, Reus, Ajuntament de Reus, 2003, p. 84-85; Joan IBORRA GASTALDO, *Marti de Viciàna. Libro cuarto de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, València, Universitat de València, 2005 (Fonts Històriques; 9), p. 546; Pere J. SANTANDREU BRUNET, *Teatre sobre la vida adulta de Jesús (segle XVI)*, Barcelona, Abadía de Montserrat y Universitat de les Illes Balears, 2003 (Biblioteca Marian Aguiló; 35), p. 49.

212. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 71.

sarios berberiscos, que destruyen poblaciones, atacan su comercio y, cosa más grave aun, saquean y toman cautivos.²¹³

Ya en las Cortes que el rey convoca para ser jurado en Barcelona en 1518, promete precisamente defender el Principado y su litoral de piratas y sarracenos.²¹⁴

El problema se agrava por el apoyo y la estrecha relación existente entre los sarracenos ya conversos (los moriscos) aragoneses y valencianos (además de los castellanos) con los corsarios musulmanes.²¹⁵ Precisamente en Valencia, el rey ordena como una medida preventiva alejar del litoral a las comunidades moriscas para evitar que ayuden a los turcos que se dirigen a sus costas.²¹⁶

Las islas de Mallorca, Menorca e Ibiza sufren esos ataques continuos y son víctimas de numerosas expediciones musulmanas que se saldan con muchos cautivos (que luego deben ser rescatados con dinero) y el saqueo de todo tipo de bienes (joyas, dinero, ganado, etc.).²¹⁷

A pesar de las reiteradas (e incumplidas) promesas reales de establecer las necesarias defensas militares en las costas catalana y valenciana frente a la amenaza de corsarios y turcos, en 1530 el rey ordena que sean las mismas villas y ciudades afectadas las que se encarguen de crear una flota catalanovalenciana de cuatro naves para hacer frente al corsario turco Barbarroja.²¹⁸

Estas deben construirse en las atarazanas barcelonesas. Y precisamente para tener los remeros necesarios, en 1529 ya había ordenado también que se hiciera «una redada general» para detener a gascones, franceses, bearneses y otros extranjeros no autorizados a residir en Cataluña, mientras no fueran sacerdotes, ni estuvieran casados aquí, ni se dedicaran a la ganadería.²¹⁹

De las campañas de Carlos I, la más importante y exitosa es la que dirige en 1535 hacia Túnez con 250 naves y con la ayuda del papado, de la orden del Hospital de San Juan de Jerusalén, de los Países Bajos, de Génova, de Nápoles, de Sicilia y de Portugal. La flota, dirigida por Andrea Doria y Alfonso de Ávalos, parte de Barcelona el 30 de mayo de 1535 con el rey y treinta mil hombres. Entre el 14 y el 21 de julio se toman Goleta y Túnez y se liberan doscientos mil cautivos.²²⁰

213. Josep Joan VIDAL, «El reino de Mallorca en la política mediterránea de Carlos V», en Juan Luis CASTELLANO y FRANCISCO SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. III, p. 533.

214. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «Política de Carlos V en Cataluña», p. 260.

215. Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera, 2000, p. 347-348.

216. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 230.

217. En el caso de los cautivos, a menudo se rescatan con el intercambio de religiosos mercedarios y trinitarios; algunos acaban convertidos al islam (Josep Joan VIDAL, «El reino de Mallorca», p. 534).

218. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 225.

219. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «Política de Carlos V en Cataluña», p. 262.

220. Henry KAMEN, *Carlos emperador*, p. 240-242. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, vol. II, Barcelona, Alpha, 1935, p. 216.

En desquite, Barbarroja arrasa Mahón en septiembre y la localidad queda despoblada.²²¹

Se prepara luego otra campaña, tanto o más importante que la anterior: la de Argel. Es el año 1541 y se prepara desde Mallorca bajo la dirección del mismo almirante Andrea Doria, príncipe de Melfi. Pero la expedición fracasa: se pierden plazas conquistadas por Fernando el Católico y también por su nieto Carlos, y se cierra el comercio catalán con el norte de África.²²²

A partir de ese momento, los ataques musulmanes a poblaciones costeras mallorquinas e ibicencas se recrudecen.²²³

Por otra parte, justamente para atender estos problemas de defensa y preparar sus ataques a Túnez y Argel, Carlos I visita Mallorca en esas dos ocasiones de 1535 y 1541, con lo que deviene el primer y único Austria que visita la isla.²²⁴

Un hecho ya irreversible consecuencia indirecta de estas campañas mediterráneas es la entrada de la República de Génova, especialmente del almirante Andrea Doria, en el entorno o la órbita del emperador. Ambos ayudarán también a Carlos I en sus guerras contra Francisco de Francia.²²⁵

Al margen de otras consideraciones, la aliada italiana tradicional de la Corona de Aragón en el Mediterráneo es Venecia, y Génova es el adversario histórico. Pero para Carlos I la alianza con la República genovesa era necesaria, por sus intereses con el cercano Milanesado y por sus relaciones financieras.²²⁶ Esta circunstancia reduce también el ámbito de influencia de la Corona de Aragón en el conjunto de la monarquía.

221. Mahón no se recupera hasta el año siguiente, y luego será fortificado y repoblado con catalanes, mallorquines, napolitanos, sicilianos, etc. (Josep Joan VIDAL, «El reino de Mallorca», p. 547-555). Y Barbarroja acaba siendo nombrado comandante de la flota otomana contra el emperador (Ferran SOLDEVILA, *Historia de España*, p. 306).

222. Josep Joan VIDAL, «El reino de Mallorca», p. 559-560. Josep Joan VIDAL, «La defensa del reino de Mallorca en la época de Carlos V (1535-1558)», en José MARTÍNEZ MILLÁN (coord.), *Carlos V y la quietud del humanismo político en Europa (1530-1558)*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 573-575. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, p. 217.

223. Felanitx, Alcudia, Valldemosa, Andratx, Ciutadella, etc. (Josep Joan VIDAL, «El reino de Mallorca», p. 563-566).

224. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 225.

225. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «La Corona de Aragón», p. 17.

226. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «La Corona de Aragón en el tránsito de la edad media», en Juan REGLÀ CAMPISTOL, *Carlos V y Barcelona. Estudios carolinos. Curso de conferencias*, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1959, p. 57-58.

5.7. LA GUERRA CONTRA FRANCIA

Aragón y Cataluña sufren en sus fronteras con Carlos I, como con otros monarcas, sus guerras con Francia. Y un problema extremadamente grave es el relativo al alojamiento del ejército real y el pago de sus haberes.²²⁷

El reino de Aragón, precisamente en el contexto de estos ya continuos enfrentamientos militares con Francia, reivindica su derecho a declarar la guerra, una prerrogativa que no correspondía al rey. Esta actuación lleva implícita también la afirmación de que el rey no está por encima del reino y debe respetar sus Fueros, como en su día juró.²²⁸

Por lo que respecta a Cataluña, en cambio, sin una estructura militar territorial definida, los municipios asumen funciones defensivas frente a agresiones externas (con los somatenes). Pero más allá de la mera defensa local, corresponde al rey organizar los ejércitos según lo que dispone el usaje *Princeps namque*²²⁹ para la protección de las fronteras y para la guerra contra el enemigo.²³⁰

En cuanto a la defensa marítima, en las primeras Cortes catalanas de Carlos I, en 1519, se había acordado la construcción de cuatro galeras a cargo de las instituciones catalanas, valencianas y mallorquinas para la defensa de sus costas. Pero finalmente no se construyen por falta de recursos y el proyecto no se retoma hasta 1533, con la construcción entonces de cincuenta galeras, y en 1534 con otras diecinueve.²³¹

Mientras, en 1524 el rey ordena realizar un inventario del material de artillería con el que se cuenta en el Principado y de las necesidades existentes. Simultáneamente se traslada a la frontera catalana un ejército de mercenarios alemanes, con su general también alemán Guillermo de Rocandolf.²³²

En ese momento se ordena derruir fortalezas inútiles y fortificar Perpiñán y Salces para concentrar allí los efectivos militares. Pero la falta de recursos impide igualmente llevar a cabo todo esto.²³³

Carlos I aprovecha el vacío legal existente al respecto en Cataluña y crea una estructura burocrática militar inicialmente para los condados fronterizos del Rosellón y la Cerdaña, la zona norte del país y la más amenazada por los franceses (deseosos de su ocupación definitiva). Dirige esa estructura un capitán general nombrado en 1529

227. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 226-227.

228. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 229.

229. Víctor FERRO POMÀ, *El dret públic català*, p. 79 y 362.

230. Ángel CASALS, «Instituciones catalanas», p. 124.

231. Ángel CASALS, «Instituciones catalanas», p. 135-137.

232. Ángel CASALS, «Instituciones catalanas», p. 130-131.

233. Ángel CASALS, «Instituciones catalanas», p. 132. Ramón CARANDE, *Carlos V y sus banqueros*, vol. III, Madrid, Sociedad de Estudios y Publicaciones, 1967, p. 203.

inicialmente para esos dos territorios, pero en 1530 ya lo es también del Principado. Y en 1543 el cargo pasa a unirse al de virrey.²³⁴

A partir de ese momento empiezan a desarrollarse nuevos planes de infraestructuras militares en las costas, con fortificaciones en la catalana y la valenciana, así como en Mallorca, Menorca e Ibiza.²³⁵

Y también se prevé, aunque sin éxito, formar un ejército para defender el Rosellón desde Perpiñán, con trescientos efectivos catalanes y otros tantos castellanos.²³⁶

5.8. LOS MORISCOS

El grueso de la población sarracena en la Corona de Aragón a principios del siglo XVI se concentra en Aragón y Valencia; en Cataluña hay muy poca y se halla en las cuencas de los ríos Segre y Ebro (entre Lérida y Tortosa); y no hay en Mallorca.²³⁷ En todos los casos son vasallos de señor.

Los mudéjares catalanes ya se han convertido entre 1509 y 1511, pero en los otros territorios el proceso de conversión se alarga unos años más.²³⁸

5.8.1. *Los moriscos en Valencia*

En Valencia la población mudéjar supone entre el 25 % y 30 % del total, y en buena parte son vasallos de señor. Y las germanías fuerzan su conversión masiva,

234. Àngel CASALS, «Instituciones catalanas», p. 128-129.

235. Ernest BELENGUER y Jordi BUYREU, «Carlos V y la Corona de Aragón», p. 60-61.

236. Ramón CARANDE, *Carlos V y sus banqueros*, vol. II, p. 205-206.

237. Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ, *El Antiguo Régimen*, p. 182.

238. Josep SERRANO DAURA, «Els moriscos de la comanda d'Ascó (Ascó, Vinebre i Riba-roja) i l'ordre reial d'expulsió de 1610», *Recerca* (Tortosa, Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre), núm. 17 (2017), p. 17-18. Josep SERRANO DAURA, «L'onomàstica sarraina i dels cristians nous de Flix (Baronia de Barcelona, Ribera d'Ebre) als segles XIV al XVII», *Butlletí Interior de la Societat Onomàstica* (Barcelona), vol. LXVI (1996), p. 38-48.

Según Lapeyre, los moriscos catalanes constituían una especie de islotes, muy estimados, además, por su prelado, el obispo de Tortosa (Henri LAPEYRE, *Geografía de la España morisca*, Valencia, Diputación de Valencia, 1986 (Història i Societat; 4), p. 115 y sig.). También sobre los moriscos catalanes, aunque ya en el reinado de Felipe II, el Consejo de Aragón informa en 1575 que en «Cataluña no hay moriscos que importen ni puedan dar cuidado a V. M.» (Joan REGLÀ CAMPISTOL, «La cuestión morisca y la coyuntura internacional en tiempos de Felipe II», en Joan REGLÀ CAMPISTOL *Estudios sobre los moriscos*, Barcelona, Ariel, 1974, p. 204 y sig.).

pero, derrotadas, muchos moriscos vuelven al islam y recuperan las viejas mezquitas para su culto.²³⁹

En esta situación, Carlos I convoca una comisión de teólogos que finalmente dictaminan que, aunque sea forzoso y por ello irregular, el bautismo es válido y los bautizados deben proceder como cristianos.²⁴⁰

A pesar de ello y de todo lo que esa resolución implica (superada la etapa de las germanías entre 1519 y 1522), los sarracenos, conversos (moriscos) o no, en su mayoría dedicados sobretudo a la agricultura, amplian las zonas de regadío, desecan zonas pantanosas y extienden el cultivo de arroz, con lo que dan lugar a una época de cierta expansión económica.²⁴¹

Pero este estado de confusión religiosa debe resolverse y, así, el 15 de mayo de 1524 el papa Clemente VII ordena, con la bula *Idcirco nostris*, la conversión final de los musulmanes de la Corona de Aragón.²⁴² Y a esos efectos se encomienda a la Inquisición que predique la fe entre los infieles musulmanes, exhortándola a poner una fecha de conclusión a este nuevo proceso que se quiere definitivo, bajo pena de esclavitud para aquellos que se resistan.²⁴³

Obviamente, el rey y el inquisidor general están de acuerdo con el papa, y para llevar a cabo su plan cuentan con el apoyo de la virreina, Germana de Foix, del Consejo Real valenciano y del Consejo de Aragón. Y todo concluye el 6 de enero de 1526 con la firma con doce aljamas valencianas de una concordia por la cual: se reconocen matrimonios mixtos anteriores a esa fecha; se autoriza a los conversos a mantener su vestimenta y su lengua durante diez años; la Inquisición se inhibe de actuar contra los moriscos en un período de tiempo sin determinar; se permite a los conversos conservar sus cementerios y sus barrios, y se les asegura que a todos los efectos serán tenidos por cristianos.²⁴⁴

En las Cortes de 1528 ya se les permite cambiar de domicilio y abandonar su señorío si no deben nada a su señor.²⁴⁵

239. Rafael BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, «Carlos V, la Inquisición y la conversión de los moriscos valencianos», en Juan Luis CASTELLANO y Francisco SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. IV, p. 47.

240. Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ, *El Antiguo Régimen*, p. 182.

241. Montserrat DURAN PUJOL, «La economía agraria de la Corona de Aragón», p. 80.

242. Rafael BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, «Carlos V, la Inquisición y la conversión», p. 62. Aunque hay dudas de si es de 1524 o de 1525.

243. Rafael BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, «Carlos V, la Inquisición y la conversión», p. 62-64.

244. Rafael BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, «Carlos V, la Inquisición y la conversión», p. 69-72.

245. Juan Francisco PARDO MOLERO, «Imperio y cruzada. La política mediterránea de Carlos V vista desde Valencia», en Juan Luis CASTELLANO y Francisco SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. III, p. 375.

Cabe añadir que, aun a pesar de estos pactos, la Inquisición va a seguir controlando los moriscos valencianos, y llega a juzgar hasta cien seis casos calificados de herejía entre 1528 y 1530.²⁴⁶

5.8.2. *Los moriscos en Aragón*

En el caso de Aragón, en las Cortes que se celebran en Zaragoza en 1518 para la jura de Carlos I, este asume la necesaria conversión de los musulmanes aragoneses. Pero en su mayor parte son vasallos de señor, y estos se muestran reticentes a ello.²⁴⁷

Precisamente, el rey crea en Madrid una junta de expertos para la coordinación de este proceso de conversión ya general, pero el 4 de abril de 1525 acuerda limitarlo en principio a Valencia. Sin embargo, pocos meses después, el 26 de octubre de 1525, el monarca, con el apoyo de sus consejeros, la jerarquía eclesiástica y la Inquisición, ordena el bautismo de los mudéjares aragoneses. Esta orden se publica el siguiente 22 de diciembre y les prohíbe cambiar de domicilio y hasta abandonar Aragón, y pone como fecha máxima de conversión el 15 de marzo de 1526.²⁴⁸

Ya convertidos, los moriscos de Aragón son también objeto de una muy estrecha vigilancia por parte de la Inquisición, aunque en principio hay cierta estabilidad.²⁴⁹

Incluso en las Cortes de 1533 los brazos denuncian al Santo Oficio por haberse apropiado indebidamente de los bienes de los moriscos, en una actitud de absoluto abuso. Este es tal que las Cortes de 1533 llegan a pedir al rey que aumente el salario de los familiares y oficiales de la Inquisición como medio para evitar el saqueo al que someten a los moriscos.²⁵⁰

5.9. DESARROLLO ECONÓMICO

Superados los primeros años de reinado y las revueltas de las germanías, en general puede decirse que los reinos de la Corona de Aragón conocen un cierto desarrollo económico durante la monarquía de Carlos I, una expansión general en los ámbitos

246. Teresa CANET APARISI, «Las instituciones regnícolas», p. 457.

247. Gregorio COLÁS LATORRE, «Señores y moriscos en Aragón: el bautismo de 1526», en Juan Luis CASTELLANO y FRANCISCO SÁNCHEZ-MONTES (ed.), *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. IV, p. 221.

248. Gregorio COLÁS LATORRE, «Señores y moriscos en Aragón», p. 222-228. Véase también sobre el caso de Caspe en 1526, Gregorio COLÁS LATORRE, *La bailía de Caspe en los siglos XVI y XVII*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1978, p. 26 y sig.

249. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 94.

250. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 490-495.

de la agricultura y la industria manufacturera, y, además, sus súbditos también pueden participar del comercio americano.²⁵¹

5.9.1. *El desarrollo económico de Aragón*

Por orden de Carlos I y tras un concurso de ideas convocado al efecto, en 1528 se acuerda la construcción de un azud y una red de acequias para el riego en Zaragoza. Pero para asegurar el agua suficiente con el desnivel necesario, esa obra se realiza en Fontellas, en el reino de Navarra.²⁵² La obra del que se conocerá como canal o acequia imperial de Aragón se lleva a cabo entre 1529 y 1539.²⁵³

También en Caspe y Almunia de Doña Godina se llevan a cabo obras parecidas para obtener agua con la que regar los cultivos.²⁵⁴

Se incrementa el comercio exterior, de manera especialmente importante el de cereales, y la Diputación General pide al rey su gestión y control, a lo que Carlos I se opone por considerar que se trata de una prerrogativa real (1523).²⁵⁵

También mejora y se desarrolla la industria textil de Zaragoza.²⁵⁶

Este contexto general de expansión y desarrollo económico debe influir en la petición de los brazos al rey de crear unos estudios generales en Zaragoza; de hecho, Aragón es el único reino de la Corona en el que no existen.²⁵⁷ Así, el 10 de septiembre de 1542, desde Monzón y a petición de las Cortes, Carlos I crea la Universidad o Estudio General de Zaragoza mediante el privilegio *Dum Noster Animus*, con estudios de teología, derecho canónico, derecho civil, medicina, filosofía, artes y otras ciencias autorizadas. El centro se inaugura y comienza sus cursos el 24 de mayo de 1583.²⁵⁸

251. Carlos I promete en las Cortes de 1542 la igualdad de los súbditos catalanes y los castellanos en el comercio con América; será su hijo Felipe en 1566 quien prohíba a toda nación considerada extranjera respecto de Castilla, beneficiarse del comercio americano, asegurando así el monopolio sevillano (Jaume VICENS VIVES, *Notícia de Catalunya*, p. 131-132).

252. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 36.

253. Eliseo SERRANO MARTÍN, «El reino de Aragón en tiempos de Carlos V», p. 488-489.

254. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 37.

255. Eliseo SERRANO MARTÍN, «El reino de Aragón en tiempos de Carlos V», p. 489. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 440-441.

256. Eliseo SERRANO MARTÍN, «El reino de Aragón en tiempos de Carlos V», p. 490-491.

257. En Cataluña ya funcionan los de Lérida desde 1300, y los de Barcelona, aunque están creados, no empiezan a funcionar hasta finales del s. XVI; en Mallorca, su escuela catedralicia se transforma en estudio general por un privilegio de Fernando el Católico de 1483, y en Valencia, unos antiguos estudios municipales son elevados a la categoría de generales en 1501 (Rafael GIBERT, «Las universidades bajo Carlos V», en *Carlos V (1500-1558). Homenaje*, p. 485-486).

258. El privilegio real es confirmado sucesivamente por los papas Julio III en 1554 y Pablo IV en 1555 (Luis SÁNCHEZ AGESTA, «Las universidades bajo Carlos V», en *Carlos V (1500-1558). Homenaje*, p. 486). Eliseo SERRANO MARTÍN, «El reino de Aragón en tiempos de Carlos V», p. 500. La construcción

5.9.2. *El desarrollo económico de Cataluña*

En las primeras Cortes de Carlos I en Cataluña, en 1519, entre otras medidas se autoriza a los catalanes el comercio catalán con Siria y otros territorios dominados por los turcos, se adoptan acuerdos para un comercio preferente con Castilla y se pactan medidas de protección del comercio marítimo frente al acoso y los ataques de piratas y turcos en el Mediterráneo.²⁵⁹

Los catalanes presentan al rey en las Cortes Generales de Monzón de 1542 un memorial con una serie de propuestas que consideran necesarias para la prosperidad del país:

— Libertad para exportar a Francia, especialmente ganado, aun en el estado de guerra que se vive con el reino vecino.

— Defensa de las fronteras con soldados catalanes, como garantía para el desarrollo normal de ese comercio.

— Y protección de la costa catalana, sobre todo en ese momento, contra la piratería norteafricana.

Los brazos condicionan la concesión del donativo a la aceptación de estas medidas.²⁶⁰

Desde la perspectiva económica, en el reinado de Carlos I Barcelona sigue siendo una gran capital con una «robusta personalidad mercantil» y una industria muy diversificada: textil de lana, algodón y cuero, de hierro y acero, de estaño y cobre, etc. Es también un país productor y muy importante de azafrán (muy cotizado en ese momento y que se exporta a toda Europa) y de coral.

En este reinado precisamente se desarrolla la nueva industria de la fundición de cañones y se expande especialmente el comercio exterior de productos como la miel, el aceite o la almendra. La Ciudad Condal tiene cónsules en Egipto, Malta, Berbería y Túnez para su promoción económica y comercial.²⁶¹

Prueba de esa pujanza económica es, por ejemplo, el hecho de que es en Barcelona donde Carlos I prepara sus expediciones militares a Italia, Túnez y Argel; y que las atarazanas barcelonesas construyen en su reinado treinta y dos galeras, o que llega hasta un cargamento (algo excepcional) de oro y plata de América en 1535.²⁶²

del edificio la costea el vicario general del arzobispado, Pedro Cerbuna, y la inauguración tiene lugar el 24 de mayo de 1583 (Fernando SOLANO COSTA, «Carlos V y la Universidad de Zaragoza», en *Carlos V (1500-1558). Homenaje*, p. 557-561).

259. Eulàlia DURAN, *Les germanies*, p. 133.

260. Àngel CASALS, «Instituciones catalanas», p. 123.

261. Ramón CARANDE, *Carlos V y sus banqueros*, vol. I, p. 266-268.

262. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, p. 203-216.

En la última regencia de Felipe II se promueve también la construcción de acequias llamadas imperiales en Urgell y Tortosa.²⁶³

Por otra parte, aunque la universidad de Barcelona se fundó en el año 1450 por Alfonso V con una bula del papa Nicolás V, su edificio no empieza a construirse hasta 1536 con Carlos I y su inauguración es el 18 de octubre de 1539.²⁶⁴

5.9.3. *El desarrollo económico de Valencia*

Como en Aragón y en Cataluña, para Valencia también se proyecta una acequia imperial.²⁶⁵

Y lo cierto es que el reinado de Carlos I coincide con un período de gran expansión económica de Valencia. La agricultura es la principal fuente de riqueza, con la comercialización de los diversos productos que se cultivan en la Huerta: arroz, azafrán, comino, pasas, dátiles, almendras, otros frutos secos, azúcar, etc. También se diversifica y se expande la manufactura de loza y alfarería, de seda y lana, de pieles, etc. Y se desarrolla el comercio de productos como el vino, el aceite, el anís, la miel y la cera.²⁶⁶

5.10. OTROS ASPECTOS DEL REINADO DE CARLOS I

Hay otros aspectos también relevantes del reinado de Carlos I, que merecen una mención aparte.

5.10.1. *Nombramiento de obispos*

A pesar de la norma constitucional general en los reinos de la Corona de Aragón de que los cargos públicos, incluidos los eclesiásticos, han de ser ejercidos por naturales del reino, Carlos empieza pronto a nombrar extranjeros como obispos.

En Aragón lo prohíbe el fuero *De Praelaturis*, aprobado en las Cortes de Maella de 1423 y ratificado en las de Monzón de 1547. Pero para el obispado de Huesca el rey nombra en 1527 al gallego Alonso de So de Castro; en 1530, a Lorenzo Campegio, originario de Bolonia; en 1533, al genovés Girolamo Doria, y en 1534, al castellano Martín de Gurrea.

263. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 67.

264. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «Política de Carlos V en Cataluña», p. 263-264. Rafael GIBERT, «Las universidades bajo Carlos V», p. 485.

265. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 67.

266. Ramón CARANDE, *Carlos V y sus banqueros*, vol. I, p. 268-270.

También en Aragón, el obispado de Tarazona lo ocupa, por ejemplo, el catalán Guillermo Ramón de Montcada desde 1496 hasta 1521, y en 1536 el rey nombra a Hércules Gonzaga, de Mantua (pero acaba renunciando por las protestas de los fieles de su diócesis).

Igual ocurre en Tarragona en 1533 cuando se nombra al genovés Girolamo Doria (viene de Huesca y ejerce en su nuevo cargo hasta 1558).

Sin olvidar que en 1516 es nombrado obispo de Tortosa el propio Adriano de Utrecht, futuro papa Adriano VI.

Todas estas actuaciones regias van a generar las correspondientes protestas de las instituciones aragonesas y catalanas.²⁶⁷

5.10.2. *Bandolerismo y contrabando de caballos*

Otros problemas de especial gravedad y complejidad en el reinado de Carlos I, sobre todo en sus últimos años, son el bandolerismo y el contrabando de caballos con Francia, que se acentúan en los períodos de guerra con el reino galo.²⁶⁸ En ambos casos, las medidas que el rey debe adoptar en tales circunstancias, en sí excepcionales, siempre acaban acarreado y aumentando los conflictos con las instituciones de sus reinos.²⁶⁹

En particular, el bandolerismo se ve incrementado con la llegada de numerosos emigrantes tanto a Aragón como a Cataluña, la mayoría procedentes de las regiones de la Gascuña y del Bearn y entre los cuales se encuentran delincuentes que huyen de la justicia francesa.²⁷⁰

El 7 de marzo de 1539 Carlos I dicta en Barcelona una pragmática contra el bandolerismo.²⁷¹ Pero de hecho, según la mayoría de autores, es en 1547 cuando el bandolerismo es un problema general de toda la Corona.²⁷²

Sobre el contrabando o saca ilegal de caballos hacia Francia, una actividad siempre perseguida, en los períodos de guerra contra la Corona francesa la prohibición

267. El rey posee esta facultad por el patronazgo del que gozan los monarcas desde los Reyes Católicos por disposición papal (Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 226). Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 432-434.

268. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 227. Ernest BELENGUER y Jordi BUYREU, «Carlos V y la Corona de Aragón», p. 59.

269. Ernest BELENGUER y Jordi BUYREU, «Carlos V y la Corona de Aragón», p. 59-60.

270. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 23. Xavier TORRES SANS, «Los sin papeles y los otros. Inmigraciones francesas en Cataluña (s. XVI-XVII)», *Mediterráneo Económico* (Almería, Caja Rural Intermediterránea), núm. 1 (2002), *Procesos Migratorios, Economía y Personas*, p. 348-359.

271. Juan REGLÀ CAMPISTOL, «Política de Carlos V en Cataluña», p. 265.

272. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 159.

real se endurece. Así, por ejemplo, en 1538 se dispone que quien no respete la prohibición quedará sujeto a la jurisdicción del capitán de guerra (en Aragón, en perjuicio una vez más de las competencias del justicia).²⁷³

5.10.3. *El caso de Teruel*

Teruel y su población ya constituyeron un problema muy grave para Fernando el Católico, y subsiste con Carlos I e incluso con su hijo Felipe.

Teruel tiene un régimen foral propio, participa en cortes y contribuye al pago de los servicios reales que en ellas se acuerdan. El conflicto surge con la Corona por una doble causa:

— Por la imposición de la Inquisición en la ciudad con todas sus consecuencias y en particular por su intromisión en la Administración de justicia local.

— Y por haber elegido el rey al «capitán» (alcalde o baile) directamente, cuando debía ser a propuesta de la ciudad.

La Corona justifica siempre y en todo caso su intervención en denuncias (no siempre acreditadas) recibidas por mala administración de justicia y por corrupción municipal.²⁷⁴

Y la situación se recrudece en 1528, cuando Carlos I nombra un nuevo «capitán» o presidente del municipio en la persona de Juan Pérez de Escamilla, sin contar con la intervención y el parecer de la ciudad. Si a ello añadimos el hecho de que quien ejerce ese oficio, además de las funciones de gobierno propias, también hace de juez de apelación contra las resoluciones de los tribunales locales, el rey consigue un doble objetivo: interferir en el gobierno municipal y también en la Administración de justicia de Teruel (con la aplicación de su derecho en perjuicio del derecho foral).

La ciudad denuncia este nombramiento directo contra los fueros que la rigen y acude al justicia de Aragón. El recurso judicial implica con solo su presentación la suspensión del nombramiento, de acuerdo con el derecho foral aragonés.

La respuesta de los oficiales reales no se hace esperar: aducen que Teruel no es realmente de Aragón y que, por tanto, la ciudad no puede acudir a los jueces y tribunales de este reino. Las Cortes y la Diputación General también reaccionan ante el nuevo problema territorial que ahora se plantea.

273. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 443-446.

274. El conflicto llega a tal grado que el propio rey se plantea segregar Teruel de Aragón e incorporarlo a Castilla, con lo que prevalecería su autoridad (Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 424-425). M. ALMAGRO BASCH, «Alteraciones de las comunidades de Teruel y Albarracín durante el siglo XVI», *Revista de la Universidad de Zaragoza* (Zaragoza), vol. XIII (1936), p. 405-433, 679-710 y 933-956; y vol. XIV (1937), p. 3-30.

A pesar de todo, el caso aún no está resuelto en 1544: en ese momento hay alborotos y revueltas que el virrey reprime, y castiga a los causantes. Aun así, la ciudad acude a la Real Audiencia reclamando su aragonesidad.

Sin embargo, hay que esperar a las Cortes de 1547. En ellas, la ciudad abona la suma de cuatro mil escudos y, a cambio, consigue el cese de Escamilla y el compromiso real de no nombrar ningún otro «capitán» si no es a propuesta municipal, de acuerdo con sus fueros.

Ello no obstante, el rey incumple su promesa dos años después y nombra directamente a García de la Vega; y, eso sí, ordena que se devuelva a Teruel aquella suma pagada de cuatro mil ducados.

Teruel y ahora también Albarracín presentan nuevas denuncias contra el proceder del rey en las Cortes de 1554, ya bajo la regencia de Felipe en nombre de su padre, Carlos I. El regente se opone a las quejas e incluso niega que ambas ciudades pertenezcan a Aragón, como ya hicieron sus predecesores, Fernando II y Carlos I. El litigio sigue en el reinado de Felipe I, pero no llega a solucionarse de forma expresa.²⁷⁵

5.11. EL FINAL DEL REINADO DE CARLOS I

Carlos I elige en 1531 a su hermano Fernando como su sucesor al frente del Imperio (de hecho, ya lo gobierna en nombre de Carlos), mientras que su hijo Felipe hereda los reinos españoles y Borgoña.²⁷⁶

Por otra parte, el 12 de abril de 1555 fallece la reina Juana, coincidiendo con el final de la vida de Carlos. Pero no es hasta ese momento que el monarca asume plenamente las coronas de Castilla y Aragón. Por eso seguramente, entre otras razones, poco después renuncia a sus dominios hispánicos.²⁷⁷

En los últimos años de este reinado se consuma definitivamente como norma el nombramiento de extranjeros para los cargos de virrey en la Corona de Aragón; de la nobleza aragonesa en los virreinos de Mallorca y de Cerdeña; y de la castellana para los de Aragón, Cataluña y Valencia.²⁷⁸

El 25 de octubre de 1555 Carlos abdica finalmente la Corona imperial en Fernando, y unas semanas después hace lo mismo respecto de Borgoña.

Poco después, el 16 de enero de 1556 (en Bruselas), también renuncia a las coronas de Castilla e Indias y de Aragón con todos sus dominios, en ambos casos a

275. Gregorio COLÁS LATORRE y José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI*, p. 424-425 y 459-476.

276. Peter RASSOW, «Carlos V», p. 21.

277. Luis SUÁREZ, *Carlos V*, p. 306.

278. Jordi BUYREU JUAN, *La Corona de Aragón*, p. 70.

favor de su hijo Felipe. Poco antes le había cedido Nápoles y Milán (1553), los Países Bajos y la orden del Toisón de Oro (1555), y Sicilia con los dominios hispánicos (1556).²⁷⁹

Mientras que la renuncia a la monarquía hispánica es efectiva de inmediato, en cuanto a la Corona imperial los electores alemanes no reconocen su abdicación hasta febrero de 1558.²⁸⁰

Y Carlos, tras abdicar de todos sus dominios reales e imperiales, se retira al monasterio jerónimo de Yuste, donde entra el 3 de febrero de 1557 acompañado de sus hermanas Leonor y María.²⁸¹ Allí fallece poco después, el 21 de septiembre de 1558.²⁸²

5.12. EL FRISO DE LA CORONACIÓN DE CARLOS V EN TARAZONA

Para concluir este artículo y dado que este tema se expuso en un curso de verano celebrado en Tarazona (Aragón) en 2017, año del quinto centenario de la llegada del rey emperador a la Península, no hay nada mejor que hacerlo con esta reseña sobre una obra de arte que se encuentra esculpida en el friso del Ayuntamiento de esa ciudad.

No podemos hablar de ningún hecho o circunstancia que vincule a Carlos I con Tarazona, cuando menos de forma especial ni con carácter extraordinario. Pero su coronación imperial en Bolonia el 24 de febrero de 1530 tuvo su repercusión política en los territorios hispánicos y en el orden internacional, y también se expresó en el arte.

Una de esas manifestaciones artísticas se produce en Tarazona. Cuando en 1557 los regidores de la ciudad acuerdan construir una nueva lonja, deciden que la parte superior de su fachada culmine con un gran friso de yeso que reproduzca la entrada de Carlos V y su coronación en Bolonia.²⁸³

La lonja se ha de construir en la plaza del Mercado de la ciudad; un edificio, por otra parte, que se prevé que se destine a distintos usos: al mercantil inicial como lonja, a funciones del gobierno local y a otras actividades —se dice— de carácter lúdico-festivo (como mirador, desde la galería del edificio, de los espectáculos religiosos y otros que se organicen en la plaza).²⁸⁴

279. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 46. Ernest BELENGUER, *El imperio de Carlos V*, p. 412.

280. Peter RASSOW, «Carlos V», p. 25.

281. Luis SUÁREZ, *Carlos V*, p. 309-310. Henry KAMEN, *Carlos emperador*, p. 428 y sig.

282. Peter RASSOW, «Carlos V», p. 25. Sagrario FERMOSEL DÍAZ, *Carlos V*, p. 5. Ferran SOLDEVILA, *Historia de España*, p. 339.

283. Gonzalo M. BORRÁS GUALIS y Jesús CRIADO MAINAR, «Entre Italia y España», p. 35.

284. María Teresa ANIAGA ANDRÉS, «De Lonja a Ayuntamiento. Avatares constructivos y funcionales del edificio municipal de la plaza del Mercado de Tarazona», en Gonzalo M. BORRÁS GUALIS y Jesús CRIADO MAINAR (ed.), *La imagen triunfal del emperador*, p. 145. Jesús CRIADO MAINAR, «La cabalgata

El friso ha de tener 32,5 metros de largo. El proyecto se aprueba en el verano de ese año 1557, vivo aún el emperador, pero concluye tras su muerte, ya en 1563.²⁸⁵

El edificio inicialmente previsto se amplía con casas colindantes que el municipio adquiere, e incluso se encarga un reloj. Ya en 1660 se instala allí exclusivamente la casa consistorial.²⁸⁶

triumfal de Bolonia en el Ayuntamiento de Tarazona: su papel en la definición del monumento», en Gonzalo M. BORRÁS GUALIS y Jesús CRIADO MAINAR (ed.), *La imagen triunfal del emperador*, p. 204.

285. Gonzalo M. BORRÁS GUALIS y Jesús CRIADO MAINAR, «Entre Italia y España», p. 36.

286. María Teresa ANIAGA ANDRÉS, «De Lonja a Ayuntamiento», p. 145.

LES CORPORACIONS LLETRADES: UNA COMPLEXA ADAPTACIÓ AL NOU ORDRE LIBERAL

Carles Tormo i Camallonga
Universitat de València-Estudi General

Resum

Amb els *Estatutos generales para el régimen de los colegios de abogados del Reino*, del 1838, el legislador vol adaptar l'associacionisme lletrat al dret i l'Administració pública contemporània. Això comporta la unificació normativa de tots els col·legis com a exigència irrenunciable del nou igualitarisme. Però la necessitat d'observar una altra de les màximes del liberalisme, la igualtat, sumirà els col·legis en un conflicte permanent a causa de la legislació tan deficient respecte a aquesta qüestió, amb uns objectius que mai no han quedat suficientment clars. Aquest tema ens revela la gran inseguretat de la doctrina administrativa en relació amb les corporacions professionals com a ens de dret, la necessitat de concretar la vertadera raó d'aquestes i l'obligació dels advocats de formar-ne part. No parlem d'un gremi d'artesans, sinó d'una corporació d'hòmens de dret, de ciència i de política, en un món en transformació permanent, també econòmica. Resulta inevitable el conflicte entre els col·legis i els lletrats no col·legiats, i molt especialment entre els col·legis de les capitals i els dels municipis menors, en relació, destacadament, amb l'exercici en règim d'exclusivitat en segons quines demarcacions judicials i tribunals.

Paraules clau: Administració de justícia, associacionisme, Audiència, col·legi d'advocats, corporativisme, estatuts, exercici professional, jutjat, lletrat, partit judicial.

LAS CORPORACIONES LETRADAS: UNA COMPLEJA ADAPTACIÓN AL NUEVO ORDEN LIBERAL

Resumen

Con los *Estatutos generales para el régimen de los colegios de abogados del Reino*, de 1838, el legislador quiere adaptar el asociacionismo letrado al derecho y la Administración pública contemporánea. Ello comporta la unificación de la normativa de todos los colegios como exigencia irrenunciable del nuevo igualitarismo. Pero la necesidad de observar otra de las máximas del liberalismo, la igualdad, sume a los colegios en un conflicto permanente ante la deficiente legislación al respecto, con unos objetivos nunca suficientemente claros. Este tema nos revela la gran inseguridad de la doctrina administrativa en relación con las corpora-

ciones como entes de derecho, la necesidad de concretar la verdadera razón de las mismas y la obligación de los letrados de incorporarse a ellas. No hablamos de un gremio artesano, sino de una corporación de hombres de derecho, de ciencia y de política, en un mundo en cambio permanente, también económico. Resulta inevitable el conflicto entre los colegios y los letrados no colegiados, y especialmente entre los colegios de las capitales y los de los municipios menores, en relación, destacadamente, con el ejercicio en régimen de exclusividad en según qué demarcaciones judiciales y tribunales.

Palabras clave: Administración de justicia, asociacionismo, Audiencia, colegio de abogados, corporativismo, ejercicio profesional, estatutos, juzgado, letrado, partido judicial.

THE LAWYER CORPORATION: A COMPLICATED ADAPTATION TO THE NEW LIBERAL ORDER

Abstract

With the general Statutes for the regime of the Reign's lawyers associations in 1838, the legislator expects to adapt the legal association to the law and the Public Administration of the time. This will mean the consolidation of the rules of all associations, as an indispensable step for new fairness concept. But the necessity of taking into account another of the Liberalism ideas, equality, will drag the associations into a permanent conflict because of the poor law ruling in this field, with unclear goals. This issue shows the great insecurity of the administrative doctrine in relation to corporations as legal entity, the need to detail the real reasons for them and the duty of the lawyers to associate. We are not talking about a group of craftsmen but of a corporation lawyers, scientists and politicians, in a permanent changing world, economically as well. Conflicts to do with having the exclusivity in certain judicial demarcations or courts, between the associations and non-associated lawyers, especially between the associations of the capitals and the ones in smaller towns, are inevitable.

Keywords: Justice Administration, associations, provincial court, lawyer association, corporatism, professional work, statutes, court, lawyer, judicial district.

LES COLLÈGES D'AVOCATS: UNE ADAPTATION COMPLEXE AU NOUVEL ORDRE LIBÉRAL

Résumé

Avec les *Statuts généraux du régime des barreaux du royaume* de 1838, le législateur a voulu adapter la forme juridique des associations d'avocats au droit et à l'administration publique de l'époque. Il en a résulté l'unification de la réglementation de l'ensemble des barreaux en tant qu'exigence irrécusable du nouvel égalitarisme. Mais la nécessité de respecter un autre des principes du libéralisme, l'égalité, a plongé les collèges d'avocats dans un conflit permanent face à une législation défailante en la matière, dont les objectifs n'ont jamais été énoncés

avec suffisamment de clarté. Cette problématique révèle la grande insécurité produite par la doctrine administrative sur les collèges en tant qu'entités de droit, la nécessité de formaliser leur véritable raison d'être et l'obligation des avocats de s'y intégrer. Il ne s'agit pas ici d'une guilde d'artisans, mais d'une corporation d'hommes de droit, de science et de politique, dans un monde en perpétuel changement, dont la nature est également d'ordre économique. L'application de ce système exclusif dans toutes les circonscriptions judiciaires et les tribunaux a notamment conduit à un conflit inévitable entre les collèges et les avocats qui n'y étaient pas affiliés, mais aussi entre les collèges des capitales et ceux des villes de moindre importance.

Mots-clés: administration judiciaire, associations, audience, collège des avocats, corporatisme, exercice professionnel, statuts, tribunal, avocat, circonscription judiciaire.

1. COM A PUNT DE PARTIDA

El naixement dels col·legis d'advocats actuals s'ha d'entendre en un doble context transitori entre l'Antic Règim i el liberalisme. Per una banda, el propi de les corporacions d'oficis com a institucions col·lectives, així com del mateix corporativisme com a concepte en si: des d'una monarquia eminentment corporativa, és a dir, la d'un univers de comunitats, passem a un estat absolutament individualista. Per altra banda, és el context transitori propi de l'Administració de justícia, que en la dècada del 1830, en què naixen els col·legis d'advocats tal com els coneixem avui, es troba al bell mig del que va ser una reforma integral, tant des de la perspectiva procedimental o processal com des de la perspectiva orgànica.

Així és que l'actualització del règim associatiu dels lletrats que exercien en els jutjats i tribunals de la monarquia espanyola va ser una més de totes les transformacions que, en el seu conjunt, van donar lloc, amb totes les modificacions posteriors, a la regulació moderna dels oficis i de l'Administració de justícia, de la qual disposem avui dia. És tota una transformació, renovació, actualització o, si es vol, revolució —concepte que, de manera encertada, ha de ser objecte de qüestionament permanent—, que abasta totes les instàncies i parts implicades, tant les que imparteixen justícia com les que en sol·liciten, és a dir, els clients particulars i la seua defensa lletrada, com també el seu propi sistema associatiu.

Respecte a aquest darrer element, el règim corporatiu, si bé el primer liberalisme no negava la utilitat de totes les associacions d'oficis, sí que les qüestionava molt seriosament, ja que eren identificades com a limitatives dels drets individuals, amb la idea que només podien ser subjectes de dret els hòmens o ciutadans, davant d'una administració, estatal i associativa per delegació, que fins aleshores els havia coartat les seues facultats —ara llibertats—. Per tant i des d'una concepció restrictiva i merament tolerant, el liberalisme més incipient entén els col·legis professionals i els gremis com a congregacions pròpies d'un pensament grupal antiquat que calia deixar enrere, fins i tot suprimint-lo. La preferència que es donava a l'individu va fer perillar molt

seriosament tot tipus d'agrupació d'oficis que —hom pensava— pogués restringir aquella sacrosanta sobirania ciutadana. Era una fe absoluta, cega, en l'individu, com a senyor sobirà i independent del seu destí. Des del mateix enteniment sociològic i jurídic, s'exigia la derogació de qualsevol entrebanc que s'oposara al contracte entre persones particulars, que havia de ser eminentment lliure i absolut; ens referim, per exemple, a les senyories senyoriales i territorials, a l'explotació de la terra. Encara que puguen semblar coses molt diferents, és obvi que són paral·leles i amb un evident punt teòric de connexió.

Als nostres efectes, cal parlar, fonamentalment, de dos decrets: el del 22 d'abril de 1811 i el del 8 de juny de 1813.¹ Amb el primer, «sobre la libre incorporación de los abogados en sus colegios», es posava fi a un règim restrictiu d'ingrés a aquestes corporacions lletrades. Amb l'afany i els esforços productivistes dels darrers il·lustrats, es considerava que el nombre d'advocats —entre altres oficis— de la monarquia era excessiu, i molt especialment a les grans ciutats, que és on més s'acumulaven, de manera que, a través d'un *numerus clausus* proporcional per a cada col·legi i per a cada seu de l'Audiència, s'intentava restringir el seu nombre.² Amb el segon decret, del 8 de juny de 1813, «sobre el libre establecimiento de fábricas y ejercicio de cualquier industria útil», es feia un pas endavant, atès que, més enllà de suprimir tota política de *numerus clausus*, es posava fi a l'agremiació obligatòria per a l'exercici dels oficis, els quals a partir d'aleshores eren completament lliures: ni examen, ni títol, sinó absoluta llibertat d'exercici. No se suprimien els gremis, però amb l'ingrés lliure quedaven ferits de mort. És cert que aquesta segona norma no afectava, d'entrada, els col·legis d'advocats, però marcava la pauta de la nova política corporativa —o, més ben dit, anticorporativa.

Ja sabem que el retorn de l'absolutisme va impedir la materialització d'aquestes disposicions. La segona, en concret, pensem que requeria una atenció major i més ac-

1. El primer decret deia: «Las Cortes generales y extraordinarias, después del más detenido examen y deliberación, decretan: Que subsistiendo los Colegios de Abogados, no tengan número fijo de individuos, y que sea libre la entrada e incorporación en ellos a quantos Abogados lo soliciten; a cuyo fin derogan las Cortes cualesquiera leyes, órdenes y disposiciones generales y particulares, expedidas sobre fixar y reducir el número de los Abogados en todos y cada uno de los Colegios de la Nación». El segon decret fixava: «Todos los españoles y extranjeros avecindados, o que se avecinden en los pueblos de la Monarquía, podrán libremente establecer las fábricas o artefactos de cualquier clase que les acomode, sin necesidad de permiso ni licencia alguna, con tal que se sujeten a las reglas de policía adoptadas o que se adopten para la salubridad de los mismos pueblos. También podrán ejercer libremente cualquier industria u oficio útil, sin necesidad de examen, título o incorporación a los gremios respectivos, cuyas ordenanzas se derogan en esta parte». Vegeu-los en *Colección de los decretos y órdenes que han expedido las Cortes Generales y Extraordinarias*, Cadis, Imprenta Real, vol. I (1811), p. 132, i vol. IV (1813), p. 86.

2. Sobre el règim de *numerus clausus* i la seua evolució en el temps, vegeu Carles TORMO CAMALLONGA, *El Colegio de Abogados de Valencia. Entre el Antiguo Régimen y el liberalismo*, València, Universitat de València, 2004.

rada, atesa la grandíssima significació i repercussió que va tenir en tots els seus aspectes. Així és que, de nou, ens trobem amb un règim d'incorporació forçosa per a tots els oficis i de *numerus clausus* en concret per als lletrats en actiu, o siga, la seua restricció.

Amb la Reial cèdula de 27 de novembre de 1832 es recupera, ja de manera definitiva, l'ingrés lliure. Després de reconèixer «que el número de abogados existentes en el día está en la debida proporción con las necesidades públicas y con las otras profesiones», el document declara que «la incorporación en todos los colegios del Reino, incluso el de Madrid, será libre a todo abogado que la solicite, concurriendo en él las circunstancias y cualidades necesarias y que las leyes exigen». A més, la norma estableix que «en todas las capitales donde haya número suficiente de abogados se crearán colegios sin plazas determinadas».³ Encara que la fórmula «donde haya número suficiente» resulta excessivament genèrica, és aleshores quan reapareix o es refunda el Col·legi de Barcelona.⁴ S'hi albira un canvi de major envergadura. L'any següent, quan mor el monarca, les coses comencen a canviar d'una manera més substancial, per més que amb una marcada inestabilitat.

Efectivament, amb el Decret d'11 de juliol de 1837, de lliure exercici, però amb certes obligacions per als advocats, té lloc la reforma definitiva dels col·legis, la més pròpia de la filosofia anticorporativa del primer liberalisme.⁵ És la fi de tota una època, atès que, *de facto*, és una supressió encoberta dels col·legis: quins beneficis en treien els seus membres després de pagar les quotes? El corporativisme des de la voluntarietat —i vaja com a conclusió anticipada— no tindrà mai una acceptació favorable. Com hem dit, aquest decret feia referència a unes suposades càrregues de les quals els advocats no podien lliurar-se, com ara la defensa gratuïta dels pobres, de la qual fins aleshores s'havien ocupat els individus col·legiats. La justícia oficial, que exclou la privativa, des de sempre havia requerit una compensació a favor d'aquells que econòmicament no hi podien accedir. I si els col·legis havien de continuar fent-se càrrec de segons quins deures, els seus membres haurien de suportar uns perjuís que immediatament es van veure com un greuge comparatiu respecte als advocats que exercien amb només la presentació i inscripció del seu títol davant de l'autoritat municipal.

3. *Decretos del Rey Nuestro Señor Don Fernando VII*, vol. xvii, Madrid, 1833, p. 272.

4. Elena ROSELLÓ I CHÉRIGNY, *L'advocacia de Barcelona: diàleg amb la història*, Barcelona, Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona, 2014.

5. *Colección de las leyes, decretos y declaraciones de las Cortes*, vol. xxiii, Madrid, 1838, p. 70: «Artículo 1.º Se restablece el decreto de 8 de junio de 1823 relativo a que los abogados, médicos y demás profesores aprobados, sean de la profesión científica que fueren, puedan ejercerla en todos los puntos de la monarquía, sin necesidad de adscribirse a ninguna corporación o colegio particular, y sólo con la obligación de presentar sus títulos a la autoridad local. Artículo 2.º El gobierno de S. M. tomará las disposiciones convenientes para que sin perjudicar a la libertad que aquél concede se repartan las cargas como corresponde, y se arregle el régimen de los colegios y montes-píos del modo más favorable a su objeto y que sea compatible con la misma libertad».

No oblidem que, paral·lelament a la reforma del règim corporatiu, hi ha la reforma de l'Administració de justícia, de la qual en gran manera aquella és filial. En la mateixa dècada dels anys 1830 es fixen les bases normatives de la nova estructura orgànica, des del Tribunal Suprem fins als jutjats de primera instància, passant per les audiències provincials i territorials; s'avança en la reforma del sistema de nomenament de jutges i magistrats; es reforma el procés judicial, amb una modificació significativa de segons quins tràmits i que afecta totes les parts; més endavant s'aproven les lleis d'enjudiciament civil i criminal. Pensem, sense anar més lluny, que és llavors quan s'imposa una cosa tan bàsica, des de la nostra perspectiva, com és la motivació de les sentències. Òbviament, no entrarem en aquests apartats —ni tan sols gosarem aportar-ne bibliografia—, però hem de tenir-los en compte per a entendre la reforma —o, més ben dit, l'actualització— de l'accés dels titulats universitaris a la professió lletrada, incloent-hi la política associativa.

El que ací ens interessa és que el 4 de maig de 1838 s'aprova, ja de manera definitiva però lluny de conferir estabilitat en aquest terreny, el nou règim col·legial dels advocats espanyols: els *Estatutos para el régimen de los colegios de abogados del Reino*.⁶ Un règim que, malgrat les nombroses modificacions que va patir al llarg del temps, poc canvia en la seua essència amb la Llei orgànica del poder judicial, del 1870, i ben poc ho fa també amb els *Estatutos* del 1895. Anirem veient-ho.

D'entrada, els *Estatutos* del 1838 fan un gir de cent vuitanta graus amb la regulació del corporativisme de l'any anterior. La filosofia corporativa —o, el que és el mateix, l'ofensiva anticorporativa liberal— a finals dels anys trenta sembla que comença a temperar-se, a superar els embats inicials més radicals. Torna a ser obligatòria l'adscripció al col·legi professional per a poder exercir, allà on n'hi haguera. Però l'abast hermenèutic i la imprecisió de molts dels conceptes emprats per la norma —*vecindad*, *residencia* i, a més, *fija*, *pueblo* o *estudio abierto*— compliquen de manera superlativa la seua aplicació; per això considerem que és oportú transcriure alguns dels seus articles més significatius als nostres efectes:

Artículo 1º. Los abogados pueden ejercer libremente su profesion con tal que se hallen avecindados y tengan estudio abierto en la poblacion en que residan, sufriendo ademas las contribuciones que como tales abogados se les impongan. En los pueblos en que exista colegio necesitarán tambien incorporarse en su matrícula.

Artículo 2º. Continuarán los colegios existentes y se establecerán de nuevo, 1.º, en todas las ciudades y villas donde residan los tribunales supremos y audiencias del reino: 2.º, en todas las capitales de provincia: 3.º, en todos los demas pue-

6. Marcelo MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario de la Administración Española. Compilación de la novísima legislación de España peninsular y ultramarina*, vol. I, 8 vol., Madrid, Imp. de A. Peñuelas, 1886, p. 58.

bls en donde hubiere 20 abogados, al menos, de residencia fija; y 4.º, en todos los partidos judiciales donde hubiese igual número de 20 abogados aunque residan en diferentes pueblos de un mismo partido. Los abogados domiciliados en aquellos en donde no se junten en número de 20, podrán incorporarse en el colegio mas inmediato, ó asociarse los de dos ó mas partidos que se hallen en aquel caso para formar un colegio que no podrá componerse de menos de 20 individuos.

El legislador i polític del moment pren consciència que el canvi, la revolució liberal, no ha de passar necessàriament pel rebuig incontestable de tot allò considerat propi de l'Antic Règim, etiqueta que, per si mateixa, ja era tot un menyspreu. Així doncs, sense que en cap moment hom fóra capaç de trobar la fórmula ideal a l'efecte, el fil conductor de tota la normativa liberal sobre els col·legis d'advocats queda nítidament fixat en l'exposició de motius del Reial decret de 31 de març de 1863, quan, a propòsit de modificacions importants sobre aquest assumpte, diu: «No es fácil, por cierto, conciliar el libre ejercicio de la abogacía con el sistema y régimen propio de los colegios; sin embargo, conocido el mal no es imposible el remedio».⁷ Imposible no seria, però ja avancem que tampoc resultaria gens fácil. Des de la prohibició que el nombre d'advocats superara una determinada xifra, amb el darrer absolutisme, fins a la possibilitat d'exercir la professió sense necessitat d'ingressar en cap tipus d'associació, amb el liberalisme a ultrança, al llarg de les dècades centrals del segle s'aproven tot un seguit de disposicions que intenten trobar la resposta definitiva per tal que l'intervencionisme públic no posi en perill la venerable màxima de la llibertat individual. Llibertat, tant dels advocats per a exercir l'ofici, i on fóra, com dels clients per a elegir l'advocat, i d'on fóra. La qual cosa, a més, havia de procurar el millor funcionament de l'Administració de justícia com a servei públic. Es tractava d'articular la prestació d'un servei públic fonamental —prestació prescriptiva per a un estament professional liberal— amb un ofici que reclamava unes llibertats individuals irrenunciables.

Resulta obvi que de poc van servir els *Estatutos* del 1838 en les seues pretensions bàsiques: les contrarietats a les quals van voler fer front es van mantenir invariables, de vegades amb una altra aparença, al llarg dels anys. Malgrat que la doctrina liberal passava, en la seua concepció més genuïna, per l'exercici professional lliure, finalment el legislador no es va decidir a prescindir d'uns certs mecanismes amb els quals podia vigilar tant la pràctica de l'advocacia particular com els professionals com a persones particulars, molts dels quals estaven implicant-se de manera molt activa i directa en la vida pública i política de la nació. Sabem que l'advocacia, més que la medicina, era la professió d'èxit del moment de la burgesia triomfant de la nova societat. I els progressistes, després del llarg recorregut conservador i encara que amb certs matisos, també

7. «Real Decreto modificando los Estatutos de los Colegios de Abogados», *Gaceta de Madrid*, 2 d'abril de 1863.

s'avingueren a la causa de vigilar l'ofici i els seus protagonistes. Hem de tenir present la gran transformació econòmica que estava experimentant el país, les grans causes sobre les propietats privades i els patrimonis públics que s'estaven dilucidant en els tribunals, la industrialització i el mercantilisme empresarial; advocacia, política i patrimoni eren tot u. L'advocacia, doncs, no era un ofici que el poder estiguera disposat a deixar anar.

No creiem, però, que els governs liberals, ni els progressistes ni els moderats, qüestionaren l'adhesió dels advocats al nou règim. No creiem que veieren en ells subjectes mereixedors de control polític i per això imposaren la col·legiació forçosa. No obstant això, en la tensió històrica entre el vessant tècnic i el polític del dret i de l'Administració, l'ofici de l'advocat sempre s'ha mogut entre la realitat jurídica i la fàctica. És per això, per exemple, que moderats i progressistes tenien una concepció diferent de la força dels lletrats com a col·lectivitat, i també és per això que eixa desconsideració es palesa en algunes normes processals del moment; clarament, en la *Instrucción del marqués de Gerona*, del 1853, on es feia culpables els advocats de tots els mals de l'Administració de justícia.⁸

Siga com fóra, ni l'Estat ni l'Administració consideraven pertinent desapropiar una base associativa ja secular i assumida, com tampoc no era intel·ligent per part dels mateixos advocats renunciar-hi. Si de cas, s'havia d'actualitzar sota els principis dels nous temps, de la nova sociologia; és a dir, la regulació de l'associacionisme —entès i vist de vegades com a simple corporativisme— s'havia de fer, almenys, des del principi irrenunciable de la igualtat. Això era bàsic. Una igualtat que abolia jurisdiccions especials i unificava el dret positiu, no podia permetre diferències entre els diversos col·legis que, irremeiablement, repercutirien en els advocats com a professionals i com a individus ciutadans, així com en els mateixos clients. Si la col·legiació obligatòria era una claudicació ideològica de la filosofia liberal, almenys es podria suavitzar en la mesura que per a tot el territori nacional s'unificaven normes i ordenances que abans eren diferents i que ara eren enteses com a discriminatòries perquè privilegiaven un sector. És a dir, enfront de la supressió, s'imposaven la unificació i la generalització.

2. EL PARER O JUDICI DELS COL·LEGIS: AMB ELS BENEFICIATS, ELS AGREUJATS

El posicionament de les juntes col·legials davant el règim associatiu establert pels *Estatutos* podem dir que és dual. El 1862 i en ocasió de l'Ordre de 31 de desembre de 1859, que impedia a tot lletrat exercir fora del partit on es trobara aveïnat i dispo-

8. Carles TORMO CAMALLONGA, «El derecho es la justicia de los hechos; a propósito de la Instrucción del marqués de Gerona», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 81 (2011), p. 873-920.

sara de despatx, el Col·legi de Santander explica al Ministeri l'opinió que té respecte a aquesta qüestió i que, segons ell, és majoritària entre els col·legis i els advocats:

Son libres las nobles artes, libres todas las industrias, libres todas las profesiones. Solo la abogacía es encarcelada dentro de recintos estrechos.⁹

La realitat és que, davant la pèrdua dels privilegis que fins aleshores havien gaudit els advocats col·legiats a les capitals, atès que eren els únics que podien exercir a l'Audiència territorial i a tots els jutjats de la seua demarcació, ara alguns d'eixos mateixos advocats, així com alguns dels seus col·legis, consideren que la millor opció per a ells és procedir, radicalment, a la supressió de tots els col·legis i declarar lliure l'exercici a tot el territori de la nació. És clar que la proposta del Col·legi de Santander era, a més d'inaudita, residual i, en qualsevol cas, pròpia d'una corporació capitalina, però també és veritat que altres col·legis de capitals, com ara el de Barcelona, compartien interessos similars, encara que mai amb suggeriments tan radicals. En aquest cas, a més, entrava en joc l'existència d'un dret propi.¹⁰

Com és lògic pensar, la postura dels col·legis tinguts per les capitals com a menors o rurals va ser justament la contrària. Acusaven els capitalins de ser ara, precisament, eixos «recintos estrechos» que ells, els rurals, havien patit des de sempre. Els de les capitals no eren en cap cas, adduïen els menors, arguments de dret, sinó exclusivament d'interès. Perquè si els col·legis existents fins aleshores consideraven com a dret legítim a favor seu exercir en l'Audiència i els seus jutjats, els menors entenien que els *Estatutos* equiparaven els seus individus, en el seu estatut professional i social, amb els de les capitals, en una situació de plena, legítima i benvinguda igualtat. El que

9. Archivo General del Ministerio de Justicia (en endavant, AGMJ), *Varios*, 300-2/246. Vegeu Amparo BASTERRA et al., *El Colegio de Abogados de Álava. 150 años de historia*, Àlaba, Diputación Foral de Álava, 1989, p. 60. Són eloqüents les paraules del col·legi de Vitòria: «Ya que [los médicos] estaban obligados a asistir a los enfermos pobres gratuitamente en los lugares donde no hubiera hospitales, pero van a visitar a los enfermos ricos que los llaman de las poblaciones rurales, y los pobres quedan al cuidado del médico del lugar, y a nadie se le ha ocurrido prohibir estas visitas».

10. Arran de la Llei orgànica del poder judicial del 1870, el Col·legi barceloní deia: «No parece lógico ni natural que cuando la organización política de nuestro país acaba de consagrar el uso legítimo de todas las libertades, venga cabalmente a crearse una limitación injustificada en el ejercicio de la abogacía. Si esta limitación hubiese existido en la legislación anterior, se concebiría, por más que no se explicase, que se hubiera conservado en la nueva ley orgánica provisional, pero introducirla en ella, restringiendo gravemente la libertad respetada por el sistema reglamentario de otros tiempos, es cosa que esta Junta no se explica ni puede concebir». Vegeu AGMJ, *Varios*, 301-1/261. Una altra cosa diferent era el problema que es derivava del fet que els advocats no residents a Madrid tingueren vedat l'exercici davant el Tribunal Suprem; en el cas dels catalans, el Col·legi de Barcelona tenia que ells eren els únics que podrien defensar amb suficient enteniment de causa els plets de dret privat que procedien de les audiències catalanes; veg. AGMJ, *Varios*, 301-1/261.

sempre havia sigut una restricció per als lletrats de província, ara ho sentien en carn pròpia els de les ciutats. Així doncs, en vista de les limitacions, els advocats de les capitals arriben a proposar, ja hem dit que puntualment, la supressió dels col·legis; els residents als pobles, per contra i sempre, proposen el seu manteniment i la seva generalització. Els grans perjudicats amb els *Estatutos* del 1838 eren, i ho podem dir clarament, els lletrats de les ciutats a les seus d'audiències territorials, molt especialment si ja disposaven en eixos moments de col·legi d'avocats, ja que ara veien com es restringia el seu àmbit d'actuació.¹¹

Era manifest que la política del Ministeri de Gràcia i Justícia no era ni seria favorable als grans col·legis. Tot i reconèixer els inconvenients que, si de cas, podrien donar-se amb la fundació de tantes corporacions, especialment eixa suposada minva del prestigi dels seus individus —això pensaven aquells— desestimava per complet la petició anterior i altres de similars. L'objectiu dels *Estatutos* del 1838 passava —incidia ací el Ministeri— per posar fi a una situació històrica incompatible ara amb els valors constitucionals. I, sobretot, i aquesta era una de les claus de la qüestió, es tractava de parar una major atenció a la justícia lletrada dels municipis menors, la qual cosa passava per prestigiar l'ofici als seus jutjats i als seus lletrats. Amb la intenció d'evitar la sobre població d'avocats que des de sempre tendia a concentrar-se a les seus de les audiències, malgrat les mesures que s'adoptaven recurrentment, des del Govern de la nació s'intentava fomentar i vigoritzar l'advocacia als districtes rurals. L'Ordre de 31 de març de 1863 no deixava cap dubte: els advocats dels jutjats de les poblacions menors podrien seguir a les capitals les causes objecte de recurs sense necessitat de col·legiar-se i amb una autorització automàtica del degà.

Per tant, per al Govern central tots els dilemes s'acabaven amb el dret de qual-sevol lletrat de ser individu de diversos col·legis simultàniament. Però era justament açò el que tècnicament no podia ser, cosa que obria la porta a interminables discussions interpretatives sobre els conceptes emprats per una normativa difusa i imprecisa, a més de desarticulada.¹² Recordem, per exemple, els conceptes de *residència*, *veinatge* o *despatx obert*, en un moment, a més, de revisió i fixació de la teoria sobre la interpre-

11. Entre la seua supressió o la generalització, el 1851 el Col·legi de València plantejava la conveniència de limitar els col·legis a les ciutats seus del Tribunal Suprem, de les audiències territorials i de les capitals de província; o bé i interessadament, sol·licitava l'exercici lliure en tot el territori de cada audiència per als membres del col·legi on aquesta residira. La crítica que feia als *Estatutos* era implacable, en la mesura que havien permès l'establiment de col·legis, segons deia, «hasta en los lugares más insignificantes». Arxiu de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de València, caixa 158, *Oficios 1850-1899*, document sense foliar.

12. Fins al punt que una ordre del 1844 exigeix deu anys de col·legiació per a poder ser degà i cinc per als altres membres de la junta de govern; això sí, «en cuanto sea posible», ja que cap dels nous col·legis no podia tenir ni deu anys de vida. Una altra ordre del 1850 ja va matisar aquesta exigència en el sentit que, si no n'hi haguere cap que reunira les condicions exigides per a ser degà, s'exigirien els mateixos deu anys però tan sols d'exercici, amb estudi obert i veinatge en el districte del jutjat.

tació de la norma. És obvi que l'exercici en diferents districtes allunyats entre si podia repercutir, i negativament, en l'Administració de justícia, molt especialment quant al torn d'ofici.¹³ Paral·lelament i com un altre símptoma del desconcert de la situació, ni les mateixes audiències eren coneixedores de la situació corporativa a la seua demarcació. El 1882 la de València preguntava als jutges municipals si als seus partits judicials s'havia fundat un col·legi d'advocats i/o de procuradors, i els requeria que, si fora així, remeteren anualment la llista dels seus individus.¹⁴

Les peticions d'informació respecte a aquesta qüestió, tant de les audiències com del Govern central, es repetien al llarg dels anys, perquè els col·legis de les capitals no es van donar mai per vençuts en la lluita perquè els seus membres pogueren exercir en tots els jutjats de la província, de manera que renovaven les seues pretensions cada vegada que la situació els ho permetia. Els col·legis menors farien el mateix, defensar-se, per a la qual cosa exigirien la incorporació en la seua matrícula, la qual cosa passava per la residència fixa al seu districte. No obstant això i com que aquesta havia de ser una i única —relacionada també amb el pagament de la contribució industrial— i els advocats de les capitals no estaven disposats a renunciar a la seua, no podrien exercir en eixes altres poblacions si no tenien l'habilitació del degà o de la junta de govern del col·legi, cosa que no sempre era fàcil aconseguir. Per això i malgrat que els *Estatutos* del 1838 es pogueren veure com un simple pedaç a una normativa col·legial vaga, incerta i insegura, van ser majoritàriament benvinguts en les poblacions de província.

3. UNA UTILITAT QÜESTIONADA

La primera i la darrera finalitat de tota corporació d'oficis ha estat sempre la defensa dels drets, entesos com a interessos, dels seus individus davant la societat en general i, en particular, davant les entitats amb les quals interactua, en el nostre cas l'Administració de justícia, i destacadament la defensa dels drets dels col·legues de professió, especialment els tinguts per forans o forasters. És cert que tota corporació també pot prestar serveis de caracterització més pública o de portes enfora, però sense aquella defensa, sense les utilitats estrictament privatives, sense que els seus membres hi veiessen el benefici directe, la corporació no tenia ni té futur, com no siga passant

13. Són innombrables els conflictes respecte a aquesta qüestió —també entre els mateixos col·legis capitalins, i entre col·legis de qualsevol tipus amb jutjats sense col·legi— i sobre els quals es van alçar queixes i peticions al Ministeri de Justícia: Santander amb Burgos, Barcelona amb Sant Feliu de Llobregat, Granada amb Ronda i altres jutjats sense col·legi, Tudela amb jutjats menors de Logroño, Albacete i Ciudad Real també amb poblacions menors, i un llarg etcètera. Se'n poden consultar a AGMJ, *Varios*, 297-1, 298-1 o 301-1. Vegeu molt bé el cas de València i els col·legis menors propers a Carles TORMO I CAMALLONGA, *El Col·legi d'Advocats de Sueca. Fundació i primers anys de vida*, València, Comunica CC, 2016.

14. AGMJ, caixa 305, lligall 308, expedient núm. 355, documents diversos.

per la seua obligatorietat. Si els advocats de les capitals veien unes altres motivacions en el fet de ser-ne membres —l'honorabilitat, la promoció facultativa i social, etc.—, els dels jutjats menors es preocuparen, bàsicament, per la defensa de l'exclusivitat de l'exercici al seu favor, destacadament en els partits judicials més propers a les capitals. El que volem dir amb açò, i com una altra conclusió anticipada, és que tota la dialèctica o discussió amb motiu de la llibertat d'exercici va ser dirigida per principis no jurídics ni ideològics, i encara menys polítics, sinó eminentment pragmàtics; pragmatisme tant governatiu com, i en definitiva, econòmic. Els advocats de les capitals tenien el camí obert per als negocis més rellevants o de major prestigi, que majoritàriament es resolien a les audiències, en ciutats on s'establien els grans despatxos, que ja començaven a especialitzar-se.¹⁵ Als districtes menors, la situació era una altra.

El 1865 va tenir lloc una consulta del col·legi de Morón de la Frontera al Govern central sobre la possibilitat d'imposar als seus individus certes obligacions pecuniàries amb les quals podria fer front a segons quines noves activitats. El 1886 es va manifestar de manera similar el de Benavente, que deia que l'única ocupació del col·legi, a més de procurar les relacions decoroses dels seus individus, i les d'aquests amb l'Audiència, era el repartiment de les causes de pobres, tot i que no disposava de fons propis perquè, segons manifestava, no els necessitava; ni tan sols cobrava quotes. És a dir, l'operativitat i la utilitat eren qüestions que també es plantejaven els col·legis menors.¹⁶

És clar que els col·legis d'avocats tenien funcions, i importants: la lluita contra l'intrusisme o el repartiment de les causes de pobres. De fet, els mateixos tribunals els veien amb molt bons ulls perquè els alliberaven d'unes ocupacions que ells consideraven que no eren pròpiament jurisdiccionals, sinó merament governatives, i que s'havien d'atribuir a l'Administració en un moment d'autèntica separació de poders.¹⁷ Una altra cosa, o funció, era la defensa del prestigi de la professió i dels seus titulars, o la funció disciplinària, prèvia a la judicial, per a mantenir l'ordre i la legalitat de l'ofici i el decòrum dels qui l'exercien. Un control, en alguns moments, no només de l'actuació estrictament professional, sinó també de la privada, en una societat que, malgrat el seu individualisme burgès, o per això mateix, era marcadament classista.¹⁸ Per als col·legis

15. Un estudi excel·lent per a la ciutat de Barcelona, extensible en algunes parts a la resta d'Espanya, és el de Stephen JACOBSON, *Els advocats de Catalunya. Dret, societat i política a Barcelona, 1759-1900*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2015.

16. AGMJ, 298-1/85. Sobre aquestes i altres cojuntures, vegeu Carles TORMO I CAMALLONGA, *El Col·legi d'Advocats de Sueca*, p. 77 i seg.

17. Vegeu respecte a aquesta qüestió les opinions, en algun punt certament antiquades, de Lorenzo Arrazola, catedràtic i president del Tribunal Suprem, en *Enciclopedia española de derecho y Administración o Nuevo teatro universal de la legislación de España e Indias*, vol. 9, Madrid, 1856, p. 649 i seg.

18. La conservadora i fiscalitzadora Reial ordre de 6 de juny de 1844 estenia la facultat de supervisió de la junta de govern sobre els membres del col·legi, més enllà del comportament en l'exercici de la professió, per a abastar la conducta i els bons costums en la vida privada.

menors, en concret, hem de parlar de l'al·ludida defensa de l'exclusivitat de l'exercici dels seus membres en els seus jutjats. I aquesta sens dubte va resultar profitosa, fins al punt que alguns advocats, com els d'Alcalá de Henares el 1850, van sol·licitar i obtenir dispensa del Ministeri de Justícia per a constituir-se en col·legi, malgrat que no arribaven al nombre mínim que la legislació clarament fixava com a condició ineludible.¹⁹ A banda de tot açò, poques funcions més tenien els col·legis; si de cas, atencions secundàries o accessòries, com ara lluitar pel procediment correcte dels escrivans i procuradors, procurar una certa uniformitat i formalització dels honoraris, atendre les queixes que els particulars o els jutjats i tribunals pogueren tenir per actuacions suposadament indegudes dels advocats, i similars.

Per tant, d'utilitat, en tenien. Però de conveniència o oportunitat, i segons de quin tipus, ja és una altra cosa, atès que totes aquestes funcions podien dur-les a terme, si no els jutjats, els quals ja hem dit que s'hi negaven, sí l'Administració pública, els ajuntaments, per exemple, i tal vegada d'una manera, si de cas, menys corporativista. Per això els mateixos col·legis vacil·laren en alguna ocasió sobre la seua funcionalitat, però no tant els menors, almenys de portes enfora. Els de les capitals sí que ho feien, i sobretot en relació amb aquells altres, als quals qüestionaven la legitimitat i, fins i tot, la legalitat. Sembla que, inclús, alguns advocats s'estimaven més perdre l'exclusivitat en l'exercici a la capital que no pas renunciar a poder advocar en els districtes rurals, on, almenys en alguns d'ells, s'estaven tramitant causes i interessos gens negligibles econòmicament.²⁰ També és cert, per altra banda, que si els col·legis prestaven un servei o tenien una aplicació restringida, era únicament perquè la legislació no els permetia anar més lluny, com tants advocats a títol particular i corporacions van proposar repetidament. En quin sentit podien participar en l'Administració de justícia o en altres menesters, ja seria qüestió de concretar-ho.

En aquest sentit, els *Estatutos* del 1838 van suposar la sentència de mort de les mutualitats de socors, els *montepíos*. Al nou sistema creditici i d'estalvis que en eixos moments s'estava implantant a Espanya no li interessaven les germandats al marge de l'activitat bancària, especulativa o pròpiament capitalista, que no articulaven més que interessos privatis dels advocats i de les seues famílies, perquè era aleshores quan s'estava construint l'estructura fiscal contemporània, amb unes noves contribucions de subsidi industrial i comerç. Amb el suport de les societats econòmiques d'Amics del País, els ingressos i els rendiments pecuniaris de l'Estat es buscaren per altres ca-

19. AGMJ, *Varios*, 300-1/175.

20. Ho hem vist, per exemple, a la Ribera del Xúquer de València, on la burgesia resident a la capital havia acaparat la major part de la terra desamortitzada i pretenia capitalitzar el comerç d'un conreu tan abellidor en aquells moments com era el de l'arròs. Amb el canvi en el règim de la propietat s'esdevenen greus conflictes entre els nous propietaris i els antics censataris, ara majoritàriament arrendataris; l'actualització de les quotes, per exemple. És manifest que als jutjats de Sueca, Alzira o Xàtiva s'estaven tramitant causes de gran interès econòmic, i els respectius col·legis d'avocats havien de tenir un interès obvi en elles.

mins, menys socials. Així doncs, des de la seua voluntarietat, la vida dels *montepíos* d'advocats no eixí d'una poc menys que «marginalitat».²¹ En paraules de l'Audiència de Canàries el 1842:

Acerca de montepíos, bastará exponer que estos establecimientos han caducado: el crédito y la opinión han substituido hoy día con ventajas la asociación de socorros mutuos, y el medio seguro de arreglarla del modo más favorable a su objeto es dejarlo al interés privado de los asociados, que es el mejor agente de orden, de inteligencia y economía, reservándose únicamente el gobierno a remover los obstáculos que se opongan a tan benéfico sistema.²²

Una altra cosa és la possible incumbència instructiva o científica que pogueren tenir els col·legis. És el cas de les acadèmies de jurisprudència pràctica que els *Estatutos* suggerien constituir al seu si, atesa la idea generalitzada de l'aprenentatge merament teòric —sempre criticat per deficient— a les aules universitàries. La mateixa Audiència de Canàries continuava dient:

Sin descender a detalles, entiende este tribunal que la nueva forma de los colegios debe tener por objeto ensanchar el círculo de sus atribuciones, y excitar su celo a favor de la ciencia de la legislación y jurisprudencia, por medio de honrosos y positivos estímulos que fomenten el espíritu de asociación y compensen sus mayores servicios.²³

Novament, aquesta proposta no anà més enllà de ser merament indicativa i sense convicció, atés que la normativa no passava d'una simple invitació que no obligava a res. I és per això que les acadèmies van merèixer una atenció nul·la per part de la legislació. Si bé és cert que els col·legis de les capitals varen atorgar una major atenció a la formació dels seus individus, amb publicacions de diversa índole, la pertinença merament voluntària només podia augurar-los, en la major part dels casos, una existència anodina.²⁴

21. *Revista de Derecho de la Universidad Nacional de Educación a Distancia* (RUNED), núm. 12 (2013), p. 705-737: «La precariedad en su voluntariedad: las sociedades de socorros mutuos en el primer liberalismo a propósito de los montepíos de abogados».

22. AGMJ, *Varios*, 296-1/1.

23. AGMJ, *Varios*, 296-1/1.

24. Insistim en la idea que les acadèmies de les grans capitals sí que van tenir, en alguns casos, una important rellevància cultural i jurisprudencial; açò darrer, en el sentit més ampli de la paraula i especialment a través de les seues revistes. Fins i tot, i ben al contrari que a les juntes col·legials, es van fer ressò de la convulsa vida política, i també jurídica, de cada moment; òbviament, estem parlant, sobretot, de les acadèmies de Madrid i Barcelona. Vegeu Stephen JACOBSON, *Els advocats de Catalunya*, p. 172 i seg. i 299 i seg.

I una altra possible caracterització o funcionalitat dels col·legis, més pública o institucional, de major projecció portes enfora i també apuntada pels *Estatutos*, va ser la col·laboració amb l'Administració, en concret amb el Ministeri de Justícia, en la redacció i discussió de segons quines lleis, aprofitant el seu acreditat coneixement directe de la normativa procedimental i de la seua aplicació pràctica. De comunicacions, dictàmens o informes, sí que n'hi va haver, però sense ordre i sense que coneguem cap criteri exacte sobre la seua oportunitat. I encara menys disposem d'estudis que ens puguen fer pensar que el Govern central aprofitara, en totes les seues possibilitats, aquesta disponibilitat col·laborativa, que clarament era molt més fluida amb els grans col·legis, especialment amb el de Madrid, i precisament a través de les acadèmies i les seues publicacions. És clar, per altra banda, que les recomanacions dels col·legis no sempre eren coincidents, per exemple, amb les dels tribunals, tan gelosos de les seues atribucions i prerrogatives. En qualsevol cas i amb el permanent impàs en què es movien els col·legis, les acadèmies no podien esperar un futur més falaguer.²⁵

4. CONCLUSIÓ

El pas del temps va deixar ben palesa la dificultat dels liberals a trobar la veritadera raó de ser de les associacions d'oficis, més enllà de la rigorosament corporativa, més enllà de la defensa mútua dels interessos estrictament particulars dels seus individus. En el nostre cas, la regulació col·legial apareix, al llarg de tot el segle, com a indefinida, vaga, circumstancial i accessòria d'unes altres i paral·leles preocupacions. Queda clar que els liberals no volien assumir el genuí sentit corporativista que sempre ha tingut tot col·legi professional o tot gremi, el seu sentit exclusiu i excloent. Però també queda clar que ni el Govern ni l'Administració gosaven prescindir d'uns organismes que la societat, fins a cert punt, sentia com a naturals i necessaris. La teorització conceptual del corporativisme, així com la seua reformulació sota el prisma liberal dels nous temps, no acabà mai de quadrar de manera satisfactòria ni per als interessos de cap dels seus implicats ni, en un altre estadi, per

Vegeu també Laura Isabel MARTÍ FERNÁNDEZ, *La Academia Valenciana de Legislación y Jurisprudencia*, tesi doctoral inèdita, València, Universitat de València, 2001.

25. El 1886 Martínez Alcubilla aconsellava al Govern promoure i fomentar les acadèmies, ja que «pueden contribuir» a tots aquests objectius en la mesura que en elles «están no todos, ni el mayor número, pero sí muchos de los hombres más importantes de nuestro país». Són comentaris i actituds que resulten, com podem veure, molt poc compromesos, mostra clara de l'escàs èxit que es preveia d'aquestes acadèmies. Des de la tan reiterada reprovació en el sistema universitari, sens dubte eren mereixedores d'una major atenció per part del Govern. Vegeu Marcelo MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario de la Administración Española*, p. 104.

a la mateixa ciència jurídica administrativa. Les exposicions de motius contingudes en les nombroses disposicions que passaren per les Corts en són un bon exemple: ni s'hi aposta pels col·legis ni s'hi aposta contra ells. Resulten flagrants la incertesa i la inèrcia, la provisionalitat, amb les quals es tracta tot el que està relacionat amb l'associacionisme lletrat.

Era evident que aquest no era un tema fonamental per a la justícia dintre de la convulsa política del segle XIX. L'elevat nombre de disposicions dictades a aquests efectes no respon a una anàlisi profunda i conscient de la realitat, al sentit definitiu amb el qual es pretenia dotar de vida els col·legis d'advocats. Així, només tres anys després d'aprovar-se els *Estatutos*, la Reial ordre de 28 de novembre de 1841 reinstaurava l'exercici lliure —es restaurava el decret d'Espartero d'11 de juliol de 1837— i suprimia la col·legiació forçosa. Tres anys més tard, el Reial decret de 6 de juny de 1844 reposava l'article 1 dels *Estatutos* i, de nou, la col·legiació forçosa. Això sí, ho feia de manera transitòria, mentre s'esperava una reforma que es volia ja definitiva i que, per a entendre's ineludible i imprescindible, s'havia d'incloure en la futura llei orgànica dels tribunals. El problema és que aquesta llei es va retardar fins al 1870 i tampoc no va tenir els resultats desitjats.²⁶ Per tot açò, el Col·legi d'Advocats de Madrid, con tants d'altres, parlava el 1859 de la peremptorietat de la qüestió i de la necessitat d'una reforma radical i completa de les seues constitucions.²⁷

Cap govern —insistim—, de la ideologia que fora, estava disposat a prescindir de la viabilitat dels col·legis d'advocats; cap govern estava disposat a assumir els riscos de concedir plena autonomia o llibertat a un col·lectiu professional com era el dels juristes polítics, encara que fora mantenint-los en una situació d'espera permanent. Era qüestió que arribara el moment de regular-los, la «inspiració» —és el que sembla que esperaven—. Era un tema permanentment aparcat. I un tema estacionat també pels mateixos col·legis i, fins i tot, pels mateixos advocats a títol particular.

26. *Colección de las leyes, decretos y declaraciones de las Cortes*, vol. xxvii (1837), p. 817, i vol. xxxii (1844), p. 744. La Reial ordre del 1841 reposava, per tant, en el Decret d'11 de juliol de 1837, ateses les reclamacions que feien veure la seua contradicció amb els *Estatutos*, així com la previsió continguda en aquell d'harmonitzar l'exercici lliure amb el manteniment dels col·legis. Vegeu Agustín BERMÚDEZ AZNAR, «Contribución al estudio del corporativismo curial. El Colegio de Abogados de Murcia», *Anales de la Universidad de Murcia*, 1968, p. 83-153, i Isabel MARTÍNEZ NAVAS, «Nacimiento de una institución colegial: el Colegio de Abogados de Logroño entre 1838 y 1895», *Revista Electrónica de Derecho de la Universidad de la Rioja*, núm. 10 (2012), p. 145-169.

27. «Estatutos para el régimen de los colegios de abogados del reino, con los decretos y reales órdenes que los aclaran, modifican o derogan, precedidos de una reseña histórica sobre el Colegio de Madrid», *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* (Madrid, Imprenta de la Revista de Legislación), 1859.

El pensament liberal demanava moderació en el debat sobre el corporativisme, però la realitat pràctica també demanava solucions... Mentrestant, la legislació apostava decididament pels col·legis menors; fins i tot convidà els advocats dels municipis que no arribaven al nombre mínim requerit, perquè s'associaren amb els d'altres municipis i així arribaren a la xifra de vint individus.²⁸

Perquè, i en açò també hem d'insistir, l'aparició i la participació dels col·legis rurals o menors en tot aquest joc van resultar decisives per al manteniment de la política corporativista i van esdevenir cabals per a enriquir la discussió, com també per a propiciar-la. El vell corporativisme excoient havia trobat un defensor ferri, un gran guardià de la seua causa. Així, davant la incapacitat política i legislativa per a coordinar i compatibilitzar doctrinalment, i de manera satisfactòria, el principi de lliure exercici amb la col·legiació forçosa, s'acabà imposant el pragmatisme, és a dir, el criteri que els col·legis anomenaven «de reciprocitat i companyonia». Aquesta seria una solució, sempre, a títol particular, de col·legi a col·legi; precisament el contrari d'eixe igualitarisme tan perseguit pels nous temps. En flagrant ineptitud, el legislador finalment se'n desentén i delega la resolució de tot conflicte, per una banda, a les audiències de cada territori i, per l'altra, als acords i pactes particulars entre els col·legis, els quals adopten com a màxima la transacció bàsica d'acceptar la col·legiació d'individus no residents en el partit judicial respectiu, sempre que el col·legi del qual procedien fera el mateix. Era la força dels fets, i ja sabem que en la història del dret és habitual que la realitat fàctica s'avance a la jurídica.

Els *Estatutos* del 1838 i tota la legislació posterior no aconseguiren, doncs, ensopegar amb la clau definitiva per a resoldre aquest problema, sinó que perllongaren en el temps una situació ambigua i explícitament transitòria, possible gràcies a aquells acords particulars. Tot el problema, en definitiva, naix en el moment que no es fixa la vertadera funció de les corporacions lletrades, la seua essència basada en la seua utilitat, perquè la legislació, encara que ens sorprenga, no havia dit res concloent respecte a aquesta qüestió. Així doncs, els legisladors del 1895, conscients de la seua llarga inacció, sembla que van voler amarrar el punt de partida per a posar fi a tanta caducitat indefinida. A tots aquests efectes es va redactar l'article 4 dels nous *Estatutos generales de la abogacía española*. Això sí, hem dit «sembla que van voler» perquè només ho sembla. Una simple lectura dels nous *Estatutos*, especialment d'aquell article, ens fa pensar que, més enllà de concretar el funcionament de les juntes de govern i les juntes generals, més enllà de fixar amb major nitidesa els fons corporatius, més enllà de matisar i puntualitzar sobre les matrícules, els honoraris i qüestions similars, més enllà de tot açò i més, la primera i darrera

28. Vegeu l'article 3 del Reial decret de 31 de març de 1863; *Colección Legislativa de España*, vol. LXXXIX (1863), p. 251.

finalitat d'un col·legi d'advocats continuà sense dilucidar-se per a una època en la qual els criteris de la reciprocitat i la companyonia no eren —i continuarien sense ser-ho— suficients.²⁹

29. Article 4: «La misión y objeto de los Colegios de Abogados serán los de distribuir equitativamente entre los que los formen las cargas á que dé lugar el ejercicio de la profesión, con arreglo á lo establecido en las leyes y reglamentos; defender los derechos é inmunidades de los Abogados, procurando que éstos gocen ante los Tribunales de la libertad necesaria para el buen desempeño de su noble profesión; auxiliar á los Tribunales de justicia evacuando los informes periciales que por éstos les fuesen reclamados, y mantener la armonía y fraternidad entre los Colegiales, adoptando las disposiciones conducentes para que no sufran detrimento alguno el decoro y buen nombre de la respetable clase de Abogados». Vegeu *Boletín de la Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, vol. XCIX (1897), p. 226-237.

LA MANCOMUNITAT DE CATALUNYA I EL MUNICIPALISME¹

Xavier Forcadell i Esteller

Coordinador general de la Diputació de Barcelona

Universitat Rovira i Virgili

Coordinador dels actes de commemoració del centenari de la Mancomunitat

Resum

La Mancomunitat de Catalunya va imaginar i en bona part executar una Catalunya moderna, pròspera i oberta al món. En definitiva, la construcció de la nació dos-cents anys després de la desfeta del 1714. Aquesta construcció, sens dubte, va sorgir de la base, del món local. El municipalisme amb forta vocació nacional era la base per a equilibrar Catalunya, però alhora era una vàlua imprescindible per a unificar tot el país. Per això dignificar el món local va ser, òbviament, un dels eixos estratègics que va inspirar tota l'obra de la Mancomunitat. Sense cap mena de dubte, un llegat formidable al qual convé estar especialment atents per a il·luminar l'acció de govern municipal del present i del futur.

Paraules clau: municipalisme, nació, Catalunya, ajuntaments, cultura, Mancomunitat, Escola de Funcionaris, setmanes municipals, autonomia.

LA MANCOMUNITAT DE CATALUNYA Y EL MUNICIPALISMO

Resumen

La Mancomunitat de Catalunya imaginó y en buena parte creó una Cataluña moderna, próspera y abierta al mundo. En definitiva, la construcción de la nación doscientos años después de la derrota de 1714. Esta construcción, sin duda, surgió de la base, del mundo local. El municipalismo con fuerte vocación nacional era la base para equilibrar Cataluña, pero a la vez era un elemento imprescindible para unificar todo el país. Por ello, dignificar el mundo local fue, obviamente, uno de los ejes estratégicos que inspiró toda la obra de la Mancomunitat. Sin

1. Aquest text correspon a la ponència impartida en el marc del Congrés Universitari «1914-2014: La petja de la Mancomunitat de Catalunya» a la Universitat Autònoma de Barcelona els dies 16 i 18 de desembre de 2014.

ningún tipo de duda, un legado formidable al que conviene estar especialmente atentos para iluminar la acción de gobierno municipal del presente y del futuro.

Palabras clave: municipalismo, nación, Cataluña, ayuntamientos, cultura, Mancomunitat, Escuela de Funcionarios, semanas municipales, autonomía.

THE CATALAN COMMONWEALTH AND THE MUNICIPALITIES

Abstract

The Catalan Commonwealth imagined, and in some way, created a modern, prosperous and open to the world Catalunya. All in all, to create the nation, two hundred years after its defeat in 1714. This construction, with no doubt, was born from the bottom, from the local world. The municipality with a strong national vocation was the base to balance Catalunya, but also the key to unify the whole country. For this reason, to dignify the local world was, obviously, one of the strategic lines that inspired whole work of the Catalan Commonwealth. Beyond doubt, a formidable legacy that we must be, especially alert about, so as to inspire the action of the local governments at the present moment and in the future.

Keywords: municipality, nation, Catalunya, Town Hall, culture, Commonwealth, Officers School, local weeks, autonomy.

LA MANCOMMUNAUTÉ DE CATALOGNE ET LE MUNICIPALISME

Résumé

La Mancommunauté de Catalogne a imaginé et, dans une large mesure, créé une Catalogne moderne, prospère et ouverte sur le monde. En définitive, la construction de la nation deux cents ans après la défaite de 1714 a sans nul doute trouvé sa source dans sa base, le monde local. Avec une vocation nationale affirmée, le municipalisme constituait le fondement de l'équilibre de la Catalogne, mais aussi un élément indispensable à l'unification du pays dans son intégralité. Rendre sa dignité au monde local fut donc, de toute évidence, l'un des axes stratégiques qui inspira l'ensemble de l'œuvre de la Mancommunauté. Il s'agit, sans conteste, d'un héritage formidable auquel il convient d'être particulièrement attentifs pour éclairer l'action du gouvernement municipal d'aujourd'hui et de demain.

Mots-clés: municipalisme, nation, Catalogne, municipalités, culture, Mancommunauté, École de la Fonction Publique, semaines municipales, autonomie.

1. LA DIFICULTAT DEL CONTEXT I L'IDEAL QUE VA INSPIRAR LA CREACIÓ I LA VIDA DE LA MANCOMUNITAT

D'ençà de la desfeta del 1714, Catalunya va perdre les seves llibertats, però també, en bona part, el seu ideal de país. Els anys posteriors van estar marcats per un tarannà centralitzador que, malgrat l'intent renovador derivat de la promulgació de la Constitució de Cadis el 1812, es va caracteritzar per la successió de canvis de govern continus entre conservadors i moderats, que va dificultar en gran manera l'evolució del catalanisme.

La promulgació de la Constitució de Cadis el 1812 va significar un abans i un després respecte del règim anterior, de caire feudal, que imperava arreu del territori peninsular. En particular, la seva aprovació va representar un avenç important quant al reconeixement dels municipis que, malgrat tot, no arribà a cristal·litzar definitivament a conseqüència dels successius canvis de govern que es produïren al llarg del segle XIX. Tot i això, va arribar un moment en el qual es va considerar necessari dotar l'Estat d'unes divisions territorials i administratives pròpies que garantissin el control del conjunt del territori. S'implementà així la divisió provincial de Javier de Burgos per mitjà del Decret de 30 de novembre de 1833, la qual anà seguida, als voltants del 1872, de les primeres iniciatives de reforma local, entre les quals destaca la impulsada per Maura el 1907.

Paral·lelament, a Catalunya s'inicià també el camí cap a la recuperació de la identitat catalana que s'havia estroncat el 1714. La *Memoria en defensa de los intereses morales y materiales de Cataluña*, coneguda popularment com el Memorial de Greuges, fou un document que, seguint l'estil de les antigues Corts catalanes, es va presentar a Alfons XII l'any 1885 en un acte presidit per Joaquim Rubió i Ors i que portava l'empremta de Valentí Almirall. Aquest document recollia un seguit de reivindicacions polítiques i econòmiques amb motiu del projecte de conveni comercial entre l'Estat espanyol i la Gran Bretanya i va ser considerat el primer acte polític del catalanisme en el camp estatal. Aquest document, a més, va permetre la redacció el 1892 de les Bases de Manresa, document inicialment presentat per una ponència d'Unió Catalanista, creada a iniciativa de la Lliga Regionalista el 1891. La *Memoria* va ser un dels primers documents que va reivindicar la recuperació de les Corts catalanes, la llengua catalana i l'ensenyament en català. La presidència de la Mancomunitat la va assumir Lluís Domènech i Montaner, i van actuar Enric Prat de la Riba com a secretari i Josep Torras i Bages com a president de la Comissió de Redacció de les Bases.

La creació de la Mancomunitat, per tant, va anar precedida d'un seguit d'accions adreçades a reivindicar quotes més elevades d'autogovern per a Catalunya en un context no gens fàcil en el qual s'havien viscut, l'any 1909, els fets de la Setmana Tràgica i en el qual les Corts espanyoles vivien en una crisi de majories permanent, de manera que les reclamacions catalanes esdevingueren el que es conegué com «la qüestió catalana». A més, en el pla internacional no pot obviar-se tampoc l'esclat de la Primera

Guerra Mundial l'any 1914, que derivà en una precarietat social i laboral. Malgrat les adversitats, la voluntat d'Enric Prat de la Riba, aleshores president de la Diputació de Barcelona, d'avançar en la creació d'un organisme comú que a partir de la mancomunació de les quatre províncies catalanes afavorís la modernització de l'educació i el foment i la difusió de la llengua i la cultura catalanes, prengué un paper rellevant en les negociacions amb el Govern central.

Finalment, amb l'aprovació del Reial decret de 18 de desembre de 1913 es va reconèixer oficialment la creació de mancomunitats provincials «[...] para fines exclusivamente administrativos». Amb aquesta disposició, tal com sosté també M. Bassols (2014), es va dotar de sentit la política que des de feia temps es pretenia impulsar des de la Diputació de Barcelona amb Enric Prat de la Riba com a president, i fou així com es va crear la Mancomunitat de Catalunya, un organisme comú que va aplegar les quatre diputacions catalanes.²

Enric Prat de la Riba va ser el fundador i primer president de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1917). El va seguir Josep Puig i Cadafalch (1917-1923), qui va continuar la comesa iniciada per Prat, després de la seva mort, tot avançant en el camí que portaria al reeiximent de Catalunya i al desplegament de la magnífica obra de la Mancomunitat.

D'ençà de la seva creació i a mesura que la Mancomunitat anava desplegant la seva obra, es va fer palès un distanciament creixent entre Catalunya i el Govern central. Aquest distanciament, juntament amb un context econòmic i social complex, va conduir al fracàs de l'Estatut del 1919 i a la inestabilitat política de la Mancomunitat. Tot plegat derivà en la imposició d'Alfons Sala i Argemí al capdavant de la institució catalana durant la dictadura de Primo de Rivera i en la dissolució de la Mancomunitat l'any 1925 (A. Balcells, E. Pujol i J. Sabater, 1996).³

El que és rellevant, però, és que la creació de la Mancomunitat va respondre a una voluntat de millorar les infraestructures, modernitzar l'educació i fomentar i difondre la llengua i la cultura catalanes arreu del país. Es va plantejar, a més, com la institució que havia d'afavorir el reeiximent de Catalunya d'ençà de la desfeta del 1714 i que havia d'encendre de nou la flama catalanista que s'havia apagat amb la promulgació dels decrets de Nova Planta. I així va ser. Malgrat la seva curta durada i el seu desplegament com una institució modesta, que no va poder comptar amb els recursos i les competències que li corresponien, i que el context econòmic i institucional era molt difícil, va penetrar profundament en la societat catalana i el seu llegat, d'un abast formidable, ha arribat fins als nostres dies. De fet, la dictadura de Primo de Rivera no

2. M. BASSOLS COMA, *Las mancomunidades provinciales entre la descentralización y el regionalismo. La Mancomunidad catalana (1914-1925)*, Madrid, Fundación Democracia y Gobierno Local, 2014.

3. A. BALCELLS, E. PUJOL i J. SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans i Proa, 1996.

va evitar que l'obra de la Mancomunitat tornés reeixida, durant la Segona República, amb la Generalitat republicana i que, passada la dictadura franquista, ho fes amb la Generalitat actual.

La Mancomunitat de Catalunya es va desenvolupar dins el marc de la divisió provincial tradicional i amb limitacions importants quant al règim competencial. Malgrat tot, va esdevenir una institució de base local, ja que estava configurada per la unió de les quatre diputacions provincials catalanes; de convicció municipalista, perquè feia la seva tasca comptant molt especialment amb els governs locals com a ens que farien arribar l'assistència fins a les persones, i, en darrer terme, com a institució amb un accentuat patriotisme nacional que la faria capaç d'impulsar les obres més grans i els projectes més ambiciosos, i tot en un breu espai de temps.

I és que, malgrat la brevetat de la seva vida, la Mancomunitat va encapçalar un traspàs, el canvi d'un règim de caire centralitzador cap a un altre de caire alliberador, mercès a la personalitat i el carisma del seu president, Enric Prat de la Riba, qui va saber com ningú captar i fer confluïr ideologies de signe divers en un projecte comú com va ser la Mancomunitat de Catalunya. Un projecte que naixia des de la base, que comptava molt especialment amb el món local, per a afavorir el reeiximent de Catalunya, i que, al mateix temps, projectava la seva comesa cap als governs locals, com a institucions dotades d'autonomia que, per la seva proximitat, farien arribar l'obra de la Mancomunitat fins a les persones.

En aquest sentit i seguint A. Corominas i A. Madaula (2012), podem afirmar que la Mancomunitat va ser un projecte d'abast regional que va esdevenir una institució per a la regeneració nacional de Catalunya:

[...] l'ideal regional, entès com a traducció pràctica de l'esperit nacional, amb la Mancomunitat es transformà en un programa de regeneració nacional d'acord amb una idea liberal —però no tan sols— del progrés [...].⁴

La Mancomunitat es presentà, en definitiva, com la primera institució d'auto-govern de Catalunya que, partint d'una d'abast regional, va ser capaç de canalitzar l'assistència a les persones afavorint el desenvolupament integral dels governs locals d'arreu del territori de Catalunya.

4. A. COROMINAS i A. MADAULA, *Pàtria i progrés. La Mancomunitat de Catalunya 1914-1924*, Barcelona, Comanegra, 2014.

2. PRAT DE LA RIBA, L'HOME DE LA MANCOMUNITAT

Prat de la Riba era conscient de la impossibilitat d'abordar el desplegament de la Mancomunitat si únicament tenia el suport dels simpatitzants amb la seva ideologia i amb les elits catalanistes. Calia, en aquest sentit, fer confluïr en el projecte la voluntat de tot el poble i tenir el suport i la col·laboració de personalitats d'ideologies polítiques diferents. I així fou com Prat de la Riba va aconseguir canalitzar voluntats de signe divers en favor del projecte de la Mancomunitat de Catalunya i dotar el que inicialment va néixer com un organisme feble, d'una gran obra creadora. De fet, el desplegament de l'obra de la Mancomunitat no hauria estat possible només amb el suport de les elits i sense la implicació de professionals, artesans i treballadors, els quals van actuar esperonats per la consciència política i l'entusiasme cívic que irradiaven l'ideari de la Mancomunitat i la personalitat del seu president. I és que Prat assolí un lideratge fort, inclusiu del catalanisme d'esquerres i de forces polítiques de signe divers, que el portà a confeccionar un projecte integrador que permetria institucionalitzar una Catalunya autònoma i oberta.

En aquest sentit, Antoni Rovira i Virgili (1968: 42) assegurava també, referint-se a Prat, que «[s]egles feia que cap català no havia obert en la nostra terra un solc tant ample i tant pregon».⁵ I és que l'obra promoguda per Prat de la Riba, l'home de la Mancomunitat, va deixar una petja inesborrable en l'ideari catalanista que també es feu visible sobre el territori.

3. EL LLEGAT DE LA MANCOMUNITAT I EL COMPROMÍS AMB EL MÓN LOCAL

La Mancomunitat de Catalunya no va ser més que una administració local, des d'un punt de vista merament administratiu, que va disposar de migrades atribucions i escassos recursos per a desplegar la seva obra. Malgrat tot, l'evolució institucional i històrica d'aquesta institució aviat va posar de manifest la seva vocació de servei al país i a la seva gent, treballant des del món local per a contribuir al reeiximent de Catalunya i a la promoció de la llengua i la cultura catalanes.

El context en què es va desplegar la Mancomunitat va estar marcat per les dificultats i per un afany centralitzador de l'Estat. No obstant això, van prosperar les institucions culturals i científiques més remarcables d'aquella època, algunes de les quals han arribat fins als nostres dies, com ara l'Institut d'Estudis Catalans (1914), l'Escola d'Administració Pública de Catalunya (1914) i la Biblioteca Nacional (1914), entre moltes d'altres.

5. A. ROVIRA I VIRGILI, *Prat de la Riba*, Barcelona, Edicions 62, 1968, p. 42.

Igualment remarcable fou l'atenció contínua de la Mancomunitat envers els municipis, com a institucions més pròximes al ciutadà. Prat de la Riba va voler potenciar, a través de la Mancomunitat, l'assistència a les persones i el foment de la cultura catalana, i va comptar amb els governs locals com a expressió primera i més genuïna de la participació en la vida pública i de la representació dels interessos dels catalans i les catalanes. Es tractava, en definitiva, de procurar que l'obra assistencial de la Mancomunitat arribés a les persones a través dels municipis. Però per a això calia vertebrar i relligar aquest país, amb les seves quatre províncies, ja que s'aprofitaven les eines existents, a través de la Mancomunitat de Catalunya. I així fou com connectar, comunicar i estendre les oportunitats de desenvolupament econòmic i social arreu de Catalunya van esdevenir objectius clau que calia assolir a través de la creació d'infraestructures, amb l'articulació de xarxes de carreteres, amb la implantació de xarxes de telefonia i també amb la promoció i la difusió del coneixement a través de la creació de biblioteques.

Quan la Mancomunitat va començar a funcionar, es va constatar que calia afavorir la connectivitat del conjunt del país obrint camins i establint xarxes. Partint del fet que dels 1.087 municipis de Catalunya 518 no tenien camí veïnal, es va apostar per l'obertura de camins arreu del territori català i deu anys després s'havien construït fins a 418 km que permetien comunicar 218 pobles. Pel que fa a les xarxes de telefonia, només 38 municipis, els més grans, tenien telèfon, mentre que deu anys després aquesta xarxa arribava fins a 372 municipis i s'havien instal·lat 5.950 km de línia allà on la iniciativa privada no havia arribat.

Un altre èxit clau de la Mancomunitat de Catalunya va ser en el camp de la cultura; ens referim en especial a la creació d'una xarxa de biblioteques públiques arreu del país. Així, si bé en un principi només era pública la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, mal servida i mal conservada, el 1919 ja s'havien creat les vuit primeres biblioteques populars de les quaranta que va projectar Puig i Cadafalch —Canet de Mar, les Borges Blanques, Olot, Sallent, Valls, el Vendrell, Pineda de Mar i Figueres, municipis que anaven dels 2.200 habitants als 13.570.

La formació va ser considerada també com un dels aspectes fonamentals que la Mancomunitat de Catalunya es va proposar garantir. Així, en l'àmbit de l'escola pública primària i malgrat que no tenia competències en aquesta matèria, des de la Mancomunitat es va apostar per la formació dels docents i es van crear quatre escoles rurals modèliques, una a cada província. També es van implementar estudis específics de formació professional, propis d'ensenyaments tècnics i professionals, a través de la creació de setze escoles especialitzades, algunes de les quals foren l'Institut d'Electricitat i Mecànica Aplicades, l'Escola d'Alts Estudis Comercials, l'Escola Elemental del Treball i l'Escola d'Administració Pública, entre moltes d'altres. Totes les escoles constituïdes en l'època de la Mancomunitat van aplegar un total de 2.077 alumnes l'any 1924. Finalment, la Mancomunitat va procurar també una formació adreçada a la creació de cooperatives i sindicats agrícoles i ramaders, que impartien els tèc-

nics de l'Escola d'Agricultura, fet que es traduí en la creació de trenta-cinc entitats entre els anys 1914 i 1918, cinquanta-cinc entre el 1919 i el 1923, i catorze més entre els anys 1924 i 1926, malgrat la dissolució de la Mancomunitat.

Un altre dels àmbits clau en el qual la Mancomunitat desplegà la seva tasca fou el de l'assistència sanitària, ja que assumí la suplència de l'Estat. En concret i tot seguint A. Balcells (2013), es va distribuir la vacuna contra el tifus als focus endèmics, es van practicar les primeres anàlitiqües d'aigües a tretze poblacions, entre elles Tarragona i Lleida, es va aplicar a Barcelona —per primera vegada a Espanya— la vacuna contra la tuberculosi i a la Casa de la Maternitat de Barcelona es van introduir millores assistencials que van afavorir la reducció de la mortalitat infantil. Pel que fa a la infraestructura sanitària, es van ampliar les instal·lacions de la Casa de la Maternitat de Barcelona, es va reformar el manicomi de Salt, es van adquirir terrenys per a la construcció de l'Hospital Psiquiàtric de Santa Coloma de Gramenet i es va posar la primera pedra de l'Hospital de Lleida l'any 1923.⁶

Totes aquestes actuacions, entre moltes d'altres, van ser desplegades per la Mancomunitat de Catalunya en favor dels governs locals del seu àmbit territorial. No obstant això, el pressupost de què va disposar la institució catalana per a desplegar tota aquesta obra al llarg dels anys de la seva pervivència va ser més aviat modest. De fet, es va caracteritzar per estar planificat sobre la base d'una evident prioritització de la inversió en beneficència, sanitat i política social, que tenia una dotació equivalent al 26,3 % del volum total de recursos, seguida de la dirigida a la realització d'obres públiques, amb un 24 %, de la de cultura i educació, amb una dotació de prop del 7,2 % entre els anys 1920 i 1923, i es destinava únicament el 2,5 % a la burocràcia central. Aquesta darrera dada mostra l'austeritat amb què va treballar la Mancomunitat per a desplegar la seva comesa, ja que la major part del personal de la Diputació de Barcelona va passar a integrar-se a la plantilla de la Mancomunitat, sense multiplicar, per tant, el nombre de personal (A. Balcells, 2013).

De tot el que s'ha exposat es desprèn que fer més amb menys era possible amb l'actitud i la complicitat necessàries per a crear veritables xarxes i lligams entre territoris i persones. Els homes, i ja llavors algunes dones, de la Mancomunitat, Prat de la Riba primer i Puig i Cadafalch després, van afavorir la creació de lligams connectant el conjunt del territori mitjançant l'establiment de xarxes de telefonia i de camins, però també en l'ideari, apostant pel foment i la difusió de la llengua i la cultura catalanes i, en definitiva, afavorint el naixement d'un sentiment catalanista comú.

El compromís de la Mancomunitat amb el món local fou, en aquest sentit, innegable. De fet, els municipis es van erigir en els ens que havien d'afavorir la reactivació de Catalunya, però també en els que havien de canalitzar la tasca assistencial i de

6. A. BALCELLS, *Puig i Cadafalch, president de Catalunya i la seva època*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2013.

desenvolupament de la Mancomunitat fins a les persones. Prova d'aquesta complicitat de la Mancomunitat amb els municipis és el missatge pronunciat per Enric Prat de la Riba el 6 d'abril de 1914 en ocasió del seu nomenament com a president de la Mancomunitat de Catalunya:

Volem que els nostres municipis puguin dotar-se de tots els serveis d'instrucció, de policia urbana i d'aprofitament rural proporcionats a la seva importància fins a arribar, entre esforç propi i el dels organismes superiors, a fer que no hi hagi ni un sol Ajuntament de Catalunya que deixi de tenir, a part dels serveis de policia, la seva escola, la seva biblioteca, el seu telèfon i la seva carretera.⁷

4. CONSTRUIR CATALUNYA DES DE LA BASE MUNICIPAL

La Mancomunitat es va erigir en un projecte que naixia des de les persones i des de tots els pobles de Catalunya amb la vocació d'avançar en l'assentament d'un nou estat català comptant molt especialment amb el món local.

Així, constituïren exemples clars de la convicció municipalista de la Mancomunitat, la celebració de les setmanes municipals des de l'any 1915 fins al 1921, la creació de l'Escola de Funcionaris, precedent de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya, l'edició i difusió de la *Revista de la Vida Municipal* o la reivindicació de l'autonomia de Catalunya i l'aprovació posterior, per part de la Mancomunitat, d'un primer projecte d'Estatut d'autonomia l'any 1919, que, malgrat el seu fracàs, va constituir el precedent de l'Estatut de Núria del 1932.

4.1. SETMANES MUNICIPALS

Enric Prat de la Riba era conscient de la importància dels governs locals per a assolir la fita comuna a què responia la Mancomunitat, per això considerava els ajuntaments com la manifestació més genuïna de la proximitat a la vida pública i com a ens que, des de la base, havien de contribuir al reeiximent de Catalunya. En aquest sentit ja es va pronunciar Prat en un article publicat a *La Veu de Catalunya* l'1 de novembre de 1905:

7. Missatge d'Enric Prat de la Riba amb data del 6 d'abril de 1914 en ocasió del seu nomenament com a president de la Mancomunitat de Catalunya. Vegeu A. BALCELLS, E. PUJOL i J. SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, p. 534.

Tenir els ajuntaments es tenir també a Catalunya. Renovar la vida de les corporacions municipals, deslliurar-les de l'esclavitud de la vella política, fer-hi arribar la primavera de la nostra renaixença que vivifica i fecunda i regenera, és renovar i deslliurar i fecundar tot Catalunya. Que dels municipis surten els diputats que legislen, i els municipis eduquen els homes de la raça per la vida pública. Per administrar i governar, per a treballar profitosament en les superiors empreses col·lectives.⁸

Aquesta voluntat de Prat es va fer evident amb la celebració de les setmanes municipals, les quals anualment des del 1915 fins al 1921 —set convocatòries, doncs— van aplegar representants del conjunt del món local. El nombre d'assistents fou progressivament major: es va passar dels 611 inscrits en la convocatòria de l'any 1915, als 566 el 1916, 658 el 1917, 1.020 el 1918, 1.020 també el 1919, 1.135 el 1920 i 1.155 el 1921 (M. Pérez Nespereira, 2012).⁹

Amb aquestes setmanes, nodrides d'una clara voluntat de renovació dels municipis, es va contribuir a afavorir el benestar dels pobles de Catalunya i, en el seu conjunt, a engrandir el país. A més, foren considerades una resposta a l'actuació centralitzadora de l'Estat, el qual no va arribar a efectuar mai els traspassos materials i econòmics necessaris per al desplegament de les competències de la Mancomunitat, reconeguts en el Decret de 18 de desembre de 1913. Amb tot, les setmanes municipals s'emmarcaren en el que fou un enfrontament constant i silenciós entre l'Estat i Catalunya. I si bé van néixer amb una clara voluntat municipalista, es van desenvolupar clarament vinculades al catalanisme i com a veritables instruments de difusió del pensament de Prat de la Riba. Aquestes particularitats no van impedir que hi participessin simpatitzants d'ideologies diferents que, malgrat tot, compartien el projecte i la vocació de la Mancomunitat de Catalunya. No obstant això, el caire que adoptaren les setmanes municipals provocà el rebuig per part de l'Estat, sobretot després de la celebració de la Quarta Setmana Municipal el 1918.¹⁰

La finalitat de les setmanes municipals va ser esdevenir un espai dedicat a la investigació dins el camp del dret administratiu i afavorir la creació d'una burocràcia al servei del país, mitjançant la impartició de classes i la celebració de reunions amb els ajuntaments. A més, des d'un punt de vista merament institucional, alguns autors han considerat les setmanes municipals com un precedent dels actuals congressos municipals, pel fet que s'hi tractaren temes pluridisciplinaris i s'hi aplegaren representants de gairebé dos-cents municipis de les quatre províncies de Catalunya. I és que va ser

8. E. PRAT DE LA RIBA, «Les eleccions municipals», *La Veu de Catalunya*, Barcelona, 1905.

9. M. PÉREZ NESPEREIRA, *1912-2012 Escola d'Administració Pública de Catalunya. Cent anys*, Barcelona, Escola d'Administració Pública de Catalunya, 2012.

10. X. FORCADELL ESTELLER, «La Mancomunitat de Catalunya: cent anys d'història», *Revista Temps* (València), núm. 1542 (2013), p. 22-24.

a partir de l'organització d'aquestes setmanes que va sorgir la campanya autonomista del 1918-1919 (J. Sarrión i Gualda, 1982).¹¹

La Primera Setmana Municipal va tenir lloc entre els dies 5 i 10 de juliol de 1915 i va acollir 611 persones. Es va celebrar prenent com a base una fórmula mixta que combinava els cursos monogràfics, l'Assemblea Municipalista i visites i lliçons pràctiques. A més, les conferències que s'impartien s'aprofitaren no només per a difondre coneixements, sinó també per a oferir el suport de la Mancomunitat. La seva celebració va adoptar la forma de congrés municipal.

La Segona Setmana Municipal va tenir lloc l'any 1916 i va aplegar 566 persones. Va coincidir amb l'Assemblea Nacional de Secretaris d'Ajuntaments que convocava l'Associació Regional i va rebre l'ajuda i la col·laboració de l'Escola de Funcionaris. Foren destacables les conclusions assolides en aquesta Setmana, referides a la petició d'una reforma total del règim establert que s'havia de fonamentar en la redistribució dels serveis, la supressió de les diputacions i la creació de nous ens que s'adeqüessin a les necessitats i particularitats dels territoris catalans. També es va concloure la necessitat d'abordar una reforma tributària general a través de la redistribució de serveis i ingressos i es va aprovar un programa mínim sense el qual es considerava que els ajuntaments no podien funcionar. Així mateix, es va habilitar un sistema de repartiment únic, es va acordar la supressió de l'impost de consums, es va reivindicar que les diputacions assumissin la recaptació de la quota (*cuipo*) o recàrrec provincial i, finalment, es van incorporar les conclusions assolides al Congrés Nacional de Secretaris. Aquesta darrera conclusió va respondre a la convicció que calia tenir bons secretaris per a possibilitar el funcionament adequat dels ajuntaments. I així fou recollit en el *Volum de la Segona Setmana Municipal*, editat l'any 1918 per l'Escola de Funcionaris d'Administració Local de la Diputació de Barcelona.

La mort d'Enric Prat de la Riba el dia 1 d'agost de 1917 no va impedir el desplegament de l'obra de la Mancomunitat, i és que Prat havia deixat assentades i detallades les bases que permetrien avançar en el reeiximent de Catalunya. De fet, ell mateix ho va manifestar en el discurs que va pronunciar a Sitges abans de morir, l'any 1917: «Entrem ara en el segon moment de la vida de la Mancomunitat, en el període de la seva consagració definitiva [...]» (M. Pérez Nespereira, 2012: 63). A més, malgrat la seva mort, la celebració de les setmanes municipals va prosseguir, es va desplegar l'Escola d'Administració i es va continuar treballant per a la difusió i el foment de la llengua catalana.

En el marc de la Quarta Setmana Municipal, celebrada l'any 1918 i la qual aplegà 958 persones, fou rellevant la reivindicació de l'autonomia catalana a través del «Plebiscit de la voluntat popular». Aquest document va constituir la base per a la redacció,

11. J. SARRIÓN I GUALDA, *Història de l'Escola d'Administració Pública, 1912-1939*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1982.

per part de la Mancomunitat, del primer projecte consensuat d'Estatut d'autonomia l'any 1919 (A. Balcells, E. Pujol i J. Sabater, 1996).

4.2. L'ESCOLA D'ADMINISTRACIÓ PÚBLICA

Prat de la Riba sempre s'havia mostrat preocupat per la formació del personal de les administracions públiques i per la pertinença de tenir una «elit» o «aristocràcia» que coordinés i gestionés els assumptes públics, dirigís la recuperació del país i articulés veritables formes d'estat. Considerava que aquesta elit havia de dirigir la *res publica* exercint la seva autoritat en benefici de la col·lectivitat. En aquest sentit, Prat afirmava que «[...] no hi ha Estat fins que no s'organitzen els exèrcits permanents i no es crea una burocràcia [...]» (M. Pérez Nespereira, 2012).

Fou, doncs, en un moment en què calia corregir els desajusts existents entre política i societat, sanejar la vida política evitant pràctiques pròpies del caciquisme i solucionar el problema dels funcionaris dels ajuntaments, que es va apostar per una formació, moral i intel·lectual, adreçada als representants del món local. Aquesta convicció acabà portant Prat a confeccionar unes bases que s'adreçaren a la Diputació de Barcelona el 29 de novembre de 1910. En aquest document, Prat va posar de manifest la conveniència de crear una escola que impartís dret administratiu, dret electoral, hisenda local o comptabilitat, entre altres disciplines necessàries per a la gestió i la direcció de la política municipal. Aquestes bases derivaren en la creació de l'Escola de Funcionaris el dia 2 de juliol de 1912. Posteriorment, per l'Acord de 12 de gener de 1920 la Mancomunitat va acceptar els traspessos que realitzaren a favor seu les diputacions catalanes respecte dels serveis d'instrucció, assistència i hisenda, i fou per la Reial ordre de 4 d'agost de 1920 que es va aprovar el referit traspàs. Des d'aquell moment, l'Escola va deixar de dependre de la Diputació de Barcelona i va passar a estar adscrita al Consell de Pedagogia i al Consell Permanent de la Mancomunitat. Per mitjà de l'Acord del Consell de Pedagogia de 8 de febrer de 1922 es va proposar al Consell Permanent de la Mancomunitat el canvi de nom de l'Escola, el qual va ser autoritzat mitjançant un ofici del 27 de febrer. D'aquesta manera, l'Escola de Funcionaris va passar a ser l'Escola d'Administració. Malgrat tot, va tornar a canviar la seva denominació entre els anys 1931 i 1939, quan es donà a conèixer com a Escola d'Administració Pública de la Generalitat de Catalunya, i anys després, ja amb el restabliment de la Generalitat passada la dictadura franquista, va ser coneguda com a Escola d'Administració Pública de Catalunya.¹²

12. X. FORCADELL ESTELLER, «La Mancomunitat de Catalunya: construir la nació catalana des del municipalisme», *Revista de Catalunya* (Barcelona, Fundació Revista de Catalunya), núm. extraordinari 2014/1 (2014), p. 143-161.

L'Escola es va desplegar impregnada dels nous corrents i les noves activitats que es desenvolupaven a Europa i en particular a l'Escola de Funcionaris de Düsseldorf, a Alemanya. A més, va ser pionera a Espanya, ja que no va ser fins al 1940 que es va crear, per mitjà de la Llei de 6 de setembre de 1940, l'Instituto de Estudios de la Administración Local, a imatge i semblança de l'escola catalana (M. Bassols Coma, 2013: 129-131).

Amb tot, l'Escola d'Administració va esdevenir no només un referent, sinó un instrument que va fer possible posar a disposició dels ajuntaments les eines i els mecanismes adequats per a resoldre les qüestions més transcendents i facilitar que tots els secretaris treballassin conjuntament en favor dels municipis respectius. Però és que, a més, l'Escola va permetre impulsar l'articulació de les primeres estructures d'estat i va contribuir a esperonar la consciència cívica i l'ideari propis de la Mancomunitat.

4.3. LA REVISTA DE LA VIDA MUNICIPAL

És inevitable, en abordar el tema de l'Escola d'Administració, fer esment de la que fou considerada la seva publicació «oficial», la *Revista de la Vida Municipal*, nascuda de la convicció que «[...] l'actuació de les burocràcies fa grans els pobles [...]» i presentada com una eina que havia d'afavorir la reconstrucció del país en un moment en què havien transcorregut gairebé dos segles des de la desfeta del catalanisme (M. Pérez Nespereira, 2012).

Aquesta *Revista* va néixer, en definitiva, amb la voluntat de deixar constància del bagatge de l'Escola d'Administració, però també amb la finalitat d'establir lligams entre funcionaris en actiu, alumnes i exalumnes, i d'articular una xarxa de relacions entre els ajuntaments i la Mancomunitat que permetés oferir suport tècnic i al mateix temps treballés per al foment de la llengua i la cultura catalanes. Aquesta voluntat ja es va posar de manifest en les pàgines inicials del primer número de la *Revista*:

Volem arribar a tot el Secretariat de Catalunya, donant-li la sensació de que en la seva tasca burocràtica i aparentment monòtona, nia una fecunda font d'energies insospitades tal volta. Sols és qüestió d'idealitzar la feina quotidiana, treballant per l'engrandiment nacional. Avui no ha d'ésser ja precària i isolada la tasca de cada funcionari, perquè en l'afecte a les coses de Catalunya els relliga a tots, en un comú denominador de sentiments, la seva representació actual més llegendària: La Mancomunitat [...].¹³

13. *Revista de la Vida Municipal*, núm. 1, p. 2.

La *Revista* es publicava amb una periodicitat mensual i contenia il·lustracions i mencions concretes de diferents consistoris. S'adreçava a secretaris, alcaldes, regidors i, en general, a totes les persones que s'interessaven per la vida pública. A més, entre els seus redactors i col·laboradors hi havia gairebé tots els professors de l'Escola d'Administració: Isidre Lloret, August Pi i Sunyer, Ramon Coll, Josep Xirau, Josep Maria Escofet, Frederic Culió o Joaquim Bosch, entre d'altres. També hi van participar algunes de les personalitats més importants de la cultura catalana, com ara Pompeu Fabra, Agustí Duran o Nicolau Maria Rubió.¹⁴

4.4. LA REIVINDICACIÓ AUTONOMISTA A PARTIR DE LA CELEBRACIÓ DE LA QUARTA SETMANA MUNICIPAL

Des del 1914 no s'havia traspasat a la Mancomunitat de Catalunya cap competència per part del poder central, fruit de les reticències de l'Estat a les reivindicacions competencials i materials de la Mancomunitat. Aquest fet va provocar que les setmanes municipals adquirissin progressivament un caire marcadament catalanista.

Tal fou aquesta connotació que l'any 1918, amb la celebració de la Quarta Setmana Municipal, l'Escola d'Administració de la Mancomunitat va fer una enquesta a tots els municipis catalans que donà lloc a un resultat favorable a l'autonomia política catalana.

Vist el resultat del que es considerà un referèndum municipal, Josep Puig i Cadafalch presentà al Govern espanyol les bases per a l'autonomia de Catalunya el 29 de novembre de 1918. En aquest document es definia la distribució competencial del poder estatal i autonòmic seguint un criteri de caire federalista que no encaixava del tot amb el que realment es plantejava, que era un canvi constitucional. Es tractà, en definitiva, d'un projecte per a «esser negociat» amb el qual es pretenia complaure les aspiracions dels partidaris d'ideologies diferents i evitar les crítiques de les esquerres, les quals es van anar desmarcant progressivament del projecte en trobar en Francesc Macià un líder carismàtic que responia a les seves reivindicacions. No obstant això, el procés autonomista va continuar amb Francesc Cambó, qui va assumir la negociació del Projecte d'estatut al Congrés dels Diputats.

Malgrat l'esforç dels representants catalans per confeccionar un projecte d'estatut d'autonomia consensuat i conforme amb les aspiracions del poble de Catalunya, el continu distanciament entre l'Estat i Catalunya, al qual s'afegí un resultat desfavorable a l'autonomia política en la Conferència de Pau que va tenir lloc en finalit-

14. X. FORCADELL ESTELLER, «La Mancomunitat de Catalunya i la construcció d'un país modern des dels governs locals», *L'Erol. Revista Cultural del Berguedà* (Berga), núm. 122 (2014), *L'obra de la Mancomunitat al Berguedà*, p. 19-26.

zar la Primera Guerra Mundial, va portar a la retirada dels representants catalans del Congrés. En conseqüència, es procedí a l'elaboració d'un projecte d'estatut moderat, paral·lel al que es va confeccionar al Congrés dels Diputats.

Així doncs, el 24 de gener de 1919 l'Assemblea de la Mancomunitat va aprovar el Projecte d'estatut i el 26 de gener del mateix any van aprovar-lo els delegats dels municipis de Catalunya. No obstant això, quan es va portar el text a Madrid per a ser negociat, es va considerar únicament el text elaborat a les Corts Generals, fet que donà lloc a un estroncament de les aspiracions catalanistes més radicals i a l'esfondrament de la campanya autonomista.¹⁵

Tot plegat, juntament amb la desorientació creixent dels dirigents de la Mancomunitat, va provocar el bloqueig polític d'aquesta institució i la impotència, el 1923, per a fer front al cop d'estat de Primo de Rivera, qui imposà Alfons Sala i Argemí al capdavant de la Mancomunitat, el qual procedí a la dissolució definitiva de l'entitat el 1925 (A. Balcells, 2010).¹⁶

4.5. LA PETJA DE LA MANCOMUNITAT DE CATALUNYA

Malgrat el fracàs de la campanya autonomista el 1919, la Mancomunitat va aconseguir elaborar un projecte d'estatut d'autonomia consensuat des del món local i aprovat pels delegats dels municipis, en el qual es delimitaven les facultats i les competències dels poders central i autonòmic. A més, en el seu article 6 es configurava exactament la competència del poder autonòmic per a determinar el règim dels municipis i les províncies i es preveia expressament que els ajuntaments disposarien dels recursos que necessitessin per a atendre els serveis que fossin de la seva competència, amb la qual cosa s'impedia la seva limitació per part de l'Estat. També es van consagrar els principis d'autonomia local i de suficiència financera en l'àmbit local, considerats competència exclusiva del Govern de Catalunya.

Per tant, malgrat el fracàs d'aquesta campanya i la dissolució posterior de la Mancomunitat amb la dictadura de Primo de Rivera, el cert és que per primera vegada Catalunya havia tingut una institució pròpia d'autogovern i un projecte d'estatut elaborat i consensuat des del món local. A més, l'obra de la Mancomunitat de Catalunya perduraria al llarg del temps. I és que la institució impulsada per Prat de la Riba va deixar una petja inesborrable en el conjunt de la societat catalana no només per l'ampli abast de les seves obres, sinó també perquè va aconseguir calar en l'ideari del poble de Catalunya.

15. *Textos per la llibertat de Catalunya*, Barcelona, Departament de la Presidència de la Generalitat de Catalunya, 2004.

16. A. BALCELLS, *El projecte d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya del 1919 i el seu context històric*, Barcelona, Parlament de Catalunya, 2010.

Fou aquesta empremta inesborrable la que va propiciar la recuperació de l'auto-govern durant la Segona República, època en la qual Francesc Macià proclamà la República Catalana i s'aprovà l'Estatut de Núria del 1932. Podria dir-se, en aquest sentit, que la Generalitat republicana va dur a terme una obra continuadora de la Mancomunitat, malgrat que no aprofundí en alguns aspectes, com ara la configuració del mapa territorial que s'havia començat a treballar des de la Mancomunitat de Catalunya.

Finalment, en clau local cal destacar un fet menys conegut: en època de la Mancomunitat, i més concretament al gener del 1917, s'adreçà als ajuntaments catalans una enquesta de caràcter agrari en la qual se'ls demanava que assenyalessin a quina comarca pertanyien. L'any següent, el 1918, Josep Puig i Cadafalch va encarregar la redacció d'un projecte de nova divisió territorial catalana al director del Servei Geogràfic, Josep Maria Rivera. Aquest projecte consistia a dibuixar, a partir de les trenta-quatre comarques, quinze agrupacions comarcals o petites províncies. A més, fins i tot va tenir una certa cobertura en el Projecte d'estatut del 1919, ja que, en regular el règim de les províncies, s'esmentava la facultat de modificar el seu nombre i la seva demarcació, malgrat que no es feia cap consideració expressa de les comarques.

Es podria dir, per tant, que el plantejament de Rivera permetia configurar un nivell intermediari entre les quatre diputacions catalanes i les nombroses comarques. El 29 de gener de 1919 el Consell de la Mancomunitat va examinar favorablement aquests treballs, però el fracàs de les reivindicacions autonomistes i la vaga de La Canadencia van fer caure en l'oblit aquest plantejament. De fet, aquesta proposta va ser desconeixuda durant molts anys, ja que ni Pau Vila, quinze anys després, ni cap altra personalitat van fer esment d'aquesta iniciativa. Va ser Antoni Rovira i Virgili qui, en la ponència de la Generalitat, es mostrà partidari d'un plantejament racionalista, basat en l'agrupació de les trenta-vuit comarques en nou vegueries.

Malgrat que el projecte elaborat en època de la Mancomunitat, i seguint J. Burgueno i Rivero (2013), no es va donar a conèixer fins transcorreguts molts anys, és rellevant que ja en aquella època s'havia treballat en la vertebració d'un model d'organització territorial propi. Un mapa territorial que es pretenia configurar a partir de la consulta als governs locals i que, si s'hagués pres en consideració en època de la Generalitat republicana, possiblement hauria permès assolir abans un consens entre tots els interlocutors. No obstant això, s'arribà igualment a la conclusió que calia consultar els ajuntaments per a la definició d'un nou model territorial català.¹⁷

La Mancomunitat de Catalunya va ser una institució que va néixer modestament, amb atribucions migrades i recursos escassos, però que va saber crear, des de la base local, un país modern. I ho va fer posant al servei de l'afer públic una força local

17. J. BURGUEÑO I RIVERO, «Una enquesta de la Mancomunitat sobre les comarques naturals (1917)», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* (Barcelona, Societat Catalana de Geografia), núm. 76 (2013), p. 261-287.

que tenia el seu origen en el mateix dret històric fins al Consell de Cent, que entroncava després amb la Mancomunitat i que ho va tornar a fer un diumenge d'eleccions municipals el 1931 i enllaçà després amb els primers ajuntaments de la democràcia, passada la dictadura franquista, i avui amb la reivindicació del dret a decidir també des dels ajuntaments. Sense anar més lluny, el passat dia 4 d'octubre de 2014 el Palau de la Generalitat va esdevenir la seu d'un acte històric en el qual es van aplegar més de vuit-cents alcaldes i alcaldesses de tot Catalunya per a donar suport a la consulta prevista per al 9 de novembre del mateix any. Aquest acte va representar una de les plasmacions més evidents del pensament de Prat de la Riba, exposat l'any 1901 quan, abans de la constitució de la Mancomunitat de Catalunya, tot pensant ja en el dret del poble català i en la configuració d'un país modern des del món local, va escriure unes línies que són perfectament traslladables al moment actual:

Qui vol el reconeixement d'un dret, se l'ha de guanyar amb el seu treball i l'ha de mantenir amb la seva força. Si volem ésser governats i administrats amb institucions progressives i costums civilitzats, hem de treballar vigorosament per a destruir la força de resistència dels interessos creats i donar la batalla a l'enemic allà on es troba i es fa fort, fins a treure'l de les seves posicions; hem de crear amb el nostre esforç, dintre de les velles, el germen de les institucions futures; hem de formar el personal encarregat de constituir-les i fer-les marxar.

Aquesta és la gran obra que ha de portar a cap la nostra terra: obra d'unió i agrupació de tots els catalans de bona voluntat, siguin i vinguin d'on vinguin; obra d'organització de totes les forces sanes i honrades, i d'acció constant i ben dirigida [...]. (*Diari de Catalunya*, 1 de gener de 1901)

BIBLIOGRAFIA

- BALCELLS, A. *El projecte d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya del 1919 i el seu context històric*. Barcelona: Parlament de Catalunya, 2010.
- *Puig i Cadafalch, president de Catalunya i la seva època*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2013.
- BALCELLS, A.; PUJOL, E.; SABATER, J. *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Proa, 1996.
- BASSOLS COMA, M. *Las mancomunidades provinciales entre la descentralización y el regionalismo. La Mancomunidad catalana (1914-1925)*. Madrid: Fundación Democracia y Gobierno Local, 2014.
- BURGUEÑO I RIVERO, J. «Una enquesta de la Mancomunitat sobre les comarques naturals (1917)». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* (Barcelona: Societat Catalana de Geografia), núm. 76 (2013), p. 261-287.

- COROMINAS, A.; MADAULA, A. *Pàtria i progrés. La Mancomunitat de Catalunya 1914-1924*. Barcelona: Comanegra, 2014.
- FORCADELL ESTELLER, X. «La Mancomunitat de Catalunya: cent anys d'història». *Revista Temps* (València), núm. 1542 (2013), p. 22-24.
- «La Mancomunitat de Catalunya: construir la nació catalana des del municipalisme». *Revista de Catalunya*, núm. extraordinari 2014/1 (2014), p. 143-161.
- «La Mancomunitat de Catalunya i la pervivència del seu llegat cent anys després de la seva creació». *D+. Publicació de la Comissió de Descentralització i Autonomia Local de Ciutats i Governos Locals Units* (Barcelona), febrer 2014, p. 30-37.
- «La Mancomunitat de Catalunya i la construcció d'un país modern des dels governs locals». *L'Erol. Revista Cultural del Berguedà* (Berga), núm. 122 (2014), *L'obra de la Mancomunitat al Berguedà*, p. 19-26.
- PRAT DE LA RIBA, E. «Les eleccions municipals». *La Veu de Catalunya* (Barcelona), 31 d'octubre de 1905.
- PÉREZ NESPEREIRA, M. *1912-2012 Escola d'Administració Pública de Catalunya. Cent anys*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya, 2012.
- Revista de la Vida Municipal*, núm. 1.
- ROVIRA I VIRGIL, A. *Prat de la Riba*. Barcelona: Edicions 62, 1968.
- SARRIÓ I GUALDA, J. *Història de l'Escola d'Administració Pública, 1912-1939*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1982.
- Textos per la llibertat de Catalunya*. Barcelona: Departament de la Presidència de la Generalitat de Catalunya, 2004.

NOTÍCIA

LLIBRES, CORRESPONDÈNCIA I ALTRES DOCUMENTS DE LES FAMÍLIES ALÒS I DOU. MÉS SOBRE ELS JURISTES CATALANS I L'ESTAT ESPANYOL

Acaba de sortir, després d'un llarg i laboriós procés de redacció i edició que semblava inacabable, el llibre *Los juristas catalanes y el Estado español*, dirigit per José M. Pérez Collados i Tomàs de Montagut,¹ que conté les ponències del congrés que duia el mateix nom i que es va celebrar al desembre de l'any 2013, llibre del qual us donaran notícia en altres pàgines i números d'aquesta revista. Ací només vull dir, com a autor del capítol dedicat als juristes del segle XVIII,² que, un cop ja tancada l'edició i interessant-me per manuals de confessor, Joan Ramon Gómez Escofet, director del Servei de Biblioteques de la Universitat Autònoma de Barcelona, em va fer arribar l'interessantíssim i dens article (que jo desconeixia) d'Anna Gudayol³ (cap de la Secció de Manuscrits i Fons Personals de la Biblioteca de Catalunya) dedicat als papers de la família Alòs-Moner, que ens fa saber algunes dades d'aquesta nissaga a l'època contemporània, com ara que «[a] finals de l'any 2010, els seus hereus [...] van decidir —amb extraordinària generositat— fer donació de la biblioteca i els arxius familiars a institucions públiques, a fi de posar-los a l'abast dels investigadors»,⁴ donació que ha estat la causant de l'article.

El treball, ens diu l'autora, té tres objectius:

- Primer, traçar la història de la formació del fons i de les circumstàncies que han influït en la formació i separació dels seus elements;
- Segon, descriure breument el seu contingut, «en particular la del conjunt conservat a la Biblioteca de Catalunya»;
- I tercer, exposar algunes de les possibilitats d'estudi que permet la seva riquesa documental.⁵

Com a resultat de l'evolució familiar, «es juntaren en mans dels Alòs els papers i els llibres de les famílies Alòs, Dou i Moner, així com l'arxiu de la baronia de l'Albí».⁶

1. J. M. PÉREZ COLLADOS i T. de MONTAGUT i ESTRAGUÉS, *Los juristas catalanes y el Estado español*, Madrid, Marcial Pons, 2017.

2. J. M. PÉREZ COLLADOS i T. de MONTAGUT i ESTRAGUÉS, *Los juristas catalanes y el Estado español*, p. 104-164.

3. Anna GUDAYOL, «Un recorregut particular per la història de la cultura a Catalunya: els papers de la família Alòs-Moner», *Estudis Romànics* [Barcelona, Institut d'Estudis Catalans], vol. 36 (2014), p. 439-446.

4. Anna GUDAYOL, «Un recorregut particular per la història de la cultura a Catalunya», p. 439.

5. Anna GUDAYOL, «Un recorregut particular per la història de la cultura a Catalunya», p. 439-440.

6. Anna GUDAYOL, «Un recorregut particular per la història de la cultura a Catalunya», p. 441.

La família conservava bona part de la biblioteca dels germans Ignasi i Ramon Llàtzer de Dou.⁷

Acabada la Guerra Civil el 1939, els fons, que a fi de protegir-los havien estat traslladats per la Secció d'Arxius de la Comissió per a la Protecció del Patrimoni Històric, Artístic i Científic, foren tornats a la família, que feu donació d'una part a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, on encara és avui i dintre de la qual hi ha correspondència adreçada a Ramon Llàtzer de Dou.⁸

Pel que fa al que a nosaltres ens interessa —els juristes del s. XVIII—, a la Biblioteca de Catalunya hi ha, fruit de la donació esmentada —de l'any 2010—, un conjunt de papers de membres de la família Aparici⁹ (entre els quals trobem la biografia de Josep Aparici, el geògraf que va col·laborar en matèries fiscals amb Àustries i Borbons), un parell de manuscrits relacionats amb Jaume Caresmar i diferents manuscrits relacionats amb les famílies Alòs¹⁰ i Dou¹¹ (entre els quals hi ha inventaris de llibres de la família), des de Jacint Dou (jurista al servei de la ciutat de Barcelona, de la Diputació del General i del rei, que el nomenà ministre de la Reial Audiència; i també avi de Ramon Llàtzer)¹² fins a la biblioteca llegada a Joaquim Dou i de Siscar pel seu oncle i biografiat, Ramon Llàtzer de Dou,¹³ i «correspondència erudita dels germans Dou i de Bassols, en part editada a l'epistolari de Josep Finestres, o un lligall amb material de treball per a la redacció de les *Instituciones de derecho público general de España con noticia del particular de Cataluña*», entre d'altres.¹⁴

Aquestes dades, essencials per als investigadors, ens hagués agradat de conèixer-les quan vam redactar la ponència que ha donat lloc al capítol del llibre i que té la pretensió d'oferir dades i assenyalar punts d'interès per a un estudi pendent sobre Ramon Llàtzer de Dou i de Bassols, la importància del qual va fer que li dediquéssim una bona part de la ponència i el capítol esmentats. I el mateix hem de dir d'altres juristes als quals vam dedicar alguna atenció, com ara l'influent Josep Francesc d'Alòs i Rius, l'únic regent català de la Reial Audiència sota el règim de Nova Planta. Per això escric aquesta breu nota: per recordar-ne l'existència i remarcar-ne l'interès.

Sebastià Solé i Cot

Universitat Autònoma de Barcelona

7. Anna GUDAYOL, «Un recorregut particular per la història de la cultura a Catalunya», p. 440.

8. Anna GUDAYOL, «Un recorregut particular per la història de la cultura a Catalunya», p. 442.

9. Biblioteca de Catalunya (BC), manuscrit (ms.) 9325-9334.

10. BC, ms. 9340-9343.

11. BC, ms. 9321-9323 i 9349-9357.

12. Guillem Maria de BROCÀ I DE MONTAGUT, *Biografia de D. Ramon Llàtzer de Dou i de Bassols*, Barcelona, Impremta de la Casa de la Caritat, 1916, p. 10.

13. Anna GUDAYOL, «Un recorregut particular per la història de la cultura a Catalunya», p. 445-446.

14. Anna GUDAYOL, «Un recorregut particular per la història de la cultura a Catalunya», p. 444.

RECENSIONS

CIVILES ENTRE MILITARES: LOS ALCALDES MAYORES DE BARCELONA (1718-1808),¹ DE RAFAEL CERRO NARGÁNEZ

Ens complau presentar l'edició de la tesi doctoral del Dr. Cerro, defensada el 2002 a la Universitat de Barcelona i la qual inicialment es titulava *Los alcaldes mayores de Barcelona (1718-1808)*.

Malgrat el temps transcorregut des d'aleshores, l'autor ja és de fet un especialista consumat en l'estudi en general de l'Administració territorial catalana del segle XVIII, i ho acrediten suficientment les seves nombroses publicacions. Així ho reconeix també el seu director de tesi i mestre, el Dr. Pere Molas Ribalta, president actual de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

L'objecte del llibre i de la tesi, doncs, és una institució borbònica poc estudiada anteriorment, per això aquest treball té transcendència, encara que estigui centrat en la ciutat de Barcelona, i importància per tot el que suposa d'aprofundiment en l'estudi de la monarquia espanyola del segle XVIII. És, sense dubte, una aportació històrica de primer ordre, després dels estudis i treballs, entre d'altres i especialment, de Joan Mercader Riba i del mateix Pere Molas Ribalta.

És un llibre fruit d'un treball constant a partir de la molt nombrosa documentació consultada per l'autor, el qual va més enllà de la mera relació normativa i institucional i aprofundeix en la realitat quotidiana d'una institució menor, si es vol, però que esdevé una peça fonamental de l'engranatge judicial i municipal de la monarquia de l'Antic Règim.

L'obra, després d'una extensa introducció, es divideix en tres grans capítols. El primer, titulat «Barcelona y sus alcaldes mayores», comença descrivint els moments immediatament posteriors a la capitulació de Barcelona el setembre del 1714 davant el duc de Berwick, la supressió de les antigues institucions de govern de Catalunya (Consell de Cent i Generalitat) i la introducció de la nova Junta Superior de Gobierno y Justicia sota la presidència del nou intendent de Catalunya, José Patiño.

El mateix duc nomena els nous oficials del govern reial de forma transitòria, fins que ja el 1715 el nou capità general, el marquès de Castel-Rodrigo, els renova tot mantenint encara l'antiga terminologia, com ara la de veguers i sotsveguers. En el cas de Barcelona, es designa veguer Josep Viladomar Boix, cavaller de Berga de família burgesa i fidel a Felip V.

En tot cas, entre el 1714 i el 1718 estem en un període de transició institucional que s'inicia amb el nou model de divisió territorial fixat pel Decret de Nova Planta el gener del 1716 i que es consuma amb la introducció de les institucions castelleses, cosa que converteix Catalunya en una província més de la monarquia i que li fa perdre

1. Còrdova, UCO Press i Universidad de Córdoba, 2016, col·lecció «Maior», núm. 38, 390 p.

la seva condició de principat sobirà. L'autor descriu tot el procés de selecció dels nous càrrecs reials, que cita i dels quals presenta els antecedents socials i polítics (i la seva proscripció en el règim anterior).

I l'autor arriba fins a la introducció definitiva del model territorial castellà, amb els corregiments que substitueixen les antigues vegueries ja el 1718, amb alguns canvis com ara la conversió d'antigues sotsvegueries en nous corregiments o bé canvis d'integració d'una sotsvegueria en un corregiment diferent respecte de l'antiga vegueria a la qual pertanyia. En total són dotze corregiments. D'ells i dels canvis que es produeixen respecte dels antics districtes procedeix la nova delimitació del corregiment de Barcelona, molt més reduït (616,62 km², el més petit de tots), encara que segueixi sent el més important i poblat (44.456 habitants).

El Decret de Nova Planta també introdueix a Catalunya els «tenientes letrados», que el 1718 ja comencen a anomenar-se «alcaldes mayores»; i ja al corregiment de Barcelona se n'assignen dos, «uno para lo criminal y otro para lo civil».

Cerro es refereix particularment a la difícil integració del sistema castellà i, centrant-se en el corregiment de Barcelona, emfatitza els canvis territorials que s'hi produeixen, que el converteixen en el més reduït de tots els nous districtes catalans. El 1718 es nomena el primer corregidor de Barcelona en la persona del mariscal José Carrillo de Albornoz, conegut especialment per la seva crueltat en l'acabada Guerra de Successió.

Fet aquest i altres nomenaments similars, havia de procedir-se al dels alcaldes majors. Els nous corregidors no amaguen la seva preferència perquè aquells siguin castellans i, així, coneguïn bé el dret i les institucions de Castella que cal implantar. Malgrat això, de seguida s'evidencia el poc interès dels lletrats castellans per instal·lar-se a Catalunya i la monarquia no té més remei que haver de nomenar catalans per als nous càrrecs.

El 1719 el corregidor de Barcelona nomena els seus alcaldes. El nostre autor relaciona tots els oficials que ocupen aquests càrrecs fins a mitjan segle XVIII i descriu els detalls de la seva formació, posició social, etcètera. Entre ells figuren, òbviament, lletrats catalans.

Un altre apartat del llibre publicat segueix cronològicament la relació d'alcaldes designats entre el 1750 i el 1808, tant per a la vara civil (considerada primera en preeminència) com per a la criminal.

Cerro ens assenyala un denominador comú en el cas dels alcaldes majors de Barcelona: la seva especialització judicial en la jurisdicció per a la qual eren designats. Sens perjudici que majoritàriament fossin catalans, com en altres corregiments catalans, davant la reiterada negativa dels oficials castellans a traslladar-se a Catalunya.

Això no obstant, les autoritats borbòniques controlaven en tots els casos que els oficials elegits fossin lleials a la Corona (tot i que fins aleshores, i més sovint del que sembla, molts alcaldes havien estat afins a la causa austriacista). L'aparell de control i depuració de l'organització política de la nova província, la Reial Audiència de Barce-

lona, té un paper molt rellevant en la proposició i la introducció de nous oficials reials. Aquest organisme disposa efectivament d'un sistema d'informació reservada sobre els individus que es presenten com a candidats per a ocupar els càrrecs públics (elaborava memorials i informes personals).

Fins i tot, per a un control més efectiu (tot i els conflictes evidents que se'n deriven entre les institucions borbòniques mateixes), a partir del 1749, segons l'ordenança que s'aprova aquell any a aquest efecte, els nomenaments han de ser consultats prèviament al Consell de Castella. Així, és aquest Consell el que presenta ternes de candidats al rei per a l'elecció dels alcaldes majors de Barcelona. I el 1783 encara s'introdueix el requisit de demanar informes al bisbe de la diòcesi, a l'intendent de Catalunya i al regent de la Reial Audiència.

En un darrer apartat d'aquest capítol, el nostre autor encara s'ocupa de la procedència geogràfica dels alcaldes de la ciutat. I malgrat que quan Felip V abolí la llei catalana d'estrangeria (com ho feu en els altres regnes de la Corona d'Aragó) ho feu adduint que tots els súbdits de la monarquia podrien accedir als seus tribunals per raó dels seus mèrits, i no del seu naixement, el cert és que va promoure l'elecció d'oficials d'origen castellà o de territoris de la Corona de Castella. S'acredita en tot cas que, al final, precisament els càrrecs de corregidor i d'alcalde major i la seva designació van esdevenir un dels millors mecanismes de castellanització del país i van constituir els «més ideals vehicles transmissors de la legislació que es volia imposar a Catalunya».

Això no obstant, com ja hem dit, si bé així s'esdevé a Catalunya pel que fa als corregidors, no ocorre el mateix quant als alcaldes majors i els tinents de corregidor. I és així per diverses causes: la distància territorial, la ignorància de la llengua, el desconeixement dels drets civil i criminal catalans, l'escassa remuneració d'aquests oficis, etcètera. El cas és que entre el 1717 i el 1808 a Catalunya el 55 % dels alcaldes majors són catalans i a Barcelona, el 57 %.

Una altra qüestió és la dels centres universitaris en els quals s'havien format. I almenys els alcaldes catalans de Barcelona van estudiar a la pontifícia Universitat de Cervera, de fet l'única que Catalunya coneix un cop tancada ja la de Barcelona. Fins i tot Cerro es refereix a la seva titulació com a doctors en dret civil o en dret canònic, o en ambdós drets.

En un segon capítol del llibre el nostre autor s'ocupa de la presència i intervenció dels alcaldes majors de Barcelona en l'Ajuntament de la ciutat. Abolit el Consell de Cent, aquest és substituït per vint-i-quatre regidors nomenats pel rei (els altres del país ho eren per la Reial Audiència).

Una qüestió escassament regulada és la presidència del nou organisme, que en principi i segons el que disposa el Decret de Nova Planta a les capitals de corregiment correspon al corregidor. No és fins al 1718, amb la reial cèdula instructora que es dicta, que es regulen aspectes com el règim de substitucions del corregidor en cas d'absència o d'impossibilitat per a presidir les reunions de l'Ajuntament (els tinents del corregidor

—els alcaldes majors— i el regidor degà, successivament), o el protocol i el cerimonial que ha de seguir-se en tot acte municipal.

Segons aquesta cèdula, els primers substituïts del corregidor al capdavant de l'Ajuntament són els alcaldes. I el cas és que a Barcelona, on el corregidor també assumeix funcions militars, la norma és la seva absència, de manera que esdevé habitual la seva substitució pels seus alcaldes, el civil i el criminal. Aquests oficials, amb les noves funcions i per a evitar el col·lapse del tribunal reial ordinari, es coordinen de la millor manera per a complir les seves obligacions.

I, com no pot ser d'una altra manera, Cerro examina fil per randa les actes de les reunions de l'Ajuntament de Barcelona al llarg del segle XVIII per a comprovar qui presideix les sessions, com es justifica la presència dels alcaldes, com es redacten les actes, com es desenvolupa la seva intervenció en les reunions i els debats (encara que no poden votar les propostes), quin és el cerimonial que se segueix fins i tot en la presa de possessió dels regidors, etcètera.

Mereix un tractament especial el tema de les relacions dels alcaldes majors i els regidors, no sempre exemptes de dificultats. I entre els alcaldes majors que presideixen l'Ajuntament barceloní destaca la figura de José Francisco de Alós i Rius, que mai no volia quedar-se en un segon pla, sobretot si els actes públics adquirien rellevança i notorietat.

Però el nostre autor arriba a descriure fins i tot les picabaralles per a presidir la llotja del teatre municipal, els excessos dels alcaldes per a impedir el vot dels regidors en determinats afers, o bé per controlar i supervisar les activitats de policia en àmbits com els mercats, les obres públiques o la sanitat, l'ordenació dels quals corresponia en principi als regidors. Conflictes de complicada solució, amb una molt tèbia reacció de la Reial Audiència i del mateix monarca.

Malgrat tot, Cerro també s'ocupa de la col·laboració institucional, de la qual detalla diversos casos i en relació amb la qual insisteix també en la mediació habitual dels alcaldes en la relació entre els regidors i el corregidor.

L'últim apartat d'aquest capítol tracta de la remuneració i les gratificacions econòmiques que rebien els alcaldes majors de Barcelona. Aquests oficials van rebre a partir del 1718 tres-cents escuts anuals, que s'havien de pagar amb càrrec, com s'estipula, als propis i arbitris dels pobles del corregiment que fossin de jurisdicció reial o mixta (que eren una minoria a Catalunya, enfront de la majoria que eren de jurisdicció senyorial). Fins que per la Reial cèdula del 23 de gener de 1750 s'acordà assignar-los cinc mil rals a l'any a compte de la Reial Hisenda com a assessors assistents de l'intendent, com se'ls considerava de forma excepcional.

El tercer capítol del llibre de Cerro s'ocupa finalment de la cúria del corregidor, el tribunal reial ordinari de Barcelona. Primer l'autor es refereix a l'espai físic que ocupava amb les presons, i també relaciona el seu personal subaltern (procuradors i advocats, fiscals, escrivans, agutzils, nuncis o porters, pregoners, etcètera). No s'oblida tampoc d'un aspecte tan important com la relació del tribunal reial amb altres òrgans

jurisdiccionals, com ara la mateixa Reial Audiència (amb la qual estableix una relació de dependència), els tribunals reials d'altres corregiments, els jutjats de província que es creen, els tribunals de la intendència, els de la Inquisició, els tribunals militars, els de l'almirallat, etcètera.

Després, a partir de la documentació existent en l'arxiu de la cúria del corregidor, relativament abundant, Cerro també analitza l'activitat judicial duta a terme per aquests tribunals reials del segle XVIII i la compara amb la de la Reial Audiència o dels jutjats de província, en clara competència amb els alcaldes majors. Estudia documentació de sèries de *Sententiarum*, *Lletres de reclam*, *Verbals*, *Procesos* i *Manaments*. I examina també, encara que breument, els tipus de procediment que s'incoen en els àmbits civil i criminal (en aquest cas, amb especial referència als tipus de penes que s'imposen en delictes d'estrangeria, de contraban, etcètera), amb la seva complexitat més enllà del fet institucional. En darrer terme s'inclou un apartat sobre les costes judicials de cada un dels tipus de procediments civils i criminals, i sobre els conceptes retributius que perceben els alcaldes majors (els judicials i els municipals, en definitiva, que compensaven d'alguna manera l'escassetat dels primers).

L'obra inclou unes conclusions en les quals l'autor destaca la seva darrera consideració entorn dels límits que, malgrat tot, afectaven l'actuació dels alcaldes majors davant altres tribunals i jutjats, tot tenint en compte la seva contínua i reiterada defensa de les seves prerrogatives davant instàncies superiors. Una situació complexa que Cerro atribueix a les pròpies contradiccions en què incorre l'Antic Règim, entre les quals destaca l'existència de diversos òrgans judicials amb funcions i atribucions que contínuament se sobreposen i topen sovint frontalment amb les dels alcaldes majors, que a la fi són uns jutges reials més d'entre tots els existents a la ciutat.

L'alcalde major és una institució certament menor en l'aparell organitzatiu de la monarquia borbònica, subordinat a altres de superiors, en especial a la Reial Audiència, amb funcions inicialment judicials però que al final, com recorda el Dr. Molas en el pròleg, acaba donant nom a la primera autoritat del municipi sorgit en l'estat constitucional del segle XIX.

L'edició inclou diversos apèndixs: de les presidències de l'Ajuntament de Barcelona, de l'elecció dels diputats del comú i del síndic personer de la ciutat, i la relació cronològica dels alcaldes majors de Barcelona. El llibre finalitza amb l'apartat de fonts i bibliografia consultades i usades per l'autor, del qual destaquem les nombrosíssimes fonts documentals de Barcelona, Simancas i Madrid, les quals confirmen, en definitiva, la solvència científica i investigadora del nostre autor.

Cal felicitar, doncs, Rafael Cerro per la seva nova aportació a la historiografia espanyola en general i catalana en particular, pel que fa a les institucions polítiques del segle XVIII en el marc de l'Antic Règim sorgit arran de la Nova Planta de la Reial Audiència de Barcelona que Felip V aprova a l'octubre del 1715 (publicada el gener del 1716). El bon fer del nostre autor, que forma part d'una nova i fructífera genera-

ció d'historiadors, seguirà, segur, aprofundint en el coneixement d'aquest conflictiu període polític.

Josep Serrano Daura
Universitat Internacional de Catalunya

AVOCATS. HISTOIRE ET CULTURE,² D'HERVÉ LEUWERS ET AL. (ED.)

La Société Internationale d'Histoire de la Profession d'Avocat (SHIPA) publica aquest nou volum de la seva revista amb les ponències i comunicacions presentades en el seu VIIè Col·loqui, celebrat a Barcelona entre els dies 13 i 15 de desembre de 2012 a la seu de la Universitat Internacional de Catalunya. El Col·loqui va ser organitzat amb la col·laboració de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona, la Societat Catalana d'Estudis Jurídics i la Conférence des Bâtonniers francesa (que s'ha fet càrrec particularment d'aquesta edició).

Fundada el 1987, fins al 2012 la Société ha anat publicant la seva revista i celebrant aquests col·loquis o congressos amb una continuïtat relativa. A partir del celebrat a Barcelona, els seus membres van expressar la voluntat de periodificar a més curt termini tant la celebració d'aquestes trobades científiques com l'edició de la seva publicació.

En l'ocasió que ens ocupa, el col·loqui de Barcelona es titulava «Advocats i magistrats en l'Administració de justícia (des de l'edat mitjana fins al segle XXI)». I els ponents i les temàtiques tractades van ser diverses, centrades especialment en els àmbits geogràfics de França i Espanya, i en particular en Catalunya.

Després de la presentació del volum, amb la síntesi del seu contingut, elaborada pels doctors Assier-Andrieu, Gaineton, Leuwiers i Serrano, es publiquen aquestes ponències:

— «Les avocats et les magistrats au service de la justice criminelle. L'éclairage de la doctrine (xvi-xviii siècles)», a càrrec de Stéphanie Blot-Maccagnan, de la Universitat de Niça.

— «Quand les avocats font la leçon aux magistrats. Le service de la justice dans les requêtes en cassation et en révision (France, xviii siècle)», de Sébastien Annen.

— «Avocats et magistrats nantais (fin xix siècle – années 1970). L'héritité professionnelle et la carrière en question», de Serge Defois, de la Universitat de Nantes.

— «Avocats et magistrats au Liban, de la proclamation de l'État du Gran Liban à nos jours», de Georges Kadige, de la Universitat Saint-Joseph de Beirut.

2. *Revue de la Société Internationale d'Histoire de la Profession d'Avocat* (SHIPA) (París), núm. 11 (2015), 183 p.

— «Avocats et médiateurs dans la France médiévale», de Thomas Gergen, de la Universitat de Luxemburg.

— «Les juristes de Catalogne et leur organisation corporative au Moyen Âge», de Tomàs de Montagut Estragués, de la Universitat Pompeu Fabra.

— «Le “judici de prohoms” (jugement des prud’hommes). Une institution judiciaire de participation locale», de Josep Serrano Daura, de la Universitat Internacional de Catalunya.

— «En surveillant ceux qui administrent la justice. La visite inquisitoriale, un mécanisme de contrôle et de sécurité juridique dans la Catalogne moderne», de Sixto Sánchez-Lauro, de la Universitat de Barcelona.

— I «Magistrats et avocats. Quelle formation commune pour ensemble la justice? Contribution à un débat actuel», de Jean Villacèque, de la Universitat de Perpinyà Via Domitia.

Després d’aquests treballs, Jean-Luc Gaineton afegeix oportunament la notícia de l’aparició recent del llibre coordinat per Santiago Muñoz Machado *Historia de la abogacía española*, una obra molt interessant en dos volums, que contenen quaranta-dos articles, i publicada per Thomson Reuters Aranzadi, a Pamplona, segons la iniciativa del Consell General de l’Advocacia Espanyola. Aquesta obra fa un repàs molt complet de la professió de l’advocacia a Espanya des de la dominació romana fins al segle xx.

En tot cas, el llibre que ens ocupa, publicat per la SHIPA, és suficientment ambiciós per a donar una visió històrica de l’advocacia a França i Espanya a través de diverses aportacions puntuals sobre temàtiques diferents però que es refereixen a la pràctica jurídica i judicial des de l’edat mitjana fins als nostres dies. Felicitem la Societat per aquest nou èxit en l’àmbit de la recerca científica, una mostra també de col·laboració personal i institucional entre els dos països que esperem que es pugui mantenir en el decurs del temps.

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

*LA DEFENSA DE LES CONSTITUCIONS DE CATALUNYA.
EL TRIBUNAL DE CONTRAFACCIONS (1702-1703),
DE JOSEP CAPDEFERRO PLA I EVA SERRA PUIG³*

Amb la introducció del conseller de Justícia i del comissari del Tricentenari 1714-2014, els nostres autors ens presenten aquest treball innovador, amb una estructura enginyosa (a la qual ja ens té acostumats Capdeferro) que el fa molt didàctic i, com ells mateixos exposen, per a omplir una clara i injustificada llacuna en la historiografia jurídica del nostre país. És un treball centrat en el Tribunal de Contrafaccions, pedra angular del sistema constitucional català, com el definia Víctor Ferro. L'objectiu d'aquesta institució cabdal, a la manera d'un tribunal constitucional, era vetllar pel respecte i el compliment del dret del país.

L'estudi s'ha fet a partir de l'escassa documentació que s'ha pogut localitzar, la qual cosa acredita encara més la rellevància d'aquest treball, que ens vol acostar a «un tribunal inèdit a la seva època, sense casos comparables en l'Europa coetània».

El llibre es divideix en dues parts: la primera s'ocupa del dret català abans de la Nova Planta del 1716, la seva observança i l'aparició del Tribunal de Contrafaccions com a mecanisme ideat per al seu control; i la segona part tracta del Tribunal en si mateix, a partir dels casos tractats i de la documentació que ha arribat fins a nosaltres.

El primer capítol de l'obra de Capdeferro i Serra s'inicia amb una relació breu de les fonts i els elements integrants del Tribunal de Contrafaccions, amb especial referència al rei i les Corts i al seu paper especial en la creació i el desenvolupament del dret català. Un sistema jurídic establert sobre els dos principis que poden resumir-lo: pactisme i iuscentrisme. Pacte institucional dins d'un marc legal i de justícia.

Del pactisme, mitjançant l'ús freqüent de termes culinàries i domèstics, com es diu, es descriuen el dret de Corts, és a dir, les constitucions que elles promulguen, fruit del pacte i l'acord amb el monarca. Constitucions que es defineixen com «el cor del dret català perquè n'eren un poderós element simbòlic i identitari», sobretot a partir de les del 1283, quan el rei accepta que els estaments puguin limitar el seu poder.

Es descriuen en un llenguatge planer les Corts a Catalunya i els seus integrants, així com la Diputació del General, que es defineix com «una filla emancipada de les Corts» però sense oblidar la seva essència: és la representant ordinària del país davant les altres institucions règies. I encara es presenten les compilacions conegudes de les Constitucions i altres drets de Catalunya del 1495, del 1588-1589 i del 1704; sense oblidar el moment crític que es viu arran de la Guerra dels Segadors a mitjan segle XVII, quan, malgrat tot, la Corona acaba confirmant i jurant el dret i les institucions del país després que els catalans tornin a l'obediència de Felip IV.

3. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2014, 170 p.

En un segon apartat dins aquest mateix capítol, sota l'epígraf «Iuscentrisme» els autors ens endinsen en el que podem considerar el sistema de control de l'efectivitat del dret i les institucions catalanes, començant pels diversos mitjans introduïts des del segle XIII i culminant amb el Tribunal de Contrafaccions, que finalment d'acord amb el rei s'institueix a principis del segle XVIII (primer amb Felip V a les Corts de 1701-1702 i després amb Carles III a les Corts de 1705-1706). Tot un engranatge institucional perfeccionat extraordinàriament amb aquest nou tribunal, que havia d'actuar contra els abusos de la Corona i dels seus oficials, fins i tot contra els dels senyors respecte dels seus vassalls, i que en termes generals, com afirmen els autors, «constituí el zenit de la bilateralitat assolit a Catalunya entre les institucions de la terra i la Monarquia». A continuació es descriuen la normativa i l'estructura del Tribunal, el personal (magistrats i personal auxiliar), la ubicació física i el mobiliari, i la discontinua evolució històrica fins a la seva desaparició el 1714.

El segon capítol del llibre ens presenta els casos coneguts pel Tribunal a partir, com deïem, de la poca documentació existent (la major part sembla que va ser destruïda o està perduda). Això no obstant, els autors van una mica més enllà i descriuen altres tipus de casos que, sense tenir-ne constància directa, també haurien pogut ser tractats pel mateix organisme.

Així, es descriuen expedients sobre problemes en l'escalafó funcional (escrivents i secretaris); d'abús en les taxes judicials; d'abús en el cobrament del dret del segell i en el dels salaris dels funcionaris; en relació amb l'expulsió d'un important súbdit holandès per decret reial; sobre els abusos de la Capitania General de Catalunya contra la Diputació del General i el Consell de Cent; contra la confiscació de béns privats per la Diputació; sobre la provisió de càtedres de filosofia; sobre actuacions judicials criminals de la Diputació que contravenien el dret català; contra excessos senyorial; sobre la vulneració del principi que avui denominem de l'*habeas corpus*, etcètera. En total, se'ns presenten vint-i-un casos.

I després, com avançàvem, l'obra inclou l'apartat «Quasicasos de contrafacció en temps de Felip V», amb casos també dels temps de Carles III. Supòsits plantejats davant la Diputació del General i el Consell de Cent, a vegades denunciats per implicar contrafaccions que no consta que s'arribessin a plantejar davant el Tribunal. Es tracten sis casos en temps de Felip V i nou en temps de Carles III.

La publicació conclou amb una llista de conclusions a manera de «píndoles», com diuen els autors, amb uns quadres de casos i quasicasos i les seves correspondències, més la bibliografia que s'ha consultat.

El llibre és una edició accessible i que, certament, omple una llacuna historiogràfica important. I no podem oblidar el seu caràcter didàctic, amb un llenguatge amè i planer, presentat oportunament en la commemoració del tercer centenari de la fi de la Guerra de Successió a la Corona espanyola. Com ens anuncien els autors, el llibre apareix simultàniament a dues altres obres científiques i més completes sobre la mateixa matèria, de les quals el llibre que presentem és, en qualsevol cas i tot representent la

seva terminologia culinària, «un tast, un mer aperitiu», però més que suficient per a la difusió general de la nostra institució.

Josep Serrano Daura
Universitat Internacional de Catalunya

*L'ORGANITZACIÓ TERRITORIAL I EL RÈGIM JURÍDIC DELS
GOVERNS LOCALS DE CATALUNYA. ALGUNS ELEMENTS PER A UN
PLE DESENVOLUPAMENT INSTITUCIONAL EN CLAU LOCAL,⁴
DE XAVIER FORCADELL I ESTELLER*

Aquesta extensa i completa obra de Forcadell Esteller sobre les institucions municipals a Catalunya parteix de la premissa que no pot entendre's la realitat nacional catalana sense conèixer la seva història local des d'uns orígens que situa en els segles IX-X i la seva evolució fins al moment actual.

Una història pròpia, amb una certa continuïtat en el temps i l'espai, que es trenca amb el Decret de Nova Planta del 1716, que dissol les nostres institucions públiques i ordena l'assimilació del règim i el dret públics castellans. I aquesta situació després s'accentua amb l'estat unitari constitucional del segle XIX.

L'autor destaca el parèntesi que representa històricament l'aparició de la Mancomunitat de Catalunya amb Enric Prat de la Riba el 1914, amb la qual, partint d'una base local i corporativa i en concret amb les diputacions provincials, es persegueix la recuperació nacional.

Es ressegueixen després la dictadura de Primo de Rivera, la Segona República Espanyola i la recuperació de certes institucions polítiques, la dictadura del general Francisco Franco, la recuperació democràtica en el marc d'un règim constitucional i fins avui, amb els nous reptes que planteja a Catalunya la situació política que viu, sigui quin sigui el resultat final.

Però l'obra, extensa, no es limita a fer una mera i general reflexió política i institucional, sinó que va molt més enllà, ja que després de l'estudi històric fins als nostres dies, Forcadell manifesta que Catalunya «no té encara un model local definit ni compta amb els elements bàsics per a bastir-lo» i presenta propostes d'estructuració i modernització del municipi català.

1. El llibre es divideix en vuit grans apartats o capítols. El primer refereix els antecedents històrics dels governs locals de Catalunya des de l'edat mitjana fins al franquisme, també inclòs. Després d'una breu referència al règim jurídic català des del

4. Barcelona, Tirant lo Blanch, 2016, 566 p.

segle IX tot destacant la importància de les fonts de caràcter local o municipal, ressegueix la seva evolució fins a l'aparició de la Nova Planta del 1716 i el ressorgiment del catalanisme polític (amb expressions com les Bases de Manresa i altres declaracions) fins a l'aparició de la Mancomunitat de Catalunya. Segueix amb la Segona República i el nou Estat autonòmic, l'antecedent històric que l'autor considera el més immediat, i fa una referència especial a l'Estatut de Núria del 1932 i el seu frustrat desenvolupament a causa, òbviament, de les circumstàncies polítiques que es viuen i, sobretot, de la guerra civil subsegüent, que estronca tot aquest nou procés històric.

D'aquest procés es destaquen els treballs fets per Josep Iglésias Fort en relació amb l'estructuració territorial del país avui vigent —amb les comarques, per bé que no es va dur a terme l'organització supracomarcal, amb les regions i les vegueries.

Evidentment, el franquisme restableix la divisió basada en les províncies i les diputacions provincials, i deroga l'Estatut vigent. I l'organització territorial continua així fins a la transició i la recuperació democràtica amb la Constitució del 1978, i la restauració de l'Estat autonòmic.

2. El segon capítol s'ocupa del nou règim constitucional espanyol del 1978 i el dret local de Catalunya.

Forcadell descriu el règim local que defineix la Constitució espanyola en el seu títol VIII, relatiu a l'organització territorial de l'Estat, en particular en els articles 137, 140 i 141. Però en fixar el règim jurídic de les administracions públiques caldrà establir un model local, i aquí tindrà un paper important l'Estatut d'autonomia que s'aprova el 1979. Precisament en el marc del seu desenvolupament, el nostre autor cita la Llei 6/1980, de 17 de desembre, de transferència urgent i plena de les diputacions a la Generalitat, en un intent de superar la vella divisió provincial. Però la Sentència del Tribunal Constitucional 32/1981, de 28 de juliol, la deixa pràcticament sense efecte.

És necessari, doncs, fixar un marc jurídic local, tant estatal com autonòmic, en un context gens fàcil per a Catalunya, enmig del nou procés centralitzador i uniformista o d'equiparació autonòmica que viu Espanya. I el cert és que són nombroses, i discutides, les iniciatives legals que es duen a terme a l'Estat i a Catalunya; no és necessari referir-les, són prou conegudes en l'àmbit local i municipal i seria summatament pesat fer-ho en aquesta recensió. Tanmateix, sí que mereix una menció especial la Llei 8/1987, de 15 d'abril, municipal i de règim local de Catalunya, que estableix l'organització territorial catalana, el seu règim competencial, etcètera. Forcadell és exhaustiu en l'estudi d'aquestes normes i fins i tot les posa en relació amb les institucions regionals europees.

L'obra continua exposant els successius conflictes constitucionals suscitats des del 1981 en relació amb normes jurídiques d'àmbit local, alhora que valora la necessitat que es planteja vers l'any 2000 de repensar el model d'organització territorial de l'Estat, tot considerant la necessitat de desenvolupar un règim heterogeni i asimètric, en definitiva.

3. El tercer capítol ja tracta de l'aprovació del nou Estatut d'autonomia l'any 2006 com a punt de partida per a reformar els governs locals catalans.

L'autor descriu els treballs de preparació d'aquest nou estatut, les aportacions dels partits polítics que hi participen, les tècniques de l'Institut d'Estudis Autonòmics (sobre l'organització del territori, el seu règim jurídic i el finançament local), els treballs parlamentaris, el procés d'aprovació, els conflictes per a la seva adequació constitucional, els debats a les Corts Generals espanyoles i el recurs davant el Tribunal Constitucional contra el text finalment aprovat. I tot és fet amb una precisió i una capacitat de síntesi considerables.

4. El quart capítol s'ocupa del desenvolupament del nou Estatut en «clau local». Forcadell exposa els treballs que es dugueren a terme per a establir el règim d'una nova organització territorial a Catalunya, amb l'intent d'introduir les vegueries i de fixar el marc competencial del municipi i de les altres administracions públiques locals. Tot aquest procés té un moment culminant: l'elaboració de l'Avantprojecte de llei de governs locals, un text de bases molt extens (uns 350 articles) que per a l'autor era encertat en el seu context i el seu moment i que pot servir de punt de partida per a un nou projecte quan es prepari per a dur-lo efectivament a terme.

Un altre projecte que Forcadell esmenta és el de la Llei de transició a la divisió veguerial de Catalunya, i tampoc no s'ha dut a terme.

Tots dos projectes es presenten com a capdavanters en el seu moment i haurien suposat un progrés evident i «una avançada molt rellevant» en un context en què calia dur a terme el major desenvolupament estatutari possible.

Tres qüestions més ocupen Forcadell en aquest capítol: l'aprovació de la Llei 30/2010, de 3 d'agost, de vegueries, que no s'ha desenvolupat íntegrament; l'aprovació de la Llei 31/2010, de 3 d'agost, de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, que recupera aquesta institució supramunicipal, que ara ja està constituïda; i la irresoluble qüestió del finançament municipal.

5. El cinquè capítol se centra en la Sentència del Tribunal Constitucional 31/2010, de 28 de juny, relativa a l'Estatut d'autonomia de Catalunya.

Després de considerar les que l'autor defineix com a qüestions generals, conclou que aquesta Sentència és molt restrictiva perquè conclou que qualsevol iniciativa legal catalana proposada per l'Estatut requereix la voluntat de l'Estat, de manera que sense aquesta voluntat no és possible desenvolupar-lo.

A continuació Forcadell detalla els articles sobre el règim local afectats per la Sentència del Tribunal i que es refereixen al seu règim competencial. I afirma en termes similars que s'elimina la garantia d'exclusivitat que l'Estatut perseguia i que igualment es requereix la intervenció de l'Estat. Una situació similar es dona respecte als articles estatutaris que s'ocupen del finançament local.

L'autor acaba assenyalant de manera global que, al marge dels plantejaments excessivament polítics de la Sentència, està en joc, amb un futur molt incert, el model autonòmic, amb aquesta resolució desproveït de fet dels seus elements essencials.

6. El sisè capítol es refereix a la reforma local estatal del 2013, feta en el context de la crisi econòmica especialment en el món local. Una reforma que es manifesta amb la Llei 2/2012, de 27 d'abril, sobre estabilitat pressupostària i sostenibilitat financera, i amb la reforma exprés de l'article 135 de la Constitució espanyola.

S'estudien a continuació els diversos projectes de llei elaborats sobre el règim de l'Administració local, fins a l'aparició de la Llei 27/2013, de 27 de desembre, de racionalització i sostenibilitat de l'Administració local (LRSAL). Se'n descriuen els aspectes bàsics, entre d'altres les competències locals, i s'introdueixen figures no noves però sí poc usades per l'Administració, com ara l'anàlisi de costos, la regla de la despesa, etcètera. Amb aquesta Llei es reordena el règim de personal, es redimensiona el sector públic local per a la seva racionalització, hi ha un major control contractual, etcètera.

I a continuació es tracta sobre la llei catalana dictada per a desenvolupar la LRSAL: la Llei 4/2014, de 22 de juliol.

De totes maneres, una primera sentència del Tribunal Constitucional dictada recentment sobre la LRSAL posa en evidència la mateixa norma i fa necessari el seu replantejament.

7. El setè capítol examina els efectes de la Sentència del Tribunal Constitucional de 28 de juny de 2010 i de la reforma legal local estatal del 2013, i les dificultats que comporten perquè Catalunya pugui desenvolupar el seu propi model local. Forcadell es refereix també a l'esborrany del Projecte de llei de governs locals de Catalunya, redactat pel Departament de Governació i aprovat pel Govern el 30 de juliol de 2013.

Però l'autor no es mostra entusiasta amb aquest esborrany, ni tan sols amb la seva possible aprovació o no. I també manifesta el seu pessimisme, si es pot usar aquesta expressió, respecte a la solució del finançament local i l'encaix d'un model local propi en el marc de l'Estat.

8. Per acabar, el vuitè capítol del llibre planteja una nova via per a Catalunya i els seus governs locals davant la situació actual d'evident transició institucional.

L'esgotament polític i jurídic és obvi i cal trobar-hi una solució política, que per al nostre autor suposarà la independència de Catalunya o bé l'establiment d'un nou marc relacional amb l'Estat de tipus més singular (federal, asimètric, etcètera). A partir d'aquestes opcions, Forcadell expressa la conveniència de superar el marc constitucional actual, dur a terme canvis institucionals de relleu jurídic i també definir un nou model local. Després refereix els escenaris en què es pot trobar el futur model local català: en un estat federal, caldria recuperar els projectes aturats i no desenvolupats i resoldre el seu encaix; en el supòsit d'un estat independent, caldria acabar de definir el règim local, però ja en clau interna des de la perspectiva d'un nou estat.

En relació amb aquest segon supòsit, Forcadell fa propostes concretes sobre el nou règim local: les vegueries i les comarques, una nova administració perifèrica, un finançament adequat, just i proporcional, mesures de bon govern avançades, etcètera. I adverteix de la necessitat de treballar en previsió del nou marc legal i polític necessari en un futur no gaire llunyà.

En qualsevol cas, és un treball dens i extens, ben resolt i ordenat, amb una excel·lent metodologia crítica i que recull especialment la història política i jurídica de la Catalunya dels darrers segles. El llibre esdevé de consulta obligatòria no només pels juristes interessats en l'Administració local catalana i la seva evolució històrica, sinó també per totes les persones que vulguin conèixer la realitat actual catalana i els seus precedents, en especial els més recents, els que han dut a la situació actual que viu el país en la seva relació amb l'Estat espanyol. És un estudi que ultrapassa l'àmbit local, el seu objecte central, i el posa en relació amb el marc institucional general, autonòmic i estatal.

És una obra ambiciosa que s'endinsa en l'estudi de l'Administració local catalana i en la qual l'autor, a més de tenir en compte una molt nombrosa bibliografia, fa propostes de futur que caldrà pendre en consideració davant la situació actual i els possibles escenaris als quals pot preveure's que el país hagi de fer front en un futur immediat.

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

*LA CASA DE LA MONEDA DE BARCELONA. LES SEQUES REIALS
I ELS COL·LEGIS D'OBRETS I DE MONEDERS A LA CORONA
D'ARAGÓ (1208-1714),⁵ D'ALBERT ESTRADA-RIUS*

El professor Estrada-Rius és ja un consumat especialista en la història numismàtica del nostre país (a més d'un estudiós d'altres i nombroses institucions públiques catalanes). Els seus coneixements es posen de nou de manifest amb aquesta darrera obra, una més dins la seva prolífica producció bibliogràfica i la qual ara presentem amb aquesta breu recensió.

El treball en si constituí la seva tesi per a doctorar-se en Història per la Universitat de Barcelona, que va presentar el 26 d'octubre de 2012. Un doctorat que afegeix al de Dret ja assolit, a més de molts altres mèrits i distincions rebuts merescudament.

L'objecte del llibre és la Casa de la Moneda de Barcelona, la seca reial, en definitiva, on es fabricà la moneda a la Ciutat Comtal des de l'alta edat mitjana fins encara la segona meitat del segle XIX. I, amb la seca, tracta també dels obrers i moneders que intervenen en aquell procés de producció, sense oblidar la seva influència, major o menor, en altres seques de la Corona d'Aragó.

5. Barcelona, Fundació Noguera, 2015, col·lecció «Estudis», núm. 72, 611 p.

L'autor ens diu en la seva introducció que vol oferir-nos una aproximació integral a la seca reial barcelonina «com a organisme encarregat de fabricar la moneda de curs legal general al Principat de Catalunya durant el període que podríem qualificar de “foral” o de vigència de la Corona d'Aragó i, en particular, durant els segles baix-medievals (1208-1714)». La realitat és, però, que el treball va molt més enllà d'una aproximació, com Estrada-Rius apunta des d'un començament.

L'obra es divideix, a més de la introducció, en sis capítols més unes conclusions.

El primer d'aquests capítols (el segon en el llibre), titulat «La doctrina sobre la fabricació de moneda a la Corona d'Aragó», tracta de la regalia monetària des de la baixa edat mitjana i fins a l'alta edat moderna, el període històric que comprèn l'obra, en definitiva. Així, analitza el concepte i especialment la seva vinculació a la Corona com un dret particular propi de l'autoritat pública, és a dir, del mateix poder reial (ja considerat en els Usatges de Barcelona); una potestat, en definitiva, que significa el dret a fer moneda, a fabricar-la en qualsevol material, i d'aquelles que els juristes qualifiquen de majors «enganxades als ossos» del monarca (amb un origen que l'autor situa en el passatge de l'Evangeli de Mateu que recull la resposta de Crist que s'ha de donar al cèsar el que és del cèsar i a Déu el que és de Déu).

Però aquesta regalia a Catalunya aviat es veu limitada: per l'existència i la pervivència d'emissions feudals, d'una banda, i per la concessió pactada per Jaume I del dret d'emetre moneda amb la moneda de tern, una pràctica que després segueix amb les monedes d'altres metalls (com l'or i l'argent).

Aquest element, d'altra banda, es fabrica segons un model i un patró prefixats, i no es pot falsificar, sota penes molt greus si es fa. Aquí Estrada-Rius recull l'opinió d'autors com Arnau de Vilanova, Nicolau d'Oresme, Eiximenis i altres, que consideren tal fet com a contrari a l'interès públic, a més de constituir un engany i un frau molt greu.

Aquesta regalia, entre d'altres, és finalment cedida a les corporacions, com refereix el jurista Acaci de Ripoll a mitjan segle XVII: considerada una de les majors que posseeix la Corona, admet que el monarca pot donar llicència per a fabricar la moneda. D'aquesta manera, les corporacions beneficiàries, amb una personalitat jurídica reconeguda que els permetia ser titulars de drets i obligacions, rebien aquella facultat (com d'altres) però amb subjecció al dret, segons el que s'havia pactat amb el rei, i per a exercir-la conforme el bé comú exigia, i no de forma arbitrària: en qualsevol cas, la moneda i la seva encunyació són un afer que afecta tota la comunitat que la usa. Així es recull quan s'atorga la potestat reial a Perpinyà o a Barcelona al segle XIII.

La seca, doncs, és l'espai físic on es fabricava la moneda i on s'establia també l'organització burocràtica i laboral del servei. De fet, en si mateixa constituïa una espècie d'organització gremial, assimilable a altres col·lectius afins, com els dels argenters, els paraires, els velluters, etcètera. Però la seca esdevé un ens corporatiu molt peculiar, sobretot per la seva funció marcadament pública, amb un estatut particular i sota la tutela de l'autoritat pública, que n'és el titular últim, en definitiva.

Aquesta naturalesa especial de la instal·lació es transmet també al seu personal: els moneders, els encunyadors i els obrers de moneda. Personal que, per causa de la importància de la seva feina, també gaudeix d'un estatus privilegiat i de certes immunitats com a recompensa per la seva feina, com afirma l'autor.

En el tercer capítol del llibre, Estrada-Rius s'ocupa del Col·legi d'Obrers i de Moneders i de l'organització corporativa del personal de la seca. L'especial concepció jurídica i social de l'individu i de les professions en la baixa edat mitjana, segons l'autor, desemboca en una nova concepció ara també corporativa des de la perspectiva social i sobretot professional: els col·legis i les confraries d'oficis i professions.

En definitiva, es tracta d'una formació laboral amb una regulació estatutària específica que gestiona i defensa millor els interessos del col·lectiu. En el nostre cas, els moneders adopten la fórmula del col·legi, amb el seu nom específic. Una institució, d'altra banda, amb uns precedents a Europa, en particular a França, que el nostre autor descriu i després se centra en el Col·legi d'Obrers i Moneders de la Seca Reial de Barcelona.

La història del Col·legi es remunta al privilegi que Pere I concedeix el 1208 als obrers i els moneders de la ciutat per a posar-los sota la seva protecció. Un règim que es va ampliant en els regnats posteriors i que ja al segle XV configura a tots els efectes un col·legi reconegut implícitament, com afirma Jaume Callís (en la seva obra *Tractatus de moneta*), i amb una estructura ben definida: un mestre de la seca, dos alcaldes i diversos moneders i obrers.

Pot afirmar-se que totes les seques de la Corona d'Aragó segueixen un patró comú a partir del de la Seca Reial de Barcelona, que per la seva importància exerceix un paper difusor de primer ordre. Així, Estrada-Rius es refereix a les seques de Mallorca, Alacant, Esglésies (Itàlia), Perpinyà, València i Saragossa. Val a dir que totes aquestes ja es constitueixen amb els seus col·legis i amb uns privilegis reials especials.

A més, l'autor també ens explica l'existència d'unes instal·lacions monetàries reials clandestines, que els reis utilitzaven per raons polítiques i financeres per a fabricar moneda estrangera falsa (sobretot, castellana i francesa). I això, sens perjudici d'altres tallers particulars que es dedicaven igualment a falsificar moneda per al seu enriquiment particular, normalment en llocs isolats, fet que constituïa una activitat que era castigada durament.

Un altre apartat d'aquest capítol s'ocupa dels tallers que també existien per a encunyar moneda local, que sols podia usar-se en el territori del seu municipi o en el seu àmbit d'influència econòmica. Aquesta moneda va aparèixer per a resoldre mancances de numerari transitòries i s'utilitzava en petites operacions quotidianes sense interferir ni perjudicar la regalia reial. És la que es coneix com a moneda menuda, que apareix en moltes ciutats i viles catalanes.

Estrada-Rius també descriu la naturalesa i el règim jurídic de la corporació dels obrers i els moneders, en particular el Col·legi o Capítol dels Obrers i Moneders de la Seca Reial de Barcelona: els requisits generals per a ingressar-hi (físics, morals, econò-

mics, socials, etc.), els requisits especials (naturalesa, reserva de llinatge, dret de sang, gràcia reial, superació de determinades proves, etc.), les formalitats de l'ingrés (jurament i homenatge, fiança, investidura, convit a l'acte d'ingrés, etcètera). A continuació tracta el règim jurídic dels col·legis i la seva normativa jurídica especial (extensió, gaudi, prohibicions, limitacions, etc.), les obligacions del servei (lleialtat, obediència, submissió al capítol i a la cort dels alcaldes), l'extinció de la col·legiació (renúncia, expulsió, defunció), el personal de les seques (nombre i salaris), la denominació de l'organisme, d'origen italià (*seca*, encara que en un principi es parlava de Casa de la Moneda), i la seu de la instal·lació i de l'organisme.

El quart capítol del llibre tracta de la preparació de les emissions monetàries, dels òrgans que hi intervenen i del procediment que segueixen. L'exercici de la regalia reial d'encunyar moneda implica per si mateix la possessió de jurisdicció, un concepte que en el context del *ius commune* implicava la potestat pública de fixar el dret i exercir la potestat judicial i normativa.

A més, la fabricació de moneda interessava al rei per dos motius, ens diu l'autor: per a complir amb la seva obligació de dotar els seus súbdits de numerari i per a exercir el seu dret a rebre les rendes que es derivaven de la seva explotació. I, en aquest cas, hi tenien un paper important diversos funcionaris i oficials reials: el tresorer general de la Corona, el mestre racional i els representants municipals de les viles i ciutats amb seques. Tots ells complien funcions de control i supervisió. A banda, els oficials de la seca pròpiament dits tenien cura de la fabricació i l'encunyació de la moneda.

La moneda havia de seguir un patró determinat i s'havia de fabricar de manera que esdevingués inalterable, fos del material que fos. L'autor ens explica els tipus de moneda que van apareixent a Barcelona en el decurs del temps i en cada regnat (per exemple, Martí l'Humà ordena l'encunyació de croats; Ferran I, la de florins; Alfons IV, la de moneda d'argent i de tern, etc.), fins a la promulgació del Decret de Nova Planta del 1716, arran del qual desapareix la Seca Reial de Barcelona.

El cinquè capítol tracta del taller monetari i la fabricació de la moneda, és a dir, dels processos de fabricació i dels sistemes o mitjans tècnics amb els quals es procedia. Així doncs, es parla del sistema de martell i del de molinet, amb premsa de volant; i després es descriu físicament el taller (la planta de la fàbrica) i s'analitza el seu personal (els oficials, els obrers, els moneders, el mestre de la seca, els guardes de la moneda, l'escrivà de la seca, el mestre de la balança, el fonedor, el carboner, el gravador, l'emblanquinador, l'assajador, el jove del taullell o escrivà del mestre, el conservador, el corredor de l'or i l'argent, el mestre rieller, l'afinador, el trencador dels riells, l'aplegador de les restes d'or i d'argent, el reescalfador de la moneda d'or i d'argent, i el fabricant de cassoles per cimentar l'or).

Tot seguit es descriu el procés físic de preparació dels metalls i el de fabricació de les monedes, tot amb suficient detall material i objectiu per a permetre'ns endinsar-nos en les tasques que es duïen a terme (l'aprovisionament del metall, la fusió del mineral, la seva preparació i la dels cospells i els encunys, la neteja del metall —em-

blanquiment i coloració—, l'encunyació, el lliurament de la moneda, la fabricació de pesals i contramarques de la moneda).

El sisè capítol es titula «El Capítol d'Obrers i de Moneders i l'exercici de les vies de govern i de gràcia» i en aquest apartat Estrada-Rius s'ocupa del Col·legi i la seva organització (el consell plenari, els alcaldes, la «sisena») i dels oficis vinculats al Capítol (el bustier, el clavari, l'oïdor de comptes, l'escrivà). Ens exposa les atribucions i competències del Capítol (elecció dels alcaldes, admissió de nous membres, funcions disciplinàries, gestió econòmica, funcions assistencials), i fins i tot la seva seu física.

El capítol setè es refereix a la cort dels alcaldes de la Seca i a la seva jurisdicció segons el fur propi dels col·legiats, i a la seva immunitat davant la jurisdicció ordinària. Com en altres apartats, també aquí es relacionen i es descriuen amb suficient detall els membres d'aquesta cort especial: els mateixos alcaldes (màxims representants de la corporació i en els quals residia la jurisdicció, amb funcions judicials en les qüestions que els eren pròpies i amb la possibilitat de posar penes fins a la de mort), el procurador fiscal, els advocats fiscals, els assessors, l'escrivà, el conservador, l'andador, els verguers i els porters. Un altre apartat tracta sobre les dependències que ocupen la cort dels alcaldes, el seu escrivà i el seu arxiu, i la presó. Ve després la descripció del procés judicial, les instàncies i el procediment, sense oblidar les relacions i els conflictes que se susciten amb altres jurisdiccions especials (com ara el mostassaf i els cònsols de mar), amb altres oficials reials i municipals i amb la Reial Audiència (competent per a revisar les causes més greus, com a dret de supervisió i control dels alcaldes).

El capítol vuitè conté les conclusions del nostre autor, en total trenta-quatre, abreviades i en les quals es resumeix, de fet, tot el llibre. És, doncs, un capítol que tanca perfectament tot el treball, presentat com una síntesi dels seus aspectes més importants.

Després trobem la relació de les fonts i la bibliografia utilitzades en l'obra, molt nombroses i diverses. És evident que l'autor s'ha documentat molt adequadament, amb el recurs freqüent a la documentació procedent de nombrosos arxius, la qual cosa acredita la qualitat de l'obra i la solvència d'Estrada-Rius.

El llibre s'enriqueix considerablement amb l'important apèndix documental que l'acompanya: trenta-un registres i trenta-un documents transcrits. A més, inclou diverses làmines i fotografies de la façana de la seca del carrer dels Flassaders de Barcelona, de diversos aspectes de la producció, de monedes i de la fabricació i el personal; són dinou imatges que componen un magnífic apèndix iconogràfic. I a continuació encara hi ha un molt valuós apèndix numismàtic, unes taules i un índex onomàstic que, en conjunt, tanquen de manera brillant aquesta magnífica edició.

Albert Estrada-Rius, doctor en Dret i en Història, membre de diverses acadèmies barcelonines, autor d'algunes i importants obres sobre rellevants institucions històriques del nostre país, fa una molt notable aportació a la historiografia catalana en un àmbit precisament molt poc tractat i estudiat. I aquí ens presenta i posa al nostre abast, amb un llenguatge ric i planer, una institució escassament tractada fins ara; i ho

fa d'una manera prou completa i detallada per a conèixer-la no solament des de l'òptica historicojurídica (com a brillant historiador del dret que també és), sinó també des de la perspectiva de la producció i la fabricació material de la moneda, en definitiva l'objecte central del llibre. L'autor centra la temàtica en el marc jurisdiccional al qual pertany la producció de moneda i en el qual s'encabeix com a regalia règia que és, i va desenvolupant els seus diversos i nombrosos aspectes.

Aquesta obra, en definitiva, és de gran interès per a historiadors i per a totes les persones que vulguin conèixer el procés de fabricació de moneda al nostre país en un període llarg i important que va del segle XIII al segle XVIII.

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

ESTRUCTURA Y DINÁMICAS DE PODER EN EL SEÑORÍO DE TARRAGONA. CREACIÓN Y EVOLUCIÓN DE UN DOMINIO COMPARTIDO (CA. 1118-1462),⁶ D'EDUARD JUNCOSA BONET

Aquest extraordinari treball del professor Juncosa Bonet està basat en bona part en la seva tesi doctoral, presentada el 2014 a la Universitat Complutense de Madrid. L'autor té un excel·lent currículum acadèmic: és llicenciat en Història (Universitat de Barcelona, 2003) i en Ciències Polítiques i de l'Administració (Universitat Complutense, 2008), i és doctor, com hem dit, sempre amb premi extraordinari.

Juncosa és també autor de diversos articles i estudis editats en diferents i prestigioses publicacions especialitzades, sempre relacionats amb les seves principals línies de recerca, fonamentalment les relacions entre els poders civil i eclesial, les institucions representatives i l'organització municipal, en el marc de la Corona d'Aragó al llarg de l'edat mitjana.

I precisament aquest llibre pot considerar-se la culminació de la primera etapa de la seva activitat de recerca i investigació, que sens dubte donarà altres fruits igualment importants per a la historiografia local i general del conjunt de l'antiga Corona d'Aragó. A això cal afegir el fet que el seu objecte, la Tarragona medieval, és un cas poc conegut i escassament treballat, si exceptuem els estudis d'Emili Morera i la seva *Tarragona cristiana*, de finals del segle XIX, i algun altre estudi puntual. En tot cas, aquesta circumstància dona un caràcter extraordinàriament innovador al llibre.

6. Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Institució Milà i Fontanals, 2015, 494 p.

L'obra és prologada per un dels seus directors de tesi, el prestigiós Dr. Miguel Ángel Ladero Quesada (la Dra. Mercè Aventín Puig en va ser codirectora), el qual, a més d'expressar nombrosos elogis envers Juncosa, en destaca la implicació personal tant en tot el procés d'elaboració com en la preparació d'aquesta mateixa edició que ara presentem.

Després del pròleg, l'autor inclou la seva introducció a l'obra, amb una relació de sigles i abreviatures, les normes que ha seguit per a la transcripció dels documents que publica, la llista extensa de fonts i bibliografia usades i consultades, un índex de les nombroses il·lustracions i quadres que també es publiquen al llarg del llibre, i una nota d'agraïment. Aquesta primera part de l'edició, doncs, en si mateixa ja denota la cura i el detall esmerçats per Juncosa i ens dona a conèixer ja des d'un primer moment el treball ingent realitzat i la profunditat i amplitud no sols dels coneixements de l'autor (com ens diu el mateix Dr. Ladero), sinó també de l'estudi concret.

El llibre es divideix, després d'aquest primer bloc introductori, en dues extenses parts. La primera es titula «Constitució i estructura jurídicopolítica del cosenyoriu de Tarragona». L'autor hi repassa els antecedents històrics de la conquesta cristiana de la ciutat i el seu territori abans de la definitiva de finals del segle XI per Berenguer Ramon II de Barcelona amb el suport de la Santa Seu, a la qual havia cedit abans la ciutat de Tarragona per a la restauració definitiva de la seva seu metropolitana. Precisament l'1 de juliol de l'any 1091 el papa dicta la butlla *Inter primas Hispaniarum urbes*, per la qual es ratifica la donació comtal anterior, es posen la ciutat i els seus termes amb la seva població sota la protecció pontifícia, i es confirmen les llibertats i els privilegis atorgats pel comte de Barcelona a la nova població cristiana.

Tot seguit Juncosa descriu i analitza el complex procés de repoblació del territori i de restauració de la seu arquebisbal, tan lent i complicat que el 23 de gener de 1118 el comte Ramon Berenguer III lliura al bisbe Oleguer de Barcelona i a l'Església la ciutat tarraconense perquè finalment sigui reconstruïda. Però això no és fàcil i finalment el prelat ho encomana a un cavaller normand, Robert Burdet, que rep el títol de príncep de Tarragona. A canvi, se li cedeix una part del territori i la seva jurisdicció. Ramon Berenguer III i el papa Honori II confirmen aquesta donació.

Establerts aquests pactes, Robert i l'arquebisbe de Tarragona impulsen un nou procés poblacional amb la concessió d'una carta de llibertats per tal de consolidar els colons ja establerts i atreure'n de nous per a la ciutat i el territori (el Camp de Tarragona). El document és del 3 de setembre de 1149, un moment en el qual ja s'ha conquerit Tortosa a l'extrem sud del territori i és a punt de conquerir-se Lleida, amb la qual cosa quedaran pràcticament definits els límits del que serà el Principat de Catalunya.

Juncosa destaca que, de fet, s'atorguen dos documents: el primer, l'atorguen conjuntament el mateix príncep Robert, la seva esposa i els seus fills; l'altre, Robert i l'arquebisbe. I justament aquest fet i les diferències que s'observen en els documents (en especial quan es reserva l'administració de justícia a favor de dos jutges designats amb anterioritat per tots dos cosenyors, segurament per imposició epis-

copal) són a la base d'un conflicte que s'anirà agreujant i que es planteja davant la cúria comtal l'any 1151. La resolució judicial és favorable a l'arquebisbe, i aquest, d'acord amb el papa i altres eclesiàstics, retrotreu la donació feta a Bernat Burdet i la traspasa al comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, a qui des d'aleshores ha de jurar-se fidelitat.

Amb aquest acte, l'arquebisbe i el comte es reparteixen els drets i les rendes, mentre que la justícia ha de ser administrada per dos batlles o veguers designats pel prelat i el príncep (aquest, amb el consell de l'arquebisbe). Els conflictes, lluny de resoldre's, s'agregen: Robert no accepta la nova donació, però finalment accedeix a cedir al comte i a l'arquebisbe dues terceres parts dels seus drets sobre la ciutat i el Camp. A partir d'ara, Tarragona té tres senyors.

Els nous pactes i la mort poc després del normand Robert no solucionen, malgrat tot, la conflictiva relació entre el prelat i la família Burdet. El litigi finalitza amb la mort per assassinat de l'hereu, Guillem de Tarragona, i igualment per venjança de l'arquebisbe Hug de Cervelló. Assumida l'autoria de la mort del prelat per un oncle de Guillem Burdet, el papa ordena el desterrament de la família del difunt príncep Robert, la qual cosa comporta també la pèrdua final dels seus drets a Tarragona.

Des d'aquell moment, la senyoria passa a ser compartida solament pel comte de Barcelona i la seu tarraconense en proindivisió (inclosa l'administració de justícia, que correspondrà als batlles —dos— nomenats per ambdues parts).

Mentrestant, sobretot el príncep Robert (sovint obviant els límits que l'afectaven arran dels darrers pactes amb l'arquebisbe i el comte de Barcelona) s'ha ocupat d'anar poblant el Camp de Tarragona, amb la concessió de cartes i privilegis.

I acabada aquesta primera fase històrica que Juncosa qualifica de «constituent del senyoriu tarragoní», el nostre autor dedica un nou apartat a la població i la seva distribució territorial en el senyoriu que l'ocupa. En aquest moment del treball, tracta dels diferents fogatges que se celebren a Catalunya i, doncs, a Tarragona, des del segle XIV, a partir del 1358.

Es descriuen els problemes que sorgeixen entre els vassalls pobladors del territori, que s'oposen a pagar el que se'ls exigeix, la qual cosa dona com a resultat un altre i també molt seriós conflicte entre l'arquebisbat i el comte de Barcelona. Una situació a la qual no eren aliens altres territoris de la monarquia, i tot plegat a causa del poc rigor en l'elaboració d'aquells fogatges i altres d'immediats posteriors fins al del 1378.

A partir d'aquí, Juncosa ens presenta una institució peculiar a Catalunya i pròpia dels llocs del Camp de Tarragona: la Comuna del Camp. Es tracta d'una institució comunitària supramunicipal que sorgeix al mateix segle XIII i que comprèn pràcticament des del segle XIV gran part del territori de Tarragona, amb poblacions com les de les baronies d'Escornalbou i d'Alforja, ciutats com Valls, la Selva del Camp i Reus, viles com Constantí, Mont-roig, Alcover, Riudoms, el Pla de Santa Maria, etcètera.

I, amb la Comuna, encara es formen les «falades», agrupacions de llogarrets més o menys pròxims a Tarragona.

Feta aquesta síntesi institucional i poblacional, l'autor tracta dels orígens, l'organització i el desenvolupament del govern municipal. Una organització municipal en què Juncosa, citant J. Blanch, estableix un primer règim de govern comunitari o veïnal a Tarragona als voltants del 1231, quan es crea una comissió mixta encarregada de la gestió i l'administració dels molins i els forns de la ciutat, cosa que fa cobrant determinades taxes. El 1288 (de fet, molt tardanament) hom comença a parlar dels jurats o cònsols de la ciutat. Aquest seria, si no abans, el moment de la consolidació municipal de Tarragona. Es descriuen magistrats en un Consell General dels Prohoms, a més d'altres oficials municipals.

Organització veïnal enfront de l'organització senyorial, la que assumeixen el batlle i el veguer, oficials ordinaris locals. Són dues organitzacions entreligades i la primera depèn de la segona: no oblidem que els màxims oficials senyorials esdevenen els presidents nats del municipi, que controlen i supervisen.

Ja en aquest marc comunitari veïnal i senyorial, Juncosa refereix, analitza i descriu de forma detallada i molt acurada els diferents àmbits competencials i de gestió local o municipal: la defensa de la ciutat i els seus privilegis, la defensa i la seguretat públiques, el manteniment de l'ordre públic i el control de la moralitat, l'administració de justícia i la institució del judici de prohoms (institució amb una notable influència en el municipi català medieval, especialment en la jurisdicció criminal), el control de l'activitat econòmica, la gestió de la hisenda municipal, l'ordenació urbana, les infraestructures, la sanitat i la beneficència públiques, l'ensenyament, i les festes i cerimònies religioses i cíviques.

La segona part del treball es titula «Dinàmiques institucionals i expressions del conflicte jurisdiccional» i en un primer apartat l'autor s'ocupa de l'assumpció del senyoriu pels nous titulars, així com dels rituals i les cerimònies que se segueixen. Òbviament, ens referim als dos senyors: el comte rei i l'arquebisbe de Tarragona. I les primeres notícies que n'arriben fins a nosaltres són de la darrereria del segle XIV.

El cas és que Juncosa ens explica els cerimonials seguits per a la recepció i l'entronització de diversos personatges, com ara els reis, les seves consorts i els arquebisbes: Sibila de Fortià, Maria de Sicília, Ènnec de Vallterra, Maria de Luna, Joan I, Martí l'Humà, Pere de Sagarriga, Ferran I, Alfons el Magnànim, Joan II, Dalmau de Mur, Gonçal d'Híjar, Domènec Ram i Pere d'Urrea.

Un altre apartat summament interessant és el relatiu a l'adquisició de la ciutadania de Tarragona, o la condició de ciutadà tarragoní: la seva procedència, la seva acceptació o no, la pèrdua de la condició per desterrament, etcètera. I tot, sens perjudici d'altres col·lectius socialment inferiors, com el dels jueus i els conversos, que també resideixen a la ciutat i el seu territori.

A continuació el treball estudia els processos electorals municipals a partir de la documentació conservada des de la darrereria del segle XIV, quan també s'introdueix el principi de paritat estamental en el regiment de la ciutat: tres per mà, màxim de nou, elegits pel règim de cooptació, amb rodolins de cera, amb els noms dels candidats en

paper o pergamí inserits en ells, i extrets per la mà innocent d'un nen menor de deu anys.

Però el sistema fracassa, no assoleix els objectius de paritat que es perseguien i el 1388 el rei concedeix un nou privilegi que atorga a la ciutat la facultat de decidir el propi sistema electoral. I es decideix que els tres cònsols han de pertànyer a cada un dels estaments de la ciutat, que el consell —de seixanta membres— ha d'estar integrat per vint prohoms de cada estament, etcètera.

Al segle xv es produeixen enfrontaments entre els diferents grups socials de la ciutat en relació amb l'elecció dels seus magistrats i consellers. Juncosa es refereix als que se susciten el 1437, quan diversos ciutadans denuncien irregularitats en eleccions anteriors. I, malgrat els pactes que s'assoleixen, pocs anys després, el 1443, resorgeixen els problemes i s'arriba finalment a una solució de consens sobre la forma de procedir en l'elecció dels magistrats municipals. En aquest procés té un paper destacar la reina Maria, consort d'Alfons el Magnànim i lloctinent general del regne. De forma resumida, se cedeix la competència per a l'elecció dels prohoms als mateixos cònsols, mentre que aquests són elegits per la reina a proposta del Consell. Però el 1476 Joan II introdueix el sistema insaculador de manera definitiva.

Acabada la segona part del treball, Juncosa ens presenta les seves conclusions i, a continuació, un extens apèndix documental amb divuit documents que van del 1427 al 1446. Tot seguit hi ha dos índexs, el toponímic i l'onomàstic, que, juntament amb les làmines i els quadres que s'adjunten, enriqueixen considerablement aquest complet estudi.

El treball acredita, com dèiem més amunt, la solvència del nostre autor en la recerca històrica i institucional. Esperem que en sorgeixin molts d'altres en aquesta línia de recerca o en les altres en què treballi, en general en l'àmbit de l'ordenació senyorial i municipal.

I no podem oblidar la novetat objectiva d'aquest estudi dedicat a la Tarragona medieval, amb una historiografia escassa. Per això aquest llibre no solament estableix les bases de futures investigacions, sinó que forçosament ha de ser considerat i tingut en compte per tots els qui es dediquin a l'estudi històric de Tarragona i el seu Camp.

Josep Serrano Daura
Universitat Internacional de Catalunya

